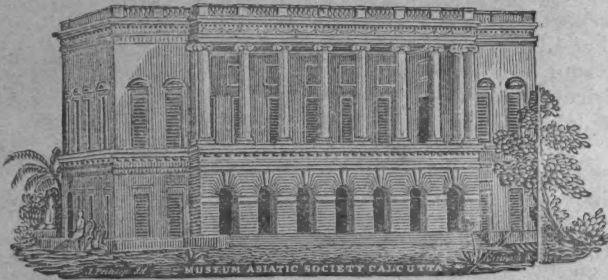

H. O. 20 (55)

BIBLIOTHECA INDICA ;
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED UNDER THE SUPERINTENDENCE OF THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, No. 102. 152. 153. 164.

गृह्यसूत्रम् ।
आश्वलायनप्रणीतम् ।
गार्ग्यनारायणीयवृत्तिवृद्धितम् ।
श्रीरामनारायण-विद्यारत्नेन परिशोधितम् ।

THE GRIHYA SŪTRA OF AS'WALAYANA,
WITH THE
COMMENTARY OF GARGYA NARAYANA,
EDITED BY
RÁMA NARÁYAᅇA VIDYARATNA.
FASCICULUS I-N.

CALCUTTA :
PRINTED BY C. B. LEWIS, AT THE BAPTIST MISSION PRESS,
1866.

26

353 D

SANSKRIT WORKS PUBLISHED,

IN THE NEW SERIES.

	Rs. ans.
The Vais'eshika Sūtras, with commentaries, by Paṇḍita Jayanārayana Tarkapanchānana. Complete in V. Fasc. Nos. 4, 5, 6, 8 and 10.	3 2
The Sāṅḍilya Sūtras with S'wapnes'wara's commentary, edited by J. R. Ballantyne, L.L. D. Complete in I. Fasc. No. 11.	0 10
The Kaushītiki-Brāhmana Upanishad with S'ankarānanda's commentary, edited, with a translation, by E. B. Cowell, M. A. Complete in II. Fasciculi, Nos. 19 and 20. ...	1 4
A translation of the Sūrya Siddhānta and Siddhānta S'iromaṇi, by Paṇḍita Bāpū Deva S'āstri, under the superintendence of the Ven. Archdeacon Pratt. Complete in III. Fasc. Nos. 1, 13 and 28.	1 14
The Kāvyaḍars'a of S'rī Daṇḍin, edited, with a commentary, by Paṇḍita Premachandra Tarkabāgīs'a. Complete in V. Fasciculi. Nos. 30, 33, 38, 39 and 41.	3 2
The Bṛihatsaṅhitā of Varāha-Mihira, edited by Dr. H. Kern. Complete in VII. Fasciculi. Nos. 51, 54, 59, 63, 68, 72 and 73.	4 6
A translation of the Sāṅkhya Aphorisms of Kapila, by J. R. Ballantyne, L.L. D. Fasc. I. and II. Nos. 32 and 81.	
The Das'a Rūpa, with the exposition of Dhanika, edited by F. E. Hall, D. C. L. Complete in III. Fasc. Nos. 12, 24, and 82.	1 14
Sāṅkhya Sāra, a treatise on Sāṅkhya Philosophy, edited by F. E. Hall, D. C. L. Oxon.—No. 83. (<i>out of Print.</i>)	
The Nārada Pancharātra, edited by Rev. K. M. Banerjea. Complete in IV. Fasc. Nos. 17, 25, 34 and 75.	2 8
Nyāya Dars'ana of Gotama, with the commentary of Vātsyāyana, edited by Paṇḍita Jayanārayana Tarkapanchānana. Complete in III. Fasc. Nos. 56, 67 and 70.	1 14

SANSKRIT WORKS IN PROGRESS.

- The Maitri Upanishad, with the commentary of Rāmatīrtha, edited, with an English Translation, by E. B. Cowell, M. A. Fasc. I. and II. Nos. 35 and 40.
- The Mīmāṃsā Dars'ana, with the commentary of Sabara Swāmin, edited by Paṇḍita Mahes'achandra Nyāyaratna, Fasc. I. and II. Nos. 44, 85.
- The Taittirīya Aranyaka of the Black Yajur Veda, with the commentary of Sāyanāchārya, edited by Bābu Rājendralāla Mitra. Fasc. I. II. III. and IV. Nos. 60, 74, 88 and 97.
- The Sankra Vijaya of Anantānanda Giri, edited by Paṇḍita Naba-dwipachandra Goswāmi. Fasc. I. No. 46.
- The S'rauta Sūtra of As'walāyana, with the commentary of Ga'rgya Nārāyana. Edited by Paṇḍita Rāma Nārāyana Vidyaratna. Fasc. I. to X. Nos. 55, 61, 66, 69, 71, 80, 84, 86, 90 and 93.

BIBLIOTHECA INDICA;
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED UNDER THE SUPERINTENDENCE OF THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL,
New Series, Nos. 102, 132, 143 and 164.

THE
GRIHYA SUTRA OF ASWALA'YANA,

WITH THE
COMMENTARY OF GARGYA NARAYANA,

EDITED BY
RAMANARAYANA VIDYARATNA,
AND
ANANDACHANDRA VEDANTAVAGISA.

CALCUTTA:

PRINTED BY C. B. LEWIS, BAPTIST MISSION PRESS.

1869.

A. n. 20 / 55

~~BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS~~

Bayerische
Staatsbibliothek
München

गृह्यसूत्राणि ।

आश्वलायनप्रणीतानि ।

गार्ग्यनारायणीयवृत्तिसहितानि ।

रामनारायण-विद्यारत्नेन

तथा

श्री आनन्दचन्द्र-वेदान्तवागीशेन च

परिशोधितानि ।

कलिकाताराजधान्यां

वाप्टिष्ठमिश्रनयन्त्रे

सि, वि, लुइस साहेबेन मुद्रितानि ।

संवत् १९२४ । खीः १८६६ ।

विज्ञापनम् ।

अत्रत्यास्यातिकाख्यसमाजाधिपतीनामनुज्ञयैतेषां नारायणीय-
वृत्तिसहितानामाश्वलायनप्रणीतानां गृह्यसूत्राणां द्वितीयाध्यायस्य
नवमकण्डिकापर्यन्त-ग्रन्थस्य शोधनकार्यं समाप्य लोकान्तरं गते
रामनारायण-विद्यारत्ने तत्समाध्यक्षमण्डलादनुमतिं लब्ध्वा मया-
वशिष्टग्रन्थभागं बङ्गयत्नेन यथामति संशोधयितुं द्वन्द्वग्रन्थस्य मुद्राकार्यं
समापितं । किन्तु विद्यारत्नेन संशोधनार्थं पाठभेदप्रदर्शनार्थञ्च
यान्यष्टौ पुस्तकान्याहृतानि न तानि सर्वाणि मङ्गलगतानि ।
तेनास्य संशोधनकाले यत्र सन्देहे जातस्तदोक्तसमासम्पादकेन
महोदयेन श्रीमता राजेन्द्रलालमित्रेण साङ्गं परामृश्य तत्र
तन्मोमांसितं । अतोऽपि यदि कुत्रचित् त्रुटिरनुभूयते तेनाहं
छन्तुमर्हं इति ॥

कलिकाता ब्राह्मसमाज ।

श्री आनन्दचन्द्र शर्माणः ।

यानि पुस्तकान्यवलम्ब्यैतस्मिन् पाठभेदं प्रकाशीकृतं तथैतत्
संशोधितञ्च तेषां सङ्केतनाम्ना स्फुटोत्तरणम् ।

- टीकापु० .....टीकापुस्तकं—अत्र टीकामात्रं वर्त्तते ।
आदर्शपु० ..... आदर्शपुस्तकं—अत्र मूलं टीका चोभे वर्त्तते ।
मू० पु० ..... मूलपुस्तकं—अत्र केवलं मूलं वर्त्तते ।
सं० पु० ..... संस्कृतपाठग्रहादानीतपुस्तकं ।
सो० पु० ..... आस्यातिकसोसाइटीग्रहादानीतपुस्तकं ।
सो० २ पु० ..... तद्ग्रहादानीतं द्वितीयपुस्तकं ।
वा० पु० ..... वारानशीत आनीतपुस्तकं ।
मु० पु० ..... मुद्रितपुस्तकं—अत्र मूलमात्रं वर्त्तते ।
-

श्रीगणेशाय नमः ।

आश्वलायनीये

गृह्यसूत्रे

प्रथमोऽध्यायः ।

आश्वलायनमाचार्यं प्रणिपत्य जगद्गुरुम् ।
देवस्वामिप्रसादेन क्रियते वृत्तिरोदृशी ॥

उक्तानि वैतानिकानि गृह्याणि वक्ष्यामः ॥ १ ॥

वैतानिकान्युक्तानि । अतः परं गृह्याणि वक्ष्यामः । वितानो-
ऽग्नीनां विस्तारः । तत्र भवानि वैतानिकानि । बह्मिन्मिच्छानि
कर्माणीत्यर्थः । गृह्णन्मिच्छोऽग्निगृह्यः । तत्र भवानि कर्माण्यपि
संक्षेपेण गृह्याणीत्युच्यन्ते । गृह्यशब्दे भार्यायां शालायाश्च
वर्तते । तथा 'स गृह्यो गृह्यमागतः' इत्यत्र हि पूर्वं गृह्यशब्दे

भार्यावचनः । उत्तरस्तु शालावचनः । येषां भार्यासंयोगादुत्पन्ना-
 ग्नौ इमानि कर्माणि प्रवर्तन्ते तेषामयं गृहशब्दे भार्यावचनः ।
 येषान्तु दायविभागकालेऽग्निरुत्पद्यते तेषां शालावचनः । 'भार्यादि-
 रग्निर्दायादिर्वा तस्मिन् गृह्याणि' इति गौतमः । उक्तानुकीर्तनं
 सम्बन्धकरणार्थं । सम्बन्धकरणे प्रयोजनं कथं मौञ्चः परिभाषाः
 प्राप्नुयुरिति । कथं वा न प्राप्नुयुः शास्त्रान्तरत्वात् । कथं शास्त्रा-
 न्तरत्वं । सूत्रसमाप्तावाचार्यनमस्कारात् । शास्त्रान्तर एवाचार्य-
 नमस्कार उपपद्यते । इदं प्रतिज्ञासूत्रम् ॥ १ ॥

अथः पाकयज्ञाः ॥ २ ॥

पाकयज्ञास्त्रयस्त्रिविधा इत्यर्थः । कुतः । ऊताः प्रऊताः
 ब्रह्मणिऊताः इत्येकैकस्मिन् बह्ववचननिर्देशात् । यदि हि त्रि-
 विधत्वं न स्यात् एकवचनेन निर्देशं कुर्यात् । तस्माच्चिविधत्व-
 मिति । पाकयज्ञा अल्पयज्ञाः । प्रश्नस्तयज्ञा वा । दृष्टस्योभयत्र
 पाकशब्दः । 'योऽस्मात् पाकतरः' इत्यत्राल्पत्वे पाकशब्दः । 'तं
 पाकेन मनसाऽपश्नं' इति 'यो मा पाकेन मनसा' इति च प्रश्नसायां ।
 तेन आज्यहोमेष्वपि पाकयज्ञतन्त्रं सिद्धं भवति । यदि हि पाक-
 शब्दः पत्नौ वर्तते आज्यहोमेषु तन्त्रं न स्यात् । इष्यते च ।
 तस्मान्न तत्र वर्तते । प्रश्नस्तयज्ञा इत्युक्तम् । कथं प्रश्नस्तत्वं । उच्यते ।
 यस्मादेतेषु संस्कारा उच्यन्ते । तैश्च ब्राह्मण्यमवाप्यते । के पुनस्ते
 संस्काराः । गर्भाधानादयः । तस्मात् सर्वेषां पाकयज्ञत्वमिति यदुक्तं
 तत् सम्यक् ॥ २ ॥ कथं त्रिविधत्वमित्यत आह ।

हुता अग्नौ ह्यमाना अनग्नौ प्रहुता ब्राह्मणभोज-
ने ब्रह्मणि हुताः ॥ ३ ॥

अग्नौ ह्यमानाः 'हवित्स्य जुहुयाद्' [गृ० १।२।१] इत्येवमादयो
हुताः। अनग्नौ क्रियमाणाः 'अथ बलिहरणम्' [गृ० १।२।३] इत्येव-
मादयः प्रहुताः। ब्राह्मणभोजनं यत्रास्ति ब्राह्मणान् भोजयित्वेति
ते ब्रह्मणि हुताः। अग्नाविति वचनमनग्नौ ह्यमानस्य सर्पबलेः प्रहुत-
त्वार्थं। सोऽपि हि जुहोतिशब्दचोदितः। हुतादिसंज्ञाविधानं कृत्स्नो-
पदेशार्थं। शब्दतत्त्वार्थतश्च मृगतोर्थसंज्ञावत्। अथवा त्रैविध्योप-
देशार्थं। पाकयज्ञानामेतत् तन्त्रमिति वक्ष्यति। *अत्र त्रैविध्योप-
देशे सति तत् पाकयज्ञग्रहणमपार्थक्यं। तत्समानजातीयानामेव
हुतानां पाकयज्ञानां तन्त्रं यथा स्यादित्येवमर्थं त्रैविध्योपदेशः।
प्रहुतं ब्रह्मणि हुतानां माभूत् तन्त्रमिति। तेन सर्पबल्यादाववदान-
धर्मो निवृत्तः, ब्राह्मणभोजने च निर्वापादि निवृत्तम् ॥ ३ ॥

अथाप्यृच उदाहरन्ति यः समिधा य आहुती यो
वेदेनेति ॥ ४ ॥

अधिकपादग्रहणमृचोऽधिकस्य श्रुचस्य ग्रहणार्थः; न त्वस्य ।
द्वितीयस्यामयर्थविरोधात्। बह्ववचनन्तु अगोरुधाय. आ ते अग्ने. यः
समिधेति श्रुचावभिप्रेत्योपपन्नं। च्चामुदाहरणं कथं। एतान्यपि
कर्माणि नित्यानि औत्तैस्तुल्यानि आहिताग्नेरपि स्युरित्येवमर्थं ॥ ४ ॥

* त्रिविधानाञ्च पाकयज्ञत्वे सति तत्र० इति का० पु० पाठः ।

समिधमेवापि अद्धान आदधन्मन्येत यज इद-
मिति नमस्तस्मै, य आहुत्या यो वेदेनेति विद्ययैवा-
प्यस्ति प्रीतिस्तदेतत्पश्यन्नुषिरुवाच, अगोरुधाय गविषे-
द्युक्षा यदस्म्यं वचः । घृतात्खादीयो मधुनश्च वोचतेति.
वच एव म इदं घृताच्च मधुनश्च खादीयोऽस्ति प्रीतिः
खादीयोऽस्त्वित्येव तदाह, आ ते अन्न ऋचा हविर्हृदा
तष्टं भरामसि । ते ते भवन्तूक्षण ऋषभासो वशा
उतेति, एत एव म उक्षाणश्च ऋषभाश्च वशाश्च भवन्ति.
य इमं स्वाध्यायमधीयत इति यो नमसा स्वध्वर इति
नमस्कारेण वै खल्वपि न वै देवा नमस्कारमिति यज्ञो वै
नम इति हि ब्राह्मणं भवति ॥ ५ ॥ ॥ १ ॥

समिधमेवापि अद्धान आदधन्मन्येत इत्यारभ्य यज्ञो वै नम
इत्यन्तं ब्राह्मणं भवति । तत्र समिधेत्यस्य तात्पर्यकथनं ब्राह्मणं ।
समिधमेवापीति । समिधमेवापि अद्धान आदधद्यज इदं दैवतमिति
मन्येतैव । कुतः । नमस्तस्मै । अत्र नमःशब्देनान्नुच्यते । निघण्टुषु ५.१
नमःशब्दोऽन्नमामसु पठितः । समिदपि तस्मै दैवताय नमो भवति
अन्नं भवति । प्रीतिहेतुर्भवतीत्यर्थः । अद्धान इत्यनेन अद्वायुक्तस्यैव
पाकयज्ञेऽधिकार इति ज्ञायते । य आहुतीत्यस्य विवरणं ब्राह्मणं । य
आहुत्येति । तत्र 'सुपां सु लुग्' [पा० ७।१।१६] इत्यादिना द्वतीयैक-
वचनस्य पूर्वसवर्णादेशः । यो वेदेनेत्यस्य तात्पर्यकथनं ब्राह्मणं । यो वे-

देनेति । विद्ययैवेत्यादि । विद्ययापि प्रीतिर्देवतस्याख्येवेत्यर्थः । द्रव्य-
 त्यागाभावेऽपि वेदस्याध्ययनमात्रेणापि प्रीतिरस्तीत्यभिप्रायः । विद्य-
 या प्रीतिरस्तीत्येतत् द्रव्यितुं तस्मिन्नर्थे मन्वान्तरत्वं साच्चित्त्वेन श्रुति-
 दर्शयति । तदेतदित्यादि । तदेतदर्थरूपं पश्यन् * ऋषिर्मन्त्रदृष्टा
 उवाच । अगोरुधायेत्यादि । अस्मिन् सूत्रे स्तोतारः प्रत्यचीकृताः ।
 एवम्भूतायेन्द्राय हे सखायो वचो वोचत । घृतात् स्वादीयो मधु-
 नश्चेति कृत्वेति । वच एवेत्यनेन तु तात्पर्यकथनपरेण ब्राह्मणेन
 देवताः प्रत्यचीकृताः सूच्यन्ते । हे इन्द्र इदं मे मम वच एव घृताच्च
 मधुनश्च स्वादीयः । अग्निद्वत्वात् स्वादीयस्त्वस्य प्रार्थनेयमिति दर्श-
 यति । स्वादीयोऽस्त्वित्यादिना । स्वादीयोऽस्त्वित्येवामौ साच्चित्त्वेन
 ऋषिराहेत्यर्थः । अतोऽस्ति प्रीतिः । एवमध्ययनं रसात् स्वादुतर-
 मित्युक्तं । मांसादपि स्वादुतरमिति मन्वान्तरं दर्शयति । आ ते अग्न
 इत्यादि । अस्य मन्त्रस्य तात्पर्यकथनं ब्राह्मणं । एत एवेत्यादि ।
 हे अग्ने एत एव मे मत्सम्बन्धिनः । अत एव ते तव उच्चाणस्य ऋषभास्य
 वज्रास्य भवन्ति । भवन्वित्यर्थः । भवन्तीति लिङ्गर्थे लोट् । [पा० १।४।७]
 विकरणसिप्रत्ययाडागमेकारलोपास्तु व्यवस्थितविकल्पत्वाच्च भव-
 न्ति । के मत्सम्बन्धिन इति चेत् । ये इमं स्वाध्यायमधीयत इति ।
 अस्य मन्त्रस्य तात्पर्यं उच्चादिमांसेन तव यावतो प्रीतिस्त्वावतो तव
 विद्ययापि भवत्वित्यर्थः । उत्तरार्द्धं च तात्पर्यकथनं ब्राह्मणं । यो
 नमसा खध्वर इति नमस्कारेणेत्यादि । नमस्कारेणापि योऽग्निम-

* ऋषिरप्युवाचेति का० पु० पाठः ।

† सूत्रे इत्यत्र मन्त्रे इति का० पु० पाठः ।

र्चयति सोऽपि खध्वरः शोभनयज्ञः । 'तस्येदर्वन्तो रंहयन्तः' इत्यादि
पाकयज्ञानामर्थवादः । नमस्कारेणापि खलु प्रीतिरस्ति । कुतः ।
न वै देवा नमस्कारमति । अतिरतिक्रमणे । देवा हि नमस्कारं
नातिक्रामन्ति । तमप्याद्ध्यन्त इत्यर्थः । किमिति नातिक्रामन्ति ।
यज्ञो वै नमः । नमस्कारोऽपि यज्ञ इत्यर्थः । इति हि ब्राह्मणं
भवति । इतिशब्दो निर्दिष्टपरामर्शी । समिधमेवेत्यादि एवमन्तं
ब्राह्मणं भवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

इति प्रथमे प्रथमा कण्डिका ॥०॥

अथ सायंप्रातःसिद्धस्य हविष्यस्य जुहुयात् ॥ १ ॥

अथशब्दो विशेषप्रक्रियार्थः । अथ गृह्याण्युच्यन्त इति । अत्र
सायम्प्रातःशब्दो लक्षणया अहोरात्रवचनौ । कुत एतत् । सतिदर्श-
नात् । 'सायम्प्रातरशनान्यभिपूजयेत्' इति । अशनञ्च मध्याह्ने वि-
हितं । 'पूर्वाह्ने देवानां मध्यन्दिने मनुष्याणां अपराह्ने पितृणां'
इति । वैश्वदेवानन्तरं आतिथ्यादेर्विधानाच्च । सिद्धं पक्वं । सिद्ध-
स्येति दध्नः पयसञ्च माभूत् । हविष्यस्येति *चणककोद्रवादीनां
माभूत् । कथमहविष्यस्य प्राप्नुयात् । अन्नसंस्कारत्वात् । उभय-
मपि तर्हि नारभ्यं । दर्शनादेव सिद्धस्य हविष्यस्य च भविष्यति ।

* वरककोद्र० इत्यादि का० पु० पाठः ।

† कथं वा हवि० इति का० पु० समीचीनः पाठः ।

यथा चतुरस्रतुरो मुष्टीन् निर्वपतीत्युक्ते हविष्यमेव प्रतीयते सिद्धं च तद्भवति । अनारभ्यमाणे दोषः । अनादिष्टद्रव्यत्वादाज्यं प्रसज्येत । आज्यशेषेण वाऽनक्ति हृदये इति ब्रुवन् ज्ञापयति यत्र द्रव्यं नादिश्यते तत्राज्येन होम इति । तस्मात्तन्नितृत्त्यर्थं सिद्धग्रहणमारभ्यं तर्हि हविष्यग्रहणमपार्थक्यं । नन्वन्नसंस्कारत्वादहविष्यस्यापि स्यात् । अपूर्वार्थत्वाच्च न स्यात् । तर्हि तन्ननितृत्त्यर्थं हविर्ग्रहणं । कथं हविष्यस्य होम एव स्यात् न तन्नमिति । ननु उत्तरत्र विधानान्न तन्नं प्राप्नोतीति च शङ्का न कार्या । तर्हि विवाहेऽपि तन्ननितृत्तिप्रसङ्गात् । तत्र चेष्यते तन्नं । होममन्त्रानाह ॥ १ ॥

अग्निहोत्रदेवताभ्यः सोमाय वनस्पतये ऽग्नीषोमाभ्यामिन्द्राग्निभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां धन्वन्तरय इन्द्राय विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मणे ॥ २ ॥

अग्निहोत्रदेवताभ्य इति विधायको न मन्त्रः । तथाऽर्थप्रतीतेः । अग्निहोत्रशब्देऽयं द्रव्ये कर्मणि च वर्तते । तत्राग्निहोत्रदेवताभ्य इति किं द्रव्यदेवता गृह्यन्ते उत कर्मदेवता इति संशयः । काः पुनर्द्रव्यदेवताः । 'रुद्राद्या रौद्रङ्गविषत्' इत्याद्याः श्रुतावुक्तास्ता न सम्भवन्ति । भक्तिमात्रत्वात् । तेन कर्मदेवता गृह्यन्ते । एवञ्चेदग्निर्गृहपतिरित्येवमाद्या अपि प्राप्नुवन्तीति शङ्का न कार्या । तासामनित्यत्वात् । कास्तर्हि । अग्निः सूर्यः प्रजापतिश्चोभयत्र । श्रुतौ चास्य सम्यगुपदेशः । 'तस्य वा एतस्याग्निहोत्रस्य'

इत्यादि । सोमाय वनस्पतय *इत्येको मन्त्रः । वनस्पतेर्गुणत्वेन
दृष्टत्वात् । 'अग्निर्गृहपतिः सोमो वनस्पतिः' इति । समाचार-
सैवमेव । इत्येको देवयज्ञः ॥ २ ॥

स्वाहेत्यथ बलिहरणम् ॥ ३ ॥

अप्रेषितयागत्वादेव स्वाहाकारे सिद्धे स्वाहाकारवचनं ज्ञाप-
नार्थं । एतज्ज्ञाप्यते । अन्यत्र बलिहरणे स्वाहाकारो न भवतीति ।
तेन चैत्यबलौ नमस्कारो भवति । अथशब्द आनन्तर्यार्थः । इत-
रथा कर्मन्तरत्वात् कालान्तरे वा बलिहरणं स्यात् । ब्रह्मयज्ञस्वेषां
पूर्वा वा स्यात् । उत्तरो वा । मनुष्ययज्ञस्त्वन्तर एव । 'वैश्वदेवं
हत्वा अतिथिमाकाङ्क्षेद्' इतिवचनात् ॥ ३ ॥

एताभ्यश्चैव देवताभ्योऽङ्ग ओषधिवनस्पतिभ्यो गृ-
हाय गृहदेवताभ्यो वास्तुदेवताभ्यः ॥ ४ ॥

एताभ्यः प्रागुक्ताभ्यो देवताभ्यश्चकाराद्दक्ष्यमाणदेवताभ्यश्च ।
बलिहरणं कार्यं । एवकारः पौनर्वाचिकः । भूमौ प्राक्संस्थां पक्तिं
करोति । ब्रह्मणे स्वाहेति ऊत्वाऽन्तरालमुक्त्वाऽङ्ग इत्यादिभिर्जुहा-
ति । गृहदेवताभ्य इति मन्त्रः न विधायकः । तथा वास्तुदेव-
ताभ्य इति च । यदि हि विधायकः स्यात् उभयवचनमपार्थकं
स्यात् । गृहमेव हि वास्त्वित्युच्यते ॥ ४ ॥

* इत्येकाङ्कतिरिति का० पु० पाठः ।

इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्यो यमाय यमपुरुषेभ्यो वरुणाय
वरुणपुरुषेभ्यः सोमाय सोमपुरुषेभ्य इति प्रतिदि-
शाम् ॥ ५ ॥

दिग्ग्रहणेन चतस्रो दिशो गृह्यन्ते । यत्रैव प्रधानदेवतास्त-
त्रैव पुरुषैर्भवितव्यमिति कृत्वा प्रधानानामुत्तरतः पुरुषेभ्यो बलिं
हरेत् ॥ ५ ॥

ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य इति मध्ये ॥ ६ ॥

दिग्देवतानां मध्ये पूर्वोक्ते अन्तराले ॥ ६ ॥

विश्वेभ्यो देवेभ्यः ॥ ७ ॥

मध्य एव ॥ ७ ॥

सर्वेभ्यो भूतेभ्यो दिवाचारिभ्य इति दिवा ॥ ८ ॥

मध्य एव । दिवाग्रहणं ज्ञापनार्थं क्रियते । तेन वैश्वदेवस्य प्रा-
त्तरारम्भणं भवति । इतरथा सायम्प्रातरुपदेशात् सायमुपक्रमः
स्यात् अग्निहोत्रवत् । तच्चानिष्टं । अतो दिवाग्रहणं । तेनाग्रये
स्वाहेति सायं जुहुयादित्यत्र सायमुपक्रमः ॥ ८ ॥

नक्तञ्चारिभ्य इति नक्तम् ॥ ९ ॥

दिवाचारिभ्य इत्यस्य स्थाने नक्तञ्चारिभ्य इति नक्तं भ-
वति ॥ ९ ॥

रश्मोभ्य इत्युत्तरतः ॥ १० ॥

सर्वामामुत्तरतः ॥ १० ॥

स्वधा पितृभ्य इति प्राचीनावीती शेषं दक्षिणा
निनयेत् ॥ ११ ॥ ॥ २ ॥

'यज्ञोपवीतशौच च' [ऋ० १।१।१०] इति यत्र प्राचीनावीतित्वं नि-
वीतित्वं वाऽऽचार्येण न विहितं तत्र यज्ञोपवीतित्वं प्राप्तं । अतः प्राची-
नावीतित्वं विधीयते । निनयेदिति वचनं क्रियान्तरज्ञापनार्थं । तेन
बलिहरणमिदं न भवति । किमेवं सिध्यति स्वाहाकारो न भवति ।
ननु स्वधाकारः प्रदानार्थः स्वाहाकारश्च प्रदानार्थ इत्युभयोरैकका-
र्यकारित्वेन समानजातीयत्वात् स्वधाकारस्तस्य बाधको भवति । नैत-
देवं । *समानार्थयोः समुच्चयो दृश्यते । यथा सोमाय पितृमते स्वधा
नम इति स्वधानमस्कारयोः तद्वदत्राप्याशङ्क्या स्यात् । का पुनरियं
क्रिया । पितृयज्ञः । एवं च कृत्वा पितृयज्ञार्थं ब्राह्मणभोजनमन्वहं
न कर्त्तव्यमिति सिद्धं । शेषग्रहणमानन्तर्यार्थं । असत्यस्मिन् क्रिया-
न्तरत्वात्कालान्तरे वा स्यात् । एवमुक्तं वैश्वदेवं । यस्मिन् कस्मिंश्चि-
दग्नौ वैश्वदेवं कार्यं न गृह्य एवेति नियमः । कुतः । प्राङ्निधाना-
द्विवाहाग्नेः । यदि हि तत्राभिप्रेतमभविष्यत् तमेव पूर्वं ब्रूयात् ।
पाणिना च वैश्वदेवं कार्यं न पात्रान्तरेण शक्यत्वात् ॥

इति प्रथमे द्वितीया कण्डिका ॥०॥

* समानार्थयोः स्थाने प्रदानार्थयोऽस्ति सो० का० पु० पाठः ।

अथ खलु यत्र क्व च होष्यन्त्यादिषुमात्रावरं सर्वतः
स्थण्डिलमुपलिप्योस्त्रिस्थ पञ्चोखा उदगायतां पश्चात्प्रा-
गायते नानान्तयोस्त्रिस्तो मध्ये तदभ्युक्ष्याग्निं प्रतिष्ठा-
प्यान्वाधाय परिसमूह्य परिस्तीर्य पुरस्ताद्दक्षिणतः
पश्चादुत्तरतः इत्युदकसंस्थन्तूष्णीं पर्युक्षणम् ॥ १ ॥

अथशब्दोऽधिकारार्थः । इत उत्तरं यानि वक्ष्यन्ते तेषामे-
वायं होमविधिर्भवतीति । तेन वैश्वदेवः क्वचग्रहणेन प्राप्य-
माणो होष्यधर्मो न भवति । खलुशब्दोऽपार्थकः । मिताचरेष्वनर्थक
इति वचनान् । यत्र-क्वच-ग्रहणमहरहः क्रियान्तरविध्याशङ्का-
निवृत्त्यर्थं । यत्र क्व च होष्यन्त्यादिति होममनूद्य धर्मविधिः । तर्हि
यचेत्तेवास्तु क्वच-ग्रहणमनर्थकं । न. तन्त्रप्रतिषेधविषयेऽप्यौपा-
सनाग्निपरिचरणे एतत्सूत्रविहितपरिसमूहनपरिस्तरणपर्युक्षणानां
प्राप्त्यर्थं क्वच-ग्रहणं । लेखादयो न सन्तीति वक्ष्यामः । इषुमा-
त्रा मात्रा यस्य स्थण्डिलस्य तदिषुमात्रं । एकस्य मात्राशब्दस्य
लोपः । उद्ग्रमुखवत् । तच्च तदवरञ्च इषुमात्रावरं । अवरं निवृत्त-
मित्यर्थः । सर्वतः सर्वासु दिक्षु । चतसृष्वित्यर्थः । चतसृष्वपि दिक्षु
इषुमात्रप्रमाणं ततोऽधिकं वा चतुरस्रं स्थण्डिलं गोमयेनोपलिप्य
षट् लेखा उल्लिखेत् । षड्-ग्रहणं कथं । षट्सपि लेखासु अग्नेः स्थापनं
यथा स्यादिति केनचिद्यज्ञियेन शकलेन स्थण्डिलमध्ये उदग्दीर्घां
श्रदेशमात्रां न्यूनां वा लेखामग्निप्रतिष्ठापनदेशस्य पश्चात्लिखेत् ।

नानेत्यसंसर्गार्थं । तस्या अन्नयोर्नामा असंसृष्टे प्रागायते लेखे लि-
 खेत् । ततस्त्रिस्रो मध्ये असंसृष्टाः प्रागायताः लेखाः लिखेत् । शकलं
 तत्रैव निधाय । स्थण्डिलमभ्युक्ष्य शकलं निरस्थाप उपसृष्ट्याभ्यात्ममग्निं
 प्रतिष्ठाप्यान्वादधाति । ततोऽतिदेशप्राप्तं बर्हिष इभस्य च सन्नहनं
 करोति । अन्वाधानं नाम कर्माङ्गत्वेन द्वयोस्त्रिष्टुणां समिधां
 अभ्याधानं । ततः परिसमूह्य परिसमूहनं नामाऽग्नेः समन्तात्
 परिमार्जनं । तच्चाग्निहोत्रवत् । ततः परिसीर्यं । पुरस्ताद्दक्षिणतः
 पश्चादुत्तरत इत्येवं । उदक्संस्ववचनं एकैकस्यां दिश्युदक्संस्वताप्रा-
 प्यर्थं । अथवा इत्युदक्संस्वमिति पृथग्योगः । निपातानामनेका-
 र्थत्वादितिशब्द एवम्प्रकारे । एवंविधं यत्कर्म सर्वदिक्सम्बद्धं परि-
 समूहनपर्युक्षणश्चिरस्तिरुन्दनादिकं तदपराजितायां दिश्वारभ्योदक्-
 संस्वं कार्यमित्यर्थः । ततस्त्रुष्णीं पर्युक्षणं करोति । त्रुष्णीं-ग्रहणं
 मन्त्रवर्जमन्ये धर्मा अग्निहोत्रदृष्टा भवन्तीत्येवमर्थं । त्रिस्तिरे-
 कैकं पुनः पुनरुदकमादायादायान्ते च कर्मणां पर्युक्षणम् ।
 उभयत्र च परिसमूहनपूर्वकत्वमित्यत्र पुनः परिसमूहनविधानं
 मध्ये परिस्तरणसिद्धार्थम् । एतस्मिन् काले उत्तरतोऽग्नेरपः प्रण-
 यति चमसेन कांक्षेन मृण्मथेन वा । उत्तरत्र निनयनदर्श-
 नात् ॥ १ ॥

पवित्राभ्यामाज्यस्योत्पवनम् ॥ २ ॥

कार्यमिति शेषः । अथ किलक्षणे पवित्रे कथं वा उत्पवनं
 कार्यमित्येतद्व्यं निर्णेतुमाह ॥ २ ॥

अप्रच्छिन्नाग्रावनन्तर्गर्भौ प्रादेशमात्रौ कुशा नाना-
न्तयोर्यहीत्वाङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामुत्तानाभ्यां पाणि-
भ्यां सवितुष्टा प्रसव उत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण वसोः
सूर्यस्य रश्मिभिरिति प्रागुत्पुनाति सङ्गन्मन्त्रेण द्वि-
स्तूष्णीम् ॥ ३ ॥

प्रशब्दः सूक्ष्मच्छिन्नाग्रयोरनिवृत्त्यर्थः । न विद्यते अन्तर्मध्ये गर्भौ
ययोस्तौ तयोक्तौ । प्रादेशमात्रौ कुशौ । एवंलक्षणयुक्तौ कुशौ
पवित्रसंज्ञौ । नानेत्यसंसर्गार्थं । पवित्रे अन्तयोरसंसृष्टे अङ्गुष्ठोप-
कनिष्ठिकाभ्यामुत्तानाभ्यां पाणिभ्यां मृहीत्वा प्रागुत्पुनाति
सङ्गन्मन्त्रेण द्विस्तूष्णीं । प्रागितिपाठः कार्यः । प्राडिति पुल्लिङ्ग-
पाठे तु कर्तुः प्राङ्मुखत्वं स्यात् । तच्च परिभाषासिद्धं । ननु
कर्मणश्चापि प्राक्तं तत एव सिद्धं । सत्यं । तत्तु शास्त्रान्तरदृष्टं
पुनराहारनिवृत्त्यर्थं । तेन ज्ञायते शास्त्रान्तरदृष्टानामविरोधिनां
पात्रासादनादीनामिच्छातः क्रियेति ।

इत्थं हि शास्त्रान्तरे दृष्टं । परिस्तरणकाले उत्तरतोऽग्नेः
कांसिद्दर्भानास्तौर्यं ब्रह्मवत्सु कर्मसु दक्षिणतोऽग्नेरपि कांसिद्दर्भा-
नास्तौर्यं ततोऽग्निं पर्युक्ष्य उदगग्नेर्दर्भेषु दग्धं न्यञ्चि पात्राणि
प्रयुनक्ति उभाभ्यां पाणिभ्यां । अयं पात्रासादनक्रमः ।

‘प्रोक्षणपात्रमथ स्रुवयुक्तं पात्रमपां प्रणयनाय विशिष्टम् ।

भाजनमाज्यहविर्गृह्णार्थं लिङ्गमथो परिसादय दर्भान् ॥ इति ।

आज्यहोमेषु दर्वात्मसु तु कर्मस्वयं क्रमः ।

स्वालीञ्चरोः प्रोक्षणभाजनञ्च दर्वीस्रुवौ सादय दर्विष्टोमे ।

पात्रं प्रणीतार्थमथाज्यपात्रमिधं क्रमेण क्रमवित् कुशैश्च ॥

ततोऽप्रच्छिन्नायान्नित्यकलक्षणे पवित्रे मृहीत्वा प्रोक्षणपात्रे नि-
धायाप आसिच्य ताभ्यां त्रिरुत्पूय उक्तानानि पात्राणि कृत्वा
विस्रस्येधं सर्वाणि पात्राणि प्रोक्षति । ततः प्रणीता-पात्रं प्रत्यग्ने-
र्निधाय तस्मिंस्ते पवित्रे अन्तर्द्धायाङ्गिः पूरयित्वा गन्धादि प्रक्षिप्य
पाणिभ्यां पात्रं नासिकान्तमुद्धृत्योत्तरतोऽग्निं दर्भेषु निधाय दर्भैः
प्रच्छाद्यासादयेदिति । आचार्यस्य तु पूर्णपात्रं कार्यं । अन्यस्य तु
करणेऽभ्युदयः । अकरणे न प्रत्यवाय इत्याश्रयः ।

इत्थं चान्यशास्त्रे दृष्टं । पूर्णपात्रनिधानानन्तरं तत्रस्थे पवित्रे
मृहीत्वाज्यस्वाख्यां निधायाज्यमामिच्योदगङ्गारानपोद्भवेभ्यधि-
श्रित्याज्यमवज्वलयेत् । द्वे दर्भाद्ये प्रच्छिद्य प्रच्छाख्याज्ये प्रत्यस्य पुन-
र्ज्वलता तेनैवोष्णकेन त्रिः परिहरेत् येनावज्वलनं कृतं । ततः शनैः
उदगुदास्वाङ्गारानतिसृज्य तत्रस्थमेवाज्यमुत्पूय पवित्रे तद्भिः प्रोक्ष्या
ग्नौ विनिक्षिपेदिति । आचार्यस्योत्पवनं नित्यम् । अन्यत्पात्रिकं ।

पूर्ववदित्याकृतं सुक्स्वसंमार्जनमप्यन्यशास्त्रे दृष्टं । तस्यापी-
च्छातः क्रिया । अनयोः समार्ग उच्यते । दक्षिणेन हस्तेनोभौ
मृहीत्वा सव्येन कांश्चिद्दर्भानादाय सच्चैवाग्नौ प्रताप्य जुह्वं निधाय
दक्षिणेन पाणिना सुवस्य विलं दर्भागैर्विलादारभ्य प्रागपवर्गं त्रि-
संमृज्याधस्तादग्नेवायमभ्यात्मन्त्रिः संमार्ष्टि । ततो दर्भाणां मूलेन
दण्डस्याधस्तात् विलपृष्ठादारभ्य यावदुपरिष्ठाद्विलं तावत्त्रिः सं-
मार्ष्टि । अथाऽङ्गिः प्रोक्ष्य सुवं निष्ठप्याज्यस्वाख्यां निधायोदकस्पृष्टैरेव

दर्भैर्जुह्वं चैवमेव संमार्ष्टि । ततो दर्भानद्भिः प्रचाख्याग्नावनुप्रहरेत् ।
एवं संमार्गः ।

खिष्टकृदन्ते चेभ्यसन्नहनानामग्नौ प्रासनं दृष्टम् । अन्यदपि
यदसन्नच्छास्त्राऽविरुद्धं परभास्त्रे दृष्टन्तदपीच्छातः कार्यमिति
ज्ञापयितुं प्रागुत्पुनातीति पुनराहारप्रतिषेधः कृतः । किञ्च
उत्पुनाति चिरित्येव वाच्यं लाघवार्थं । तथा सति सर्वत्रैव
कर्मावृत्तावित्यनेन सन्नमन्त्रेण दिख्यन्ती इति सिद्धति । एवं
सिद्धे इदं वचनं ऋद्धे कर्मावृत्तौ मन्त्रावृत्तिर्भविष्यतीत्येवमर्थं ।
पूर्वयोगः किमर्थः । अस्याधिकारार्थं इति चेत् । तर्हि प्रागुत्पुना-
त्याज्यमित्यत्रैव वाच्यम् । अथ पवित्रसंज्ञार्थः तर्हि कुत्रो पवित्रे
इत्यत्रैव वाच्यम् । उच्यते । पूर्वेणामन्त्रकमुत्पवनं विधीयते । अनेन
तु समन्त्रकं । तत्र वैतानिके अमन्त्रकं ऋद्धे कर्मणि समन्त्रकमित्येवं
विनिवेशः ॥ ३ ॥

कृताकृतमाज्यहोमेषु परिस्तरणम् ॥ ४ ॥

कृतिरेव कृतं । कृतञ्च अकृतञ्च यस्य तत् तथोक्तं । आज्यमेव
यत्र हविः स आज्यहोमः । अन्यथाज्यग्रहणस्य वैयर्थ्यं स्यात् ।
सर्वत्र ह्याधारादयः सन्धेव । आज्यहोमेषु परिस्तरणं कार्यं वा न
वेत्यर्थः । अयं च परिस्तरणविकल्पो यत्राग्रहणमस्ति यथा 'आ-
व्याहृतीर्जुह्वत्' इति तत्रैव भवति न पुनरनादिद्राज्यहोमेषु ।
यद्यनादिद्राज्यहोमेष्वप्ययं विकल्पः स्यात् तत्राज्यग्रहणमपार्थक्यं
स्यात् ॥ ४ ॥

तथाज्यभागौ पाकयज्ञेषु ॥ ५ ॥

तथेति कृताकृतावित्यर्थः । पाकयज्ञेषु सर्वेष्वज्यभागौ कार्यौ वा नवेत्यर्थः । पाकयज्ञग्रहणमाज्यहोमाधिकारनिवृत्त्यर्थम् ॥ ५ ॥

ब्रह्मा च धन्वन्तरियज्ञशूलगववर्जं ॥ ६ ॥

तथेति वर्तते । पाकयज्ञेष्विति च । ब्रह्मा च सर्वेषु पाकयज्ञेषु कृताकृतो भवति । धन्वन्तरियज्ञं शूलगवं च वर्जयित्वा । अथ तयोर्नित्यो भवति उत नैव भवति । नित्यो भवततीति ब्रूमः । कुतः । तयोरुपदेशात् । 'ब्रह्माणमग्निं चान्तरा वै वैद्यं चरित्रवन्तं ब्रह्माणमुपवेश्य' इति च । तर्हि तस्मादेव नित्योऽस्तु किमनेनेति च शङ्का न कार्या । अस्मिन् विकल्पप्रतिषेधेऽसति उपदेशस्य पक्षे कृतार्थत्वात् । तयोरपि ब्रह्मा चैलवत् कृताकृतः स्यात् । ब्रह्मास्ति चेत् प्रणीताप्रणयनात् पूर्वं समस्तपाण्यङ्गुष्ठो भूत्वाऽग्नेणाग्निं परीत्य दक्षिणतः कुशेषु 'निरस्तः परावसुः' इति दृष्टं प्रत्यग्दक्षिणाच्चिरस्य 'इदमहसर्वा वसोः सदनं सीदामि' इति मन्त्रेणोपविशेत् । ततो बृहस्पतिर्ब्रह्मा ब्रह्मसदनं आश्लिष्यते 'बृहस्पते यज्ञं गोपाय' इत्यन्तं ब्रह्मजपं जपेत् । ततो 'ब्रह्मजपः प्रणेष्यामि' इति कर्ताऽतिसृष्ट्यो 'भूर्भुवः स्वर्बृहस्पतिप्रसृतः' इति जपित्वा 'ॐ प्रणय' इत्यतिसृजेत् । केचिदतिसर्जनं प्रत्यतिसर्जनञ्च नेच्छन्ति । कर्मान्ते *प्रायश्चित्तानि संस्थाजपं च कुर्यात् । सर्वदा यज्ञमना भवेदुदङ्मुखश्च ॥ ६ ॥

* सर्वप्रायश्चित्तानीति सो० का० पु० पाठः ।

अमुष्मै स्वाहेति जुहुयात् ॥ ७ ॥

क्वचिन्नामधेयेन होम उक्तः । 'सावित्र्यै ब्रह्मणे' इत्यादि । क्वचिन्मन्त्रेण होम उक्तः । 'अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्' इति चतसृभिरिति । यत्र तु नोभयथा तत्र तु नामधेयेन कथं होमः स्यात् इत्येतत् सूत्रं । प्राजापत्यस्य स्यालीपाकस्य ऊत्वा काम्याश्चरव इत्यादौ ॥ ७ ॥

अग्निरिन्द्रः प्रजापतिर्विश्वेदेवा ब्रह्मेत्यनादेशे ॥ ८ ॥

यत्र होमस्थानादेशः कर्मणश्चादेशस्तत्रैता देवता होतव्याः । कुत्र । जातकर्मादौ । तर्हि रथारोहणेऽपि स्यात् । एवं तर्हि अन्यथा व्याख्यास्यामः । यत्र होमश्चोद्यते न मन्त्रः चैलकर्मादौ 'नैके काञ्चन' [गृ० १।४।६] पक्षे तत्रैताभ्यो देवताभ्यो जुहोति । मन्त्रानादेश इतीयमेव व्याख्या साध्वी । मन्त्रप्रकरणत्वात् । तेन जातकर्मादौ न होमोऽस्ति । अन्ये तु पूर्वाक्तदोषपरिहारेण वर्णयन्ति । यत्र परशास्त्रे होमश्चोद्यते स्वशास्त्रे तु कर्ममात्रं तत्रैता देवता भवन्तीति । क्व । जातकर्मादौ ॥ ८ ॥

* एकवर्हिराद्याज्यस्विष्टकृतः स्युस्तुल्यकालाः ॥ ९ ॥

एकवर्हिरादिर्येषां पाकयज्ञानां ते तथोक्ताः । तुल्यकाला एककालाः । एकस्मिन् काले यद्यनेके पाकयज्ञाः कार्यत्वेन प्राप्ताः तदा ते समानतन्त्राः कार्या इत्यर्थः । किमुदाहरणं । यदा पर्वणि रात्रौ काम उत्पद्यते तदा काम्यपार्वणयोरेककालत्वं । यदा

* एकवर्हिरिभ्राज्येत्यादिपाठः सर्वत्र परन्तु टीकासम्मतः ।

वाऽऽययणाऽऽश्वयुजी कर्मणी आश्वयुज्यां क्रियेते तदा तयोरेकका-
लत्वं । बर्हिःरादिग्रहणस्य तन्मोपलक्षणार्थतां स्पष्टयितुं यज्ञगाथामु-
दाहरति ॥ ८ ॥

तद्देषाभियज्ञगाथा गीयते ।

पाकयज्ञान् समासाद्य एकाज्यानेकबर्हिषः ।

एकस्विष्टकृतः कुर्यान्नानापि सति दैवते ॥ १० ॥

इति ॥ ३ ॥

तस्मिन्नर्थे एषा यज्ञगाथाऽभिगीयते पद्यते । बहून् पाकयज्ञा-
नेकस्मिन् काले समासाद्य प्राप्य एकाज्यानेकबर्हिषः एकस्विष्टकृतः
कुर्यान्नानापि सति दैवते । न प्रतिदैवतं तन्ममावर्तयितव्य-
मित्यर्थः ॥ १० ॥ ॥ ३ ॥

इति प्रथमे द्वितीया कण्डिका ॥०॥

उदगयन आपूर्यमाणपक्षे कल्याणे नक्षत्रे चैल-
कर्मापनयनगोदानविवाहाः ॥ १ ॥

अनेन चैलकर्मादीनां कालो विधीयते । उदग् यदा गच्छत्या-
दित्यः तदुदगयनं । तथा लोकप्रसिद्धेः । आपूर्यमाणस्य चन्द्रस्य
यः पक्षः स तथोक्तः । स हि मासस्य च पक्षस्य च कर्ता । अथवा
आपूर्यमाणश्चासौ पक्षश्च आपूर्यमाणपक्षः । स हि चन्द्ररश्मिभिरापूर्यते
शुक्लपक्ष इत्यर्थः । ज्योतिःशास्त्राविरुद्धं कल्याणं नक्षत्रं । चैल-

कर्मेति चैलस्यैव संज्ञान्तरं नतु व्रतादेशानामयं काल इत्यते ।
 स कथं प्राप्नोति । उपनयनातिदेशात् । तर्हि अत्र गोदानग्रहणम-
 पार्थक्यं चैलातिदेशात् । उच्यते । समावर्तनार्थं गोदानग्रहणं ।
 'गोदानिकं कर्म कुर्वीत' इति कर्मग्रहणं यथा कर्मणोऽन्यनियमे
 वाग्यमनादिकं निवर्तयति तथा कालमपि निवर्तयेत् । तस्मात्
 गोदानग्रहणं यत्र गोदानगन्धोऽप्यस्ति तत्रापि यथा स्यात् । तर्हि
 समावर्तनग्रहणमेव कार्यम् । उच्यते । साधवार्थं गोदानग्रहणम् ॥
 ॥ १ ॥

सार्वकालमेके विवाहम् ॥ २ ॥

एके आचार्याः सर्वस्मिन् काले विवाहमिच्छन्ति । नादगथ-
 नादिनियमः । तेषां कोऽभिप्रायः । दोषश्रवणात् 'स्रतुमत्यां
 हि तिष्ठन्त्यां दोषः पितरमृच्छति' इति । अन्ये च लौकिका दोषाः
 समुत्पद्यन्ते ॥ २ ॥

तेषां पुरस्तात् चतस्र आज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ ३ ॥

तेषांग्रहणं किमर्थं । विवाहस्थानन्तरत्वात् सर्वेषां प्राप्त्यर्थ-
 मिति चेत् । तत्र दर्शनात् । सर्वेषां स्युः यदयं विवाहे चतुर्थी-
 मित्याह । उच्यते । तेषां सम्बन्धिन्यः अन्तर्वर्तिन्यः एता आहुतयो
 भवन्ति नतु तेभ्यः पूर्वं भवन्तीत्येवमर्थं तेषांग्रहणं । तर्हि
 पुरस्ताद्-ग्रहणमपार्थक्यं । न । प्रयोजनमुपरिगृह्यन्त्यामः । सञ्ज्ञाव-
 चनं किमर्थं । तत्रैके ब्रुवते । यत्र परिमाणवचनं प्रत्यृचग्रहणं वा

नास्ति 'धाता ददातु दाशुष इति द्वाभ्यां' इत्यादौ तत्र कथं
 प्रत्यादेशं होमः स्यादिति । तदसत् । एकमन्त्राणि कर्माणीति-
 न्यायात् । अपि च । स्वाहाकारान्तेर्मन्त्रैरिति प्रतिमन्त्रं स्वाहा-
 कारः प्राप्तः स च प्रदानार्थः । नच तमतिक्रम्य होतव्यमिति युक्तं
 वक्तुमस्य विद्यमानायां गतौ । तेन सर्वत्र प्रत्यृचमेव होम
 इति सिद्धं । का पुनरस्य गतिः । तत्रैके नियमार्थमिति प्राहुः ।
 ममुच्चयपक्षेऽपि कथं चतस्र एव स्युः न बह्व इति कथं प्रयोगः
 एकैकस्या ऋचोऽन्ते एकैका आहुतिरिति । तदप्यसत् । प्राधान्ये-
 नाहुतिविधिप्रकरणत्वात् आहुतिसमुच्चय एव न मन्त्रसमु-
 चयः । किमर्थं तर्हीदं नियमार्थमेव चतस्र एव स्युरिति । ते-
 नाज्यभागौ न भवतः । तर्हि खिद्यदपि न स्यात् । न । पुरस्तान्निय-
 मार्थं हि पुरस्ताद्ग्रहणं कृतं । आचारौ तु स एव अनाहुतित्वात् ।
 आज्यग्रहणं परिस्तरणविकल्पार्थम् ॥ ३ ॥

अग्न आर्युषि पवस इति तिसृभिः प्रजापते न
 त्वदेतान्यन्य इति च व्याहृतिभिर्वा ॥ ४ ॥

चतसृभिः । चतसृणामेव हि सूत्रे व्याहृतिसंज्ञा कृता । व्याहृति-
 भिसु भूः स्वाहेत्यादिभिः ॥ ४ ॥

समुच्चयमेके ॥ ५ ॥

एके आचार्याः ऋगाहुतीनां व्याहृत्याहुतीनां च समुच्चय-
 मिच्छन्ति । तेनाष्टाहुतयः ॥ ५ ॥

नैके काञ्चन ॥ ६ ॥

एके आचार्याः कामप्याहुतिं नेच्छन्ति । नैक इत्येव वक्तव्ये काञ्चनग्रहणमुगाहुतीनां व्याहृत्याहुतीनां चायं प्रतिषेधो यथा स्यात्-किमशब्दस्य सर्वनामत्वात् सर्वनाम्नाञ्च प्रकृतपरामर्शत्वात्-अन्यास्वाहुतयो हेतव्या इत्येवमर्थं । तेनाऽनादेशाहुतयः सिद्धाः ॥ ६ ॥

त्वमर्यमा भवसि यत् कनीनामिति विवाहे चतुर्थी ॥ ७ ॥

॥ ४ ॥

अत्र संशयः । पूर्वस्या बाध उतोत्कर्ष इति । उत्कर्ष इति ब्रूमः । असमानजातित्वात् । समानजातेरेव हि बाधो विहितः । एष समानजातिधर्म इति तच्छब्दचोदितस्य समानजातिर्भवति । यथा । अथ सामिधेन्यः ताः सामिधेन्य इति । अत्र च तच्छब्दचोदितत्वात् न बाधः । अपि त्वत्कर्षः । यथा 'प्रतिप्रस्थाता वाजिने तृतीयः' इत्यत्र आग्नीध्रस्योत्कर्षः तद्वदत्रापि । अपि च । सङ्ख्यानिर्दिष्टो न पूर्वं बाधते । यत्र तु बाधते तत्र स्थानग्रहणं करोति । यथा तृतीयाहुतिस्थाने महाव्रतमिति । तस्मात् उत्कर्ष इति सिद्धम् ॥ ७ ॥

इति प्रथमे चतुर्थी कण्डिका ॥०॥

कुलमये परीक्षेत ये मादृतः पितृश्चेति यथोक्तं पुर-
स्तात् ॥ १ ॥

*कुलशब्देनोभौ वंशौ महापातकादिरहिताविति सिद्धौ तथा-
ऽपस्मारादिदोषरहिताविति कुलमये प्रथमं परीक्षेत । कथं । ये
मादृतः पितृतश्चेति यथोक्तं पुरस्तात् । †'ये मादृतः पितृतश्च दश-
पुरुषं समनुष्ठितविद्यातपोभ्यां पुण्यैश्च कर्मभिर्येषामुभयतो वा ब्रा-
ह्मण्यं निनयेयुः पितृतश्चैके' इति । अग्रेवचनं बधूवरगुणेभ्यः
कुलमेव प्रधानं स्यात् इत्येवमर्थं ॥ १ ॥

अथ वरगुणमाह ।

बुद्धिमते कन्यां प्रयच्छेत् ॥ २ ॥

अर्थदर्शिनी बुद्धिः । कोऽर्थः । यः शास्त्राविरुद्धः । तद्वते
बुद्धिमते कन्यां प्रयच्छेत् ॥ २ ॥

अथ कन्यागुणमाह ।

बुद्धिरूपशीललक्षणसम्पन्नामरोगामुपयच्छेत् ॥ ३ ॥

बुद्धिरूपशीललक्षणैर्युक्तां रोगवर्जितां कन्यामुपयच्छेत् स्त्री-
कुर्यात् । यत्र स्वमनो रमते तद्रूपं ॥ ३ ॥

लक्षणानां दुरगाहत्वं मत्वा परीक्षान्तरमाह ।

दुर्विज्ञेयानि लक्षणानीति ॥ ४ ॥

लक्षणानि दुर्विज्ञेयानीति कृत्वा एवं परीक्षेत ॥ ४ ॥

* कुलशब्देनेत्यादिरहितावित्यन्तं सो० आदर्शपु० नास्ति ।

† ये मादृत इत्यारभ्य पितृतश्चैके इत्यन्तं सं० पु० नास्ति ।

अष्टौ पिण्डान् कृत्वा ऋतमग्रे प्रथमं जज्ञ ऋते सत्यं प्रतिष्ठितं यदियं कुमार्यभिजाता तदियमिह प्रतिपद्यतां यत् सत्यं तद्दृश्यतामिति पिण्डानभिमन्थ्य कुमारीं ब्रूयादेषामेकं गृहाणेति ॥ ५ ॥

चेत्रादिभ्योऽष्टभ्यो मृदमाहृत्याऽष्टौ पिण्डान् कृत्वा 'ऋतमग्रे' इत्यनेन मृत्पिण्डानभिमन्थ्य कुमारीं ब्रूयादेषामेकं गृहाणेति । पुनः-पिण्डग्रहणं कुमार्या अभिमन्थणं माभूत् । सापि हि द्वितीया निर्दिष्टा ॥ ५ ॥

क्षेत्राच्चेदुभयतःसस्याङ्गुलीयादन्नवत्यस्याः प्रजा भविष्यतीति विद्याङ्गोष्ठात् पशुमती वेदिपुरीषाद्ब्रह्मवर्चस्विन्यविदासिनो ऋदात् सर्वसम्पन्ना देवनात्कितवी चतुष्पथाद्द्विप्रव्राजिनीरिणादधन्या श्मशानात् पतिघ्नी ॥ ६ ॥ ॥ ५ ॥

उभयतःसस्यात् क्षेत्रादाहृतं मृत्पिण्डं गृह्णीयात् चेत् अस्याः प्रजा अन्नवती भविष्यतीति विद्यात् । एवमुत्तरत्रापि नेयं । यदेकस्मिन् संवत्सरे द्विः फलति तदुभयतःसस्यं क्षेत्रं । अपवृत्ते कर्मणि या वेदिस्तस्याः पुरीषं । अविदासिद्भदो नामाऽशोथं ह्रदं । देवनं धृतस्थानं । यत्रोन्नवीजं न प्ररोहति तदिरिणं । द्वा प्रव्रजतीति

द्विप्रव्राजिनी । खैरिणीति यावत् । पतिं हन्तीति पतिघ्नो । अत्र
प्रजास्तुतिनिन्दाद्वारेण सैव स्तुता निन्दिता चेति मन्तव्यं । उत्तरै-
स्तभिर्वाक्यैः सैव निन्द्यते ॥ ६ ॥

इति प्रथमे पञ्चमी कण्डिका ॥०॥

असंक्रत्य कन्यामुदकपूर्वां दद्यादेष ब्राह्मो विवाहः ।
तस्यां जातो द्वादशावरान् द्वादश परान् पुनात्युभ-
यतः । ऋत्विजे वितते कर्मणि दद्यादसंक्रत्य स दैवो
दशावरान् दश परान् पुनात्युभयतः । सह धर्मं चरतं
इति प्राजापत्योऽष्टावरानष्ट परान् पुनात्युभयतः । गो-
मिथुनं दत्त्वोपयच्छेत् स आर्यः सप्तावरान् सप्त परान्
पुनात्युभयतः । मिथः समयं दत्त्वोपयच्छेत् स गान्धर्वः ।
धनेनोपतोष्योपयच्छेत् स आसुरः । सुप्तानां प्रमत्तानां
वापहरेत् स पैशाचः । हृत्वा भित्त्वा च शीर्षाणि रुदतीं
रुदङ्गो हरेत् स राक्षसः ॥ १ ॥ ॥ ६ ॥

कन्यामलङ्कृत्य उदकपूर्वां दद्यात् । एष विवाहो ब्राह्ममंज्ञो भवति ।
तस्यां कन्यायां जातो द्वादशावरानुत्पत्यमानान् द्वादश परान्
पुनाति । उभयतो माहतः पितृतश्चेत्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि नेयं ।
वितते कर्मणीति वैतानिके कर्मणीत्यर्थः । मिथःसमयकरणं नाम लं

मम भार्या भव अहं तव पुरुषो भवामोत्येवंरूपो विवाहो गान्धर्वसंज्ञः । कन्यापित्रे धनदानेन यो विवाहः स आसुरसंज्ञः । सुप्तेभ्यः प्रमत्तेभ्योऽसावधानेभ्यः कन्यामपहृत्य यो विवाहः स पिशाचसंज्ञकः । युद्धं कृत्वा कन्यामपहृत्य यो विवाहः स राक्षससंज्ञकः । एवमेतेऽष्टौ विवाहाः । तत्र पूर्वेषु चतुर्षु पूर्वः पूर्वः प्रशस्तः । उत्तरेषु चतुर्षु उत्तरोत्तरः पापीयान् । तत्र पूर्वा ब्राह्मणस्य । इतरयोः प्रतिग्रहाभावात् आर्त्विज्याभावाच्च । गान्धर्वः क्षत्रियस्य पुराणे दृष्टत्वात् । राक्षसश्च तस्यैव युद्धसंयोगात् । आसुरस्तु वैश्वस्य धनसंयोगात् । इतरे त्रयोऽनियताः ॥ १ ॥

इति प्रथमे षष्ठी कण्डिका ॥०॥

अथ खलूच्चावचा जनपदधर्मा ग्रामधर्माश्च तान्विवाहे प्रतीयात् ॥ १ ॥

अथशब्दोऽधिकारार्थः । यद्वक्ष्यते तद्विवाहे वेदितव्यमिति । *खलूक्तः । उच्चावचग्रहणं कथं । एते जनपदधर्मादयो नानाप्रकाराः क्रियेरन् नैकेन कर्त्ता समुच्चरन्निति । जनपदधर्मा देशधर्माः । ग्रामशब्देन नगरमुच्यते । धर्मशब्दादेव द्वितीयानिर्देशे सति अन्वये सिद्धे तानितिवचनं कुलधर्मा अपि कार्या इत्येवमर्थं । तान् तादृशानित्यर्थः । विवाहाधिकारे पुनर्विवाहग्रहणं कृत्वा विवाहे यथा

* खलूक्तः इति सं० पु० पाठः । परन्तु खलूक्तेरिति साधुः ।

सुरित्येवमर्थं । इतरथोपयमनकालादुत्तरकालं विहितत्वादुपय-
मने न स्युः । उपयमनं नाम कन्यायाः स्वीकरणं । प्रतीयादिति
कुर्यादित्यर्थः ॥ १ ॥

यत् तु समानं तद्वक्ष्यामः ॥ २ ॥

किमर्थमिदं । यथा अन्यान्यपदेशादेव सर्वत्र भवन्ति पा-
र्वणादीनि तथेदमपि स्यात् । नियमार्थं तर्हि जनपदादिधर्माणां
वक्ष्यमाणधर्माणां च विरोधे सति वक्ष्यमाणमेव धर्मं कुर्यात् ।
जनपदादिधर्ममिति यद्वक्ष्यामस्तत् सर्वत्र समानमेवेत्यर्थः । *वैदे-
हेषु सद्य एव व्यवयो दृष्टः । †गृह्ये तु 'ब्रह्मचारिणो त्रिरात्रम्'
इति ब्रह्मचर्यं विहितं । तत्र ‡गृह्योक्तमेव कुर्यात् न देशधर्ममिति
सिद्धम् ॥ २ ॥

पश्चादग्नेर्दृषदमश्मानं प्रतिष्ठाप्योत्तरपुरस्तादुदकु-
म्भं समन्वारब्धायां हुत्वा तिष्ठन् प्रत्यङ्मुखः प्राङ्मुख्या
आसीनाया गृह्णामि ते सौभगत्वाय हस्तमित्यङ्गुष्ठमेव
गृह्णीयाद्यदि कामयीत पुमांस एव मे पुत्रा जायेर-
न्निति ॥ ३ ॥

अग्निप्रतिष्ठापनोत्तरकालं पश्चादग्नेर्दृषदमश्मानं प्रतिष्ठाप्य उत्त-
रपूर्वदेशे उदकुम्भं प्रतिष्ठापयेत् । तत आज्यस्य बर्हिषि सादनान्तं

* क्वचिद्देशेषु इति सं० पु० पाठः ।

† गृह्ये तु इति सं० पु० पाठः ।

‡ गृह्योक्तमिति सं० पु० पाठः ।

हत्वा समन्वारब्धायां वध्वां इभाभ्याधानान्तं हत्वा ततः पूर्वोक्ता
 षाज्याहुतीर्हत्वा तिष्ठन् प्रत्यङ्मुखः प्राङ्मुख्या आसीनाया अङ्गुष्ठमेव
 गृहीयात् गृह्णामीत्युक्त्वा पुत्रकामश्चेत् । मन्त्रस्वत्तरयोरपि हस्त-
 ग्रहणयोर्भवत्येवायं । दृषत् प्रसिद्धा । अग्ना तत्पुत्रकः । तत्रोभयोः
 प्रतिष्ठापनं सिद्धम् । एवं चेत् दोषः । 'अग्मानमारोहयति' [गृ०१।
 ७।७] इत्यत्र पुत्रकारोहणं स्यात् । तर्हि अग्न्यग्रहणं तस्य विशेषणं
 स्यात् । दृषदमग्नामिति अग्न्यग्रहणमित्यर्थः । मृण्मय्यपि हि
 लोके दृषद्विद्यते । तर्हि पुत्रकप्रतिष्ठापनं न स्यात् । न । स्यादेव
 मङ्गलार्थत्वात् । दक्षिणतः पत्न्यपविशेत् । उत्तरतः पतिरिति शा-
 खान्तरे दृष्टं । सुवेण होमः साधनान्तराऽनुपदेशात् । एवम्भूतो-
 व्यक्तहोमेत्यनेनैवावस्थाने सिद्धे 'तिष्ठन् समिधमादध्याद्' [ऋ०]
 इत्यत्र तिष्ठन्-ग्रहणं कथं । अन्यत्रासीनस्य कर्माणि स्थुरित्येवमर्थं ।
 ततोऽत्राप्यासीनप्राप्तौ तन्नित्यर्थं तिष्ठन्-ग्रहणं । प्रत्यङ्मुख इति
 प्राङ्मुखत्वनिवृत्त्यर्थं । 'तस्य नित्याः प्राञ्चक्षेष्टाः' [ऋ०१।१।८] इत्यनेन
 प्राङ्मुखत्वे सिद्धे प्राङ्मुख्या आसीनाया इति वचनं प्रत्यङ्मुखाधिकार-
 निवृत्त्यर्थं । आसीनाया इत्येतत् कथं । इत उत्तरं वध्वा विहितं
 कर्म तिष्ठन्त्या स्यादित्येवमर्थं । 'उत्तानेनोत्तानं पाणिं गृहीयात्
 नीचेन चोत्तानम्' इति शाखान्तरे दृष्टं । पुत्रशब्दः पुंसि स्ति-
 याच्च स्मृतौ दृष्टः ।

'अहता वा हता वापि यं विन्देत् सदृशात् सुतं ।

पौत्री मातामहस्तेन दद्यात् पिण्डं हरेद्भुजं ॥ इति ॥ [मनुः६।१३६]

दौहित्रेण मातामहः पौत्री भवति इत्यर्थः । लोके च दुहि-

तरि पुत्रशब्दं प्रयुञ्जाना दृश्यन्ते एहि पुत्रेति । मन्त्रे च दृश्यन्ते । 'पुमांस्ते पुत्रो जायताम्' इति । तस्मात् पुमांसः पुत्रा इति विशेषणं । अथवा ।

पुत्राप्त्रो नरकात् यस्मात् पितरं चायते सुतः ।

तस्मात् पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥ इति ॥ [मनुः६।१२८]

एवंविधः स पुत्रो जायेत न प्रथमप्रकृतिमात्रमित्येवमर्थमुभयोर्ग्रहणम् ॥ ३ ॥

अङ्गुलीरेव स्त्रीकामः ॥ ४ ॥

एवकारोऽङ्गुष्ठनिवृत्त्यर्थः । स्त्रीकामो दुहित्वकाम इत्यर्थः ॥ ४ ॥

रोमान्ते हस्तं साङ्गुष्ठमुभयकामः ॥ ५ ॥

उभयकामः पुत्रदुहित्वकामः अङ्गुष्ठाङ्गुलीभिः सह हस्तं गृह्णीयात् ॥ ५ ॥

प्रदक्षिणमग्निमुदकुम्भञ्च त्रिः परिणयन् जपति ।
अमोहमस्मि सा त्वं सा त्वमस्यमोहं द्यौरहं पृथिवी
त्वं सामाहमृक् त्वं तावेह विवहावहै प्रजां प्रजम-
यावहै सम्प्रियौ रोचिष्णू सुमनस्यमानौ जीवेव शरदः
शतमिति ॥ ६ ॥

अग्निमुदकुम्भञ्च त्रिःप्रदक्षिणं वधूः स्त्रीः परिणयन् जपति ।

अनोहमस्मीति । उदकुम्भग्रहणमन्येषां यज्ञपात्राणां बहिःकर-
णार्थमित्येके । अन्ये तु विवाहे यदन्यद् दृष्टं पात्रं अस्मा
तस्यैव बहिःकरणार्थमिति । त्रिग्रहणं परिणयनेन सम्बध्यते उत
जपेन । यदि पूर्वेण तर्हि सहज्जपः स्वात् । अथ जपेन तर्हि सहज्
परिणीतिः । पूर्वेणेति ब्रूमः । कुतः । परिणीय परिणीयेति तस्य
बद्धत्वं दर्शितं । जपस्य परिणयाङ्गमिति कृत्वा यावत् परिणयन-
मावर्तते ॥ ६ ॥

परिणीय परिणीयाश्मानमारोहयतीममश्मानमा-
रोहाश्मेव त्वं स्थिरा भव । सहस्र पृतनायतोऽभि-
तिष्ठ प्रतन्यत इति ॥ ७ ॥

वीष्णावचनं सर्वपरिणयनेष्वश्मानमारोहणं कारयितव्यमि-
त्येतदर्थं । अथास्य कर्मणः कः कर्ता । आचार्यः । कुतः । वक्ष्यति ।
'शिरसी उदकुम्भेनावसिच्य' [गृ० १. ७. २०] इति । स्वयंकर्तृत्वे सति
अवसेचनं कर्तुं न शक्यते । तदसत् । *आचार्येण ह्ययं विष्टयो
विवाहं करोति । उदकुम्भग्रहणन्तु तत्रस्थमुदकुम्भं लक्षयति ॥ ७ ॥

वध्वञ्जला उपस्तौर्यं भ्राता भ्रातृस्थानो वा द्विर्ला-
जानावपति ॥ ८ ॥

ततो वध्वञ्जलौ उपस्तौर्यं वध्वा भ्रात्रादिर्द्विर्लाजानावपति ।
वरो जामदग्न्यश्चेत्त्रिः । ततः श्रेष्ठं प्रत्यभिघार्यं श्रवदानं च प्रत्य-

* वर एव कर्त्ता आचार्येणेत्ययं पाठः सं० पु० वर्त्तते ।

भिघारयति । एवमवदायावदाय त्रिभिर्मन्त्रैर्जुहोति । भ्रातृस्थानः
पितृव्यपुत्रो मातुलपुत्रश्च ॥ ८ ॥

त्रिर्जामदग्रानां ॥ ९ ॥

पञ्चावत्तिनामित्यर्थः ॥ ९ ॥

प्रत्यभिघार्य हविः ॥ १० ॥

हविःशब्दः शेषे वर्तते । यथा नाच हवींषीति ॥ १० ॥

अवत्तश्च ॥ ११ ॥

अवदानमित्यर्थः । उपस्तरणाभिघारणे कः करोति । भ्राता ।
कुतः । समानकर्तृत्वनिर्देशात् । तदयुक्तं । यदि ह्यत्र भ्राताऽभिप्रेतः
स्यात् वध्वञ्जलौ भ्रातोपस्तोर्येत्येवावच्छेत् । तस्माद्दर एव करोति ।
यत्तूक्तं समानकर्तृत्वनिर्देशादिति । तत्र ब्रूमः । असमानकर्तृकत्वेऽपि
हि क्त्वाप्रत्ययो दृश्यते । यथा 'आज्याङ्गतिं ज्जला मुख्यं धनं दद्याद्'
इति हेमे ब्रह्मा कर्ता । दाने यजमानः इत्यादिषु पूर्वकालता-
मात्रमेव विवक्षितं तद्वदत्रापि ॥ ११ ॥

एषोऽवदानधर्मः ॥ १२ ॥

यत्र यत्रावदानमस्ति तत्र तत्रैष धर्मो भवतीत्यर्थः । मध्यात्
पूर्वार्धाच्च हविषोऽवद्यतीत्यादौ ॥ १२ ॥

अर्यमणं नु देवं कन्या अग्निमयक्षत. स इमां देवो
अर्यमा प्रेतो मुञ्चातुनामुतः स्वाहा । वरुणं नु देवं
कन्या अग्निमयक्षत. स इमां देवो वरुणः प्रेतो मुञ्चा-
तुनामुतः स्वाहा । पूषणं नु देवं कन्या अग्निमयक्षत.
स इमां देवः पूषा प्रेतो मुञ्चातुनामुतः स्वाहेत्यवि-
च्छिन्दत्यञ्जलिं सुचेव जुहुयात् ॥ १३ ॥

को जुहोति । वधूः । कुतः । अविच्छिन्दत्यञ्जलिमिति स्त्री-
लिङ्गनिर्देशात् । कस्यैते मन्त्राः । वध्वाः । कुतः सा हि जुहोति.
मन्त्रलिङ्गात्. कन्या अग्निमयक्षतेति । तदसत् । नहि स्त्रीणां
मन्त्रेष्वधिकारोऽस्ति । ननु. कथं पत्नीवाचने । तत्र वचनमस्ति.
अत्र तु सन्दिग्धं । तस्मात् वरस्य मन्त्राः । मन्त्रलिङ्गाच्च. स
इमां देव इति हि परोचनिर्देशः । यदि हि वध्वाः स्युः स इमां
देव इति न स्यात् । यत्तूक्तं साहि जुहोतीति । तत्र ब्रूमः ।
अन्यस्याऽपि मन्त्रो दृश्यते । अध्वर्युर्जुहोति होता वषट्करोति ।
यत्तूक्तं मन्त्रलिङ्गादिति । तत्र ब्रूमः । न ह्यत्रेयं कन्याऽभिधीयते.
अन्या एव तु कन्याः । यदीयमभिधीयते बद्धवचनं नोपपद्यते ।
तथाभूतस्य प्रत्ययः । तस्मात् वरस्येति सिद्धं ॥ १३ ॥

अपरिणीय श्रूर्पपुटेनाभ्यात्मं तूष्णीं चतुर्थं ॥ १४ ॥

अप्राप्तनिषेधः किमर्थः । चतुर्थहोमं कृत्वा कथममन्त्रकं परि-
णयनं स्यादित्येवमर्थमित्येके । अन्ये तु त्रीणि परिणयनान्यान-

न्तर्येणोक्तानि. तत्र चयो होमाः. तत्र कथं पूर्वं पूर्वं परिणयनं
 कृत्वा पश्चात् होमः स्यादिति ज्ञापयितुमिति । शूर्पपुटः कोणः ।
 द्विषीवचनं प्रजापतिज्ञापनार्थं । चतुर्थयहणं कथं । एतस्य द्रव्यस्य
 खिष्टकृतं न स्यात्. स एव च कर्ता यथा स्यादिति । तेन वधूर्जु-
 होति ॥ १४ ॥

त्रोप्योप्यैके लाजान् परिणयन्ति तथोत्तमे आहुतो
 न सन्निपततः ॥ १५ ॥

अभिमतार्थज्ञापनार्थो ह्यबन्धः । एके लाजानोप्योप्य पश्चात्
 परिणयन्ति । किमिति । तथा सत्युत्तमे आहुतो न सन्नि-
 पतत इति कृत्वा । पूर्वस्मिंस्तु पक्षे उत्तमे आहुतो सन्निपततः ।
 कोऽयं सन्निपातो नाम यदि पूर्वाहुतिश्चिरसि प्रक्षेपः । न तर्हि
 क्वचिदप्यसाविष्यते. किं पुनः पूर्वस्मिन् पक्षे । अथानन्तर्यं । न.
 तर्ह्यसौ दोषः । पार्वणादौ दृष्टत्वात् । तस्मादयमर्थः । यथोत्तमे
 आहुतो न सन्निपततस्तथा कर्तव्यम् । उत्तमयोराराहुत्योर्मध्ये परि-
 णयनं कर्तव्यमित्यर्थः । कथं वा न स्यात्. अपरिणीय शूर्पपुटेना-
 भ्यात्ममिति । अन्यार्थं कृतमपीह मध्ये परिणयनं निवर्तयेत्. अथ
 वा पूर्वस्मिन् पक्षे उत्तमे सन्निपततः । अत्र तु न सन्निपतत इति
 वदन् अपरिणीय-वचनं चतुर्थपरिणयनार्थमित्यस्मिन्नपि पक्षे पूर्वं
 परिणयनं कृत्वा पश्चात् होमः. न चानन्तर्येण होमः इति ज्ञाप-
 यति । यदि त्वानन्तर्येण होमः स्यात् सर्वाणामेव सन्निपातादुत्त-
 मयोराराहुत्योः पूर्वस्मिन् पक्षे सन्निपात इति नोपपद्यते ॥ १५ ॥

अथास्यै शिखे विमुञ्चति यदि कृते भवतः ॥ १६ ॥

अथशब्द इदानीं खिष्टकृत्विद्यर्थः । *अस्या इति वरस्य नि-
वृत्त्यर्थः । यदीत्यनित्ये । दिग्धर्मादिना यदि कृते भवतः । के
कृते भवत इत्याह ॥ १६ ॥

जर्णास्तुके केशपक्षयोर्बद्धे भवतः । प्र त्वा मुञ्चामि
वरुणस्य पाशादिति ॥ १७ ॥

प्र त्वा मुञ्चामीति दक्षिणां शिखां विमुञ्चति ॥ १७ ॥

उत्तरामुत्तरया ॥ १८ ॥

प्रेतो मुञ्चामीत्युत्तरां शिखां विमुञ्चति । वरस्य तु शिखे द्विषां
विमुञ्चति ॥ १८ ॥

अथैनामपराजितायान्दिशि सप्तपदान्यभ्युत्क्राम-
यतीष एकपदूर्जे द्विपदी रायस्योषाय त्रिपदी मायो-
भव्याय चतुष्पदी प्रजाभ्यः पञ्चपदृतुभ्यः षट्पदी सखा
सप्तपदी भव सा मामनुव्रता भव, पुत्रान्विन्दावहै
बह्वंस्ते सन्तु जरदष्टय इति ॥ १९ ॥

अथशब्दः पूर्वेण तुल्यः । एनां वधूं. अपराजिता प्रागुदीची-
तत्र सप्तपदान्यभ्युत्क्रामयति वधूं सप्तभिर्मन्त्रैः । वाक्यस्य साकाङ्ग-

* अस्यै अस्या इत्यर्थः । वरनिवृत्त्यर्थश्चैतदिति सं० पु० पाठः ।

† यदि कृते भवत इति यामादिधर्माद्यामनियतत्वादिति सं० पु० पाठः ।

त्वात् भवादेश्च योग्यत्वात् सन्निहितत्वाच्च प्रत्येकं सम्बध्यते ।
 यथा रश्मिरे ङसिखामिति ब्रह्मः 'प्राणाय त्वापानाय त्वा व्यानाय
 त्वासिखामि' इत्यन्ये वाक्ये पठितोऽपि पूर्वत्रापि सम्बध्यते. तददत्रापि ।
 ऐतरेयिभिरप्युक्तं. 'भवादि सर्वत्र समानं' इति । तेन इष एकपदी
 भव । सा मामनुव्रता भवेति सर्वत्र सम्बन्धनीयम् ॥ १८ ॥

उभयोः सन्निधाय शिरसी उदकुम्भेनावसिच्य ॥
 ॥ २० ॥

सप्तमे पदे अभ्युत्क्रामिते तत्रस्थ एवोभयोः शिरसी सन्नि-
 धाय केनचिदुदकुम्भमानाय तत्रस्थेनोदकेन शिरसी अवसिच्यति ।
 अथाप्येन खिष्टकृतं जुहोति ॥ २० ॥

ब्राह्मण्याश्च दृष्ट्या जीवपत्या जीवप्रजाया अगार
 यतां रात्रिं वसेत् ॥ २१ ॥

यामान्तरगमने यद्यन्तरा वसतिः स्यात् तदा एवंगुण्युक्तायाः
 ब्राह्मण्या दृष्टेऽनन्तरां रात्रिं वसेत्. वसतिं कुर्यादित्यर्थः ।
 स्वयामे विवाहस्येन्द्रायं विधिः ॥ २१ ॥

ध्रुवमरुन्धतीं सप्तच्छपीनिति दृष्ट्वा वाचं विसृजेत
 जीवपत्नीं प्रजां विन्देयेति ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥

समाप्ते हेामे रात्रौ ध्रुवादीन् दृष्ट्वा वाचं विसृजेत 'जीव-
 पत्नी' इति मन्त्रेण । इदानीं वाग्विसर्जनविधानात् हेामाहारश्च

एतावन्तं काखं वाचो नियम इति गम्यते । कस्यायं वाग्बिसर्गः ।
 वधाः । कुतः । मन्त्रलिङ्गात् । तथा हि । जीवः पतिर्यस्याः सा
 जीवपत्नी । जीव इति कर्तरि पचाद्यच् । 'पत्युर्नो यज्ञसंयोगे' [पा०
 ४।१।३३] 'विभाषा सपूर्वस्य' [पा० ४।१।३४] इति ङीप्-
 प्रत्ययो नञ्चान्तादेशः ॥ २२ ॥

इति प्रथमे सप्तमी कण्डिका ॥०॥

प्रयाण उपपद्यमाने, पूषा त्वेतो नयतु हस्तगृह्यो-
 ति, यानमारोहयेत् ॥ १ ॥

विवाहहेतुमानन्तरं स्वगृहं गन्तव्यं । तत्र यदि यामान्तरे गृहं
 स्यात्, तथा सति तत्र प्रयाणे यदि यानमुपपद्यते, तथा सत्युप-
 पद्यमाने याने यानमारोहयेत् वधूं मन्त्रेण । तेन प्रयाणे यान-
 स्यान्नियमः । यानादन्येन शिविकादिना प्रयाणे च न भवति
 मन्त्रः । स्वयामविवाहपत्रे स्वगृहगमने नायं विधिः ॥ १ ॥

अश्वन्वतीरीयते संरभध्वमित्यर्द्धर्चेन नावमारोह-
 येत् ॥ २ ॥

यद्यन्तरा नाव्या नदी स्यात् तदाऽनेनार्द्धर्चेन नावमारोहयेत्,
 वधूमिति श्लेषः ॥ २ ॥

उत्तरेणोक्तमयेत् ॥ ३ ॥

उत्तरेणाङ्गुर्चन. अत्राजहामेत्यङ्गुर्चन वधूमुदकदुत्तारयेत् ॥ ३ ॥

जीवं रुदन्तीति रुदत्यां ॥ ४ ॥

नीयमाना वधूः यदि रोदिति बन्धुवियोगात् तदा एता-
ञ्चपेत् । अयं विधिः स्वयामेऽपि भवत्यविशेषात् ॥ ४ ॥

विवाहाग्निग्रहणोऽजसन्नयन्ति ॥ ५ ॥

विवाहाग्निग्रहणं अग्निविशेषनियमाभावशङ्कानिवृत्त्यर्थं । अज-
सन्नग्रहणं ध्रियमाणस्य *नयनार्थं । तेनान्यत्र प्रयाणे समारोपणं
†कृत्वा नयनं गम्यते । अयञ्च विधिः स्वयामेऽपि भवत्यविशेषात् ॥ ५ ॥

कल्याणेषु देशवृक्षचतुष्पथेषु. माविदन् परिपन्थिन
इति जपेत् ॥ ६ ॥

कल्याणेषु विवाहादिशोभनेषु देशवृक्षचतुष्पथेषु एताञ्च-
पेत् ॥ ६ ॥

वासे वासे सुमङ्गलीरियं वधूरितीक्ष्णकानोक्षेत ॥ ७ ॥

वसतौ वसतौ ईक्ष्णकाः सन्ति चेत् तानेतया ईक्षेत । वासाद-
न्यत्रेक्षणे मन्त्रः । वीष्णावचनं प्रतिवसतौ मन्त्रप्राप्त्यर्थं ॥ ७ ॥

* नियमार्थमिति सं० पु० पाठः ।

† कृत्वा नयनमित्यत्र कुर्यादिति सं० पु० पाठः ।

इह प्रियं प्रजया ते समृध्यतामिति गृहं प्रवेश-
येत् ॥ ८ ॥

अनया वधूं गृहं प्रवेशयेत् । इदमादयो विधयः स्वयामेऽपि
विवाहे भवन्ति ॥ ८ ॥

विवाहाग्निमुपसमाधाय पश्चादस्याऽऽनडूहं चर्मा-
स्तीर्य प्राग्ग्रीवमुत्तरलोम तस्मिन् उपविष्टायां समन्वा-
रभ्यायाम्, आ नः प्रजां जनयतु प्रजापतिरिति चत-
सृभिः प्रत्यृचं हुत्वा, समञ्जन्तु विश्वेदेवा इति दध्नः
प्राश्य प्रतिप्रयच्छेदाज्यशेषेण वानक्ति हृदये ॥ ९ ॥

अग्निप्रणयनान्तं कृत्वाऽग्निमुपसमादधाति. समिधः प्रक्षिप्य
प्रज्वलयतीत्यर्थः । ततः पश्चादस्याऽऽनडूहं चर्मास्तृणति. प्राग्ग्री-
वमुत्तरलोम ऊर्द्धलोम. ततोऽन्वाधानाद्याज्यस्य बर्हिषि सादनान्तं
कृत्वा तस्मिन् चर्मण्युपविष्टायां समन्वारभ्यायां वध्वां. इभाधा-
नाद्याज्यभागान्तं कृत्वा. आ नः प्रजामिति चतसृभिः प्रत्यृचं हुत्वा.
ततः समञ्जन्वित्यृचा दध्न एकदेशं स्वयं प्राश्य वध्वे प्राशनार्थं शिष्टं
दधि प्रयच्छेत् । सा तु तृष्णीं प्राश्नाति । सकृत् प्रयुक्तस्य मन्त्रस्य
उभयप्राशनार्थत्वात् उभयार्थत्वम्. नाविति द्विवचनात् । आज्य-
शेषेण वा उभयोर्हृदये अनक्ति. तेनैव मन्त्रेण । हृदये अत ऊर्द्ध-
मिति विवृत्या पाठः कार्यः. प्रगृह्यत्वात् । ततः खिष्टकृतादि समा-

पयेत् । विवाहाग्निग्रहणं अन्यनिवृत्त्यर्थं । कथं पुनरन्याग्निप्राप्तिब्रह्मा-
 'गृह्याणि वक्ष्यामः' [गृ० १।१।१] इति प्रतिज्ञातम् । उच्यते । दा-
 यविभागकाले अग्निः परिगृह्यते चेत् अत्राप्यन्योऽग्निः प्रसज्येत-
 तन्निवृत्त्यर्थमिदं । अपि चात्र विवाहाग्निग्रहणात् न विवाहहेममा-
 चेण अग्नेर्गृह्यत्वसिद्धिः किन्तर्हि गृहप्रवेशनीयहेमे कृते । एवमुभा-
 भ्यां हेमाभ्यां गृह्यत्वसिद्धिः नैकेनेति ज्ञायते । तेन गृहप्रवेशनीय-
 हेमादर्वाक् दर्शपूर्णमासप्राप्तौ पार्वणस्यास्तीपाको न कार्यः । परि-
 चरणहेमस्तु कार्य एव । 'पाणिग्रहणादि' [गृ० १।१।१] इति वच-
 नात् । वैश्वदेवं च कार्यमेव । तस्याग्निविशेषविध्यभावात् । तेनाग्निनाग्ने
 हेमद्वयं कार्यमिति सिद्धं । उपसमाधायेति आस्तरणकालोपदेशार्थं ।
 अथवा समानकर्तृकत्वसिद्ध्यर्थं । तेन यत्रोपसमाधानग्रहणं नास्ति
 तत्रान्यो वोपसमाधानं कुर्यात् । तस्मिन्नितिवचनं चर्मस्तरणान-
 न्तरं *तन्मन्त्रान्तरमितिज्ञापनार्थं । प्रत्यृचग्रहणं कथं । ऋगन्ते हेमः
 स्यात् न स्वाहाकारान्त इत्येवमर्थं । स्वाहाकारं पठन् जुहुया-
 दित्यर्थः । तेन यत्र प्रत्यृचग्रहणं नास्ति तत्र स्वाहाकारं कृत्वा
 पश्चात् हेमः । आज्यशेषेण वेति सिद्धवदुपदेशात् अनादेशे आ-
 ज्येन हेम इति गम्यते ॥ ८ ॥

अक्षारालवणाशिनौ ब्रह्मचारिणावलंकुर्वाणावधः-
 शायिनौ स्यातां ॥ १० ॥

विवाहादारभ्य एते नियमा भवन्त्युभयोः ।

* तन्मन्त्रान्तरमित्यस्य स्थाने अङ्गान्तरं कर्त्तव्यमिति सं० पु० पाठः ।

*हैडिम्बिका राजमाषा माषा मुद्गा मसूरिकाः ।

लक्ष्णा ढक्काश्च निष्पावास्तिलाद्याः चारुसञ्चिताः ॥

गृहप्रवेशीयहेमात् प्रागपि नियमानामिष्टत्वात् योगविभागः

कृतः ॥ १० ॥

उत्तरावधिमाह ।

†अत ऊर्ध्वं चिराचं द्वादशरात्रं ॥ ११ ॥

अतो गृहप्रवेशनीयहेमादूर्ध्वं चिराचं द्वादशरात्रं वा नियतौ स्यातां ॥ ११ ॥

संवत्सरं वैक ऋषिर्जायत इति ॥ १२ ॥

संवत्सरं वा नियतौ स्यातां एक ऋषिकल्पः पुत्रो जायत इति कृत्वा । अन्ये त्वाङ्गः. व्रतान्ते एक ऋषिः सम्पद्यते. पितृगोचं विहाय पतिगोचं भजत इत्यर्थः ॥ १२ ॥

चरितव्रतः सूर्याविदे वधूवस्त्रं दद्यात् ॥ १३ ॥

व्रतानन्तरं सूर्याविदे वध्वा उपयमनकाले उपहितं वस्त्रं दद्यात् । सूर्यया दृष्टो मन्त्रः सूर्या. यथा वृषाकपिरिति. सा च सत्येनोत्तमितेति सूक्तं । कथं तत् पुनरसौ वेत्ति. स्वरतो वर्णत इत्यादि ॥ १३ ॥

* हैडिति कारिका सं० पु० नास्ति ।

† अत ऊर्ध्वमिति पदद्वयं सो० मू० पु० नास्ति ।

अन्नं ब्राह्मणेभ्यः ॥ १४ ॥

दद्यादिति शेषः ॥ १४ ॥

अथ स्वस्त्ययनं वाचयीत ॥ १५ ॥ ॥ ८ ॥

ॐ स्वस्तिं भवन्तो ब्रुवन्त्विति । ते च ॐ स्वस्तीति प्रत्यूचुः ॥ १५ ॥

इति प्रथमे अष्टमी कण्डिका ॥०॥

पाण्डिग्रहणादि गृह्यं परिचरेत्स्वयं पत्न्यपि वा पुत्रः
कुमार्यन्तेवासी वा ॥ १ ॥

पाण्डिग्रहणप्रभृति गृह्यमग्निं परिचरेत् स्वयं पत्न्यादयो वा ।
पाण्डिग्रहणादिवचनं गृह्यप्रवेशनीयहोमानन्तरकाले प्रारम्भाशङ्कानि-
वृत्त्यर्थं । यद्विधास्यते तत्परिचरणं । *पत्नीकुमार्यो न होम-
कर्म कुर्यातामित्येके । कुतः । स्त्रीणां मन्त्राऽनधिकारात् । अन्ये
तु सहोमकं । कुतः । वचनात् । पत्नीसन्नहनवत् । अन्तेवासी
श्रियः ॥ १ ॥

नित्यानुगृहीतं स्यात् ॥ २ ॥

अनुशब्दः परिशब्दस्य स्थाने । नित्यं परिगृहीतं स्यादित्यर्थः ।
किमक्तं भवति । यदि विवाहाग्निर्नष्टः स्यात् ततो नष्टाहरणप्रा-

* पत्नीकुमार्योरहोमकमेके इति सं० ०पु पाठः ।

यस्यत्तं कृत्वा परिचरेदिति । अथवा आत्मनः पत्न्या वा समीपे कथं नित्यः स्यात् नोभयोरन्यतरः स्थापयितव्य इति । अथवा श्वायद्भूर्मखोपलेपनादेर्निवृत्त्यर्थं । तदपि हि क्वचयदृष्टेन प्राप्नोति । परिसमूहनादिवत् ॥ २ ॥

यदि तूपशाम्येत्युपवसेदित्येके ॥ ३ ॥

यदि प्रादुष्करणकाल उदायेत् ततः अन्यस्मात् होमकालात् पत्युपवसेदित्येके । एके-ग्रहणात् यजमान उपवसेदित्येके । अथास्वाग्र इत्येकामाहुतिं जुहुयात् इत्येके । कुतः । शास्त्रान्तरे दर्शनात् । अन्ये तु पूर्वसूत्रमेवं व्याचक्षुः । नित्यशब्द उक्तार्थः । नित्यमाचमनमिति यथा । अनुशब्दः पश्चादचनः । एतदुक्तं भवति । यदि वैवाह्यो न गृहीतो दायविभागकाले गृह्यते । गृहीतोऽपि नष्टो वा द्वादश-रात्रमतिक्रान्तः । तत उक्तया क्रियया पश्चात् गृहीतो भवतीति । तत्र विवाहाज्याहुतयो लाजाहुतयो गृहप्रवेशनीयाज्याहुतयश्च इदया-ञ्जनं च भवति नान्यत् । कन्यासंस्कारत्वात् । होमद्वयं चात्र समान-तन्त्रं स्यात् । लाजहोमोऽत्रापि पत्यञ्जलिना कार्यः । तद्धोमे तस्य साधनत्वेन वृष्टत्वात् । लाजावपनं तु स्वयमेव करोति न भ्राता । दायविभागकाले गृह्यमाणे प्रयोगविशेषोऽन्वेद्यः ॥ ३ ॥

तस्याग्निहोत्रेण ॥ ४ ॥

तस्य-ग्रहणं *योगविभागार्थं । तस्याग्निहोत्रेणैव विधिर्भवति नान्येन । तेन पाकयज्ञतन्त्रं न भवति । तर्हि प्राञ्जनादयोऽपि स्युरि-त्याञ्जनाह ॥ ४ ॥

* नियमार्थमिति सं० पु० पाठः ।

प्रादुष्करणे होमकालौ व्याख्यातौ ॥ ५ ॥

प्रादुष्करणं नाम अपराह्णे गार्हपत्यं प्रज्वाल्येति. एवं प्रातर्यु-
ष्टायामिति च. प्रदोषान्तो होमकालः सङ्गवान्तः प्रातरिति । एता-
वेव भवतो नान्यदित्यर्थः ॥ ५ ॥

हैम्यं च मांसवर्जम् ॥ ६ ॥

हैम्यं चाग्निहोत्रेण व्याख्यातं । पयसा नित्यहोम इत्यादि पञ्च
द्रव्याण्यन्नातानि । मांसवर्जमिति मांसप्रतिषेधात् शास्त्रान्तरे दृष्ट-
मपि हैम्यं भवतीति गम्यते ।

पयो दधि यवागूश्च सर्पिरोदनतण्डुलाः ।

सोमो मांसं तथा तैलमापस्तानि दशैव तु ॥

द्रवद्रव्याणि क्षुवेण जुहोति । कठिनानि तु पाणिना । येन
द्रव्येण सायं जुहोति तेनैव प्रातः प्रतिनिधिवर्जम् ॥ ६ ॥

कामं तु ब्रीहियवतिलैः ॥ ७ ॥

कामवचनं पूर्वोक्ताभावे कथमेतेषां ग्रहणं स्यात् इत्येवमर्थं ।
ब्रीह्यादयश्च प्रत्येकं साधनानि. न मिश्राणि । तच्च न्यायतोऽव-
गन्तव्यम् ॥ ७ ॥

अग्नये स्वाहेति सायं जुहुयात् सूर्याय स्वाहेति
प्रातस्तूष्णीं द्वितीये उभयत्र ॥ ८ ॥ ॥ ६ ॥

तूष्णीं द्वितीये आहुतो जुहोति । तूष्णींवचनं प्रजापतिध्यानार्थं ।

उभयत्र सायं प्रातश्चेत्यर्थः । अग्निं परिसमूह्य परिसीर्य पर्युक्ष्य होमद्रव्यस्याऽग्निहोत्रवत्तूष्णीं संस्कारं कृत्वा ततोऽग्नये स्वाहेति जुष्टेति । ततः प्रजापतय इति चतुर्थ्यन्तं शब्दरूपं ध्यात्वा स्वाहेत्युपांग्रह्णा द्वितीयाहुतिं जुष्टेति । ततः परिसमूहनपर्युक्षणे । एवं सायं । प्रातर्होमे तु पूर्वमन्त्रस्थाने सूर्याय स्वाहा इति विशेषः ॥ ८ ॥

इति प्रथमे नवमी कण्डिका ॥ ० ॥

अथ पार्वणस्थालीपाकः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । पर्वणि भवः पार्वणः । स्थालीपाक इति कर्मनामधेयं । दर्शपूर्णमासातिदेशात् काले सिद्धे पार्वणवचनं पाण्डियह-
षाद्यहरहःक्रियाशङ्कानिवृत्त्यर्थं । विवाहादनन्तरं या पौर्णमासी तस्यामस्य प्रथमप्रारम्भः । प्रतिपद्यौपासनं कृत्वा ततः परिसमूहना-
दि प्रारभेत ॥ १ ॥

तस्य दर्शपूर्णमासाभ्यामुपवासः ॥ २ ॥

तस्य-ग्रहणं नियमार्थं । तस्यैवोपवासे यथा स्यात् तदतिदि-
ष्टानां माभूदिति । दर्शपूर्णमासाविति कर्मनामधेयम् । उपवास इत्ये-
कभोजनं । सर्पिर्मिश्रं दधिमिश्रं अक्षरलवणमश्रितमित्यादयश्च
नियमा लक्ष्यन्ते । तस्य ताभ्यामुपवासे व्याख्यात इत्यर्थः ॥ २ ॥

इध्मावर्हिषोश्च सन्नहनम् ॥ ३ ॥

अनयोश्च बन्धनं ताभ्यां व्याख्यातं । 'इध्मः पञ्चदशदाहकः'
[गृ०] इति शान्तिकर्मणि साधयिष्यामः ॥ ३ ॥

देवताश्चोपांशुयाजेन्द्रमहेन्द्रवर्जं ॥ ४ ॥

देवताश्च ताभ्यां व्याख्याताः । उपांशुयाजादिवर्जं । तेनाऽग्निरग्नी-
षोमौ पौर्णमास्यां. अग्निरिन्द्राग्नी अमावास्यायां । *तदुक्तं श्रौतकेन ।
'पौर्णमासी न सम्प्राप्तार्थविवाहादनन्तरं ।
ततः प्रक्रम्य कुर्वीत स्थालीपाकं तु कर्मसु ।
तत्र यद्यप्यमावास्या विवाहानन्तरं यदा ॥
तथापि पौर्णमास्यादिस्थालीपाकक्रिया स्मृता' ।

अधेन्द्रमहेन्द्रयोर्निषेधः किमर्थः. सन्नयत एव हि ते विहिते.
इन्द्रं महेन्द्रं वा सन्नयत इति. न चात्र सास्त्रायं विहितं । उच्यते ।
सन्नयतकर्मणि तावदाहिताग्नेरपीथ्यन्ते अर्धाधाने चोपासनाग्नेौ. स-
र्वाधाने तु कर्मणि कर्मणि पुनः संस्कर्यात् । सन्नयत इति कर्तृविशे-
षणं । इध्मं चासौ सन्नयन् भवति सोमेनेष्टवांसेत् । तेनात्राऽपि तस्य
प्राप्तुतः । तस्मात् निषेधः । तर्हि इन्द्राग्नी न स्यातां. असन्नयत
इतिवचनात् । उच्यते । इन्द्राग्नी अस्याऽपि देवता भवत्येव. अत्र
द्विषाक्सन्नयन्निति कृत्वा । न चात्राभावः कर्तृविशेषणम् ॥ ४ ॥

काम्या इतराः ॥ ५ ॥

उक्ताभ्योऽप्या या उपांशुयाजाद्या देवताः ताः काम्या भवन्ति ।

* तदुक्तमित्यारभ्य स्मृतत्पन्तं सं० पु० नास्ति ।

कामे सति कर्तव्या इत्यर्थः । 'विष्णुं बुभूषन् यजेत' इत्येवमाद्याः
काम्याः । अथ काम्यानां स्थान इत्येव सिद्धे उपांशुयाजादीनामपि
निषेधः द्यतः । तच्चात्र काम्यत्वेनाऽपि न क्रियेरन्निति भ्रान्तिः
स्यात् तन्नित्यर्थमिदं वचनम् । अथात्र किं द्रव्यमुपांशुयाजस्य
तावदाज्यं. तस्य विद्यमानत्वात् दृष्टत्वाच्च इन्द्रमहेन्द्रयोस्तु चरः.
सान्नाय्याभावात् ॥ ५ ॥

तस्यै तस्यै देवतायै चतुरस्रतुरो मुष्टीन्निर्वपति
पवित्रे अन्तर्द्धायाऽमुष्मै त्वा जुष्टं निर्वपामीति ॥ ६ ॥

प्रणीताप्रणयनोत्तरकालं पूर्णं पवित्रे अन्तर्द्धाय ग्रीहीन्
यवान् वा असम्भवे अन्यान् वा ह्यैम्यान् एकैकस्यै देवतायै
चतुरस्रतुरो मुष्टीन् निर्वपति. 'अमुष्मै त्वा जुष्टं निर्वपामि' इति ।
अमुष्मैशब्दस्य स्थाने चतुर्थ्यां विभक्त्या देवतां निर्दिशेत् । चतुरस्रतुर
इति बोधावचनं एकैकस्यै देवतायै चतुर्मुष्टिप्राप्त्यर्थं । पवित्रे
व्याख्याते ॥ ६ ॥

अथैनान् प्रोक्षति यथानिरुत्तममुष्मै त्वा जुष्टं प्रो-
क्षामीति ॥ ७ ॥

अथशब्दः कथं. सर्वसामेव देवतानां निरुक्षेषु प्रोक्षणं स्था-
दित्येवमर्थः । एतानिति बहुवचनं संस्मिष्टानेव प्रोक्षेत् न विभ-
ज्येत्येवमर्थः । यथानिरुत्तमिति तस्यै तस्यै देवतायै चत्वारि चत्वारि

प्रोक्षणानि समन्त्रकेषु निर्वापेषु समन्त्रकाणि अमन्त्रकेष्वमन्त्र-
काणि पवित्रे अन्तर्द्वाय कुर्यादित्येवमर्थं। निर्वापप्रोक्षणे एक-
स्मिन्नेव पात्रे भवतः. उत्तरत्र *विधानात् ॥ ७ ॥

अवहसान् त्रिष्फलीकृतान्नाना अपयेत् ॥ ८ ॥

कृष्णाजिने उलूखलं कृत्वा पत्न्यवहन्यात्। त्रिष्फलीकृतानिति
त्रिःशुक्लीकृतानित्यर्थः। पिण्डपितृयज्ञे सहत् प्रचाल्येति सहद्ग-
हणादत्र त्रिः प्रचालयेत्. ततो नाना अपयेत् ॥ ८ ॥

समोष्य वा ॥ ९ ॥

एकत्र वा अपयेत् ॥ ९ ॥

यदि नाना अपयेद्विभज्य तण्डुलानभिमृशेदिदम-
मुष्मा इदममुष्मा इति ॥ १० ॥

यदि पृथक् अपयेत् तथा सति तण्डुलानभिमृशेत्. इदम-
मुष्मा इदममुष्मा इति। अमुष्मै-शब्दः पूर्ववत् ॥ १० ॥

यद्यु वै समोष्य व्युद्धारं जुहुयात् ॥ ११ ॥

यदि समोष्य अपयेत् तथा सति चरुं व्युद्धृत्य एवमभि-
मृश्य ततो जुहुयात्। व्युद्धारमिति व्युद्धृत्येत्यर्थः। व्युद्धारणं नाम-
पात्रान्तरे पृथक्करणं। जुहुयादितिवचनं हेमकाले व्युद्धुरेदि-
त्येवमर्थं ॥ ११ ॥

* विभावाविधानादिति सं० पु० पाठः।

शृतानि हवींष्यभिघार्योद्गुदास्य *बर्हिष्यासाद्येध-
मभिघार्याऽयन्त इध्म आत्मा जातवेदस्तेनेध्यस्व वर्द्धस्व
चेद्ध वर्द्धय चास्मान् प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्ना-
द्येन समेधय स्वाहेति ॥ १२ ॥

उत्तरतोऽग्नेराज्यमुत्पूयाग्नेः पश्चात् बर्हिरास्तीर्याज्यमासाद्य
ततः शृतानि हवींष्यभिघार्योद्गुदास्य बर्हिष्यासाद्य तत इध्म-
भिघार्यं अयन्त इति मन्त्रेणाग्नावादध्यात् । बर्हिष्यासाद्य पुन-
रभिघार्येति केचित् पठन्ति ॥ १२ ॥

तूष्णीमाधारावाघार्याज्यभागौ जुहुयादग्नये स्वाहा
सोमाय स्वाहेति ॥ १३ ॥

तूष्णीं-ग्रहणं मन्त्रवर्जं. अन्ये धर्माः शास्त्रान्तरदृष्टाः कथं
प्रवर्तेरन्निति । उत्तरपश्चिमाया आरभ्य दक्षिणपूर्वां प्रति अवि-
च्छिन्नामाज्यधारां हरेत्. तथा दक्षिणपश्चिमाया आरभ्य उत्तर-
पूर्वां प्रत्याघारयेत्. सुवेणोभौ जुहुयात् । कुतः । यत्राज्यहोमे
साधनान्तराऽनुपदेशस्तत्र सुवेण होम इति साधितम्. 'एवम्भूतो-
ऽयक्रहोम' इति [ग्र०] सूत्रे व्याख्याहृभिः । यावन्मात्रं रूशास्त्रा-
नुक्तं अपेक्षितं तावन्मात्रं याह्यं. नतु स्वशास्त्रे उक्तमपि. 'आज्यभागौ
जुहुयादग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा' इति । आज्यभागवित्यनयो-
र्यागयोः संज्ञा ॥ १३ ॥

* बर्हिष्यासाद्य प्रत्यभिघार्येध्ममित्यादि पाठः केवलमूलपु० ।

उत्तरमाग्नेयं दक्षिणं सौम्यं ॥ १४ ॥

अग्नेरुत्तरपार्श्वे आग्नेयमाज्यभागं जुहुयात्. दक्षिणपार्श्वे तु सौम्यं। स्रुवेणोभौ जुहुयात् पूर्ववत् ॥ १४ ॥

विज्ञायते चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यदाज्यभागौ ॥ १५ ॥

आज्यभागौ यज्ञस्य चक्षुषी इत्येवं श्रूयत इत्यर्थः ॥ १५ ॥

ततः किमित्याह।

तस्मात् पुरुषस्य हि प्रत्यङ्मुखस्यासीनस्य दक्षिण-
मह्युत्तरं भवत्युत्तरं दक्षिणम् ॥ १६ ॥

यज्ञपुरुषस्य हि प्रत्यङ्मुखस्यासीनस्य दक्षिणमह्युत्तरं भवत्यु-
त्तरं दक्षिणं. तस्मात् दक्षिणमस्यैव शक्या कर्तुं. नोदकसंस्थेत्यर्थः।
श्रुत्याकर्षोऽन्यत्र क्वचिदुदकमंस्थाऽपि यथा स्यादिति। तेन बलि-
हरणे प्रधानानामुत्तरतः पुरुषेभ्यो बलिहरणं सिद्धम् ॥ १६ ॥

मध्ये हवींषि प्रत्यङ्करं वा प्राक्संस्थान्युदक्संस्था-
नि वेत्तरपुरस्तात् सौविष्टकृतम् ॥ १७ ॥

अग्नेर्मध्यप्रदेशे हवींषि जुहोति। प्रत्यङ्करं वा देशे हवींषि वा
जुहोति। प्रत्यङ्करमिति द्वितीया सप्तम्यर्थे। तत्रापि देशे प्राक्संस्था-
नि वा जुहोति. उदकमंस्थानि वा। ननु प्राक्संस्थानीत्यस्मिन्न-
सत्यपि उदकमंस्थानि वेति वाग्ब्रह्मप्राप्तया प्राक्संस्थया सह वि-

कल्पे सति पक्षे प्राक्संख्यत्वमपि सिध्यति । किमर्थं प्राक्संख्यवचनं ।
उच्यते. देशद्वयस्य संख्याद्वयस्य चानन्तर्ययोगो मा भूदित्येवमर्थं ।
तेन देशद्वयेऽपि संख्याद्वयस्य यथासङ्ख्याता नास्तीति सिद्धं । *अग्ने-
रुत्तरपूर्वदेशे सौविष्टकृतं हविर्जुहोति ॥ १७ ॥

मध्यात् पूर्वाङ्गाच्च हविषोऽवद्यति ॥ १८ ॥

हविषो मध्यात् पूर्वाङ्गाच्चाङ्गुष्ठपर्वमात्रं हविरवद्यतीति देशो
नियम्यते ॥ १८ ॥

मध्यात् पूर्वाङ्गात् पश्चाङ्गादिति पञ्चावत्तिनाम् ॥ १९ ॥

पञ्चावत्तिनान्तु मध्यात् पूर्वाङ्गात् पश्चाङ्गादित्येवमवदानं भ-
वति । पश्चाङ्गाच्चेत्येतावतैव सिद्धे मध्यात् पूर्वाङ्गादिति वचनं प्रत्यक्-
संख्यता यथा स्यात्. प्राक्संख्यता मा भूदित्येवमर्थं ॥ १९ ॥

उत्तराङ्गात् सौविष्टकृतम् ॥ २० ॥

सर्वेषां हविषामुत्तराङ्गात् खिष्टकृदर्थमवदानं प्रधानादवदा-
नात् भूयः सक्तत् सक्तदवखण्डयति । पञ्चावत्ती तु एवं सक्तत्
सक्तदृष्टत्वा पुनरपि पूर्वावदानदेशस्य पुरस्तात् सक्तत् सक्तदवद्यत्.
तथा दृष्टत्वात् । ततो द्विरुपरिष्ठादभिघारयति पञ्चावत्ती चतु-
रवत्ती च ॥ २० ॥

* अत्र 'उत्तरपुरस्तात् सौविष्टकृतम्' इति सूत्रं पृथक् विधाय
अग्नेरित्यादि जुहोत्वन्तं तद्याख्यारूपेण सं० पु० स्वतन्त्रं लिखितमस्ति ।
आदर्शपुस्तके तु तस्य पूर्वसूत्रशेषत्वेन लिखितत्वात् अग्नेरित्यादि व्या-
ख्यानभागेऽपि तद्याख्यानांशत्वेन तद्याख्यानान्तो समावेशितः ।

नाच हवींषि प्रत्यभिधारयति. ख्विष्टकृतं द्विरभि-
धारयति ॥ २१ ॥

ख्विष्टकृति हविःशेषं न प्रत्यभिधारयति । अन्न-ग्रहणमत्रैव ना-
भिधारयति न प्रधानहविःख्वित्येवमर्थं । हविःशब्दः शेषे वर्तते ।
यद्यवत्ते वर्तते *चतुरवत्तताऽऽङ्गतेर्न स्यात् । तन्न चेष्यते ॥ २१ ॥

यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहाकरं ।
अग्निष्टत्ख्विष्टकृत् विद्यात् सर्वं ख्विष्टं सुहुतं करोतु मे ।
अग्नये ख्विष्टकृते सुहुतहुते सर्वप्रायश्चित्ताहुतीनां
कामानां समर्द्धयिचे सर्वान्नः कामान्त्समर्द्धय स्वाहा
इति ॥ २२ ॥

अनेन मन्त्रेण ख्विष्टकृतं जुहुयात् ॥ २२ ॥

बर्हिषि पूर्णपात्रं निनयेत् ॥ २३ ॥

यत् पूर्वं निहितं पूर्णपात्रं तदधुना बर्हिषि निनयेत्. निषि-
द्धेदित्यर्थः ॥ २३ ॥

एषोऽवभृथः ॥ २४ ॥

यदिदं पूर्णपात्रनिनयनं एषोऽस्य कर्मणोऽवभृथो भवति ।
अवभृथवचनं अवभृथधर्मप्राप्त्यर्थं । तेन कालोऽभ्युत्थणश्च भवति ।

* चतुरवत्ताहानिः स्यादिति सं० पु० पाठः ।

कालस्तु सर्वप्रायश्चित्तादूर्ध्वं प्राक् संस्त्राजपात् । अनेनैवाभ्युपायेन
 सर्वप्रायश्चित्तानि संस्त्राजपस्य कर्त्ता कार्याणीत्युक्तं भवति । निर-
 सनोपवेशने ब्रह्मजपः सर्वप्रायश्चित्तानि संस्त्राजप इति पञ्च-
 ब्रह्मणो भवन्तीत्युक्तं । तत्रैवं क्रमः । पूर्वं कर्त्ता सर्वप्रायश्चित्तानि
 जुष्टेति । ततो ब्रह्मा सर्वप्रायश्चित्तानि जुष्टयात् । ततः कर्त्ता पूर्ण-
 पात्रं विनयति । ततः कर्त्ता संस्त्राजपेनोपतिष्ठते । ततो ब्रह्मोप-
 तिष्ठते । ततः कर्त्ता परिसमूहनपर्युच्छे इति । अभ्युक्षणञ्च 'आपो
 अस्मानिदमापः सुमिथ्या नः' इत्येतैर्मन्त्रैः ॥ २४ ॥

पाकयज्ञानामेतत् तन्त्रम् ॥ २५ ॥

एतत् तन्त्रं पाकयज्ञानां सर्वेषां भवतीत्यर्थः । पाकयज्ञग्रहणं
 स्त्राजोपाकसदृशानां उतानामेव तन्त्रं यथा स्यात् । प्रकृतब्रह्मणि-
 उतानां मा भूदित्येवमर्थः । अङ्गसंहतिस्तन्त्रं । विध्यन्त इत्यर्थः । य-
 द्यपि सर्वमुच्यते । तथापि न प्रधानदेवताः प्रसजन्ति । देवतागमे
 नित्यानामपाय इति बाधदर्शनात् ॥ २५ ॥

हविरुच्छिष्टं दक्षिणा ॥ २६ ॥ ॥ १० ॥

उच्छिष्टं हविर्दक्षिणां ददाति ब्रह्मणे यद्यस्ति ब्रह्मा । तद-
 भावे ब्राह्मणेभ्यः । कर्माङ्गत्वाद्दक्षिणानाम् ॥ २६ ॥

इति प्रथमे दशमी कण्डिका ॥ ० ॥

अथ पशुकल्पः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । अत्र पशोस्तन्वमाचमुच्यते न पुनः पशुर्विधीयते कल्पग्रहणात् । एवं तर्ह्युपाकरणविधानमनर्थकं । अष्टकाशूलगवयोः प्रतिषेधात् । प्रोक्षणेपाकरणवर्जं प्रोक्षणादि समानं पशुनेति । उच्यते । मधुपर्के ॐ कुरुतेति यदा ब्रूयात् तदा अर्थवत् । अत्र ऋत्विजां बार्हस्पत्यः. स्नातकस्यैन्द्राग्नः. ऐन्द्रो राश्वः. आचार्यादीनामाग्नेयः. प्रियस्य मैत्रः. वरस्य प्राजापत्यः. अतिथेराग्नावैश्वानरः. इत्येवं शास्त्रान्तरे दृश्यते काम्यपशुषु चार्थवत् ॥ १ ॥

उत्तरतोऽग्नेः शामित्रस्यायतनं कृत्वा पाययित्वा पशुमाज्ञाय पुरस्तात् प्रत्यङ्मुखमवस्थाप्याऽग्निं दूतमिति द्वाभ्यां कृत्वा सपलाशयाऽऽर्द्रशाखया पश्चादुपसृशेदमुष्मै त्वा जुष्टमुपाकरोमीति ॥ २ ॥

आज्यभागान्तं कृत्वा उत्तरतोऽग्नेः शामित्रस्यायतनं कृत्वा ततः पशुं पाययित्वा ततः पशुमाज्ञाय अग्नेः पुरस्तात् प्रत्यङ्मुखमवस्थाप्य ततोऽग्निं दूतमिति द्वाभ्यां कृत्वा सपलाशया सपर्णयाऽऽर्द्रशाखया अशुष्कशाखया पश्चादिति षष्ठदेशे उपसृशेत् पशुं । अमुष्मै त्वेति मन्त्रेण । अमुष्मैशब्दः पूर्ववत् । अग्निं कृतमित्यस्य प्रतीकस्य बङ्गतत्वेऽपि हीनपादग्रहणसामर्थ्यात् सूक्तादेर्यहणं. तर्हि द्वे सूक्ते प्राप्नुतः । न । यत्र सूक्तद्वयमिच्छति तत्र सूक्ते इति

करोति । यथा उप प्र यन्त इति सूक्ते इति । तस्माद्दृचौ भवत
इति सिद्धम् ॥ २ ॥

ब्रीहियवमतीभिरङ्घ्रिः पुरस्तात् प्रोक्षति. अमुष्मै
त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति ॥ ३ ॥

ब्रीहियवमिश्राभिरङ्घ्रिः पशुं पुरस्तात् अयतः प्रोक्षति. अमुष्मै
त्वेति मन्त्रेण ॥ ३ ॥

तासां पाययित्वा दक्षिणमनु बाहुं श्रेषं निनयेत् ॥४॥

तासां ब्रीहियवमतीनामेकदेशं पशुं पाययित्वा दक्षिणं
बाहुं अनु श्रेषं निषिञ्चेत् । तासां गृहणं प्रोक्षणप्रतिषेधेऽपि अष्ट-
कायां पायनं यथा स्यादित्येवमर्थं ॥ ४ ॥

आवृत्तैव पर्यग्निं कृत्वोदञ्चं नयन्ति ॥ ५ ॥

आवृत्तैव पर्यग्निं कृत्वा पशुमुदञ्चं नयन्ति । आवृत्तैव तृष्णी-
मेवेत्यर्थः । मन्त्रप्रतिषेधो मन्त्रवर्जः । अन्ये धर्मास्तेतायां दृष्टाः
कथं स्युरिति. त्रिःपर्यग्निकरणादयः ॥ ५ ॥

तस्य पुरस्तादुल्लुकं हरन्ति ॥ ६ ॥

तस्य पशोः पुरस्तादयतः उल्लुकं प्रदीप्तं काष्ठं हरन्ति । तस्य-
गृहणमयतो नयनं यथा स्यात् नापि पूर्वेण नापि प्रथममि-
त्येवमर्थम् । अन्यथा पुरस्ताच्छब्दस्याऽनेकार्थत्वात् दिक्कालवाचि-
नोऽपि गृहणं स्यात् ॥ ६ ॥

शामिच एष भवति ॥ ७ ॥

एषोऽग्निः शामित्रो भवति । तस्मात् प्रागुक्ते शामिनायतने तस्य प्रतिष्ठापनं भवति ॥ ७ ॥

वपाश्रपणीभ्यां कर्ता पशुमन्वारभते ॥ ८ ॥

वपाश्रपण्यौ काश्र्मर्यमथौ भवतः । तत्रैका विशाखा. अपरा सशाखा. ताभ्यां चोऽस्य कर्मणः कर्ता अध्वर्युस्त्वानीयः स्यात् स पशुमन्वारभते ॥ ८ ॥

कर्तारं यजमानः ॥ ९ ॥

अध्वर्युं यजमानोऽन्वारभते ॥ ९ ॥

पश्चाच्छामिचस्य प्राक्शिरसं प्रत्यक्शिरसं वोदक्पादं संज्ञप्य पुरा नाभेस्तृणमन्तर्द्वाय वपामुत्खिद्य वपामवदाय वपाश्रपणीभ्यां परिगृह्याद्विरभिषिच्य शामिचे प्रताप्याग्रेणैनमग्निं हुत्वा दक्षिणत आसीनः अपयित्वा परीत्य जुहुयात् ॥ १० ॥

शामिचस्य पश्चिमे देशे बर्हिरुपस्तृणाति कर्ता । 'तं यत्र निह-
निथ्यन्तो भवन्ति तदध्वर्युर्बहिरधस्तादुपास्यति' इति श्रुतेः । तत-
स्तस्मिन् बर्हिषि प्राक्शिरसं प्रत्यक्शिरसं वोदक्पादं पशुं संज्ञ-
पयति शमिता । उदक्पादमित्येव सिद्धे प्राक्शिरसं प्रत्यक्शिरसं

वेतिवचनं ऊर्ध्वशिरसः संज्ञपनं मा भूदित्येवमर्थं । ततः कर्ता पुरा
 नाभेरर्वाङ्गाभेर्दक्षिणतो नाभेरासीनो वपास्थानं ज्ञात्वा तत्र दण-
 मन्तर्द्वाय तिर्यक् हित्वा वपामुत्खिदेत् उद्धरेत् । वपास्थानं तु
 दक्षिणस्य पार्श्वस्य विविक्तप्रदेशः यदि प्राक्शिराः सञ्जप्तः. तथा
 सति दक्षिणं पार्श्वमुत्तानं कृत्वा दणान्तर्द्वाणादि कुर्यात् । ततो
 वपामवदाय अवखण्ड्य । पुनर्वपाग्रहणं कृत्वावदानार्थं. तेनाग्रे-
 श्ववदानेश्वकृत्त्वानि ग्रहणानि भवन्ति । ततो वपाअपणीभ्यां परि-
 ष्टञ्चाङ्गिरभिषिच्य प्रक्षाल्य. शामित्रे प्रताप्य । प्रतापनं तु धर्म-
 मात्रं. अपणस्योत्तरत्र विधानात् । ततः शामित्रस्योत्तरतो गत्वा-
 ऽप्येनमौपासनमग्निं वपां कृत्वाऽस्य दक्षिणत आसीनः अपयित्वा
 अपयिता तां वपामभिघार्य. वर्हिषि स्रक्षशाखासु निधाय. उभा-
 वयग्री यथागतं परोत्य जुञ्ज्यात्. अमुष्मै स्वाहेति । वपाअपण-
 काले आज्येनावसिच्याऽवसिच्य अपयति. 'तामध्वर्युः सुवेणाभिघा-
 रयन्नाह' इति श्रुतेः । यद्यपि 'चतुरवत्ती यजमानः स्यादथ पञ्चा-
 वत्तैव वपा' इति श्रुतेर्वपा पञ्चावत्ता भवति । आज्यं हिरण्यकलं
 वपा हिरण्यकलमाज्यमिति. हिरण्याभावे तु हिराज्यन्ततो वपा
 पुनर्द्विराज्यमिति ॥ १० ॥

एतस्मिन्नेवाग्नौ स्थालीपाकं अपयन्ति ॥ ११ ॥

एतस्मिन्नेवौपासने एवाग्नौ पशुज्वलेन पशुदेवतायै स्थाली-
 पाकं अपयन्ति । बद्धवचनं कर्तुरनियमार्थं । एतस्मिन्निति वचनं
 शामित्रे मा भूदित्येवमर्थं. इतरथा शामित्रस्य अपणार्थत्वात्तस्मि-
 न्नेव स्यात् ॥ ११ ॥

एकादश पञ्चोऽवदानानि सर्वाङ्गेभ्योऽवदाय शामित्रे
अपयित्वा हृदयं शूलं प्रताप्य स्थालीपाकस्याग्रतो जु-
हुयात् ॥ १२ ॥

पञ्चोऽवदानं यानि चैतायां एकादशावदानानि पञ्चोः प्रसिद्धानि
तानि यथा स्युरित्येवमर्थं । हृदयं जिह्वा वक्ष्मद्येवमादीनि । सर्वाङ्ग-
ग्रहणमेकादशभ्योऽन्यान्यपि यान्यङ्गानि दृष्टानि तेषामपि विक-
ल्पेन ग्रहणार्थं । एवमवदाय तानि शामित्रे अपयति । हृदयं शूले
*प्रोत्थ्य प्रतापयति यथा शृतं भवति । ततः शृतान्यभिघार्योद्दास्य
ततः स्थालीपाकस्यैकदेशं पूर्वं जुहुयात्. ततोऽवदानानि ॥ १२ ॥

अवदानैर्वा सह ॥ १३ ॥

अवदानैर्वा सह स्थालीपाकं जुहोति. न पृथक् । यदा तु पृथक्
जुहोति तदा खिष्टकदपि पृथक् कार्यः ॥ १३ ॥

एकैकस्यावदानस्य द्विर्द्विरवद्यति ॥ १४ ॥

द्विर्यहणं देशानियमार्थं । एकैकस्यावदानस्य यस्मिन् कस्मिं-
श्चिद्देशे द्विर्द्विरवद्यति । पञ्चावत्तो तु त्रिस्त्रिरवद्यति । उपस्तरणप्रत्य-
भिघारणे क्त्वा जुहोति ॥ १४ ॥

आवृतैव हृदयशूलेन चरन्ति ॥ १५ ॥ ॥ ११ ॥

खिष्टकत्सर्वप्रायश्चित्तानं क्त्वा तृष्णीं हृदयशूलेन चरन्ति ।

* प्रोत्थेत्यस्य स्थाने क्त्वेति सं० पु० पाठः ।

आवृद्धहणं मन्त्रवर्जमन्ये धर्मास्त्रेतायां दृष्टाः कथं स्युरित्येव-
मर्थं । तेन शुष्कार्द्रयोः सन्धिदेशे गूलस्रोदासनं तस्योपरि-
ष्टादप उपस्यर्जनं । समिद्धहणमुपस्थानं समिदाधानमित्येते कार्याः ।
ततः पूर्णपात्रनिनयनादि समापयेत् ॥ १५ ॥

इति प्रथमे एकादशी कण्डिका ॥०॥

चैत्ययज्ञे प्राक् खिष्टकृतश्चैत्याय बलिं हरेत् ॥ १ ॥

चित्ते भवाश्चैत्याः । शङ्करः पशुपतिः आर्या ज्येष्ठा इत्येवमादयः ।
यदि कस्यैचिद्देवतायै प्रतिशृणोति, यदि आत्मनोऽभिप्रेतं वस्तु
लब्धं ततस्त्वामहमाज्येन स्थालीपाकेन पशुना वा यच्छ्यामीति,
ततो लब्धे वस्तुनि तस्य तेन यागं कुर्यात्, स चैत्ययज्ञः । तत्र
खिष्टकृतः प्राक् चैत्याय बलिं हरेत् नमस्कारान्तेन नामधेयेन,
पुनश्चैत्यस्य-ग्रहणं प्रत्यक्षहरणार्थं । तेन चैत्यायतने एवोपलेपनादि
कुर्यात् ॥ १ ॥

यद्यु वै विदेशस्थं पलाशदूतेन, यत्र वेच्छा वनस्पत
इत्येतयर्था द्वौ पिण्डौ कृत्वा वीवधेऽभ्याधाय दूताय
प्रयच्छेदिमन्तस्मै बलिं हरेति चैनं ब्रूयादयं तुभ्यमिति
यो दूताय ॥ २ ॥

यदि त्रिदेशस्थं चैत्यं यजेत् तदा पलाशदूतेन बलिं हरेत् ।

पलाशेन दूतं वीवधञ्च कुर्यात् । यत्र वेच्छेत्यृचा द्वौ पिण्डौ कृत्वा
 वीवधेऽभ्याधाय दूताय प्रयच्छेत् । तयोरेकं पिण्डं निर्दिश्य दूतं
 वदति । इमं तस्मै बलिं हरेति । अपरं दूताय प्रयच्छति । अयं
 तुभ्यमिति । एतयर्चेतिवचनं अन्यत्र पादग्रहणेऽपि क्वचित् सूक्तं
 भवतीत्येवमर्थं । तेन आवाहार्धमन्तरेधीति । षष्ठमं मा समाना-
 नामिति च सूक्तं सिद्धम् । अन्ये पुनरभ्यासार्थं मन्यन्ते । पिण्ड-
 करणे वीवधाभ्याधाने दूताय प्रदान इति ॥ २ ॥

प्रति भयं चेदन्तरा शस्त्रमपि किञ्चित् ॥ ३ ॥

कर्मुच्चैत्यस्य च मध्ये भयमस्ति चेत् शस्त्रमपि किञ्चित् दद्यात्
 दूताय ॥ ३ ॥

नाव्या चेत् नद्यन्तरा स्रवरूपमपि किञ्चिदनेन
 तरितव्यमिति ॥ ४ ॥

उभयोर्मध्ये यदि नावा तार्था नदी स्यात् तदा स्रवरूपमपि
 किञ्चित् दद्यात् । अनेनेति मन्त्रेण ॥ ४ ॥

धन्वन्तरियज्ञे ब्रह्माणमग्निं चान्तरा पुरोहितायाग्रे
 बलिं हरेत् ॥ ५ ॥ ॥ १२ ॥

यदि धन्वन्तरिश्चैत्यो भवति तदा ब्रह्माणमग्निं चान्तरा
 पुरोहितायाग्रे बलिं हरेत् । पुरोहिताय नम इति । ततो धन्वन्त-

रथे नम इति । धन्वन्तरौ विदेशस्थे त्वयं विशेषः. धन्वन्तरेण
पुरोहितस्य चैकः पिण्डः. द्वितीयो दूताय ॥ ५ ॥

इति प्रथमे द्वादशौ कण्डिका ॥०॥

उपनिषदि गर्भलम्भनं पुंसवनमनवल्लोभनञ्च ॥ १ ॥

आज्ञातमितिशेषः । गर्भा लभ्यते येन कर्मणा निश्चिन्नं वीर्यम-
मोघं भवति तद्गर्भलम्भनं । पुमान् लब्धो जायते येन तत् पुंसवनं ।
पुमांस्तु सन् येन नावलुप्यते तदनवल्लोभनं । वर्णविकारो द्रष्टव्यः
श्रुषोदरादित्वात् [पा० ६. ३. १०८] । एतानि कस्यांश्चिदुपनिषदि
आज्ञातानि । न केवलमेतानि किं तर्हि गर्भाधानादय आत्मज्ञान-
पर्यन्ता आज्ञाताः । अस्यच्छाखायां सा न विद्यते. अतस्तत् कर्म
कर्तव्यमित्युपदिश्यते ॥ १ ॥

तस्या उत्सन्नत्वात् यदि तां नाधीयात् तत एवं कुर्यादित्याह ।

यदि नाधीयात् तृतीये गर्भमासे तिष्येणोपोषि-
तायाः सरूपवत्साया गोर्दधनि द्वौ द्वौ माघौ यवञ्च
दधि प्रसृतेन प्राशयेत् ॥ २ ॥

गर्भाधानमाचार्येणानुक्रमिति कृत्वा न कार्यमित्येके. अन्ये पुनः
ज्ञानकाद्युक्रमार्गेण कार्यमित्याहुः । इदं तु पुंसवनं. गर्भसहितो

मामो गर्भमासः । तिथ्येणेति 'नक्षत्रे च लुपि' [पा० २.१.४५] इत्य-
धिकरणे तृतीया । तिथ्येणेति प्राशनकर्मणा सम्बन्धते तस्य प्रधानत्वात् ।
नोपवासेन गुणत्वात् । तेन पुनर्वसुना उपोषितायाः पत्न्याः तिथ्येणदं
कर्म करोति । तत्र प्राजापत्यस्य स्थालीपाकस्याज्यभागान्तं कृत्वा वक्ष्य-
माणं कर्म कुर्यात् । समानं रूपं यस्य स सरूपः । सरूपो वत्सो यस्याः
सा तथोक्ता । गोयज्ञं सरूपवत्साया अभावे असरूपवत्सा गौर्याद्या
नासरूपवत्सान्यजेदित्येवमर्थं । इति पाठान्तरं न सरूपवत्सान्यजेदि-
त्येवमर्थं । वीष्मावचनं कथं. प्रतिप्रसृतं द्वौ द्वौ माषौ स्याता-
मिति । यदि वीष्मा न क्रियेत स्थालीस्यदधन्येव माषयोर्यवस्य च
प्रक्षेपः स्यात्. तस्य सप्तमीनिर्दिष्टत्वात्. तस्मादावृत्त्यर्थं वीष्मावचनं ।
पुनर्दधियज्ञं दध्नः प्राशनार्थं. अन्यथा पूर्वस्य सप्तमीनिर्दिष्टत्वात्
दध्नः प्राशनं न स्यात्. प्रसृते दधि प्रक्षिप्य तस्मिन्दधनि माषयवानां
प्रक्षेपाणार्थं पूर्वं दधियज्ञम् । अण्डरूपेण माषौ दद्यात्. त्रिअरूपेण
यवं. तथा दृष्टत्वात् ॥ २ ॥

किं पिबसि किं पिबसीति पृष्ट्वा पुंसवनं पुंसवन-
मिति त्रिः प्रतिजानीयात् ॥ ३ ॥

किं पिबसीति प्रश्नः । पुंसवनमिति प्रश्नः । *तत्रेतिप्रश्ने त्रि-
र्यहणमाचार्येण कृतं. अतस्तस्यैव त्रित्वाप्तौ उभयोस्तुल्यत्वज्ञाप-
नार्थं उभयत्र वीष्मावचनं । तेन प्रश्नोऽपि त्रिर्वाच्य इति सि-
द्धम् ॥ ३ ॥

* प्रतिप्रसृते इति सो० पु० पाठः ।

एवं चीन् प्रसृतान् ॥ ४ ॥

अनेन विधिना चीन् प्रसृतान् प्राशयेत् । एकस्मिन् प्रसृते प्राप्ते त्रयः प्रसृतास्तुल्यधर्माणो विधीयन्ते ॥ ४ ॥

अथास्यै मण्डलागारच्छायायां दक्षिणस्यां नासिकायामजीतामोषधीं नस्तःकरोति ॥ ५ ॥

कर्मान्तरत्वात् कालान्तरप्राप्तवानन्तर्यार्थोऽथशब्दः । इदम्बन्वलोभनं । कुतः । 'माहं पौत्रमघं नियाम्' [गृ० १।१ ३।७] इति मन्त्रलिङ्गात् । पुत्रसम्बन्धि अशोभनं माहं नियामित्यर्थः । अस्यै अस्त्राः. मण्डलागारं कृत्वा तस्य छायायामुपवेश्यास्याः दक्षिणस्यां नासिकायां दूर्वां नस्तःकरोति । दक्षिणग्रहणमिन्द्रियाणामनङ्गत्वज्ञापनार्थं । अजीतेति गुणनाम. अजीर्णेत्यर्थः । सा चौषधी दूर्वेत्युपदिशन्ति । नस्तःकरणं नासिकायां रससेचनम् ॥ ५ ॥

प्रजावज्जीवपुत्राभ्यां द्वैके.

*आ ते गर्भो योनिमेतु पुमान्वाण इवेषुधिं ।

आ वीरो जायतां पुत्रस्ते दशमास्यः ॥

अग्निरेतु प्रथमो देवतानां

सौऽस्यै प्रजां मुञ्चतु मृत्युपाशात् ।

* आ ते इत्यादि न रोदादित्यन्तं सूक्तद्वयं केवलं सूत्रशेषत्वेन मूलपुस्तके वर्तते, नापरयोः सटीकयोः पुस्तकयोरिति ।

तदयं राजा वरुणोऽनुमन्यतां
यथेयं स्त्री पौत्रमघं न रोदादिति ॥ ६ ॥

प्रजावता दृष्टो मन्त्रः प्रजावान् । जीवपुत्रेण दृष्टो मन्त्रो जीव-
पुत्रः. यथा सूर्येति । आ ते गर्भं इति सूक्तं प्रजावान् । अग्निरेतु
प्रथम इति सूक्तं जीवपुत्रः । आभ्यां सूक्ताभ्यामेके नस्तत्करणमि-
च्छन्ति. अन्ये तृष्णीं । ह्रस्वोऽभिमतत्वज्ञापनार्थः ॥ ६ ॥

प्राजापत्यस्य स्थालीपाकस्य हुत्वा हृदयदेशमस्या
आलभेत. यत्ते सुसीमे हृदये हितवन्तः प्रजापतौ ।
मन्येऽहं मां तद्विद्वांसमाह पौत्रमघन्नियाम् इति ॥ ७ ॥

॥ १३ ॥

प्राजापत्यस्य स्थालीपाकस्यैकदेशं हुत्वा हृदयदेशं हृदयसमीपं
अस्या आलभेत स्पृशेत्. यत्त इति मन्त्रेण । ततः खिष्टछदादि समा-
पयेत् । इदं कर्म प्रतिगर्भमावर्तते. गर्भसंस्कारत्वात् । प्रथमगर्भे
द्वितीयमासि यदि गर्भो न विज्ञातः तदा चतुर्थे कुर्यात् । विज्ञाते
गर्भे तिथौ पुंसवनं । 'तत् द्वितीये मास्यन्यत्र गृष्टेः' इति च स्मरणात् ।
गृष्टिः प्रथमगर्भः । पञ्चमे मास्यङ्गनिष्पत्तिर्भवति । स्वयमेव चास्त्र
कर्ता. माहं पौत्रमिति लिङ्गात् । तदभावे देवरः ॥ ७ ॥

इति प्रथमे त्रयोदशी कण्डिका ॥ ० ॥

चतुर्थे गर्भमासे सीमन्तोन्नयनम् ॥ १ ॥

सीमन्तो यस्मिन् कर्मणि उच्यते तस्मीमन्तोन्नयनं चतुर्थे मासि कार्यम् । इदं कर्म न प्रतिगर्भमावर्तते. स्त्रीसंस्कारत्वात्. न त्वयं गर्भसंस्कारः । 'एवं तं गर्भमाधेहि' इति मन्त्रलिङ्गात् । सत्यं. तथापि नावर्तते. आधारसंस्कारस्य प्राधान्यात् । कुतः प्राधान्यमिति चेत् । सीमन्तोन्नयनमिति समाख्याबलात् आधारस्य च संस्कृतत्वात् । सङ्कत् सङ्कत् संस्कृता यं यं गर्भं प्रसूते स सर्वः संस्कृतो भवेत्. तेनाट्टत्तिर्न भवतीति सिद्धम् ॥ १ ॥

आपूर्यमाणपक्षे यदा पुंसा नक्षत्रेण चन्द्रमा युक्तः स्यात् ॥ २ ॥

शुक्लपक्षे यदा पुंसा नक्षत्रेण चन्द्रमा युक्तः स्यात् तदेदं कर्म कार्यं । पुंसा नक्षत्रेण पुन्नामधेयेन नक्षत्रेणेत्यर्थः. तिथौ हस्तः श्रवण इत्यादिना । चन्द्रमा युक्तः स्यादिति वचनं प्रकर्षेण युक्ते चन्द्रमसि यथा स्यात् । एतदुक्तं भवति । षष्टिघटिकासु मध्ये मध्यमत्रिंशद्घटिकासु कुर्यात् इति ॥ २ ॥

अथाग्निमुपसमाधाय पश्चादस्याऽऽनडुहं चर्मास्तीर्य प्राग्ग्रीवमुत्तरलोम तस्मिन्नुपविष्टायां समन्वारब्धायां. दाता ददातु दाशुष इति द्वाभ्यां. राकामहमिति

द्वाभ्यां. नेजमेष इति तिसृभिः. प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति च ॥ ३ ॥

जुहुयादिति शेषः । अथशब्दोऽन्यस्मिन्नपि काले भवतीदं कर्मेति ज्ञापनार्थः । कस्मिन्. षष्ठाष्टमयोर्मासयोः । शास्त्रान्तरे चायं कालो विहितः । अग्निमुपसमाधायेत्यादि गृहप्रवेशनोये व्याख्यातम् । आज्यभागान्तं कृत्वा धाता ददातु दाशुष इत्यादिभिरष्टावाज्या-
हुतीर्जुहुयात् ॥ ३ ॥

अथास्यै युग्मेन शलाटुग्लप्सेन त्वेण्या च शलल्या चिभिश्च कुशपिञ्जूलैरूर्ध्वं सीमन्तं व्यूहति भृभुवः स्वरोमिति त्रिः ॥ ४ ॥

अस्यै अस्याः । युग्मेन समेन । केन. शलाटुग्लप्सेन तरुणफलसंघा-
तेन । शलाटुरिति अपक्वानां फलानां समाख्या । ग्लप्स इति स्तबक
उच्यते । शैडुम्बरस्तबकेन. शास्त्रान्तरे दृष्टत्वात् । तदभावेऽन्येन ।
चीष्टेतानि यस्याः सेयं श्रेणो शलली । एतः शुक्ल इत्यर्थः ।
'वर्णादनुदात्तात् तोपधात् तो नः' [पा० ४.१.३८] इति डीप्.
तकारस्य नत्वं च । ततो 'रषाभ्यां नो णः' [पा० ८.४.१] इति
णत्वं । कुशपिञ्जूलैः कुशतरुणैः । एतैरेकीकृतैर्शल्लाटुकेशयोः सन्धि-
मारभ्य ऊर्ध्वं सीमन्तं व्यूहति मन्त्रेण. आमूर्द्धप्रदेशात् के-
शान् पृथक् करोतीत्यर्थः । एवं त्रिव्यूहति । मन्त्रावृत्तिरुक्ता ॥

॥ ४ ॥

चतुर्वा ॥ ५ ॥

चतुर्वा व्यूहति मन्त्रेण ॥ ५ ॥

वीणागाथिनौ संशस्ति सोमं राजानं संगायेता-
मिति ॥ ६ ॥

वीणा च गाथा च वीणागाथे ते ययोः स्तः तौ तथोक्तौ. तौ
संशस्ति सम्प्रेष्यति. सोमं राजानं सङ्गायेतामिति ॥ ६ ॥

तौ च एतां गाथां गाथंत इत्याह ।

सोमो नो राजाऽवतु मानुषीः प्रजा निविष्टचक्रा-
ऽसाविर्मा नदीमुपवसिथा भवन्ति ॥ ७ ॥

असावित्यस्य स्थाने वस्था नद्याः समीपे वसन्ति तस्मा नाम
शामन्त्रणविभक्त्वा ब्रूयातां. निविष्टचक्रा गङ्गे इति ॥ ७ ॥

ब्राह्मणश्च वृद्धा जीवपत्या जीवप्रजा यद्यदुपदिशे-
युस्तत्तत् कुर्युः ॥ ८ ॥

एवंगुणयुक्ता ब्राह्मणो यद्यद् ब्रुयुः तत्तत्कार्षे । त्रैषं दत्त्वा
स्त्रिभुक्तदादि समापयेत् ॥ ८ ॥

वृषभो दक्षिणा ॥ ८ ॥   ॥ १४ ॥

वृषभो गौरासेचनसमर्थः. तं दक्षिणां दद्यात्. अत्र तु स्व-
यमेव कर्ता। कुतः। 'अस्यै मे पुत्रकामायाः' इति लिङ्गात्। कस्यै
तर्हि दक्षिणा. ब्रह्मणे यद्यस्ति। तदभावे सन्निहितेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः.
कर्माङ्गत्वात् दक्षिणानाम् ॥ ८ ॥

इति प्रथमे चतुर्दशो कण्डिका ॥ ० ॥

कुमारं जातं पुराऽन्यैरालम्भात् सर्पिर्मधुनी हिरण्य-
निकाषं हिरण्येन प्राशयेत्. प्र ते ददामि मधुनी घृतस्य
वेदं सवित्रा प्रसूतं मघोनां। आयुषाम् गुप्तो देवता-
भिः शतं जीव शरदो लोके अस्मिन्निति ॥ १ ॥

इदं जातकर्म। कुमारग्रहणं कुमारोनिवृत्त्यर्थं। ननु. कुमार्या
अपि भवत्येव जातकर्म। कुतः। वक्ष्यति. 'आवृत्तैव कुमार्याः'
[मृ० १।१४।१२] इत्युच्यते। प्रवासादागतस्य विहितं कर्मावृत्ता
भवति. न जातकर्म. अनन्तरत्वात्। एवमेके. अन्ये पुनरावृत्तैव
कुमार्या इत्येतदुभयार्थमिति वदन्ति। तेन कुमार्या अपि जात-
कर्म भवति। मनुनाप्युक्तं [अ० २. ६६]।

'अमन्त्रिका तु कार्येयं स्त्रीष्णामावृत्तशेषतः' इति।

तर्हि कुमारग्रहणं किमर्थं. अधिकारार्थं। अवृत्ते वर्षे ब्राह्मण-

सुपनयेदित्युपनयनं कुमारस्यैव यथा स्यात् न कुमार्था इति ।
 ननु. ब्राह्मणमिति पुंलिङ्गनिर्देशादेव न भविष्यति । न. जातिनि-
 र्देशे लिङ्गमविवक्षितं । यथा ब्राह्मणो न हन्तव्य इति ब्राह्मण्यपि
 न हन्यते. एवमत्रापि स्त्रियाः प्रसज्येत. तन्नित्यर्थं कुमारग्रहण-
 मिति । जातग्रहणमप्यधिकारार्थं । 'गोदानं षोडशे वर्षे' इति जन्मतः
 प्रस्यति षोडशे यथा स्यात्. उपनयनप्रस्यति माभृदिति । पुरा
 पूर्वमित्यर्थः । अन्यग्रहणमनधिकृतालम्बनात् प्राक् कर्म कर्तव्यमित्ये-
 वमर्थं । सर्पिर्मधुनी हिरण्येन *निकाशयति । ते हिरण्यसंख्ये हिर-
 रण्येन प्राशयेत्. मातुरुपस्य आसीनं प्रते ददामीति मन्त्रेण ॥ १ ॥

† कर्णयोरुपनिधाय मेधाजननं जपति ।

मेधान्ते देवः सविता मेधां देवी सरस्वती ।

मेधान्ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजौ ॥

इति ॥ २ ॥

अस्य कर्णयोः हिरण्यं निधाय मेधाजननं जपति. मेधान्त
 इति । उपग्रहणं तस्य मुखसमीपे आत्मनो मुखं निधाय जपार्थं
 मेधाजननमित्यस्य मन्त्रस्याख्या सकृन्मन्त्रः । पर्यायेणोपनिधान-
 मित्येके । अन्ये मन्त्रावृत्तिमिच्छन्ति ॥ २ ॥

* निष्काशयतीत्यस्य स्थाने अवघर्षयतीति सं० पु० पाठः ।

† कर्णयोरित्यादि जपत्यन्तं पूर्वसूत्रशेषेऽसम्यक्तया आदर्शपुस्तके
 निहितमस्ति । सं० का० पुस्तके तु एवमेवेत्यतः तत्तस्मादुद्धृत्यात्र निवे-
 शितम् ।

अंसावभिमृशति. अश्मा भव परशुर्भव हिरस्थमस्तृतं
 भव । वेदो वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतं इति ।
 इन्द्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धेह्यास्मे प्रथन्धि मघवन्मृजीषि-
 न्निति च ॥ ३ ॥

स्तनवाहोर्मध्यप्रदेशोऽसः । अथ वक्तव्या विप्रतिपक्षाः तत्रैके सङ्ग-
 मन्त्रं पर्यायेणांसाभिमर्शनमिच्छन्ति. द्वार्याभिमर्शनवत् । ननु पुत्रस्तत्र
 सङ्गमन्त्रः. द्विवचनयुक्तत्वात् मन्त्रस्य. इह त्वेकवचनयुक्तः । अत
 आद्युक्त्वा भवितव्यं । नैतदेवं । नार्थासाधुच्येते. किन्तुर्हि कुमारः
 स चैकः. तस्मान्नाद्यत्तिरिति । अन्ये मन्त्रविभागमिच्छन्ति । अश्मा
 भवेत्यनेन दक्षिणमंसमभिमृशेत् । इन्द्र श्रेष्ठानि. अस्मे प्रथन्धि. इत्या-
 भ्यां सव्यमिति । कथं पुनर्मन्त्रविभागो ज्ञातः । मध्ये इति-करणात् ।
 नहि क्वचित् मन्त्रमध्ये इति-करणं पठन्ति । अपरे त्वाङ्गः सङ्गदेव
 त्रयो मन्त्रा वक्तव्याः । न च मन्त्रविभागः । न च पृथगभिमर्शः ।
 द्वार्याभिमर्शने त्वशक्यत्वात् पृथगभिमर्शः. इह तु शक्यते युगपदं-
 शो स्पृष्टुं । यत्पुनरुक्तमिति-करणादिति । तत्र ब्रूमः । अन्यत्रापि
 मन्त्रमध्ये इति-कारः पद्यते. यथा आसीद सदनं स्वमासीद सदनं
 स्वमिति माहिंसीर्देवप्रेरित इति । अयमेव नः पक्षोऽभिप्रेतः । यस्य
 त्रयाणामन्यतमः पक्षोऽभिप्रेतः तस्याऽपि कुर्वतो न दोषः. सर्वेषां
 गमकवत्त्वादिति भाष्यकारः । अत्रैके मन्त्रविभागः श्रेयानि-
 त्याङ्गः. मध्ये इति-कारात् । नन्वन्यत्रापि विद्यत इत्युक्तं । तत्रापि
 विभाग एव. किमुत्पत्तसोति बर्हिषि निधाय माहिंसीरित्यभिम-

कथेत् । कुत एतत् । आनन्तर्भवोनात् । ननु इडायां वृश्नते इकि-
 र्जुष्मत्प्रभिति तद्धिच्युषङ्गत इति । अनर्थज्ञो भवान् । इति-कारो
 मन्त्रस्य मध्ये वृथा न पद्यत इति वयं ब्रूमः । इडायां तु मन्त्रैक-
 देभे इति-कारः । युष्मत्-पक्षे त्वभिमन्त्रणे इति-कारो वृथैवेति ।
 तदसत् । भगवता भाष्यकारेण धः पक्षः परिगृहीतः स एव सम्यक् ।
 अन्यत्रापि मन्त्रमध्ये इति-कारदर्शनात् । नमो यत्र निषोदसीति ।
 अमुं माहिंसीरमुं माहिंसीरिति चेति । तेन चीन्मन्त्रान् सद्यदुक्त्वा
 युगपदेवोभावंसां स्पृशेदिति सिद्धम् ॥ ३ ॥

नाम चास्मै दद्युः ॥ ४ ॥

कुर्युरित्यर्थः । नामकरणस्याचार्येण कालान्तरानुक्तेः जातक-
 र्मानन्तरं कार्यमित्येके । अन्ये ब्राह्मणरोक्तः कालो याज्ञ इत्याहुः ।
 उक्तं च मनुना [अ० २. ३०] ।

‘नामधेयं दशम्यां तु द्वादश्यां वापि कारयेत् ।

पुष्टे तिथौ सुहर्ते वा नक्षत्रे वा गणान्विते’ ॥ इति ॥ ४ ॥

कीदृग्लक्षणं तन्नामेत्याह ।

घोषवदाद्यन्तरन्तस्थमभिनिष्ठाजान्तं द्यक्षरम् ॥ ५ ॥

प्रथमद्वितीयवर्णानामूष्माणश्च हकारवर्जमघोषवन्तः शिष्टं घोष-
 वन्तः । तदादौ यस्य तत् तथोक्तं । अन्तर्मध्येऽन्तस्था यस्य तत् तथोक्तं ।
 यकारादयश्चतस्रोऽन्तस्थाः । अभिनिष्ठायो विषयजर्जनीयः । सः अन्ते

अंसावभिमृशति. अश्मा भव परबुर्भव हिरस्थमस्तृतं
भव । वेदे वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतं इति ।
इन्द्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धेह्यस्मे प्रयन्धि मघवन्मृजीषि-
न्निति च ॥ ३ ॥

स्नानवाहोर्मन्त्रप्रदेशोऽसः । अत्र वक्तव्या विप्रतिपत्ताः तथैके सङ्ग-
न्यन्नं पर्याषेणांसाभिमर्शनमिच्छन्ति. दार्याभिमर्शनमवत् । ननु युक्तस्तत्र
सङ्गन्यन्नः. द्विवचनयुक्तत्वात् मन्त्रस्य. इह त्वेकवचनयुक्तः । अतः
आवृत्त्या भवितव्यं । नैतदेवं । नार्थासाधुष्येते. किन्नर्हि कुमारः
स चैकः. तस्मान्नावृत्तिरिति । अन्ये मन्त्रविभागमिच्छन्ति । अश्मा
भवेत्यनेन दक्षिणमंसमभिमृशेत् । इन्द्र श्रेष्ठानि. अस्मे प्रयन्धि. इत्या-
भ्यां सव्यमिति । कथं पुनर्मन्त्रविभागो ज्ञातः । मध्ये इति-करणात् ।
नहि कश्चित् मन्त्रमध्ये इति-करणं पठन्ति । अपरे त्वाङ्गः सङ्गदेव
त्रयो मन्त्रा वक्तव्याः । न च मन्त्रविभागः । न च पृथगभिमर्शः ।
दार्याभिमर्शने त्वशक्यत्वात् पृथगभिमर्शः. इह तु शक्यते युगपदं-
शी स्पृष्टुं । यत्पुनरुक्तमिति-करणादिति । तत्र ब्रूमः । अन्यत्रापि
मन्त्रमध्ये इति-कारः पद्यते. यथा आसीद सदनं स्वमासीद सदनं
स्वमिति माहिंसीर्देवप्रेरित इति । अयमेव नः पक्षोऽभिप्रेतः । यस्य
त्रयाणामन्यतमः पक्षोऽभिप्रेतः तस्याऽपि कुर्वतो न दोषः. सर्वेषां
गमकवत्त्वादिति भाष्यकारः । अत्रैके मन्त्रविभागः श्रेयानि-
त्याङ्गः. मध्ये इति-कारात् । नन्वन्यत्रापि विद्यत इत्युक्तं । तत्रापि
विभाग एव. किमुत्पतसीति बर्हिषि निधाय माहिंसीरित्यभिप्र-

कथयेत् । कुत एतत् । आनन्तर्यस्योपात् । ननु इडायां वृश्नते इवि-
 र्जुषन्तामिति तच्छिष्युषस्त इति । अनर्थज्ञो भवान् । इति-कारो
 मन्त्रस्य मध्ये वृथा न पद्यत इति वयं ब्रूमः । इडायां तु मन्त्रैक-
 देशे इति-कारः । युष्मत्-पक्षे त्वभिमन्त्रणे इति-कारो वृथैवेति ।
 तदसत् । भगवता भाव्यकारेण यः पक्षः परिगृहीतः स एव सम्यक् ।
 अन्यत्रापि मन्त्रमध्ये इति-कारदर्शनात् । नमो यत्र निषोदसीति ।
 अमुं माहिंशीरमुं माहिंशीरिति चेति । तेन चीन्मन्त्रान् सद्गदुक्त्वा
 युगपदेवोभावंसी स्पृशेदिति सिद्धम् ॥ ३ ॥

नाम चास्मै दद्युः ॥ ४ ॥

कुर्युरित्यर्थः । नामकरणस्याचार्येण कालान्तरानुक्तेः जातक-
 र्मानन्तरं कार्यमित्येके । अन्ये ब्राह्मणान्तरात्कः कालो यास्य इत्याहुः ।
 उक्तं च मनुना [अ० २. ३०] ।

‘नामधेयं दशम्यां तु द्वादश्यां वापि कारयेत् ।

पुण्ये तिथौ सुहर्ते वा नक्षत्रे वा गणान्विते’ ॥ इति ॥ ४ ॥

कीदृग्लक्षणं तन्नामेत्याह ।

घोषवदाद्यन्तरन्तस्थमभिनिष्ठान्तं द्यक्षरम् ॥ ५ ॥

प्रथमद्वितीयवर्णानामूष्माणश्च इकारवर्जमघोषवन्तः शिष्टं घोष-
 वन्तः । तदादौ यस्य तत् तथोक्तं । अन्तर्मध्येऽन्तस्था यस्य तत् तथोक्तं ।
 यकारादयश्चतस्रोऽन्तस्थाः । अभिनिष्ठान्तो विसर्जनीयः । सः अन्ते

यस्य तत् तथोक्तं । अक्षरं स्वरः । अकारादयो द्वादश स्वराः । त्रिष्टं
व्यञ्जनं । द्वे अक्षरे यस्य तत् द्व्यक्षरं । व्यञ्जनमपरिमितम् ॥ ५ ॥

चतुरक्षरं वा ॥ ६ ॥

चतुरक्षरं वा उक्तलक्षणं नाम कुर्युः । भद्रः. देवः. भवः.
भवनाथः. नागदेवः. रुद्रदत्तः. देवदत्तः. इत्येवं लक्षणानि ना-
मानि भवन्ति ॥ ६ ॥

द्व्यक्षरं चतुरक्षरं वेति यदुक्तं तत्काम्यमपीत्याह ।

द्व्यक्षरं प्रतिष्ठाकामश्चतुरक्षरं ब्रह्मवर्चसकामः ॥ ७ ॥

प्रतिष्ठाब्रह्मवर्चसे च कुमारस्य. तसंस्कारत्वात् न कर्तुः ॥ ७ ॥
अथवा ।

युग्मानि त्वेव पुंसाम् ॥ ८ ॥

युग्मानि युग्माक्षराणि पुंसां नामधेयानि भवन्ति । एवकारो-
ऽवधारणार्थः । कथं युग्ममेवाद्विधेत न पूर्वाणि लक्षणानीति ।
तेन शिवदत्तः. नागदत्तः. देवस्वामी. वसुशर्मा. रुद्रः. जनार्दनः.
वेद्घोषः. पुरन्दरः. विष्णुशर्मा इत्यादि सिद्धम् ॥ ८ ॥

अयुजानि स्त्रीणाम् ॥ ९ ॥

अयुजान्ययुग्माक्षराणि स्त्रीणां नामानि भवन्ति । सुभद्रा.
सावित्री. सत्यदा. वसुदा. इत्यादि ॥ ९ ॥

सांख्यवहारिकं नाम कृत्वा अभिवादनीयं च कार्यमित्याह ।

अभिवाद्नीयं च समीक्षेत तन्मातापितरौ विद्या-
तामोपनयनात् ॥ १० ॥

येन नाम्ना उपनीतः अभिवादयते तच्च समीचेत. कुर्यादि-
त्यर्थः । तच्च मातापितरावेव विद्यातामोपनयनात्. उपनीतस्य
वाचयते. अनेन नाम्नाऽभिवादयस्वेति ॥ १० ॥

प्रवासादेत्य पुत्रस्य शिरः परिगृह्य जपति. अङ्गा-
दङ्गात् सम्भवसि हृदयादधिजायसे । आत्मा वै पुत्र-
नामाऽसि स जीव शरदः शतमिति मूर्द्धनि चिरव-
धाय ॥ ११ ॥

प्रवासादागत्य गृह्यानीचेताप्यनाहिताग्निरित्यादिसूत्रोक्तमार्गेण
विधिं कृत्वा पुत्रस्य शिरः परिगृह्य सर्वतो गृहीत्वा मूर्द्धनि चिरव-
धाय ततो जपति. अङ्गादङ्गादिति ॥ ११ ॥

आवृत्तैव कुमार्यै ॥ १२ ॥ ॥ १५ ॥

कुमार्यास्तु अमन्त्रकं कुर्यादिति । अनन्तरस्य चायं शेष
इत्येके । अनन्तरस्य जातकर्मणश्चेत्यपरे ॥ १२ ॥

इति प्रथमे पञ्चदशी कण्डिका ॥ ० ॥

षष्ठे मास्यन्नप्राशनं ॥ १ ॥

जन्मप्रभृति षष्ठे मासे न गर्भप्रभृति. जाताधिकारात्. तत्रान्न-
प्राशनं नाम कर्म कार्यम् ॥ १ ॥

आजमन्नाद्यकामः ॥ २ ॥

अजस्येदमाजं । तैत्तिरसाहचर्यान्नासंस्थात्र ग्रहणं न चीर-
दधिघृतानाम् ॥ २ ॥

तैत्तिरं ब्रह्मवर्चसकामः ॥ ३ ॥

तिस्तिरेरिदं तैत्तिरं । आजतैत्तिर्योर्धञ्जकत्वेनापदेशो ना-
न्नवन. तथा लोके प्रसिद्धत्वात्. तेनाहमपि सिद्धम् ॥ ३ ॥

घृतौदनं तेजस्कामः ॥ ४ ॥

घृतसंस्कृत ओदनो घृतौदनः । कुतः. ओदनग्रहणात् । यदि
हि घृतमिश्रोऽभिप्रेतः स्यात् घृतं तेजस्काम इत्येवावच्छेत् । ततश्च
पूर्ववद्ब्रह्मकत्वेनाहमपि सिध्यतीव । *सुते नेदीयसि घृतसेके कृते
घृतसंस्कृतो भवति. नतु घृते अपणं. विक्रोदानुपपत्तेः ॥ ४ ॥

दधिमधुघृतमिश्रमन्त्रं प्राशयेत्. अन्नपतेऽन्नस्य नो
देह्यनमीवस्य शुष्मिणः । प्र प्रदातारन्तारिष उर्जन्नो
धेहि द्विपदे चतुष्पद इति ॥ ५ ॥

* सृतौदनेऽप्योयसि इति आदर्शेऽशुद्धपाठः ।

*अकामसंयोगेन दध्यादिमिअमन्नं प्राशयेत्. अन्नपतेऽन्नस्य न इति मन्त्रेण । अयं मन्त्रः सर्वप्राशनेष्वपि भवति । कुतः । प्राशन-सहितत्वात् मन्त्रस्य. प्राशयेदित्यस्य च सर्वशेषत्वात् । †आजं प्राश-येदित्यादि ॥ ५ ॥

आवृत्तैव कुमाय्य^(१) ॥ ६ ॥ ॥ १६ ॥

कुमार्यास्त्वमन्त्रकमन्नप्राशनं कार्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥

इति प्रथमे षोडशी कण्डिका ॥०॥

तृतीये वर्षे चैलं. यथाकुलधर्मं वा ॥ १ ॥

कुलधर्मोपदिष्टे वा काले चैलं कार्यं । जन्मप्रभृति तृतीये वर्षे वा कार्यमिति व्यवस्थितविकल्पः । केषाञ्चिदुपनयनेन सह स्मर्यत इति ॥ १ ॥

उत्तरतोऽग्नेर्ब्रीहियवमाषतिलानां पृथक् पूर्णशरा-वाणि निदधाति ॥ २ ॥

प्रणीताप्रणयनोत्तरकाले उत्तरतोऽग्नेः ब्रीहियवमाषतिलानां पूर्णशरावाणि निदधाति स्थापयति । पृथग्यहणं द्रव्यभेदार्थं । पृथक् पूरयित्वा निदध्यादिति. अन्यथा समासोपदेशान्निश्रितानां

* अन्नकामसंयोगेनेत्युद्धृतपाठः सं०पु० । † आष्यमिति सं०पु०पाठः ।

पूरणं स्यात्. यथा सर्पिर्मधुनी हिरण्यनिकाषमित्यभिधितानां प्रा-
 व्रनं । अथवा सत्यपि समाधोपदेशे यथाकामं त्रीद्वियवतिलैरि-
 त्येकं द्रव्यम्भवति. एकेन कृतार्थत्वात्. एवमिहाप्येकं द्रव्यं प्रसज्येत
 तन्नित्यर्थं पृथग्ग्रहणं ॥ २ ॥

कथं पृथग्भूतानां सर्वेषां द्रव्याणां पूर्णशरावाणि निधीयेरन्निति ।

पश्चात्कारयिष्यमासो मातुरुपस्य आनडुहं गोमयं
 नवे शरावे शमीपर्णानि चोपनिहितानि भवन्ति ॥३॥

अग्नेः पश्चात्कारयिष्यमाणः कुमारः । तत्रयुक्तं हि चैलं. एवं
 च कृत्वा संस्कारकर्मसु व्यवयपरिहारेषु कार्येषु कुमारोऽन्त-
 र-तम इति दर्शितं भवति. मातुरुपस्ये उत्सङ्गे आस्ये । आनडुहङ्गो-
 मयं नवे शरावे उपनिहितं भवति । शमीपर्णानि चान्यस्मिन्नवे
 शरावे उपनिहितानि भवन्ति ॥ ३ ॥

मातुः पिता दक्षिणत एकविंशतिकुशपिञ्जूलान्या-
 दाय ॥ ४ ॥

मातुर्दक्षिणतः. पिता एकविंशतिकुशपिञ्जूलान्यादायास्ये । मा-
 तुर्ग्रहणं मातुः सकाशात् दक्षिणतो यथा स्यात् तथा. अग्नेर्दक्षिणतो
 मभृदिति ॥ ४ ॥

ब्रह्मा वैतानि धारयेत् ॥ ५ ॥

एतन्वि कुशपिञ्जूलानि ब्रह्मा वा धारयेत् यद्यस्ति ॥ ५ ॥

पञ्चात्कारयिष्यमाणस्यावस्थाय शीतोष्णा अपः स-
मानीयोष्णेन वा. य उदकेनेहीति ॥ ६ ॥

आधारान्तं कृत्वा पूर्वोक्ता आज्ञतीर्ज्जत्वा कुमारस्य पश्चिमदेशे
स्थित्वा शीतमुदकमुष्णं चोदकमुभाभ्यां पाणिभ्यां गृहीत्वा अन्यस्मिन्
पात्रे युगपन्निययति मन्त्रेण । समित्येकीभावे. न तु दक्षिणाङ्ग-
कारितया भाव्यं । कथमुभाभ्यां पाणिभ्यामिति । उच्यते । अनि-
यमे प्राप्ते नियमार्था था सा परिभाषा. न तु दक्षिणाङ्गविधा-
यिका ॥ ६ ॥

तासां गृहीत्वा नवनीतं दधिद्रुषान् वा प्रद-
क्षिणं शिरस्त्रिरुन्दति. अदितिः केशान्वपत्वाप उन्दन्तु
वर्चस इति ॥ ७ ॥

तासामपामेकदेशगृहीत्वा नवनीतञ्च गृहीत्वा तदभावे दधि-
द्रुषान् वा गृहीत्वा प्रदक्षिणं शिरस्त्रिरुन्दति क्लेदयति मन्त्रेण ।
मन्त्रावृत्तिरुक्ता । तासां गृहणं समानीतानां गृहणार्थं । इतरथा
समानयनस्य शीतोष्णाभिरङ्गिरवर्थमित्यत्र कृतार्थत्वान्तासां गृहण-
मेव न स्यात् । गृहीत्वेत्यस्य च नवनीतेन च सम्बन्धः स्यात् ।
तस्मिंस्तु सति आपो नित्याः. नवनीतदधिद्रुषयोश्च विकल्पः सि-
द्ध्यति ॥ ७ ॥

दक्षिणे केशपथे चीणि चीणि कुशपिञ्जूलान्यभ्या-
त्माग्राणि निदधाति. ओषधे आयस्वैनमिति ॥ ८ ॥

दक्षिण-ग्रहणं विस्यष्टार्थं । तस्मिन् केशपक्षे त्रीणि त्रीणि कुश-
पिञ्जूलानि कुमारस्य अभ्यात्मायाणि स्थापयति मन्त्रेण । वीष्णा
बद्धार्था ॥ ८ ॥

स्वधिते मैनं हिंसीरिति लौहेन क्षुरेण ॥ ९ ॥

अनेन मन्त्रेण लौहेन क्षुरेण तानि कुशपिञ्जूलानि निष्पीड-
यति. तेषु क्षुरं स्थापयतीत्यर्थः । लोके क्षुरो लौह एव प्रसिद्धः ।
अतोऽत्र तस्यावाच्यत्वात् लोहशब्दस्ताप्ते वर्तन्ते. शास्त्रान्तरे वि-
हितत्वाच्च । लोके लोहशब्दश्चायं रजतादिष्वपि वर्तन्ते. अत्र तु
ताप्ते. तथा दृष्टत्वात् ॥ ९ ॥

प्रच्छिनत्ति. येनावपत्सविता क्षुरेण सोमस्य राज्ञो
वरुणस्य विद्वान् । तेन ब्रह्माणो वपतेदमस्यायुष्मा-
ञ्जरदष्टिर्यथासदिति ॥ १० ॥

ततो अनेन मन्त्रेण तेनैव क्षुरेण प्रच्छिनत्ति । प्रोऽनर्थकः.
अनभिप्राय इत्यर्थः । अन्ये क्षिप्रार्थ इत्याहुः ॥ १० ॥

प्रच्छिद्य प्रच्छिद्य प्रागग्रान्छमीपर्णः सह मात्रे प्रय-
च्छति तानानहुहे गोमये निदधाति ॥ ११ ॥

प्रच्छिद्य प्रच्छिद्येति वीष्णावचनं यो यत्र धर्म उपदिश्यन्ते स
सर्वेषु क्लेदेषु यथा स्यादिति । प्रागग्रान् कृत्वा शमीपर्णः सह एको-

दृश्य मात्रे प्रयच्छति ददाति । तानमौ आनडुहे गोमये निद-
धाति स्थापयति. नात्र प्राग्यतानियमः ॥ ११ ॥

येन धाता वृहस्पतेरग्नेरिन्द्रस्य चायुषेऽवपत् । तेन
ते आयुषे वपामि सुश्लोक्याय स्वस्तय इति द्वितीयं ।
येन भूयश्चराव्यं ज्योक् च पश्याति सूर्यं । तेन ते आ-
युषे वपामि सुश्लोक्याय स्वस्तय इति तृतीयं ॥ १२ ॥

सङ्खावचनं मन्वान्तरप्रदर्शनार्थं । मन्त्रमध्येऽपीतिकारो विद्यत
इत्युक्तं । कुशपिञ्जलनिधानस्याभ्यात्मविधानार्थं भवितुं नार्हति.
अभ्यासस्य त्रीणि त्रीणि वीक्ष्यैव सिद्धत्वात् ॥ १२ ॥

सर्वैर्मन्त्रैश्चतुर्थं ॥ १३ ॥

सर्वैस्त्रिभिर्मन्त्रैश्चतुर्थवारं क्विनत्ति ॥ १३ ॥

एवमुत्तरतस्त्रिः ॥ १४ ॥

यथा दक्षिणे केशपत्ने. एवमुत्तरेऽपि केशपत्ने कुर्यात्त्रिः. परि-
संख्येयं । उत्तरे केशपत्ने त्रिरेव. न चतुर्थमिति ॥ १४ ॥

क्षुरतेजा निमृजेत्. यत् क्षुरेण मर्चयता सुपेशसा
वप्ता वपसि केशान् । शुन्धि शिरो मास्यायुः प्रमोषी-
रिति ॥ १५ ॥

ततः चुरधारां निमृजेत् शोधयेत् मन्त्रेण । निर्मार्जनमवमार्जनं । न्यवेति विनियहार्थीयावितिवचनात् ॥ १५ ॥

नापितं शिष्याच्छीतोष्णाभिरङ्गिरबर्थं कुर्वाणोऽशुखन् कुशलीकुर्विति ॥ १६ ॥

नापितं शिष्यिनं शिष्यात् प्रेक्ष्येत्प्रेषेण । कुशलीकरणवचनं विपरीतलक्षणया वापने वर्त्तते । येन विहितोऽयं *मुण्डयति हि श्रूयते ॥ १६ ॥

यथाकुलधर्मं केशवेशान् कारयेत् ॥ १७ ॥

‘एकशिखः त्रिशिखः पञ्चशिखो वा’ इति बोधायनः । पूर्वशिखः परशिख इति कुलधर्माः । तेषु यो यस्य कुलधर्मः तेन तस्य केश-सन्निवेशान् कारयेत् । ततः खिष्टकृदादि समापयेत्, वेषानित्यपि पाठे स एवार्थः ॥ १७ ॥

आवृतैव कुमार्यै ॥ १८ ॥   ॥ १७ ॥

आवृता अमन्त्रकमित्यर्थः । कुतः । येनान्यत्र आवृतेत्युक्त्वा तूष्णीमित्याह । अपरथा द्वारा नित्यथाऽऽवृता सदो द्वार्ये चाभिमृश तूष्णीं प्रतिप्रसर्पन्तीति । नैतदेवं । एवकारोऽत्रावधारणार्थः । †आवृत्तन्ममेव भवति न मन्त्र इति । तेनावृतेत्यस्य तूष्णीमित्ययमर्थ इति सिद्धं । एवञ्चेद्दोषः । अमन्त्रकं होमः प्राप्नोति । इष्टमेव न एतदिति केचिदाहुः । अन्ये होमो न भवतीत्याहुः । अमन्त्रकस्य होमस्य कचिदप्यदृष्टत्वात् । ननु तूष्णीं द्वितीये उभयदे-

* मुख इतीति सं० पु० पाठः । † आवृत्तात्रमिति सं० पु० पाठः ।

त्यत्र दृष्ट इति शङ्का न कार्या । तत्रापि प्रजापतये स्वाहेति
मन्त्रोऽस्त्येव ॥ १८ ॥

इति प्रथमे सप्तदशी कण्डिका ॥ ० ॥

एतेन गोदानं ॥ १ ॥

व्याख्यातमिति शेषः । एतेनेति ह्यत्तोपदेशः ॥ १ ॥

तत्र विशेषमाह ।

घोडशै वर्षे ॥ २ ॥

दतीयस्थापवादः । अत्र मातुरूपस्योपवेशनं न भवति. *अयु-
क्त्वात् ॥ २ ॥

केशशब्दे तु श्मश्रुशब्दान् कारयेत् ॥ ३ ॥

केशशब्दे त्विति आतावेकवचनं । श्मश्रुशब्दानिति व्यक्तिपरो नि-
र्देशः । तेन चयः श्मश्रुशब्दाः । तत्र अदितिः केशान्वपतु. वप्रा व-
पसि केशान्. दक्षिणे केशपत्र इति त्रिषु ते कार्याः । तन्मगतस्य
दतीयस्य केशशब्दस्याभावादिधिगतस्य ग्रहणं । तेन दक्षिणे श्मश्रु-
पत्र इति साधितं भवति ॥ ३ ॥

श्मश्रुणीहोन्दति ॥ ४ ॥

शिर उन्दनस्थापवादः ॥ ४ ॥

* अनासत्वादिति सं० पु० पाठः । † मन्त्रगतस्येति सं० पु० पाठः ।

शुन्धि. शिरो मुखं मास्यायुः प्रमोषीरिति ॥ ५ ॥

क्षुरनिमार्जनेऽयं विशेषः ॥ ५ ॥

केशश्मश्रुलोमनखान्युदक्संस्थानि संप्रथ्यति ॥ ६ ॥

श्रीतोष्णाभिरङ्गिरवर्थं कुर्वाणोऽक्षुण्णन् कृशली केशश्मश्रुलोमन-
खान्युदक्संस्थानि कुर्वति नापितशासनं ॥ ६ ॥

आश्रुत्य वाग्यतः स्थित्वाऽहःशेषमाचार्यसकाशे वाचं
विस्ृजेत. वरं ददामीति ॥ ७ ॥

तत आश्रुत्य स्नात्वेत्यर्थः । वाग्यत इत्यमन्त्रयमाणः । स्थित्वेत्यु-
पवेशनप्रतिषेधः । एवमहःशेषं स्थित्वाऽस्तमिते आचार्यसमीपे. वरं
ददामीति वाचं विस्ृजेत् ॥ ७ ॥

वरद्रव्यमाह ।

गोमिथुनं दक्षिणा ॥ ८ ॥

ननु । भिक्षुरयं कथमस्य गोमिथुनसम्भवः । उच्यते. यथास्य
प्रावरणादिसम्भवस्तथैतस्यापि ॥ ८ ॥

संवत्सरमादिशेत् ॥ ९ ॥ ॥ १८ ॥

एवं गोदानं कृत्वा संवत्सरं व्रतमादिशेत् वक्ष्यमाणेन वि-
धिना चरेत् । रात्रौ व्रतादंशनाऽनुपपत्तेः अपरेद्युः कार्यं ॥ ९ ॥

इति प्रथमे अष्टादशी कण्डिका ॥ ० ॥

अष्टमे वर्षे ब्राह्मणमुपनयेत् ॥ १ ॥

जन्मप्रभृत्यष्टमे वर्षे ब्राह्मणमुपनयेत् । कुमारमिति वर्तते ।
कुमारोनिवृत्त्यर्थमित्युक्तम् ॥ १ ॥

गर्भाष्टमे वा ॥ २ ॥

गर्भप्रभृत्यष्टमे वोपनयेत् ॥ २ ॥

एकादशे क्षत्रियम् ॥ ३ ॥

जन्मप्रभृति गर्भप्रभृति वा एकादशे वर्षे क्षत्रियमुपनयेत् ॥ ३ ॥

द्वादशे वैश्यम् ॥ ४ ॥

जन्मप्रभृति गर्भप्रभृति वा द्वादशे वर्षे वैश्यमुपनयेत् ॥ ४ ॥

त्रयोदशत् ब्राह्मणस्यानतीतः कालः ॥ ५ ॥

षोडशवर्षपर्यन्तं ब्राह्मणस्योपनयनकालोऽतीतो न भवति ॥

॥ ५ ॥

त्रयोदशत् क्षत्रियस्य, आचतुर्विंशत् वैश्यस्य,
अत ऊर्ध्वं पतितसावित्रीका भवन्ति ॥ ६ ॥

षोडशद्वाविंशत्तुर्विंशपर्यन्तेषु अनुपनीतास्येत् पतितसावित्रीकाः
भवन्ति । सञ्ज्ञायाः प्रयोजनं पतितसावित्रीक उद्दालकव्रतं चरे-

दिति । अत ऊर्ध्वमिति वचनं पूर्वसूत्रेष्वाकारा अभिविधाविति
ज्ञापनार्थम् ॥ ६ ॥

नैनानुपनयेन्नाध्यापयेन्न याजयेन्नैभिर्व्यवहरेयुः ॥ ७ ॥

अचीर्णप्रायश्चित्तानिति शेषः । उपनयनप्रतिषेधादेव सर्वत्र प्रति-
षेधे सिद्धे यदि केनचिन्नोभादज्ञानाद्दोषतीताः स्युः तथापि नैवो-
त्तराणि कर्माणि पतितसावित्रीकाणां कुर्यादिति सर्वेषां पाठः
क्रियते ॥ ७ ॥

अलङ्कृतं कुमारं कुशलीकृतशिरसमहतेन वा-
ससा संवीतमैण्येन वाऽजिनेन ब्राह्मणं रौरवेण
क्षत्रियमाजेन वैश्यम् ॥ ८ ॥

कुशलीकृतशिरसं वापितशिरसमित्यर्थः । अहृतं नवं. अपु-
राणमनुपभुक्तमित्यर्थः । तेन वाससा संवीतं प्रावृतमित्यर्थः । ऐ-
ण्येन वा अजिनेन चर्मणा प्रावृतं ब्राह्मणमानीय हेमं कुर्यात् ।
एवमुत्तरत्रापि नेयं । एतानि चर्माणि वाससा सह विकल्पन्ते.
सभयेषां प्रावरणार्थत्वात् *वाशब्दाच्च ॥ ८ ॥

यदि वासांसि वसीरन्नुक्तानि वसीरन्. काषायं ब्रा-
ह्मणो माञ्जिष्टं क्षत्रियो हारिद्रं वैश्यः ॥ ९ ॥

वासांसि वसीरन्निघेवं सूत्रच्छेद इदृष्टः । वासांसि वसीरन्
परिदध्युरित्यर्थः । यदीत्युत्तरेण सम्यङ्कते । तेन नियमेन परि-

* चशब्दाच्चेति आदर्शपुं० भ्रान्तः पाठः । † इष्टत्वादित्यादर्श ।

धानं सिद्धं । पक्षे शुक्लान्यपि सिद्धान्ति । यदि रक्तानि वसीरन्
काषायं ब्राह्मणः. माञ्जिष्टं क्षत्रियः. हारिद्रं वैश्यः । एवं रक्तानां
वसनमनित्यं । तथा च गोतमः । 'वासांसि चौमचोरकुतपाः
सर्वेषां कार्पासं वाऽविकृतं काषायमप्येके वाल्कं ब्राह्मणस्य माञ्जिष्ट-
हारिद्रे इतरयोः' इति ॥ ९ ॥

तेषां मेखलाः ॥ १० ॥

उच्यन्त इति शेषः ॥ १० ॥

मौञ्जी ब्राह्मणस्य. धनुर्ज्या क्षत्रियस्य. आवी
वैश्यस्य ॥ ११ ॥

मौञ्जी नान्यस्य । ब्राह्मणस्य तु मौञ्जी वाऽन्या वा. न नियमः ।
एवमुत्तरयोर्ज्ञेयम् ॥ ११ ॥

तेषां दण्डाः ॥ १२ ॥

उच्यन्त इति शेषः ॥ १२ ॥

पालाशो ब्राह्मणस्य. औडुम्बरः क्षत्रियस्य. बैल्लो
वैश्यस्य । केशसंमितो ब्राह्मणस्य. ललाटसमितः क्षत्रि-
यस्य. प्राणसंमितो वैश्यस्य ॥ १३ ॥ ॥ १६ ॥

दण्डनियमो मेखलाभिस्तुत्यः ॥ १३ ॥

इति प्रथमे एकोनविंशतितमा कण्डिका ॥०॥

सर्वे वा सर्वेषां ॥ १ ॥

सर्वे दण्डाः सर्वेषां भवति पालाशादयः ॥ १ ॥

समन्वारब्धे हुत्वोत्तरतोऽग्नेः प्राङ्मुख आचार्यो-
ऽवतिष्ठते ॥ २ ॥

आज्यस्य बर्हिष्यासादनान्तं कृत्वा समन्वारब्धे ब्रह्मचारिणि
इध्राधानाधारान्तं कृत्वा पूर्वोक्ताज्याहुतीर्कृत्वा उत्तरतोऽग्नेः प्राङ्मुख
आचार्योऽवतिष्ठते । ब्रह्मचारो तु तीर्थेन प्रविश्य आचार्यस्य
दक्षिणत उपविशेत् । तीर्थं नाम प्रणीतानां पश्चिमो देशः । सर्वत्र
तीर्थेनैव प्रविश्य कर्म कुर्यात् ॥ २ ॥

पुरस्तात् प्रत्यङ्मुख इतरः ॥ ३ ॥

आचार्यस्य पुरस्तात् प्रत्यङ्मुखो ब्रह्मचारी अवतिष्ठते ॥ ३ ॥

अपामञ्जली पूरयित्वा. तत् सवितुर्दृणीमह इति
पूर्णेनास्य पूर्णमवक्षारयत्यासिच्य. देवस्य त्वा सवितुः
प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पुष्णो हस्ताभ्यां हस्तं गृह्णाम्य-
साविति तस्य पाणिना पाणिं साङ्गुष्ठं गृह्णीयात् ॥ ४ ॥

अपामुभयोरञ्जली पूरयित्वा स्वस्य पूर्णेनाञ्जलिनाऽस्य पूर्णमञ्ज-
लिमवचारयति. तत् सवितुर्दृणीमह इति मन्त्रेण । ब्रह्मचारि-

रिणोऽञ्जलौ आत्मनोऽञ्जलिमवसिञ्चतीत्यर्थः । ततो देवस्य त्वेति मन्त्रेण तस्य पाणिं साङ्गुष्ठं गृह्णीयात् । आचार्याञ्जलिमर्थादन्यः पूरयति । आसिञ्चेतिवचनं कथं । आचार्योऽवचारणं कुर्यात् न कुमार इत्येवमर्थम् । इतरथा पूर्णेनास्य पूर्णमवचारयतीत्युक्ते कस्याञ्जलिं कोऽवचारयतीति सन्देहः स्यात् । आसिञ्चेतिवचनं त्वच्यमाने समानकर्तृकत्वनिर्देशात् यः पाणिं गृह्णाति सोऽवसिञ्चतीति ज्ञायते । तेनाचार्योऽवचारयतीति सिद्धम् । असावित्यस्य स्थाने सम्बद्धा ब्रह्मचारिनाम ब्रूयात् ॥ ४ ॥

सविता ते हस्तमग्रभीदसाविति द्वितीयम् । अग्नि-
राचार्यस्तवासाविति तृतीयम् ॥ ५ ॥

सङ्ख्यावचनं प्रथमहस्तग्रहणदृष्टाञ्जलिपूरणादिधर्मप्राप्त्यर्थं ॥

॥ ५ ॥

आदित्यमीक्षयेत्, देव सवितरेष ते ब्रह्मचारी तं
गोपाय स मामृतेत्याचार्यः ॥ ६ ॥

ततो ब्रह्मचारिणमादित्यमीक्षयेत् मन्त्रेणाचार्यः । आचार्य-
ग्रहणं ज्ञापनार्थम् । अन्यत्रेक्षणे ब्रह्मचारिणो मन्त्रो नाचार्यस्येति ।
तेनादित्यमीक्षयेत् । 'मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीचे' इत्यत्र ब्रह्मचारिणो
मन्त्रः सिद्धः ॥ ६ ॥

कस्य ब्रह्मचार्यसि प्राणस्य ब्रह्मचार्यसि कस्त्वा-
कमुपनयते काय त्वा परिददामीति ॥ ७ ॥

जपेदितिशेषः. मन्त्रलिङ्गात्. प्रजापतये ब्रह्मचारी प्रदी-
यते । तेनाचार्यस्यायं मन्त्रः ॥ ७ ॥

युवा सुवासाः परिवीत आगादित्यर्द्धर्चनैः प्रद-
क्षिणमावर्तयेत् ॥ ८ ॥

अनेनार्द्धर्चन एनं ब्रह्मचारिणं प्रदक्षिणमावर्तयेत् । एनमिति
वचनं कथं आवर्तयितुर्मन्त्रः स्यान्नावर्त्यमानो ब्रूयात् कुमार
इत्येवमर्थं । अर्द्धर्चणमृद्धिर्नृत्त्यर्थं । अन्यथा 'सृचं पादग्रहणे'
[आश्व० १.१.१७] इत्यृक् स्यात् ॥ ८ ॥

तस्याध्यंसौ पाणी कृत्वा हृदयदेशमालभेतोत्त-
रेण ॥ ९ ॥

अधीत्युपरिभावे । ब्रह्मचारिणोऽस्योरुपरि स्वस्य पाणी कृत्वा
तस्य हृदयदेशं स्पृशेदुत्तरेणार्द्धर्चन ॥ ९ ॥

अग्निं परिसमूह्य ब्रह्मचारी तूष्णीं समिधमाद-
ध्यात् तूष्णीं वै प्राजापत्यं प्राजापत्यो ब्रह्मचारी भव-
तीति विज्ञायते ॥ १० ॥ ॥ २० ॥

अत्र परिसमूहनमनर्थकं संकृतत्वादग्नेः । उच्यते । सायंप्रातः
 समिदाधाने पर्युक्षणपरिसमूहने यथा स्यातामिति परिसमूहनवचनं.
 अत्र तु परिसमूहनाद्यह्नौ तस्मिन्नेवाग्नौ ब्रह्मचारी त्वष्णीं समि-
 धमादध्यात् । ब्रह्मचारिवचनमाचार्यनिवृत्त्यर्थं । *यस्मात् यत् प्रा-
 जापत्यं तत् त्वष्णीं ब्रह्मचारो च प्राजापत्यः इति श्रूयते तस्मात्
 त्वष्णीं समिधमादध्यात् ॥ १० ॥

इति प्रथमे विंशतितमा कण्डिका ॥०॥

मन्त्रेण द्वैके. अग्नये समिधमाहार्षं वृहते जातवेदसे
 तथा त्वमग्ने वर्द्धस्व समिधा ब्रह्मणा वयं स्वाहेति ॥ १ ॥

एके मन्त्रेण समिदाधानमिच्छन्ति । दृशब्दोऽभिमतज्ञापनार्थः ।
 तेन पूर्वस्व श्रुत्याह्नौऽपि उभयोस्तुल्यत्वं सिद्धम् ॥ १ ॥

स समिधमाधायाग्निमुपस्पृश्य मुखं निमार्ष्टि त्रिः.
 तेजसा मा समनज्जीति ॥ २ ॥

ब्राह्मचारी समिधमाधायाग्निमुपस्पृश्य मुखं निमार्ष्टि मन्त्रेण
 त्रिः । मन्त्रावृत्तिरुक्ता । स-ग्रहणं समिधौ वा जपेदेत्यत्र वक्ष्यमाणो
 विधिर्माभूत्. समिद्धहणमुभयोरपि पक्षयोरुत्तरो विधिर्यथा स्यात्

* तस्मादिति आदर्श ।

इति । आधाय-ग्रहणं 'सायंप्रातः समिधमादध्यात्' इत्यत्राऽपि यथा
स्यात् ॥ २ ॥

तेजसा ह्येवात्मानं समनक्तीति विज्ञायते ॥ ३ ॥

श्रुत्याकर्षः कथमग्न्युपस्यर्शनमपि त्रिः स्यादिति ॥ ३ ॥

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु. मयि
मेधां मयि प्रजां मयीन्द्रं इन्द्रियं दधातु. मयि मेधां
मयि प्रजां मयि सूर्यो आजो दधातु । यत्ते अग्ने
तेजस्तेनाहं तेजस्वी भूयासं. यत्ते अग्ने वर्चस्तेनाहं
वर्चस्वी भूयासं. यत्ते अग्ने हरस्तेनाहं हरस्वी भूया-
सं. इत्युपस्थाय जान्वाच्योपसंगृह्य ब्रूयात्. अधीहि भू
सावित्रीं भो अनुब्रवीति ॥ ४ ॥

षड्भिरुपस्थाय दक्षिणं जान्वाच्य विधिवदुपसंगृह्याचार्यं ब्रूयात्
अधीहीति प्रैषेण ॥ ४ ॥

तस्य वाससा पाणिभ्यां च पाणी संगृह्य सावित्री-
मन्वाह पच्छोऽर्द्धचर्शः सर्वां ॥ ५ ॥

तस्य ब्रह्मचारिणः परिहितेन वाससा प्रावरणस्याऽनित्यत्वात्
स्वस्य पाणिभ्यां च तस्य पाणी गृहीत्वा सावित्रीमन्वाह ॥ ५ ॥

यथाशक्ति वाचयति ॥ ६ ॥

स्वयं पादं पादसुक्ता तेन वाचयति । यदि ब्रह्मचारी पादं पादं वक्तुं न शक्नोति. ततस्तेन यथाशक्ति वाचयति । एवमर्ह-
चरः । एवं सर्वाम् ॥ ६ ॥

हृदयदेशेऽस्योर्ध्वाङ्गुलिं पाणिमुपदधाति. मम व्रते
हृदयन्ते दधामि मम चित्तमनु चित्तं ते अस्तु । मम
वाचमेकव्रतो जुषस्व वृद्धस्पतिष्वा नियुनक्तु मद्या-
मिति ॥ ७ ॥   ॥ २१ ॥

ब्रह्मचारिणो हृदयदेशसमीपे स्वस्य पाणिमूर्ध्वाङ्गुलिं उपद-
धाति स्थापयति मन्त्रेण ॥ ७ ॥

इति प्रथमे एकविंशतितमा कण्डिका ॥ ० ॥

मेखलामाबध्य दण्डं प्रदाय ब्रह्मचर्यमादिशेत् ॥ १ ॥

ततो मेखलामाबध्य दण्डं प्रदाय ब्रह्मचर्यमादिशेत् ॥ १ ॥

इत्यमादिशेदित्याह ।

ब्रह्मचार्यस्यपोऽज्ञान कर्म कुरु दिवा मास्वाप्सीरा-
चार्याधीनो वेदमधीषेति ॥ २ ॥

इदानीं ब्रह्मचार्यसि । अपोऽज्ञान. मूत्रपुरीषादौ शास्त्रवि-
हितमाचमनं कुर्वित्यर्थः । कर्म कुरु. यच्छास्त्रविहितं कर्म मन्ध्या-
पासनादि । दिवा मास्वाप्सीरिति दिवाशयनप्रतिषेधः । आचार्या-
धीनो नित्यम्भव । वेदमधीष्व वेदाध्ययनं कुरु ॥ २ ॥

द्वादश वर्षाणि वेदब्रह्मचर्यम् ॥ ३ ॥

वेदस्य ब्रह्मचर्यं वेदब्रह्मचर्यं । वेदग्रहणं कथं वेदमात्रस्यायं
कालनियमः स्यादिति. मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयं. तेन महा-
नाम्नादीनां व्रतानामूर्द्धं द्वादशवर्षेभ्यस्तथः संवत्सराः स्युः । एवं च
कृत्वोपनयनप्रभृति षोडशे वर्षे *गोदानं सिद्धं । वेदग्रहणादयमर्थो
सम्भवः. एवमेके. अन्ये तु जन्मप्रभृति षोडशे वर्षे गोदानं । महा-
नाम्नादीनां च व्रतानां द्वादशवर्षेष्वन्तर्भावमिच्छन्ति. महा-
नाम्नादीनामपि वेदैकदेशत्वादिति । पूर्वस्मिन् पक्षे यदा संवत्सरं
व्रतचर्या तदा सप्तदशे गोदानं स्यात्. तस्मादयमेव पक्षः श्रेयान् ।
वेदग्रहणं कथमेकैकस्य वेदस्य द्वादशवर्षाणि ब्रह्मचर्यं स्यादिति ।
तेन द्वयोश्चतुर्विंशतिः. त्रयाणां षट्त्रिंशत्. चतुर्णामष्टाचत्वारिं-
शत् ॥ ३ ॥

* गोदानं । महानाम्नादीनां व्रतानां द्वादशवर्षेषु अन्तर्भावमि-
च्छन्ति । महानाम्नादीनामवर्षे गोदानं सिद्धमित्युद्धृतपाठः सो०२ पु०

ग्रहणान्तं वा ॥ ४ ॥

वेदग्रहणान्तं वा ब्रह्मचर्यं भवति. प्रागूर्ध्वं वा द्वादशभ्यः । एवं ब्रुवता त्रिविधं स्नानं प्रदर्शितं भवति । विद्यास्नानं. व्रतस्नानं. विद्या-व्रतस्नानमिति । प्राग्द्वादशभ्यो वेदमधीत्य यः स्नाति स विद्यास्नातकः । यस्तु द्वादशवर्षाणि ब्रह्मचर्यं कृत्वाऽनधीतवेदः स्नाति स व्रतस्नातकः । यस्तु पुनर्द्वादशवर्षाणि ब्रह्मचर्यं कृत्वाऽधीतवेदः स्नाति स विद्या-व्रतस्नातकः । ननु विद्यान्ते गुरुमर्थेन निमज्ज्य कृतानुज्ञातस्य वा स्नानमिति वक्ष्यति. अतः कथं व्रतस्नानस्य सम्भवः । उच्यते । विद्यान्त इति न विद्यासमाप्तौ स्नानं चोच्यते किं तर्हि विद्याया अन्ते न मध्ये. तेन व्रतस्नातकोऽपि *मध्यमुत्सृज्य अन्तमारण्यकमधीत्य स्नायात् । रहस्ये चारण्यकं प्राधान्येन स्नाननिमित्तं चोच्यते 'नेदमनधीयन्त्स्नातको भवति' इत्यादिना । ततः खिष्टकदादि समापयेत् ॥ ४ ॥

सायं प्रातर्भिक्षेत ॥ ५ ॥

अहनि रात्रौ चाचार्यार्थमशनार्थं चान्नं याचेत । तत्र भवत्पूर्वमित्यादि शास्त्रान्तरदृष्टो विधिर्द्रष्टव्यः ॥ ५ ॥

सायं प्रातः समिधमादध्यात् ॥ ६ ॥

अग्निं परिसमूह्येत्याद्युपस्थानान्ता धर्मा भवन्तीत्युक्तं. पुनः सायंप्रातर्यहणं पूर्वेणासम्बन्धार्थं । तेन भैक्षं वा पूर्वं भवति. समिधमाधानं वेति क्रमानियमः सिद्धः ॥ ६ ॥

* मध्ये उत्सृज्येति आदर्शे ।

अप्रत्यास्थायिनमग्रे भिक्षेत. अप्रत्यास्थायिनीं वा ॥ ७ ॥

अयं नियमोऽनुप्रवचनीयमैच्छे । कुतः अनुप्रवचनीयं भवान्
ददात्विति भैचमन्नात् ॥ ७ ॥

भवान् भिक्षां ददात्विति. अनुप्रवचनीयमिति
वा ॥ ८ ॥

स्त्रीभिश्चा चेदुभयत्र मन्त्रे भवती ददात्विति ब्रूयात् ॥ ८ ॥

तदाचार्याय वेदयीत. तिष्ठेदहःशेषम् ॥ ९ ॥

तल्लभमाचार्याय निवेद्य तस्मिन्नहनि यावच्छिष्टं तावन्तं कालं
तिष्ठेत्. आसनादि न कुर्यात् ॥ ९ ॥

अस्तमिते ब्रह्मौदनमनुप्रवचनीयं अपयित्वाऽऽचा-
र्याय वेदयीत ॥ १० ॥

ब्रह्मभ्य ओदनो ब्रह्मौदनः । ब्रह्मशब्दो ब्राह्मणवाचकः । तेन
ब्राह्मणभोजनं विधास्यमानमत एव चरोर्भवति । अनुप्रवचननि-
मित्तमनुप्रवचनीयं । पाकयज्ञविधानेन ब्रह्मचारी अनुप्रवचनीयं
अपयित्वाचार्याय वेदयीत श्रुतः खालीपाक इति ॥ १० ॥

आचार्यः समन्वारब्धे जुहुयात्. सदसप्ततिमद्भुत-
मिति ॥ ११ ॥

ततः समन्वारब्धे ब्रह्मचारिणि इभाधानाद्याघारान्तं कृत्वा-
ऽनया जुहुयात् ॥ ११ ॥

सावित्र्या द्वितीयम् ॥ १२ ॥

सावित्री 'तत्सवितुर्वरेण्यम्' इत्येषा प्रसिद्धा । द्वितीयग्रहण-
मुत्तरार्थम् ॥ १२ ॥

यद्यत् किञ्चात् ऊर्ध्वमनूक्तं स्यात् ॥ १३ ॥

अत्र सावित्री अनूक्तेति कृत्वा सावित्र्या द्वितीयं जुहोति ।
अत ऊर्ध्वमपि महानाम्यादिप्रतेषु यद्यदनूक्तं तेन तेन द्वितीयं
जुहोति । एतदुक्तं भवति. महानाम्यादिप्रतेषु आवणान्ते अनु-
प्रवचनीयहोमः कार्यः, तत्र सावित्र्याः स्थाने महानाम्नीभ्यः स्वाहा
महाप्रताय स्वाहा उपनिषदे स्वाहा इत्येवं *द्वितीयं जुहोति ।
अन्यत्समानमिति । द्वितीयग्रहणं महानाम्यादिनामधेयेन हो-
मार्थं । इतरथा मन्त्रेण होमे क्रियमाणे प्रतिमन्त्रं स्वाहाकारः
स्यात्. स च प्रदानार्थं इति कृत्वा अनेका आहुतयः स्युः. ततश्चो-
त्तरासां द्वितीयत्वं न स्यात्. तस्मात् द्वितीयग्रहणम् ॥ १३ ॥

ऋषिभ्यस्तृतीयम् ॥ १४ ॥

द्वितीयवचनमृषिभ्य इत्यस्य विधायकत्वं निवर्त्य मन्त्रत्वज्ञाप-
नार्थं । तेन ऋषिभ्यः स्वाहेति जुहोति ॥ १४ ॥

सौविष्टकृतं चतुर्थम् ॥ १५ ॥

सङ्खावचनं नियमार्थं । चतुर्थमेव न षष्ठमिति. तेनाच्चाज्य-
भागौ न भवतः ॥ १५ ॥

* द्वितीयं इति व्यादर्शं नास्ति ।

ब्राह्मणान् भोजयित्वा वेदसमाप्तिं वाचयीत ॥१६॥

संस्थाजपान्तं कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा वेदसमाप्तिं भवन्तो
ब्रुवन्त्विति ब्रूयात्. ते च वेदसमाप्तिरस्त्विति ब्रूयुः ॥ १६ ॥

अत ऊर्ध्वमक्षारलवणाशी ब्रह्मचार्यधःशायी त्रि-
रात्रं द्वादशरात्रं संवत्सरं वा ॥ १७ ॥

अत ऊर्ध्वमिति कस्मात्. पूर्वेण सम्बन्धकरणार्थम् । प्रयोजनमु-
परिष्टाद्वक्ष्यामः । ब्रह्मचारिवचनमाचार्यनिवृत्त्यर्थम् ॥ १७ ॥

चरितव्रताय मेधाजननं करोति ॥ १८ ॥

चरितव्रतायेतिवचनं मेधाजनेन व्रतस्य सम्बन्धार्थं । यत्रोप-
नयने मेधाजननमस्ति तत्रैव व्रतचर्था । यत्र व्रतचर्था तत्रैवानुप्रव-
चनीयम् । उपनीतपूर्वस्य मेधाजननाभावे चितयमपि निव-
र्तते ॥ १८ ॥

अनिन्दितायान्दिश्येकमूलं पलाशं कुशस्तम्बं वा
पलाशापचारे प्रदक्षिणमुदकुम्भेन त्रिः परिषिञ्चन्तं
वाचयति. सुश्रवः सुश्रवा असि यथा त्वं सुश्रुवः सुश्रुवा
अस्येवं मां सुश्रवः *सुश्रवसं कुरु । यथा त्वं देवानां
यज्ञस्य निधिपोऽस्येवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो
भूयासमिति ॥ १९ ॥

* सौश्रवसमिति केवलमूले ।

इदं मेधाजननं । तिस्रो निन्दिता दिशः । दक्षिणा. प्राग्द-
क्षिणा. प्रत्यग्दक्षिणेति । अन्याः सर्वा अनिन्दिताः । तस्यां दिश्येक-
मूलं पलाशं कुशस्तम्बं वा । पलाशाभावे प्रदक्षिणमुदकुम्भेन
त्रिः परिषिञ्चन्तं ब्रह्मचारिणं वाचयति 'सुश्रवः' इति मन्त्रम् ।
एकमूलमशाखमित्यर्थः । पुनः पलाशग्रहणमनेकमूलस्याप्यभावे
कुशस्तम्बं परिषिञ्चेदिति ॥ १८ ॥

एतेन वापनादिपरिदानान्तं व्रतादेशनं व्या-
ख्यातम् ॥ २० ॥

व्रतादेशनं यदस्माभिर्व्याख्यातं संवत्सरावमं चारयित्वा 'व्रतमनु-
युज्य' इति 'संवत्सरमादिशेत्' इति च । तत्राप्येतेन प्रकारेण वाप-
नादि परिदानान्तं कार्यमित्यर्थः । वापनादिग्रहणमलङ्कारनिवृ-
त्त्यर्थं । 'कायं त्वा परिददामि' [गृ० १. २०. ७] इत्येतत्परिदानं ।
परिदानान्तवचनमुपरितनतन्त्रनिवृत्त्यर्थं ॥ २० ॥

इत्यनुपेतपूर्वस्य ॥ २१ ॥

एतदुपनयनविधानमनुपेतपूर्वस्य. उत्तरविवक्षयेदमारभ्यते ॥

॥ २१ ॥

अथोपेतपूर्वस्य ॥ २२ ॥

अनन्तरमुपेतपूर्वस्य विशेषं वक्ष्यामः ॥ २२ ॥

हताहतं केशवपनं मेधाजननं च ॥ २३ ॥

हताहतमिति वर्तते ॥ २३ ॥

अनिरुक्तं परिदानम् ॥ २४ ॥

परिदानमनिरुक्तमिति न भवतीत्यर्थः ॥ २४ ॥

कालश्च ॥ २५ ॥

उदगयनादिरनिरुक्तः ॥ २५ ॥

तत्सवितुर्दृणीमह इति सावित्री ॥ २६ ॥ ॥ २२ ॥

पूर्वस्थाः सावित्र्याः स्थाने एतां सावित्रीं प्रयुञ्जीत । प्रायश्चित्तत्वेन
पमरूपमयनप्राप्तौ एवं कुर्यात् ॥ २६ ॥

इति प्रथमे द्वाविंशतितमा कण्डिका ॥०॥

ऋत्विजो वृणीतेऽन्यूनानतिरिक्ताङ्गाम् ये मादृतः
पितृतश्चेति यथोक्तं पुरस्तात् ॥ १ ॥

प्रमाणतः परिमाणतश्चान्यूनाङ्गामनतिरिक्ताङ्गाश्च ऋत्विजः
सम्भजन्ते । *ये मादृतः पितृतश्चेत्युक्तलक्षणयुक्ताश्च ते भवेयुः । तत्र
प्रमाणतो नातिदीर्घा नातिद्वखाः । परिमाणतस्तुरङ्गुल्यः षड-
ङ्गुल्यो वा न भवन्ति ॥ १ ॥

यून ऋत्विजो वृणीत इत्येके ॥ २ ॥

अन्ये कर्मसमर्थानित्याहुः । पुनर्द्ध्वलिङ्ग्यद्वयं वरणसामान्या-
दङ्गुलिजामपि चमसाध्वर्युप्रभृतीनामेतद्गुणप्राप्तौ तन्निवृत्त्यर्थं ॥ २ ॥

ब्रह्माणमेव प्रथमं वृणीतेऽथ हेतारमथाध्वर्युमयो-
जातारम् ॥ ३ ॥

एवकारो नियमार्थः । कथं ब्रह्मण एव प्रथमं वरणं स्या-
दिति. एवं नियमङ्कुर्वता हेत्वादीनामनियतः क्रमो भवतीत्येतत्
साधितं ॥ ३ ॥

सर्वान् वा येऽहीनैकाहैर्याजयन्ति ॥ ४ ॥

अहीनैकाहैर्याजयन्तीतिवचनं प्रमिद्वनिवृत्त्यर्थं । कथं वा प्राप्नु-
यात्. सामान्यवरणप्रसङ्गात् । 'आपो मे हेत्वाशंसिन इति

* ये मादृतः पितृतश्च दशपुरुषं विद्यातपोभ्यां पुण्यैश्च कर्मभिर्वेषा-
मभयतो नात्रास्त्राण्यमिति सं० पु० अधिकः पाठः ।

होचकान् [गृ० १।२ ३।८] इत्यत्र होचकशब्दो मुख्यवर्जितेषु वर्तते.
 'होचका उपप्लयध्वमितीतरान्' इत्यत्र मुख्यवर्जितेषु होचकशब्दस्य
 दर्शनात्। ततश्च यथा प्रतिप्रस्थात्रादिषु वर्तते एवं श्रमित्रादिष्वपि
 वर्तते होचकशब्द इति ॥ ४ ॥

सदस्यं सप्तदशं कौषीतकिनः समामनन्ति. स कर्म-
 णामुपद्रष्टा भवतीति. तदुक्तमृग्भ्यां यमृत्विजो बहुधा
 कल्पयन्त इति ॥ ५ ॥

सदसि भवः सदस्यः। सप्तदशग्रहणमृत्विक्षधर्मा भवतीति ज्ञा-
 पनार्थं। तेनोपस्थानप्रसर्पणादिसामान्यविहितं सिद्धं। अथवा
 नियमार्थं। कथमेक एव सदस्यः स्यादिति। शास्त्रान्तरेऽनेके
 सदस्या दृष्टाः तन्निवृत्त्यर्थं। स च कर्मणामुपद्रष्टा भवतीत्येवं
 कौषीतकिन आचार्या मन्यन्ते। ऋग्भ्याञ्चायमर्थ उक्तः ॥ ५ ॥

होतारमेव प्रथमं वृणीते ॥ ६ ॥

एवकारोऽवधारणार्थः। होतारमेव न ब्रह्माणमिति। एवं चेत्
 पूर्वेण विरोधः। न. यदा चतुर्णां वरणन्तदा ब्रह्मणः प्रथमं वरणं.
 यदा सर्वेषान्तदा होतुः प्रथमं वरणमिति ॥ ६ ॥

अग्निर्मे होता स मे होता होतारं त्वाऽमुं वृण
 इति होतारं ॥ ७ ॥

अग्नेन होतारं वृणीते। अमुमित्यस्य स्थाने होतुर्नाम वाच्यं।

पुनर्होतृग्रहणं होतृवरणे आन्नातो मन्त्र उत्तरत्रानुवर्त्तते इति
ज्ञापनार्थं ॥ ७ ॥

चन्द्रमा मे ब्रह्मा स मे ब्रह्मा ब्रह्माणं त्वाऽमुं वृण
इति ब्रह्माणं ॥ ८ ॥

कृत्स्नपाठोऽनुवृत्तिमार्गप्रदर्शनार्थः ॥ ८ ॥

आदित्यो मेऽध्वर्युरित्यध्वर्युं । पर्जन्यो म उक्तातेत्यु-
क्तातारं । आपो मे होचाशंसिन इति होचकान् ।
रश्मयो मे चमसाध्वर्यव इति चमसाध्वर्यून् । आकाशो
मे सदस्य इति सदस्यं । स वृतो जपेत्. महन्मेऽवोचो
भर्गो मेऽवोचो भगो मेऽवोचो यशो मेऽवोचः स्तोमं
मेऽवोचः क्लृप्तिं मेऽवोचस्तृप्तिं मेऽवोचो भुक्तिं मेऽवोचः
सर्वं मेऽवोच इति ॥ ९ ॥

सग्रहणं कथं. वरणानन्तरमेव जपः स्यात् सर्वेषां वरणे कृते
माभूदिति । वृतग्रहणं ये ये वृतास्ते ते जपेयुरित्येवमर्थं ॥ ९ ॥

जपित्वाऽग्निष्टे होता स ते होता होतारन्ते मानुष
इति होता प्रतिजानीते ॥ १० ॥

जपित्वेति वचनं 'तन्नामवतु तन्मा विशतु' इत्येतमपि जपञ्जपि-
त्वेत्येवमर्थं । इहैव तर्हि कस्मान्न पठितः. अनित्यत्वात् । अनित्यत्वन्तु
वक्ष्यामः ॥ १० ॥

चन्द्रमास्ते ब्रह्मा स ते ब्रह्मा ॥ ११ ॥

ते-शब्दपाठः प्रतिवचनस्थानुवृत्तिमार्गप्रदर्शनार्थः ॥ ११ ॥

एवमितरे यथादेशं. तन्मामवतु तन्मा विशतु तेन
भुक्षिषीयेति च याजयिष्यन् ॥ १२ ॥

अपतीति शेषः । यदा अग्न्याधेये चतुर्णां वरणं भवति तदा
याजयितारस्ते न भवन्ति । यत्तु सोमाङ्गं वरणं भवति तत्र याज-
यितारो भवन्ति. तेन सोमाङ्गवरण एवायञ्जपो नाग्न्याधेये ।
तेनायमनित्यः ॥ १२ ॥

याज्यलक्षणमाह ।

न्यस्तमार्त्विज्यमकार्यम् ॥ १३ ॥

अत्विग्भिर्विवादेन त्यक्तमार्त्विज्यमकार्यं ॥ १३ ॥

अहीनस्य नीचदक्षिणस्य ॥ १४ ॥

अल्पदक्षिणस्याहीनस्यार्त्विज्यमकार्यं । ततो ज्ञायते एकाहस्याल्प-
दक्षिणस्यापि कार्यमिति । विज्ञायते च तस्मादाहुर्दातव्यैव यज्ञे
दक्षिणा भवत्यप्यल्पिकापीति ॥ १४ ॥

व्याधितस्यातुरस्य ॥ १५ ॥

व्याधितो अजरादिगृहीतः । आतुरस्तल्पगतः ॥ १५ ॥

यज्ञगृहीतस्य ॥ १६ ॥

यज्ञगृहीतः जयव्याधिगृहीतः ॥ १६ ॥

अनुदेश्यभिग्रस्तस्य ॥ १७ ॥

सदेश्याऽभिग्रस्तस्यैवमेके । अन्ये तु आद्वे प्रतिषिद्धस्येत्याहुः ।
॥ १७ ॥

क्षिप्तयोनेरिति चैतेषां ॥ १८ ॥

क्षिप्तयोनिर्नाम यज्ञ माता स्वभर्त्तरि नावतिष्ठते । अकार्यमिति सर्वत्र सम्बन्धनोयं । इति चैतेषामिति वचनमन्येषामप्येवमकाराणां न कार्यमित्येवमर्थं ॥ १८ ॥

सोमप्रवाकं परिपृच्छेत् को यज्ञः क ऋत्विजः का
द्विष्वेति ॥ १९ ॥

यः सोमं प्रथमं निवेदयति इदं त्वया अस्मिन् कार्यमिति स
सोमप्रवाकस्तमेवं पृच्छेत् ॥ १९ ॥

कल्याणैः सह सम्प्रयोगः ॥ २० ॥

कल्याणे यज्ञे कार्यं । कल्याणैर्ऋत्विग्भिः सह कार्यं । दक्षिणा
अपि कल्याणो यदि स्युः तथा सति कार्यं ब्राम्यथा ॥ २० ॥

न मांसमश्रीयुर्न स्त्रियमुपेयुराकृतोरपवर्गात् ॥ २१ ॥

क्रवादिप्रभृत्या अपवर्गात् एते नियमा भवन्ति । वरणप्रभृतीति कल्प्यमाने यदि मध्यमोपसदि वरणं भवति तदा प्रागनियमः प्रस-
ज्येत. तस्मात् क्रवादिप्रभृतीति युक्तं । मध्यमोपसदि च शास्त्रान्तरे
वरणं दृष्टं ॥ २१ ॥

एतेनाग्ने ब्रह्मणा वावृधस्वेति दक्षिणाग्नावाज्या-
हुतिं हुत्वा यथार्थं प्रव्रजेत् ॥ २२ ॥

क्रत्वन्ते खस्य दक्षिणाग्नौ एतेनाग्ने इत्येतया आज्याहुतिं जुहोति.
नैमित्तिकत्वात्. शास्त्रान्तरदर्शनाच्च. मन्त्रलिङ्गाच्च । चक्षमेति हि
भूतप्रत्ययः । तेन *क्रत्वन्त इति सिद्धं । यथार्थं प्रव्रजेदिति यथार्थ-
माचरेत्. अनियमो भवतीत्यर्थः । हुत्वाऽनियमो भवतीति ब्रुवन्
समाप्तेऽपि क्रतौ होमपर्यन्तं नियमा भवन्तीति ज्ञापयति । आज्या-
हुतिवचनं तन्त्रनिवृत्त्यर्थमिष्यते. न परिस्तरणविकल्पार्थं ॥ २२ ॥

एवमनाहिताग्निर्गृह्य इमामग्ने शरणिं मीमृषो न
इत्येतयर्चा ॥ २३ ॥ ॥ २३ ॥

एतथेतिवचनमेतया जुहुयादेवेत्येवमर्थं । तेनात्रापि तन्त्रं न
भवति । ऋचेतिवचनमकृतविवाहोऽप्यार्त्विज्यं कृतवानेतया लौकिकाग्नौ
जुहुयादित्येवमर्थं । मधुपर्कप्रसङ्गादत्र ऋत्विग्वरणमाह्वानं ॥ २३ ॥

इति प्रथमे त्रयोविंशतितमा कण्डिका ॥ ० ॥

* क्रत्वन्तर इति सं० पु० पाठः ।

ऋत्विजो वृत्वा मधुपर्कमाहरेत् ॥ १ ॥

दद्यादित्यर्थः ॥ १ ॥

स्नातकायोपस्थिताय ॥ २ ॥

उपस्थिताय कृतसमावर्त्तनाय तस्मिन्नहनि गृहानभ्यागताय
विवाहार्थिने च ॥ २ ॥

राज्ञे च ॥ ३ ॥

उपस्थिताय ॥ ३ ॥

आचार्यश्चशुरपितृव्यमातुलानाञ्च ॥ ४ ॥

आचार्यादीनां पूर्वयोरसमासेन निर्देशस्त्वतुल्यत्वज्ञापनार्थः ।
तेन स्नातकाय तदहरेव देयः । यत्रैनं पूजयिष्यन्तो भवन्तीति वच-
नात् । विवाहार्थिने च । राज्ञे त्वहरहरभ्यागताय । आचार्यादीनां
प्रति वत्सरोषितागतानां शास्त्रान्तरदर्शनादिशेषो लब्धः ॥ ४ ॥

अप्रसिद्धत्वान्मधुपर्कस्वरूपमाह ।

दधनि मध्वानीय ॥ ५ ॥

आमयतिरच सेचनकर्मा । आसिष्येत्यर्थः ॥ ५ ॥

सर्पिर्वा मध्वलाभे ॥ ६ ॥

इदं वचनं मध्वलाभे अथमेव प्रतिनिधिर्भवति नान्यसौलादि-
रित्येवमर्थः ॥ ६ ॥

अस्पलाहातुः कर्म पूर्वमाह ।

विष्टरः पाद्यमर्धमाचमनीयं मधुपर्कौ गौरित्ये-
तेषां चिस्त्रिकैकं वेदयन्ते ॥ ७ ॥

विष्टर इत्याचनं । पाद्यार्धमर्धार्धमाचमनार्धश्चादकं तथोक्तं ।
एतेषामिति वचनं एतेषामेव चिर्निवेदनं यथा स्यात् भोजनस्य मा-
भृदिति । भोजनञ्च देयमिति वक्ष्यामः । अत्विजां मधुपर्कदाने द्वे
गती सम्भवतः. पदार्थानुसमयः काण्डानुसमय इति । तत्र पदा-
र्थानुसमयो नाम सर्वेषां वरणक्रमेण विष्टरन्दत्वा ततः पाद्यन्ततोऽर्ध-
मिति । काण्डानुसमयो नाम एकस्यैव विष्टरादिगोनिवेदनान्तं समाप्य
ततोऽन्यस्य *सर्वन्ततोऽन्यस्येति ॥ ७ ॥

अथ गृहीतुः कर्माह ।

अर्हं वर्षं सजातानां विद्युतामिव सूर्यः । इदन्तम-
धितिष्ठामि यो मा कश्चाभिदासतीत्युदगग्रे विष्टर
उपविशेत्. आक्रम्य वा ॥ ८ ॥

†पञ्चामाक्रम्य वा विष्टरैः । एतस्यैर्विकल्पः ॥ ८ ॥

पादौ प्रक्षालापयीत दक्षिणमग्रे ब्राह्मणाय प्रय-
च्छेत् ॥ ९ ॥

पश्चात्सव्यं कुतः. अथेवचनात् ॥ ९ ॥

* सर्वमिति अधिकपाठः सं० पु० वर्त्तते आदर्शे तु नास्ति ।

† पञ्चां विष्टरमाक्रम्य वेति सं० पु० ।

सव्यं शूद्राय ॥ १० ॥

अग्रे प्रयच्छेत् । पश्चाद्दक्षिणं । क्षत्रियवैश्या यदा प्रक्षालयितारौ
तदा सव्यं वा पूर्वं दक्षिणं वा नास्ति नियमः ॥ १० ॥

प्रक्षालितपादोऽर्घ्यमञ्जलिना प्रतिगृह्य ॥ ११ ॥

प्रक्षालितपादग्रहणमानन्तर्यार्थं । प्रक्षालनानन्तरमर्घ्यमेव गृ-
हीयादिति । गन्धमाल्यादिसंयुक्तमुदकमर्घ्यमित्युच्यते ॥ ११ ॥

अथाचमनीयेनान्वाचामति. अमृतोपस्तरणमसी- ति ॥ १२ ॥

अथ-शब्दस्त्वानन्तर्यार्थः । अर्थानन्तरमाचमनीयमेवेति । तेन
गन्धमाल्यादीनि परिसमाप्ते कर्मणि दातव्यानि । आचामतीत्यु-
दकं पिबतीत्यर्थः । अत्र शौचार्थमाचमनं न भवति । कुतः । स्मृतेः.
'मधुपर्के च सोमे च अणुप्राणाज्जतोषु च । नोच्छिष्टा भवन्ति' इति ।
उत्तरत्र विधानाच्च. 'आचान्तोदकाय गां' [गृ० १. २४. २३]
इति । एवमेके. तदयुक्तं । कुतः । सोमे अनुच्छिष्टविधानाद्यत्रा-
चमनं न प्रतिषेधति तत्र शौचार्थमाचमनं भक्तोति गम्यते ।
आचान्तोदकवचनमन्यार्थं ॥ १२ ॥

मधुपर्कमाह्वियमाणमीक्षेत. मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रतीक्ष इति ॥ १३ ॥

मधुपर्कमाह्वियमाणमानीयमानमीक्षेत मन्त्रेण ॥ १३ ॥

देवस्य त्वा सबितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूषणो
 हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामीति तदञ्जलिना प्रतिगृह्य. मधु-
 वाता ऋतायत इति तृचेनावेक्ष्यानामिकया चाङ्गु-
 ष्ठेन च त्रिः प्रदक्षिणमालोद्य. वसवस्त्वा गायत्रेण
 छन्दसा भक्षयन्विति पुरस्तान्निमार्ष्टि ॥ १४ ॥

अनामिकेति केचिन्मध्यमामाहुः । कुतः । देशेभैव समाख्या न
 तु तस्या नाम विद्यते अङ्गुष्ठादिवत् । अन्ये तूपकनिष्ठिकामाहुः ।
 कुतः । कनिष्ठिकया ह्यमौ व्यपदिश्यते न तु तस्या नामास्तीति ।
 आगमाद्विशेषो ज्ञेयः । तृचेनावेक्ष्य ततः सव्ये पाणौ कृत्वा प्रद-
 क्षिणमालोद्य वसवस्त्वेति पुरस्तान्निमार्ष्टि. अङ्गुलिगतं लेपमप-
 नयतोत्यर्थः ॥ १४ ॥

रुद्रास्त्वा चैष्टुभेन छन्दसा भक्षयन्विति दक्षिणतः.
 आदित्यास्त्वा जागतेन छन्दसा भक्षयन्विति पश्चात्.
 विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन छन्दसा भक्षयन्वित्युत्तरतः.
 भूतेभ्यस्त्वेति मध्यात् चिरुङ्गुह्य ॥ १५ ॥

मन्त्रेण मध्यात् चिरुङ्गुह्य निमार्ष्टि. ऊर्ध्वं चिरुत्क्षिपतीत्यर्थः।
 सन्त्वावृत्तिरुक्ता ॥ १५ ॥

ततो भूमौ निधाय पात्रम् ।

विराजो दोहोऽसीति प्रथमं प्राश्नीयात्. विराजो

दोहमशीयेति द्वितीयं. मयि दोहः पद्यायै विराज इति तृतीयं ॥ १६ ॥

सङ्खावचनादि तु सर्वप्राशनपक्षे त्रिभिरेव मन्त्रैर्यथा सर्वं प्राशितं भवति तथा प्राश्रीयादित्येवमर्थानि । एवं भाष्यकारः । अन्ये त्व-
म्यथा व्याचष्टुः । ष्टेभस्वेति मध्याच्चिरुद्गृह्य विराजो दोहोऽसीति
प्रथममुद्गाहं प्राश्रीयात् । विराजो दोहमशीयेति द्वितीयमुद्गाहं ।
मयि दोह इति तृतीयमुद्गाहं । तृतीयवचनं सर्वप्राशनपक्षे तृतीयेन
प्राशनेन यथा सर्वं प्राशितं भवति तथा प्राश्रीयादित्येवमर्थं ।
पद्यायै विराज इत्यत्र विराज इति षष्ठी । कुतः । पूर्वयोस्तथा
दृष्टत्वात् । पद्यायै इत्यपि चतुर्थी षष्ठ्यर्थे । तेन तत्समानाधि-
करणे सत्यपि षष्ठ्येव युक्ता कल्पयितुं ॥ १६ ॥

न सर्वं ॥ १७ ॥

प्राश्रीयात् न सर्वं ॥ १७ ॥

न तृप्तिङ्गच्छेत् ॥ १८ ॥

तृप्तिञ्च न गच्छेत् ॥ १८ ॥

ब्राह्मणायादङ्गुच्छिष्टं प्रयच्छेत्. अलाभेऽप्यु ॥ १९ ॥

ब्राह्मणाय उच्छिष्टं उद्गृतादवशिष्टं उदङ्मुखो मधुपर्कं प्रय-
च्छेत् । ब्राह्मणालाभे अप्यु निषिञ्चेत् ॥ १९ ॥

सर्वं वा ॥ २० ॥

प्राञ्चीधात् ॥ २० ॥

अथाचमनीयेनान्वाचामति. असृतापिधानमसीति ॥

॥ २१ ॥

यत्तत्पूर्वमाचमनीयं निवेदितं तेनान्वाचामति मन्त्रेण ॥ २१ ॥

सत्यं यज्ञः श्रीर्मयि श्रीः अयतामिति द्वितीयं ॥ २२ ॥

द्वितीयग्रहणमाचमनीयप्राप्त्यर्थं. इतरथा मन्त्रस्थोत्तरेण सम्बन्धः स्यात् ॥ २२ ॥

आचान्तोदकाय गां वेदयन्ते ॥ २३ ॥

आचान्तग्रहणं त्रैश्वार्थमाचमनं कृत्वा कर्माङ्गमप्याचमनं कुर्यादित्येवमर्थं । उदकवचनमाचमनीयनिवृत्त्यर्थं । तेनाचमने उदकान्तरं भवति ॥ २३ ॥

हतो मे पाप्मा पाप्मा मे हत इति जपित्वोङ्कुरुतेति कारयिष्यन् ॥ २४ ॥

इमं मन्त्रं जपित्वा ॐ कुरुतेति ब्रूयात् यदि कारयिष्यन्कारयिष्यन् भवति. तदा च दाता आसभेत । तत्र देवताः प्रागुक्ताः ॥ २४ ॥

माता रुद्राणां दुहिता वसूनामिति जपित्वोमुत्सृज-
तेत्युत्सृज्यन् ॥ २५ ॥

यद्युत्सृज्यन् भवति तदा एतां जपित्वा ॐमुत्सृजतेति
ब्रूयात् ॥ २५ ॥

नामांसे मधुपर्को भवति भवति ॥ २६ ॥ ॥ २४ ॥

मधुपर्काङ्गं भोजनं अमांसं न भवतीत्यर्थः । कुतः । मांसस्य
भोजनाङ्गत्वेन लोके प्रसिद्धत्वात् । अनेनाभ्युपायेन भोजनमप्यत्र
विहितं भवति । पशुकरणपचे तन्मांसेन भोजनम् । उत्सर्जनपचे
मांसान्तरेण । अध्यायान्तलक्षणार्थं द्विवचनं । मङ्गलार्थञ्च ॥ २६ ॥

इति प्रथमे चतुर्विंशतितमा कण्डिका ॥०॥

इत्याश्वलायनगृह्यसूत्रविवरणे नारायणीयायां वृत्तौ प्रथमो-
ऽध्यायः ।

अस्मिन्नध्याये स्थालीपाकादीन्युपाकर्मान्तानि कर्माण्युक्तानि ॥०॥

॥ ॐ ॥

आवण्यां पौर्णमास्यां श्रवणाकर्म ॥ १ ॥

कर्त्तव्यमिति शेषः । सर्पबलिश्चेत्यथाहार्यं । *श्रवणे युक्ता आवणी ।
यदा पुनः पौर्णमासी श्रवणे न युक्ता तदापि कर्त्तव्यमेव । पौर्णमा-
सीविशेषलक्षणार्थत्वान्नचक्ष्य । श्रवणाकर्मिति कर्मनामधेयम् ॥ १ ॥

अक्षतसक्तूनां नवङ्कलशं पूरयित्वा दूर्वाञ्च बलि-
हरणीं नवे शिक्ये निदधाति ॥ २ ॥

अक्षता नाम यवाः तैः कृताः सक्तवः । दूर्वा वैकङ्कती सुगा-
कृतिः । बलिर्यथा दूर्वा द्वियते सा बलिहरणी । एतदुभयं नवे
शिक्ये निदधाति सर्पबल्यर्थं ॥ २ ॥

अथ श्रवणाकर्माच्यते ।

अक्षतधानाः कृत्वा सर्पिषाऽर्द्धा अनक्ति ॥ ३ ॥

यवैर्धानाः कृत्वा असंस्कृतेन घृतेनानक्ति अर्द्धा धानाः पात्रा-
न्तरे कृत्वा. अन्याश्चार्द्धा धाना नानक्ति । एतावदङ्गि कर्त्तव्यं ॥ ३ ॥

अस्तमिते स्थालीपाकं अपयित्वैककपालञ्च पुरो-
डाशं. अग्ने नय सुपथा राये अस्मानिति चतसृभिः
प्रत्यूचं हुत्वा पाणिनैककपालं. अच्युताय भौमाय
स्वाहेति ॥ ४ ॥

* श्रवणेन युक्ता आवणी । यदा पुनः पौर्णमासी श्रवणेन युच्यते
इति आदर्शपाठोऽवश्यम्भावेकनकारहीनतयाऽधःकृतः ।

अपथित्वेतिवचनं पुरोडाशस्यैवापासने धर्मवच्छ्रपणार्थं । स्थाली-
पाकस्य तु तन्त्रप्राप्त्यैवापासने अपथं सिध्यति । मन्वन्यस्यापि सिध्यति ।
नियमार्थं तर्हि । तेन धानासक्तुलाजादीनां लौकिकाग्नौ सिद्धा-
नामेवोपादानं भवति । एतावांस्तु तेषां संस्कारः । आज्यपर्यग्नि-
करणवेलायां तैः सहाज्यस्य पर्यग्निकरणं भवेत् । यदा आज्यस्य
उत्पवनमात्रमेव क्रियते तदा तेषां त्रिः प्रोक्षणं भवेत् । अवज्वलनं
*वा दधिवत् । एकस्मिन् कपाले संस्क्रतः पुरोडाश एककपालः
पुरोडाशः । तमुद्वास्याज्ये निमग्नं कुर्यात् । व्यक्तपृष्ठं वा कुर्यात् ।
चरुं चतसृभिः प्रत्यूचं कृत्वा दक्षिणेन पाणिना एककपालं जुहुयात्
मन्त्रेण । उपस्तरणभिघारणे तु मन्त्रेण करोति । दक्षिणस्याऽन्यत्र
व्यापृतत्वात् । दक्षिणाङ्गपरिभाषा च द्वयोः प्राप्तयोर्नियामिका
न तु प्रापिकेत्युक्तं । अस्य सर्वहुतत्वात् †अवदानधर्मो लुप्तः । सर्व-
हुतत्वं तु वक्ष्यामः ॥ ४ ॥

अविलुतः स्यादाविःपृष्ठो वा ॥ ५ ॥

व्याख्यातमेतत् ॥ ५ ॥

मा नो अग्नेऽवसृजो अघायेत्येनमाशयेनाभिजु-
होति ॥ ६ ॥

एवं पुरोडाशं । एनमिति वचनमखण्डितोऽयं हुत इति ज्ञा-

* वा दधिवदित्यस्य स्थाने पूर्ववदिति सं० पु० पाठः ।

† व्यक्तपृष्ठमित्यस्य स्थाने प्रकटपृष्ठमिति सं० पु० पाठः ।

‡ अवदावमर्थलुप्तमिति सं० पु० पाठः ।

पनार्थं । यस्मिन्नाज्ये पुरोडाशः शायितस्तदाशयं तेनाभिजुहोति.
उपरिजुहोतीत्यर्थः. सुवेण ॥ ६ ॥

शन्नो भवन्तु वाजिनो हवेष्वित्यक्ता धाना अञ्ज-
लिना ॥ ७ ॥

जुहुयादिति शेषः । हस्तद्वयसङ्घातोऽञ्जलिः । उपस्तरणावदान-
प्रत्यभिघारणान्यर्थादन्यः करोति ॥ ७ ॥

अमात्येभ्य इतरा दद्यात् ॥ ८ ॥

इतरा अनक्ता धानाः पुत्रादिभ्यो दद्यात् । ततो *धानाभ्यश्च
गृहीत्वा खिष्टकृतं जुत्वा होमशेषं समापयेत् । अथ सर्पबलिह-
च्यते ॥ ८ ॥

कलशात्सक्तूनान्दर्वीं पूरयित्वा प्रागुपनिष्क्रम्य
शुचौ देशेऽपोऽवनिनीय. सर्पदेवजनेभ्यः स्वाहेति हुत्वा
नमस्करोति. ये सर्पाः पार्थिवा ये आन्तरिक्ष्या ये दिव्या
ये दिश्यास्तेभ्य इमं बलिमाहार्षन्तेभ्य इमं बलिमुपा-
करोमीति ॥ ९ ॥

कलशश्च दर्वी च नवे शिक्रे स्थापिते । तत्र कलशात् गृहीत्वा
सक्तुभिर्दर्वीं पूरयित्वा तां गृहीत्वा गृहान्निष्क्रम्य †गृहान्तिके.

* धानाभ्यश्चरोश्चेति सं० पु० पाठः ।

† गृहान्तिके. अपि वेति सं० पु० नास्ति ।

अपि वाऽसमीपे देशे प्राच्यां दिशि शुचौ देशे अप आसिच्य
मन्त्रेण सक्तून् जुहोति प्रक्षिपति । ततो नमस्करोति मंहताभ्यां
पाणिभ्यां मन्त्रेण । ऊलेति-वचमादग्नौ प्राप्ते तन्निवृत्त्यर्थं शुचौ
देशे इति वचनम् ॥ ९ ॥

प्रदक्षिणं परीत्य पश्चादलेरुपविश्य. सर्पोऽसि सर्पतां
सर्पाणामधिपतिरस्यन्नेन मनुष्यांस्त्रायसेऽपूपेन सर्पान्
यज्ञेन देवांस्त्वयि मा सन्तं त्वयि सन्तः सर्पा माहिंसि-
षुर्ध्रुवान्ते परिददामीति ॥ १० ॥

ब्रूयादिति शेषः । प्रदक्षिणं परीत्य बलिं । पश्चादस्योपविश्याह
मन्त्रं । बलिग्रहणं पश्चाच्छब्दस्य कालवाचित्वशङ्कानिवृत्त्यर्थं ।
कालवाचित्वे सति सर्वाङ्गत्यन्तरमेव स्यात् । मन्त्रसञ्ज्ञकोऽयं
मन्त्रः । तथा चोक्तं ।

‘इदं कार्यमनेनेति न क्वचित् दृश्यते विधिः ।

लिङ्गादेवेदमर्थत्वं येषान्ते मन्त्रसञ्ज्ञकाः’ ॥ इति ॥

तस्मादुपांशुर्भवति । यथाहुः । ‘ऋष्यकर्मणि सर्वत्र ज-
पानुमन्त्रणाभिमन्त्रणोपस्थानमन्त्रकरणमन्त्रा उपांशु प्रयोक्तव्याः’
इति ॥ १० ॥

ध्रुवामुन्ते ध्रुवामुन्त इत्यमात्याननुपूर्वं ॥ ११ ॥

परिदद्यादिति शेषः । उत्तरत्र दृष्टः परिददामिशब्दोऽत्रापि

सम्बध्यते. साकांक्षत्वादस्य मन्त्रस्य । वीष्णावचनं प्रत्यमात्यं परि-
दानस्य अभ्यासः कार्यो न सर्वेषां नामानि निर्दिश्य सङ्गदत्तव्य-
मित्येवमर्थं । पूर्वं पुत्रान्निवेदयति. ध्रुवदेवदत्तं ते परिददामीति ।
ततोऽप्रप्ता दुहित्वः. ध्रुवसावित्रीं ते परिददामीति । ततो भार्यां.
ध्रुवसत्यवतीं ते परिददामीति ॥ ११ ॥

ध्रुवमान्ते परिददामीत्यात्मानमन्ततः ॥ १२ ॥

परिदद्यादिति शेषः । उपदेशादेवान्तत इति सिद्धे अन्ततो-
वचनं पूर्वेण सम्बन्धार्थं । तेन पूर्वत्र परिददामीतिशब्दः सिद्धः ॥
॥ १२ ॥

नैनमन्तरा व्यवेयुरापरिदानात् ॥ १३ ॥

एनं बलिमात्मानं चान्तरा न व्यवेयुः । केचिदपि परिदानपर्यन्तं.
आपरिदानादितिवचनात् । पूर्वमन्त्रसाध्यक्रिया परिदानमिति
गम्यते ॥ १३ ॥

सर्पदेवजनेभ्यः स्वाहेति सायं प्रातर्बलिं हरेदाप्रत्य-
वरोहणात् ॥ १४ ॥

कलशात् सकृन्नां दर्वीं पूरयित्वा शुचौ देशे मन्त्रेण बलिं हरे-
दाप्रत्यवरोहणात् सायं प्रातश्च । आचतुर्दशा आपौर्णमास्या वा
यस्मिन्नहनि प्रत्यवरोहणं करोति । मन्त्रोपदेशो नियमार्थः । मन्त्र

एव भवति नान्यो विधिरिति । सक्तवस्तावन्न निवर्तन्ते । कलशपूरण-
स्यादृष्टार्थत्वप्रसङ्गात् । दर्वी च न निवर्तते । 'दर्वीश्च बलिहरणी-
मित्यत्र बलिहरणीम्' [ऋ० २.१.२] इति विशेषणस्येदमर्थत्वात् ।
शुचिदेशस्य न निवर्तते । बलिहरणस्य भूमिसाध्यत्वेन प्रसिद्धत्वात् ।
अन्यत्सर्वं निवर्तते ॥ १४ ॥

प्रसङ्गाय द्वैके तावतो बलींस्तदहरेवोपहरन्ति ॥ १५ ॥

॥ १ ॥

आवर्णीं प्रतिपदमारभ्य यस्मिन्नहनि प्रत्यवरोहणं करोति
मार्गशीर्षचतुर्दश्यां पौर्णमास्यां वा तस्मादर्वाचीनान्यहानि द्वास-
वृद्धिभ्यां परिगणनया तेव्यहःसु यावन्तः प्रातःसायङ्कालास्तावतो
बलींस्तदहरेव दद्यात् । इत्येके मन्यन्ते । ह-शब्दोऽभिमतत्वज्ञाप-
नार्थः सर्वत्र ॥ १५ ॥

इति द्वितीये प्रथमा कण्डिका ॥०॥

आश्वयुज्यामाश्वयुजीकर्म ॥ १ ॥

आश्वयुग्भ्यां युक्ता आश्वयुजी । तस्यां पौर्णमास्यामिति वर्त्तते ।
आश्वयुजीकर्मसंज्ञकं कर्म कुर्यात् । अयोगेऽपि पूर्ववत् ॥ १ ॥

निवेशनमलंकृत्य स्नाताः शुचिवाससः पशुपतये

स्थालीपाकं निरुप्य जुहुयुः पशुपतये शिवाय शङ्कराय
पृषातकाय स्वाहेति ॥ २ ॥

निवेशनं गृहं. तत् प्रत्यवरोहणोक्तविधिनालङ्कृत्य सर्वे गृह्याः
स्नान्ति । स्नानवचनं विशेषेण स्नानार्थं. शौचार्थस्य स्मृतिप्राप्तत्वात् ।
शुचिवासोवचनं शुक्लवस्त्रप्राप्त्यर्थं । स्थालीपाकं जुहुयुरित्तेता-
वकैव सिद्धे पशुपतये निरूप्येतिवचनं 'पशुपतये त्वा जुष्टं निर्वपामि'
इत्येवं निर्वापप्रोक्षणे कुर्यादित्येवमर्थं । एवं ब्रुवता आदिष्टमन्त्रेषु
पाकयज्ञेषु निर्वापप्रोक्षणे तूष्णीं भवत इत्येतत् ज्ञापितं भवति ।
स्थालीपाकमिति द्वितीयानिर्देशेऽपि सर्वज्ञतत्वाशङ्का न कार्या ।
'अथ दधिसक्नून् जुहेति' *इत्यत्र ऊत्वा दधिसक्नून् प्राश्येति शेष-
भावदर्शनात् । स्थालीपाकमिति स्थालीपाकस्यैकदेशमित्यर्थः । जुहु-
युरिति बद्धवचनं गृहिणा हेमे क्रियमाणे पुत्रादयो गृह्याः
समन्वारभेरन्नित्येवमर्थं ॥ २ ॥

पृषातकमञ्जलिना जुहुयात्. ऊनं मे पूर्यतां पूर्णं मे
मोपसदत् पृषातकाय स्वाहेति ॥ ३ ॥

पयस्याज्ये निषिक्ते तु तत् पयः स्यात् पृषातकं । उपस्तरणा-
भिधारणे अर्थादन्यः करोति । पृषातकं सुवेणावद्यति । धानाव-
दस्य संस्कारः । सर्वत्र द्रवद्रव्याणि सुवेणावद्यति । कठिनानि तु
हस्तेन । स्वधितिना पशुं । चरोः पृषातकाच्च खिष्टकृतेऽवद्येत् ।
हेमशेषं समापयेत् । इतीदमाश्वयुजीकर्म ॥ ३ ॥

* इत्युक्तेति सो. २ पु. पाठः ।

अथाग्रयणमुच्यते

सजूर्चतुभिः सजूर्विधाभिः सजूरिन्द्राग्निभ्यां स्वाहा
सजूर्चतुभिः सजूर्विधाभिः सजूर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वा-
हा । सजूर्चतुभिः सजूर्विधाभिः सजूर्द्यावापृथिवीभ्यां
स्वाहेत्याहिताग्नेराग्रयणः स्थालीपाकः ॥ ४ ॥

अविशेषादाहिताग्नेरपि सिध्यति. अवणाकर्मादिवत्. आहि-
ताग्निग्रहणं किमर्थं । अत्र ब्रूमः. आहिताग्नेराग्रयणान्तरस्य विहित-
त्वादेतदाग्रयणं न प्राप्नोति. तस्मादाहिताग्निग्रहणमयञ्चा*पत्काले
द्रष्टव्यः । इदं चास्य चैतायां भवति. नौपासने । तत् तु साध-
यिष्यामः । शास्त्रान्तरे च दृश्यते । 'आग्रयणदेवताभ्यः खिष्टकृत्-
तुर्थाभ्यः' इति । तस्मात् चैतायामिति सिद्धं । इह तु विधानं
पाकयज्ञधर्मप्राप्त्यर्थं ॥ ४ ॥

अनाहिताग्नेरपि शालाग्नौ ॥ ५ ॥ ॥ २ ॥

अनाहिताग्नेरप्याग्रयणं कार्यं. तच्च शालाग्नौ भवति । शाला-
ग्निर्नामौपासनः । तर्हि शालाग्निग्रहणमपार्थक्यं । सत्यं. नियमार्थं तु
तत्. अनाहिताग्नेरेवौपासन इति । तेनाहिताग्नेस्तेतायामिति सिद्धं ।
खिष्टकृतं जुत्वा चरौरेकदेशं गृहीत्वा सव्ये पाणौ कृत्वा दक्षिणेनाभि-
सृशेत् 'प्रजापतये त्वा' इति मन्त्रेण । ततो 'भद्रान्नः अथः' इति प्राश्य
तत आचम्य तत्रैवासीनो नाभिमालभेत. 'अमोऽसि' इति । पत्नी

* आपत्कल्प इति सो० २ पु० पाठः ।

† पत्नी तु मध्यह्न० इति सो० २ पु० पाठः ।

हविःशेषं प्राश्नाति त्वष्णीं । हेमशेषं समापयेत् । एतत् प्राशनमा-
 ग्रयणद्वयेऽपि भवति । सौकर्यार्थमिदमत्र लिखितं । इदं चाग्रयणं
 यदा वर्षस्य दप्तः स्यात् तदा भवति । शरदीत्यर्थः । तथा च वचनं
 'शरदि व्रीहिभिर्भजेत' इति । तत्र च पर्वणि भवति । यवाग्रयणञ्च
 *न कार्यं । श्यामाकैस्तु प्रस्तरं कुर्यात् नाग्रयणं । दृष्टत्वात् । अपि
 वाच समानतन्त्रं कुर्यात् सौम्यं चरुं । अस्य च नामधेयेन होमः ।
 आग्रयणस्थालीपाक इत्यत्र च विशेषणसमासः आग्रयणं चासौ
 स्थालीपाकश्चेति । तत्र स्थालीपाकग्रहणस्येदं प्रयोजनं । अनाहिता-
 ग्नेः स्थालीपाक एव कार्यः । 'नाग्निहोत्रो वै नानादयित्वा' इत्ययं
 पक्षः कार्य इति ॥ ५ ॥

इति द्वितीये द्वितीया कण्डिका ॥ ० ॥

मार्गशीर्ष्यां प्रत्यवरोहणं चतुर्दश्यां ॥ १ ॥

मृगशीर्षेण युक्ता मार्गशीर्षी । पौर्णमास्यामिति वर्त्तते । सा-
 मीये चेषं सप्तमी । यथा 'अथाग्नीषोमीयेण चरन्त्युत्तरवेद्यां' इति ।
 तेनायमर्थः । मार्गशीर्ष्याः पौर्णमास्याः समीपे या चतुर्दशी तस्यां
 प्रत्यवरोहणं नाम कर्म कर्त्तव्यमिति ॥ १ ॥

पौर्णमास्यां वा ॥ २ ॥

मार्गशीर्ष्यामिति वर्त्तते । अत्र लधिकरणे सप्तमी । तेन मा-
 र्गशीर्ष्यां पौर्णमास्यां वेति पूर्वेण सह विकल्पः । भाष्यकारस्त्वित्यं

* नेति आदर्शपु० नास्ति ।

विवृतवान् । मार्गशीर्षी पौर्णमासी यस्मिन् मासे सोऽयं मार्गशीर्षी मासः । 'यास्मिन् पौर्णमासीति सञ्ज्ञायाम्' [पा० ४. २. २१] इत्यण्प्रत्ययः । तस्मिन् मासे भवायां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां वेति विकल्प इत्यर्थः । नन्वेवं सति चतुर्दशोदित्वात् द्विः कर्म प्राप्नोति. न सकृदेव कार्यं 'सकृत् कृते कृतः शास्त्रार्थः' इति न्यायात्. चतुर्दश्यामित्येकवचनाच्च. पौर्णमास्या सह विकल्पाच्च । नन्वेवमपि शुक्ले कृष्णे वा स्यात् । न. पौर्णमासीसाहचर्यात् शुक्ल एवेति ॥ २ ॥

निवेशनं पुनर्नवीकृत्य लेपनस्तरणोपस्तरणैरस्त-
मिते पायसस्य जुहुयुरपश्चेतपदा जहि पूर्वेण चापरेण
च । सप्त च वारुणीरिमाः सर्वाश्च राजबान्धवीः स्वाहा
न वै श्वेतस्याभ्यागारेऽहिर्जघान किञ्चन । श्वेताय वै-
दार्वाय नमः स्वाहेति ॥ ३ ॥

पुनरिति वचनादाश्रयजीकर्मण्यपीत्यमेवासंकरणमिति गम्यते । नवीकृत्य नवमिव कृत्वेत्यर्थः । तच्च एतैरित्याह । लेपनं कुड्या-
दीनां । स्तरणञ्च तेषामेवाच्छादनं । उपस्तरणं भूमिः समीकरणं ।
नवीकृत्येति वचनात् *उपामार्गादीन्यपि उद्वास्थानि । एतावदहनि
कर्त्तव्यं । अथास्तमिते पायसस्य एकदेशं जुहुयुर्मन्त्राभ्यां । 'तत्-
कालाश्चैव तद्गुणाः' इति न्यायात्. उपलेपनाद्यस्मिन् एव कार्यं ।
बहुवचनं पूर्ववत् ॥ ३ ॥

* उपामार्गादीनीति सो० २ पु० पाठः ।

नाच सौविष्टकत् ॥ ४ ॥

सौविष्टकदिति खिष्टकदित्यर्थः सर्वत्र । अत्र कर्मणि यः खिष्टकत्स न कार्य इत्यर्थः । असत्यत्रग्रहणे प्रधानानन्तरं उच्यमानत्वात् प्रधानानन्तरं खिष्टकन्न भवतीत्यर्थः स्यात् अन्ते च स्यादेव । ननु प्रधानानन्तरं खिष्टकतः प्राप्तिरेव नास्ति । तथाहि । एताभ्यो देवताभ्यो जुत्वा सौविष्टकतं जुत्वा इत्यत्र सौविष्टकतं जुत्वेत्येतदपार्थक्यं । प्रधानानन्तरं खिष्टकतः प्रकृतितः प्राप्तत्वात् तत् कुर्वन् ज्ञापयति । अन्यत्र यान्यागन्तून्यङ्गानि विहितानि तत्र तानि कृत्वा पश्चात् खिष्टकत् कार्य इति । तर्हि प्रधानानन्तरं खिष्टकत्प्रतिषेधाशङ्कानिवृत्त्यर्थमत्र-ग्रहणं कुर्वन् ज्ञापयति । अत्र प्रधानानन्तरमन्ते वा खिष्टकन्न भवतीति । तेनान्यत्र प्रधानानन्तरं कर्मणेऽन्ते वा खिष्टकदिति विकल्पः सिद्धः । अथवा सौविष्टकतं जुत्वेत्येतत् क्रमार्थं । असति तु तस्मिन् प्रधानानन्तरमेव प्राप्तिनादि स्यात् । अत्र च प्रधानानन्तरं खिष्टकतः प्रकृतिप्राप्तत्वात् तस्य च प्रतिषेधे सति कर्मण्येव प्रतिषेधो भवति । कालान्तरे प्राप्यभावात् । एवं च सत्यत्र-ग्रहणं कुर्वन् ज्ञापयति । अन्यत्र कर्मान्ते वा खिष्टकङ्गवतीति ॥ ४ ॥

अभयन्नः प्राजापत्येभ्यो भूयादित्यग्निमीक्षमाणो जपति । शिवो नः सुमना भवेति हेमन्तं मनसा ध्यायात् ॥ ५ ॥

अर्थध्यानस्य मुख्यत्वेऽपि शब्दध्यानमेव कार्यमित्येवमर्थं मनोग्रहणं । मन्त्रमुक्त्वा मनसा हेमन्तशब्दं सम्बुद्धान्तं ध्यायेत् मन्त्रेण समानाधिकरणत्वात् ॥ ५ ॥

पश्चाद्ग्नैः स्वस्तरः स्वास्तीर्णस्तस्मिन्नुपविश्य. स्थाना
पृथिवी भवेति जपित्वा संविशेत्सामात्यः प्राक्शिरा
उदङ्मुखः ॥ ६ ॥

यस्मिन् स्तरणे स्वयं श्रेते स स्वस्तरः. स स्वास्तीर्णो भवति.
स्वयमेव तमास्तृणोयादित्यर्थः । तस्मिन्-ग्रहणममात्यानामपि तत्रैव
प्रापणार्थं । संविशेदिति श्योतेत्यर्थः । अमात्याः पुत्रादयो गृह्याः ।
उदङ्मुखवचनं दक्षिणामुखनिवृत्त्यर्थं ॥ ६ ॥

यथावकाशमितरे ॥ ७ ॥

अमात्या यथावकाशं प्राक्शिरस उदङ्मुखाः संविशेदुरित्यर्थः ।
उत्तरविवक्षाथमिदं ॥ ७ ॥

ज्यायान् ज्यायान्वानन्तरः ॥ ८ ॥

यो यो यस्माद्यस्माद्दृढतरः स स गृहिणोऽनन्तरं संविशेत् । यथा-
वकाशं वेति विकल्पः ॥ ८ ॥

मन्त्रविदो मन्त्रान् जपेयुः ॥ ९ ॥

स्थाना पृथिवीत्यारभ्य स्वस्त्ययनपर्यन्तान् मन्त्रान् मन्त्रविदः
सर्वे ब्रूयुर्गृह्याः ॥ ९ ॥

संहाय. अतो देवा अवन्तु न इति चिः ॥ १० ॥

संहायेत्युत्थायेत्यर्थः । प्राङ्मुखास्त्रिब्रूयुः ॥ १० ॥

एतां दक्षिणामुखाः प्रत्यङ्मुखा उदङ्मुखाश्चतुर्थं ॥११॥

एतामितिवचनं योगविभागार्थं । इतरथा त्रिदिङ्मुखास्त्रि-
 ब्रूयुः. चतुर्थं चतुर्वारं त्रिदिङ्मुखाः सहादित्ययमर्थः स्यात् ।
 योगविभागे सति प्राङ्मुखास्त्रिः । त्रिदिङ्मुखाः सहादित्ययमर्थो
 लभ्यते । त्रिदिङ्मुखाश्च यथासङ्ख्येन त्रीन् पादान् ब्रूयुः । चतुर्थवचनं
 चिरधिकारनिवृत्त्यर्थं । सर्वे प्रायश्चित्तादि समापयेयुः । ततो
 यथाशय्यं शेरते ॥ ११ ॥

संहाय सौर्याणि स्वस्थयनानि च जपित्वाऽन्नं सं-
 स्कृत्य ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वस्थयनं वाचयेत् ।
 ॥ १२ ॥ ॥ ३ ॥

संहाय सङ्गत्येत्यर्थः । इदानीं सङ्गतिविधानात् पूर्वं यथा-
 शय्यं शेरत इति गम्यते । समागम्य उदित आदित्ये सौर्याणि
 स्वस्थयनानि च जपेयुः । सूर्यो नो दिवः । उदु त्यं जातवेदसमिति
 नव । चित्रं देवानां । नमो मित्रस्य । इत्येतेषां सौर्यसंज्ञा कृता । स्वस्ति-
 शब्दवन्ति स्वस्थयनानि । आ नो भद्राः स्वस्ति नो मिमीतां परावतो
 ये दिधिषन्त आर्यमित्येतानि । अन्नसंस्कारवचनं चरुशेषात् ब्रा-
 ह्मणभोजननिवृत्त्यर्थं । तेनानुप्रवचने चरुशेषादिति सिद्धम् ॥ १२ ॥

इति द्वितीये द्वितीया कण्डिका ॥ ० ॥

हेमन्तशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीषष्टकाः ।

॥ १ ॥

हेमन्तशिशिराष्टकम् । अपरपक्षाः कृष्णपक्षाः । अष्टका इति कर्मनाम । एतदुक्तं भवति । मार्गशीर्षादिचतुर्षु मासेषु ये कृष्णपक्षाश्चत्वारस्तेषु याश्चतस्रोऽष्टम्यस्तास्वष्टकाः कार्या इति । अतुद्वयमध्ये यदि मलमास आगच्छति तस्मिन्मासे न कर्तव्यं इत्येवमर्थं चतुर्यहणम् । अपि च बह्वचनस्य त्रिष्वेव चरितार्थत्वाच्छास्त्रान्तरदर्शनाच्च ऊर्ध्वमायहायष्ठास्तिस्रोऽष्टका इति तिस्र एव स्युस्तन्निवृत्त्यर्थं चतुर्यहणम् ॥ १ ॥

एकस्यां वा ॥ २ ॥

एकस्यामेवाष्टम्यामष्टकाः कार्याः. चतसृषु वेति विकल्पः ॥ २ ॥

पूर्वेद्युः पितृभ्यो दद्यात् ॥ ३ ॥

सप्तम्यामित्यर्थः । पितृशब्देन पितृपितामहप्रपितामहा उच्यन्ते । 'अश्वष्टके पितृभ्यो दद्याद्' इत्यस्यां सोदनायां पिण्डदानं दृष्टं । अतश्चोदनासामान्यादिहापि परिगृह्यन्ते । ब्राह्मणभोजनं च कार्यमिति वक्ष्यामः । तेन पूर्वेद्युः पितृभ्यः पिण्डान् भोजनं च दद्यादित्यर्थः । पिण्डदाने इतिकर्तव्यतापेक्षास्ति । इह च तस्या अनाम्नानात् प्रकरणान्तरविहितोऽपि पिण्डपितृयज्ञकल्पः परिगृह्यते । शक्यते चामौ ग्रहीतुं शास्त्रसम्बन्धकरणात् । अपि चाश्व-

दृष्टे पिण्डपितृयज्ञकल्पो दृष्टः. स चोदनासामान्यादिहापि भवति. *अत्रैव तर्हि पिण्डपितृयज्ञकल्पेनेति कस्मान्नोक्तं। स्त्रीभ्य-
 श्चेत्यत्राधिकारार्थं तत्रोक्तं. स च कल्पोऽत्राग्नौ करणे पाकयज्ञ-
 तन्त्रस्य बाधको भवति. एककार्यत्वात्। भोजनं तु पार्वणवद्भवति।
 भोजनेऽपि तन्त्रस्यापेक्षितत्वात्. तच्च भोजनं पैतृकमेवेति कृत्वा
 पार्वणमेव तन्त्रं परिगृह्यते तस्य पैतृकत्वात् ॥ ३ ॥

तत्र विशेषमाह।

ओदनं हसरं पायसं ॥ ४ ॥

पिण्डपितृयज्ञकल्पो भवतीत्युक्तं। तत्र च नित्येऽग्नौ चरुअपण-
 मस्ति। तस्य स्थाने एतानि त्रीणि नित्येऽग्नौ अपयेत्।

ओदनस्तु प्रसिद्धः स्यात्पायसः पयसा शृतः।

ओदनस्तिलमिश्रस्तु हसरः परिकीर्तितः।

तिलकल्मान्विनक्षिप्य शृतो वा हसरो भवेत् ॥ ४ ॥

चतुःशरावस्य वाऽपूपान् ॥ ५ ॥

चतुःशरावपरिमितस्य वा धान्यस्य पेषणं कृत्वा अपूपान् अप-
 येत्। अपूपाः पिष्टमयाः। बद्धसाधनसाध्यत्वादपूपानां स्त्रीकर्तृ-
 कत्वाच्च नित्येऽग्नौ अपणं न सम्भवतीति गृहसिद्धानामेवोपादान-
 मिच्छन्ति। वाशब्दे विकल्पार्थः। पूर्वाणि वा त्रीणि इदं वैकं
 द्रव्यमिति। भोजने तु नायं द्रव्यनियमः, अपि तु हेम एव।

* तर्हेति सं० पु० पाठः।

अष्टका हि चतस्रः स्युः पूर्वाहानि तथैव च ।

द्रव्यत्रयत्वादिकत्वान्न यथासङ्ख्यसम्भवः ॥

प्रत्यष्टकं हि पूर्वद्युस्तीणि द्रव्याण्यथापि वा ।

*अपूपद्रव्यमेकं वा नान्या व्याख्यानकल्पना ॥ ५ ॥

उदीरतामवर उत्परास इत्यष्टाभिर्हुत्वा यावती-
भिर्वा कामयीत ॥ ६ ॥

यावतीभिर्वाऽधिकाभिरेवञ्जातीयकाभिः पितृलिङ्गकाभिः का-
मयीत कामयेत तावतीभिर्जुहुयात् । एतदुक्तं भवति । पिण्डपि-
तृयज्ञविधाने नेभाधानान्तं कुर्यात् । चरुअरणे विशेषः उक्तः । ततो
ब्राह्मणपञ्चैचाद्याच्छादनप्रदानपर्यन्तं पार्वणवत् कृत्वा ओदना-
दिभ्यस्त्रिभ्योऽन्नमुद्धृत्य घृताक्तं कृत्वाऽनुज्ञाय अग्नौ करणमन्त्रयोः
स्थाने उदीरतामवर उत्परास इत्यष्टाभिश्चतुर्दशभिर्वा कृत्वा मेक्षण-
मनुप्रहृत्य ब्राह्मणेभ्योऽन्नदानादिशेषनिवेदान्तं पार्वणवत् कृत्वा
भुक्तवत्सु पिण्डपितृयज्ञवन्नियनादिपात्रोत्सर्गान्तं कृत्वा ततः आ-
हुशेषं समापयेत् इति ॥ ६ ॥

अथ श्वोभूतेऽष्टकाः पशुना स्थालीपाकेन च ॥ ७ ॥

अथेत्यानन्तर्यार्थः । श्वोभूतेऽष्टम्यामित्यर्थः । या अष्टकाः
कार्या इत्युक्तास्ताः श्वोभूते पशुना स्थालीपाकेन च कार्या इत्यर्थः ।
अथाष्टका इत्येतावत्युच्यमाने अथशब्दसम्बन्धात् पूर्वद्युष्ठाष्टकाः

* अपूपद्रव्यमेवैकमिति सं० पु० पाठः ।

कार्या इत्याशङ्का स्यात्. तस्मात् श्रोभृतयद्वयं। पञ्चङ्गभृतस्य
स्थालीपाकस्याविधेयत्वात् स्थालीपाकान्तरमिदमिति अवगम्यते।
चशब्दश्चायं वाशब्दस्य स्थाने द्रष्टव्यः। तेन पशुना वा स्थाली-
पाकेन वेत्यर्थः। शास्त्रान्तरे च स्पष्टं वचनमस्ति. 'पशोरभावे स्था-
लीपाकः प्रवर्तते' इति ॥ ७ ॥

अप्यनडुहो यवसमाहरेत् ॥ ८ ॥

अपिशब्दो विकल्पार्थः। एतदुक्तं भवति। पशुः कार्यस्तस्या-
सम्भवे स्थालीपाकस्तस्याप्यसम्भवे अनडुहो यवसम्यच्छेदिति।
अकटवहनसमर्थो बलीवर्दीऽनडुहान् ॥ ८ ॥

अग्निना वा कक्षमुपोषेत् ॥ ९ ॥

चयस्याप्यसम्भवे अग्निना कचं दहेत् ॥ ९ ॥

एष मेऽष्टकोति ॥ १० ॥

यवसदाने कचदहने च एवं मनसा ध्यायेदित्यर्थः ॥ १० ॥

न त्वेवानष्टकः स्यात् ॥ ११ ॥

इदमस्य प्रयोजनं। चत्वारः पक्षाः उक्तास्तत्र पूर्वालाभे उत्त-
रोत्तरः प्रवर्तत इति। एवमप्यष्टकाः कार्याः. न त्वेवानष्टकः स्या-
दित्यर्थः। अथ वा शास्त्रान्तरे यानि पक्षान्तराण्युक्तानि अपि वा
अनूचानेभ्य उदकुम्भमाहरेत्. अपि वा आद्भूमन्वानधीयीतेति।
तथा वा कुर्यात् न त्वेवानष्टकः स्यादित्यर्थः ॥ ११ ॥

तां द्वैके वैश्वदेवीं ब्रुवत आग्नेयीमेके सौर्यामेके प्रा-
जापत्यामेके रात्रिदेवतामेके नक्षत्रदेवतामेके ऋतुदेव-
तामेके पितृदेवतामेके पशुदेवतामेके ॥ १२ ॥

एतेऽष्टौ देवताविकल्पाः । तत्र यदा आग्नेय्यष्टका क्रियते
तदा वपापशुस्थालीपाकावदानानि त्रीण्यपि अग्नये स्वाहेति
जुहुयात् । केवलस्थालीपाकमथनेनैव जुहुयात् । * एवमितरेष्वपि
नेयं । तत्रानाद्यानां पक्षाणामयुक्तत्वज्ञापनार्थमाद्ये ह्यशब्दं पठित-
वान् । मन्त्रास्त्रावदष्टकार्थत्वेन गृह्यस्मृतिपारम्पर्येण स्मर्यन्ते । स्मृतिश्च
प्रमाणं । एवमष्टकार्थत्वेन प्रमाणावगतेषु मन्त्रेषु तान् परित्य-
ज्याम्यादीनां नामधेयेन होम इत्येतदयुक्तं वक्तुमिति इति कृत्वा
ह्यशब्दं पठितवान् । तस्मात् सर्वदा मन्त्रैरेव होमः कार्यः । न
कदाचिदपि नामधेयेनेति सिद्धम् । एतमेव पञ्चमुत्तरत्रापि
† समर्थयते । वैश्वदेवीं ब्रुवत इति ब्रह्मदेवत्यां ब्रुवत इति । अयमर्थः ।
या या मन्त्रेषु ‡ लिङ्गिनी सा सा सर्वात्र देवता भवति । नैवान्या-
दथ एकैकैव देवता भवतीत्यर्थः । ब्रह्मदेवत्यो हि वैश्वदेवशब्दः
श्रूयते । 'यथा प्रशुकैतुदेवी मनोषेति वैश्वदेवं' इति । उक्तं च
नैरुक्तैः । 'यच्च किञ्चित् ब्रह्मदेवत्यं तद्वैश्वदेवानां स्थाने युज्यते'
इति । प्रकारान्तरेणास्माभिर्भाष्यकारमतमेवानुसृतमिति निरवयं ।

* एवमुत्तरेष्वपीति सं० पु० पाठः ।

† समर्थ इत्यत इति सं० पु० पाठः ।

‡ लिङ्गतेति सं० पु० पाठः ।

*अपि चैवं व्याख्या । आग्नेयीमेके । तेषामयमभिप्रायः. सत्यं
 अष्टकार्थत्वेन मन्त्राणां स्मरणात् सर्वदा मन्त्रैरेव होमः कार्यः.
 तथाप्याग्नेयी भवति । अग्निरेव सर्वेषु मन्त्रेषु उद्देश्यो भवतीत्यर्थः ।
 यानि तेषु देवतान्तरवाचीनि पदानि तानि कथञ्चिद्गौण्या लक्षण्या
 वा योगेन वा अग्निवाचीनि भवन्ति । यथा प्रयाजानामाग्नेयत्वे
 समिदादिशब्दास्तस्यैव कथञ्चिद्वाचकाः. *एवं मन्त्रा अपोति ।
 एवमुत्तरेष्वपि पक्षेषु योज्यं । एवं देवताविप्रतिपत्तौ सत्यां ह्यशब्दं
 प्रयुक्तवान् । ब्रह्मदेवत्ये त्वयमेव पक्षो युक्तः लक्षणाद्याश्रयणे कार-
 णाभावादिति ज्ञापयितुं । प्रयाजेषु तु कारणं निरुक्तादिज्ञे-
 यम् ॥ १२ ॥

पशुकल्पेन पशुं संज्ञय्य प्रोक्षणोपाकरणवर्जं वपामुत्-
 खिद्य जुहुयाद्. वह वपां जातवेदः पितृभ्यो यच्चैनान्वेत्य
 निहिताः पराके मेदसः कुल्या उपैनान् स्रवन्तु सत्या
 एता आशिषः सन्तु सर्वाः स्वाहेति ॥ १३ ॥

पशुकल्पेनेतिवचनं प्रोक्षणप्रतिषेधः पाशुकस्यैव प्रोक्षणस्य
 भवति न पशुभृतस्थालीपाकप्रोक्षणस्येत्येवमर्थं । संज्ञयेत्यनुवादः ।
 उत्खिद्येतिवचनं उत्खिद्य सर्वदाऽनयैव वपां जुहुयादित्येव-
 मर्थं । तेनाग्न्यादिनामधेयेन होम इत्याद्याः पक्षाः निरस्ता
 भवन्ति ॥ १३ ॥

* अपि वैश्वदेवं येषां व्याख्या इति सं० पु० ।

† एवमत्रापिति सं० पु० पाठः ।

अथावदानानां स्थालीपाकस्य च. अग्ने नय सुपथा
 राये अस्मानिति द्वे । ग्रीष्मो हेमन्त ऋतवः शिवा नो
 वर्षाः शिवा अभया शरन्नः । संवत्सरोऽधिपतिः प्राणदो
 नोऽहोरात्रे कृणुतां दीर्घमायुः स्वाहा । शान्ता पृथिवी
 शिवमन्नरिश्मं द्यौर्नो देव्यभयम्नो अस्तु । शिवा दिशः
 प्रदिश उद्दिशो न आपो विद्युतः परिपान्तु सर्वतः
 स्वाहा । आपो मरीचीः प्रवहन्तु नो धियो धाता समु-
 द्रो वहन्तु पापं भूतं भविष्यद्भयं विश्वमस्तु मे ब्रह्मा-
 ऽधिगुह्यः स्वाराक्षराणि स्वाहा । विश्व आदित्या वस-
 वश्च देवा रुद्रो गोप्तारो मरुतः सद्न्तु । ऊर्जं प्रजाम-
 सृष्टं पिबमानः प्रजापतिर्मयि परमेष्ठी दधातु स्वाहा ।
 प्रजापते न त्वदेतान्यन्यः ॥ १४ ॥

स्थालीपाकशब्देनात्र द्वयं गृह्यते । एकवचनं आत्यभिप्रायं ।
 तेनायमर्थः । पञ्चङ्गस्थालीपाकस्य अवदानानां च स्थालीपाकान्तरस्य
 च एते सप्त होममन्त्रा भवन्तीति ॥ १४ ॥

सैविष्टकृत्यष्टमी ॥ १५ ॥

अष्टमीग्रहणं सर्वदा त्रिष्वपि इयमाहुतिरष्टमी भवतीत्येवमर्थं ।
 तेन मन्त्रैरेव होमो न कदाचिन्नामधेयेनेति सिद्धं । अपि च
 यदा पञ्चङ्गतस्थालीपाकः पृथक् ह्यते तदा खिद्यन्नपि पृथक्

कार्यः इत्येतत् प्रदर्शितं भवति । सर्वत्र च पृथग्घोमे स्निष्टकृदपि
 पृथक्कार्यः. पृथग्घोमे हि अवदानानां सप्त ख्यालीपाकस्य च सप्त ।
 ततः सौविष्टकृती पञ्चदशी स्यात् । सहपचे त्वष्टमी भवति । एवं
 च पृथग्घोमनिवृत्त्यर्थमष्टमोयहणं वेदितव्यं ॥ १५ ॥

ब्राह्मणान् भोजयेदित्युक्तं ॥ १६ ॥ ॥ ४ ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वस्वयनं वाचयतीति यदुक्तं तदिहा-
 पि कार्यमित्यर्थः । एतदुक्तं भवति । होमं समाप्य ब्राह्मणपञ्चौ-
 चाद्याच्छादनान्तं कृत्वा भोजनार्थादन्नादुद्धृत्य घृताक्तं कृत्वा पाथौ
 होमं कृत्वा भुक्तवत्स्वनाशान्तेषु पिण्डान् दत्त्वा स्वस्वयनं वाचयि-
 त्वा आद्भुशेषं समापयेदिति । अथवा ब्राह्मणान् भोजयेदिद-
 मनन्तरे कर्मणोत्युक्तं । यद्योक्तं पूर्वद्युः कर्म तत्र च भोजये-
 दित्युक्तं द्रष्टव्यमित्यर्थः । इतिशब्देऽन्नभोजनपरामर्शः । इदमष्टम्यां
 भोजनं आद्भुमित्युपदेशः । आस्त्रान्तरे च दृश्यते. तस्माच्छाद्भुमिति
 सिद्धं ॥ १६ ॥

इति द्वितीये चतुर्थी कण्डिका ॥ ० ॥

अपरेद्युरन्वष्टक्यं ॥ १ ॥

अपरस्मिन्नहनि नवम्यामन्वष्टक्यं नाम कर्म कार्यमित्यर्थः ॥ १ ॥

तस्यैव मांसस्य प्रकल्प्य दक्षिणाप्रवणेऽग्निमुपसमा-
धाय परिश्रित्योत्तरतः परिश्रितस्य द्वारं कृत्वा समूलं
बर्हिस्त्रिरपसलैरविधून्वन् परिस्तीर्य हवींष्यासादये-
दादनं कसरं पायसं दधिमन्यान् मधुमन्यांश्च ॥ २ ॥

योऽष्टम्यां पशुः कृतः तस्यैव मांसं ब्राह्मणभोजनार्थं प्रकल्प्य सं-
कृतेत्यर्थः । भोजनार्थत्वं शास्त्रान्तरादवगतं । दक्षिणाप्रवण इति
प्राक्प्रवणनिवृत्त्यर्थं । उपसमाधायेति व्याख्यातं । अग्नितिरस्कर-
णादिभिः परिश्रित्योत्तरतो द्वारं करोति । पुनः परिश्रितस्येतिव-
चनं परिश्रयणस्थानित्यलज्ञापनार्थं । अत्रापि पिण्डपिष्टयज्ञक-
ल्पोऽस्ति तत्र विशेषमाह । उभौ परिस्तीर्येत्यस्मिन् काले समूलं
बर्हिर्गृहीत्वा अपसलैरप्रदक्षिणं अविधून्वन्नकम्पयंस्तिः परिस्तृणीयात् ।
आसादयेदभिघार्थं स्नास्तीपाकमित्यस्मिन् काले एतानि पञ्चासाद-
येत् । एषां नित्ये अपणं कार्यं गृह्यकर्मणि सर्वत्र चरूणां नित्येऽग्ना-
वेव अपणं कार्यं न लौकिके. अन्यत्र प्रतिषेधात् । अपयित्वैककपालं
चेत्यत्र अपयित्वेतिवचनस्य चरुवर्जितानां धानादीनां नित्याग्निअपण-
निषेधपरत्वेनापि सम्भवात् ।

सक्तवो दधिमिआस्तु दधिमन्याः प्रकीर्त्तिताः ।

मधुमन्याः प्रकीर्त्त्यन्ते मधुमिआस्तु सक्तवः ॥

उल्लेखनकाले द्वे लेखे लिखेत् । उभे च सशदाच्छिन्नैरवसृ-
णीयात् ॥ २ ॥

पिण्डपितृयज्ञे कल्पेन ॥ ३ ॥

इदं कर्म पिण्डपितृयज्ञविधानेन कार्यमित्यर्थः ।

अग्निप्रणयनं पानं सोमायेत्यादिमन्त्रकौ ।

उपस्थानं प्रवहणं निनयाद्यतिदिश्यते ॥ ३ ॥

हुत्वा मधुमन्यवर्जं पितृभ्यो दद्यात् ॥ ४ ॥

इभाधानान्तं कृत्वा ब्राह्मणपक्वौचाद्याच्छादनान्तं कृत्वा ओद-
नादिभ्यस्तुर्भोऽन्नमुद्धृत्य मधुमन्यवर्जं घृताक्तमनुज्ञाप्याग्नावाहुतिद्वयं
कृत्वा मेक्षणमनुप्रहृत्य शेषनिवेदान्तं कृत्वा पितृभ्यः पिण्डान्निष्ठ-
णीयादित्यर्थः । पिण्डदाने मधुमन्या अपि याज्ञाः ॥ ४ ॥

स्त्रीभ्यश्च सुरा चाचाममित्यधिकं ॥ ५ ॥

मात्रे पितामह्यै प्रपितामह्यै च पिण्डान्निष्ठणीयात् । तत्र चो-
दनादिपञ्चभ्यः सुरा चाचामश्चाधिकं भवतीत्यर्थः । पित्रादित्रया-
णामेव पिण्डपितृयज्ञस्य दृष्टत्वात् तद्विधानं स्त्रीणां न प्राप्नो-
तीति कृत्वा पिण्डपितृयज्ञकल्पेनेत्येतदचानुवर्तनीयं ।

ओदनाद्यद्रवं प्राञ्जराचामं हि मनोषिणः ।

गौडी माध्वी च पैथी च सुरा तु त्रिविधा स्मृता ॥

अधि त्वत्तं पञ्चानामवाधनार्थं ॥ ५ ॥

कर्षुषेके द्वयोः षट्सु वा ॥ ६ ॥

द्वयोर्लेखयोरुभयेषां पिण्डनिपरणमुक्तं । कर्ष्या नामावृष्टाः ।
कर्ष्या च कर्ष्यश्च कर्ष्यः । तास्त्रेके इच्छन्ति । यदा द्वे कर्ष्या तदा
आयते भवतः । यदा षट् तदा परिमण्डलाः । द्वयोरितिवच-
नात् कर्ष्यावित्येकशेषो लभ्यः ॥ ६ ॥

पूर्वासु पितृभ्यो दद्यात् ॥ ७ ॥

पूर्वा च लेखा पूर्वा च कर्षुः पूर्वासु कर्ष्यः. ताः पूर्वाः । एत-
दुक्तं भवति । द्विलेखादिकर्षुषट्कर्षुपक्षेषु पूर्वस्यां लेखायां पूर्वस्यां
कर्ष्यां पूर्वासु कर्षुषु पितृभ्यो निष्णीयादिति ॥ ७ ॥

अपरासु स्त्रीभ्यः ॥ ८ ॥

पूर्ववदेकशेषः । अत्र किञ्चिदक्तव्यमस्ति. द्वे लेखे इत्युक्तं । पितृषु
च स्त्रीषु च पृथक् पृथक् नवावरा अयुजो वा ब्राह्मणा भवन्ति ।
प्रकृतौ समर्थनिगमेषु यजुर्भिगदेषु विकृतावूह उक्तः । तेन स्त्रीपा-
त्रेषु तिलावपने तिलोऽसीति मन्त्रे पितृशब्दस्योच्चारणं न कार्यः. प्रकृता-
वसमर्थत्वात् । पार्वणं हि तस्य प्रकृतिः । तत्र च पित्रादयस्त्रयो-
ऽभिधातुमभिप्रेताः. न च पितृशब्दस्त्रीन् वक्तुं समर्थः । अयो-
च्यते । तत्रापि पितृपात्रमेवास्ति प्रकृतिः. उत्तरे विकृती । पितृ-
पात्रे च पितृशब्दः समर्थः. विभक्तिमात्रं त्वसमर्थं. तेनोत्तरयोः

पात्रयोः पितृशब्दस्य स्थाने पितामहप्रपितामहशब्दौ बह्वचनान्तौ वक्तव्याविति । एतदयुक्तं । समानप्रकरणे प्रकृतिविकृतिभावो नास्तीति ज्ञापितमेतद्भाष्यकारेण 'राज्यापदेनेति तु प्रणयेद्' इत्यत्र । तेन चिच्चपि पितृशब्द एव प्रयोज्य इति सिद्धं । यथा तत्र कथञ्चिद्गोष्ठा लक्षणया बान्यथा वा चीनाह तथैवाक्षपि मातृरभिदध्यात् । तेनोहो न कार्यः । अथ तत्रोत्तरयोः पात्रयो-रुहोऽभ्युपगम्यते । तर्हि शुन्धन्तां पितर इत्यत्र त्रयाणां वचनमपार्थक्यं स्यात् । तस्मात् पितृशब्द एव सर्वदा प्रयोज्य इति सिद्धं । शुन्धन्तां पितर इत्यत्र तु विभक्तिमात्रं समर्थं । प्रकृतिस्तु समर्थैव । तेन तस्या ऊहः कार्यः । 'शुन्धन्तां मातरः शुन्धन्तां पितामहः शुन्धन्तां प्रपितामह इत्येतत्तैः सौ ये च त्वा' इत्यत्र यदि द्वे मातरौ स्यातां पितामहौ प्रपितामहौ वा तदा असावित्यत्र द्वयोरपि नामनी ब्रूयात् । यदा बह्वस्तदा बहुनीनामपि नामानि ब्रूयात् । ते-शब्दस्य स्थाने द्वे मातरौ चेदामित्यूहः । बह्वश्चेद इत्यूहः । ये-शब्दस्य कोऽदूहेन स्त्रीलिङ्गं कुर्वन्ति । तद्विचार्य । सन्तते तत ये च त्वाम-त्रान्वित्यस्यायमर्थः । हे तत एतत्पिण्डरूपं अन्नं तुभ्यं । ये चान्येऽत्र त्वामनुयन्ति तेभ्यस्तेत्यर्थः । अनुयायिनश्च यदि स्त्रिय एव स्युः तदो-हो षुज्यते । यदि पुमांस एव पुमांसश्चस्त्रियश्च वा तदा न युज्यते पुमान् स्त्रिया इति । पुंस एकशेषात् । आचार्येणापुक्तं । 'पुवन्मिथुने' इति [आ० श्रौ०] । 'अनुयायिनश्च पुमांसश्च स्त्रियश्चेति प्रतिभाति' इति बौधायनवचनात् । इत्थं हि तेन पिण्डदाने पठितो मन्त्रः । एतन्ने त्तासौ ये ते मातामहा ये त आचार्या ये ते सखायो च ते

गुरवो धे ते शान्तयो धे तेऽमात्या ये तेऽकेवादिनस्तेभ्यश्चैतता-
 भ्यश्च स्वधा नम इति तेनाहो न कार्यः । आपस्तम्बेन तु 'एतत्ते मा-
 तंरसौ याश्च त्वामत्रानु' इति मन्त्रः पठित इति कृत्वा केचिद्गृहं
 कुर्वन्ति. तच्चिन्त्यं । स्त्रीद्वित्वे युवामत्रानु वज्रत्वे युष्मानत्रान्विति । अत्र
 पितरः अमौमदन्त पितर इत्यत्र च पितृशब्दस्योहो न कार्यः ।
 प्रकृतावसमर्थत्वात् । पिण्डपितृयज्ञो हि तयोः प्रकृतिः । तत्र च
 धयोऽभिधातुमभिप्रेताः । तस्मादनूहः उभयपिण्डानां च सक्तदेवानु-
 मन्त्रणं कार्यं शक्यत्वात् न पृथक् । असावभ्यङ्क्वासावभ्यङ्क्वैत्यत्र
 च स्त्रीद्वित्वे वज्रत्वे च अमौशब्दस्योहः । अभ्यजार्था. अभ्यङ्ध्वं.
 अञ्जार्था. अङ्ध्वमिति च यथार्थं । स्त्रीणां पृथग्वासो दद्यात् ।
 असंसर्गित्वात् । एतद्दः पितर इत्यचोहो न कर्त्तव्यः, असमर्थत्वा-
 देव मन्त्रावृत्तिरस्येव । पितृपिण्डान् स्त्रीपिण्डांश्च सक्तदेवो-
 पतिष्ठते शक्यत्वात् न पृथक् । अनूहश्च पूर्ववत् । मनोऽन्वाङ्गवा-
 मह इत्यसदस्यानूहः पूर्ववत् । तस्माद्दृचं नौहेदिति प्रतिषेधाच्च ।
 प्रवाहणं चोभयपिण्डानां युगपदेव शक्यत्वात्, अनूहश्च पूर्ववत्.
 चक्काच्च । 'वीरं मे दत्त पितर.' इति पितृणां मध्यमपिण्डमादा-
 यानेनैव स्त्रीणामपि मध्यममाददीत. अनूहश्च पूर्ववत् । आधत्त
 पितर इति पिण्डद्वयं प्राशयेदनूहश्च पूर्ववत्. चक्काच्च । यत्र त्वृचि
 ऊहमिच्छति तत्र विदधाति 'आत्मनि मन्त्रान् सन्नमयेदिति.
 इति ऋग्ने' इति च । एवं निमयनवर्जं पितृशब्दस्योहो नास्तीत्युक्तं ।
 तत्र यद्युच्यते. पितृशब्दो वज्रवचनान्तः पिचादींस्त्रीनेव वक्ति सा-
 हचर्यात्. यथा मित्राविति वरुणाविति चोक्ते मित्रावरुणौ प्रती-

धेते साहचर्यात्. तददचापि माह्वस्तु वक्तुं न शक्नोति। तत्-
साहचर्यस्य कचिदप्यप्रतीतत्वात्. तस्माद्दूहः कार्य इति। तच्च
ब्रूमः। असमर्थत्वादूहे नास्तीत्युक्तमेव केवलमभिधानं सम्पा-
दनोयं। सपिण्डीकरणेन हि प्रेतत्वं निवर्त्य पितृत्वं नाम संस्का-
रविशेषः शास्त्रगम्यः प्राप्यते. तच्च माह्वपि अविशिष्टमिति
माह्वरपि अभिधत्ते पितृशब्दः। एवं च कृत्वा एकोद्दिष्टे शास्त्रान्त-
रदृष्टः पितृशब्दप्रतिषेधोऽप्युपपन्नः. ऊहवादिनोऽतिप्रसङ्गश्चास्ति।
माहादयस्त्रयोऽपि शब्दाः प्रसज्यन्ते। तेनाप्येवं नेक्ष्यते। पुनरपि
बहुविद्भिर्विचार्य कार्यमित्यलमतिविस्तरेण ॥ ८ ॥

एतेन माध्यावर्षं प्रोष्ठपद्या अपरपक्षे ॥ ९ ॥

एतेनेति पूर्वेषुः प्रभृति कृत्स्नकर्मातिदेशः। एतदुक्तं भवति। प्रौ-
ष्ठपद्याः समीपे योऽपरपक्षस्तत्राष्टम्यां माध्यावर्षं नाम कर्म कर्त्तव्यं।
तच्चैतेनाष्टकाकर्मणा व्याख्यातमिति। अत्रापि त्रिव्वहस्रु कार्य-
मित्यर्थः ॥ ९ ॥

मासि मासि चैवं पितृभ्योऽयुक्षु प्रतिष्ठापयेत् ॥ १० ॥

अपरपक्ष इत्यत्रापि सम्बध्यते. मध्यगतस्य विशेषाभावात् प्रयो-
जनवत्वाच्च। तच्च पूर्वपक्षनिवृत्त्यर्थं। एवमित्युक्तोपदेशार्थं। तेना-
ष्टक्यमिहातिदिश्यते. अनन्तरत्वात्। पितृभ्य इति माह्वनिवृत्त्यर्थं।
प्रतिष्ठापयेत् कुर्यादित्यर्थः। एतदुक्तं भवति। प्रतिमासमपरमचे

सायमुत्तरापराभिमुखोऽन्वष्टमदेशं सावित्रीं जपे-
दर्धास्तमिते मण्डल आनक्षत्रदर्शनात् ॥ ४ ॥

सायङ्काले उत्तरां परान्दिशमभिमुखः वायव्याभिमुख इत्यर्थः ।
तत्रापि नाञ्जसाभिमुखः अपि त्वन्वष्टमदेशमभिमुखः प्रतीच्यान्दि-
शि य उत्तरो भागः तदभिमुख इत्यर्थः । सावित्रीं जपेदितः
कालादारभ्य आ इतः कालात् ॥ ४ ॥

एवं प्रातः ॥ ५ ॥

एवमेव प्रातःकाल उपासीत । तत्र विशेषमाह ॥ ५ ॥

प्राङ्मुखस्तिष्ठन्नामण्डलदर्शनात् ॥ ६ ॥

प्राङ्मुख इति वायव्याभिमुखनिवृत्त्यर्थं । तिष्ठन्नित्युपवेशन-
निवृत्त्यर्थं । अतो ज्ञायते अविशेषे उपवेशनं भवतीति । पूर्वावधि-
स्तु अर्धास्तमितेषु नक्षत्रेषु । कुतः पूर्वस्माद्विपरीतत्वात् । उत्तरा-
वधिस्तु अत्रैवोक्तः ॥ ६ ॥

कपोतश्चेदगारमुपहन्यादनुपतेद्वा. देवाः कपोत इति
प्रत्यृचं जुहुयाज्जपेद्वा ॥ ७ ॥

कपोतो रक्तपादः शुक्लवर्णोऽरण्यवासी. स यद्यगारमुपहन्यात्
निषीदेत्तस्मिन् पदङ्कुर्यादित्यर्थः । अगारसमीपं वा गच्छेत् ततो-
ऽनेन जुहुयात्. जपेद्देदं सूक्तं । प्रत्यृचं व्याख्यातं ॥ ७ ॥

वयमु त्वा पथस्यते इत्यर्थचर्याञ्चरिष्यम् ॥ ८ ॥

अर्थार्थं गच्छन्नेनं प्रत्यूचं जुहुयात्. जपेद्देदं । अत्र पादग्रहणे-
ऽपि सामर्थ्यात् सूक्तग्रहणं ॥ ८ ॥

सम्पूषन्विदुषा इति नष्टमधिजिगमिषन् मूलहो वा ।
॥ ९ ॥

नष्टं वस्तु लभुमिच्छन् प्रज्ञाहीनो वा जुहुयात्. जपेद्देदं ॥ ९ ॥

सम्पूषन्नध्वने. इति महान्तमध्वानमेध्यन् प्रतिभयं
वा ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥

महान्तमध्वानङ्गमिथ्यन् अल्पमपि प्रतिभयं भयानकं अध्वा-
नमेध्यन् अनेन जुहुयात्. जपेद्देदं ॥ १० ॥

इति तृतीये सप्तमी कण्डिका ॥०॥

अथैतान्युपकल्पयित समावर्त्यमाने मणिं कुण्डले
वस्त्रयुगं छत्रमुपानद्युगं दण्डं स्रजमुन्मर्दनमनुलेपन-
माञ्जनमुष्णीषमित्यात्मने चाचार्याय च ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । उपकल्पयितेतिशब्दोऽयं हान्दसः । समावर्तनं
नाम संस्कारः । तेन संष्क्रियमाण इत्यर्थः । अर्थादेवोपकल्पने सिद्धे
उपकल्पनवचनमत्रात्मने चाचार्याय च एतान्येकादश द्रव्याणि
उपकल्पयेदिति विधानार्थं ॥ १ ॥

यद्युभयोर्न विन्देताचार्याथैव ॥ २ ॥

यद्युभयोर्न सभेत तदाचार्याथैव केवलायोपकल्पयेत् ॥ २ ॥

समिधं त्वाहरेत्पराजितायान्दिशि यज्ञियस्य वृ-
क्षस्य ॥ ३ ॥

यज्ञियस्य वृक्षस्य या अपराजिता दिक् ततो गृहीत्वा आहरेत् ।
यज्ञियस्येति वचनं होमार्थेयं समिदिति ज्ञापयितुं । तेन तिष्ठन्
समिधमादध्यादित्यत्र इमामादध्यादिति सिद्धं ॥ ३ ॥

आर्द्रामन्नाद्यकामः पुष्टिकामस्तेजस्कामो वा, ब्रह्म-
वर्चसकाम उपवातां ॥ ४ ॥

शुष्कामित्यर्थः ॥ ४ ॥

उभयीमुभयकामः ॥ ५ ॥

आर्द्रशुष्कामित्यर्थः । एको भाग आर्द्रः । अपरो भागः
शुष्कः ॥ ५ ॥

उपरि समिधं कृत्वा गामन्त्रञ्च ब्राह्मणेभ्यः प्रदाय
गौदानिकं कर्म कुर्वीत ॥ ६ ॥

आहृतां समिधमुपरि निदध्यात्. न भूमौ । ततो ब्राह्मणे-
भ्यो गान्दक्षिणां दद्यात्. कर्माङ्गत्वेन भोजनञ्च देयं । ततो गो-
दानोक्तं कर्मैहापि कुर्यात् । कर्मग्रहणं कर्मैव कुर्यात् नाभ्युत्थ वा-
ग्यत इत्यादिनियमाः कार्या इत्येवमर्थं । इदं कर्म स्वयमेव करो-
ति समावर्त्तमाने इत्यधिकारात्. ऊहदर्शनाच्च ॥ ६ ॥

आत्मनि मन्त्रान्त्संनमयेत् ॥ ७ ॥

मन्त्रान् आत्मवाचकान् कुर्यादित्यर्थः । ऊह्यानि ब्रूमः । 'ओ-
षधे त्रायस्व मां । स्वधिते मा माहिषीः । वपतेदं ममा-
युष्मान् । यथासन्ते. नम आयुष इत्युभयत्र । शिरो मुखाम्नाम
आयुः प्रमोषीः' इति ॥ ७ ॥

एकह्यीतकेन ॥ ८ ॥

उन्मर्दनं कुर्वीतेति शेषः । करञ्जबीजस्य यत्रैकं बीजन्तदेकह्यी-
तकं. तत्पेषयित्वा तेनोन्मर्दनं कारयेत् ॥ ८ ॥

शीतोष्णाभिरद्भिः स्नात्वा, युवं वस्त्राणि पीवसा
वसाथे इत्यहते वाससी आच्छाद्य, अश्विनस्तेजोऽसि
चक्षुर्मे पाहीति चक्षुषी आज्ञयीत ॥ ९ ॥

प्रतिवस्त्रं मन्त्रावृत्तिः. द्विवचनस्य देवतापरत्वात् । सव्यं पूर्व-
माञ्जबित्वा ततो दक्षिणमाञ्जयीत । 'सव्यं मनुष्या अञ्जते प्रथमं'
इति श्रूतेः । प्रतिचक्षुर्मन्त्रावृत्तिः ॥ ९ ॥

अश्विनस्तेजोऽसि ओचं मे पाहि. इति कुण्डले आ-
बधीत ॥ १० ॥

अनेन कुण्डले आबधीत । सुवर्णकुण्डले इत्यर्थः । अत्र द-
क्षिणं पूर्वं पश्चात्सव्यं । मन्त्रावृत्तिरुक्ता ॥ १० ॥

अनुलेपनेन पाणी प्रलिप्य मुखमग्रे ब्राह्मणोऽनुलि-
म्पेत्. बाहू राजन्यः. उदरं वैश्यः. उपस्थं स्त्री. जरू
सरणजीविनः ॥ ११ ॥

पश्चाद्गात्राणि । कुतः. अग्रेवचनात् । अनुलेपनं कुङ्कुमादि ।
बाहू राजन्यः. अग्रे लिम्पेत् । उदरं वैश्यः. अग्रेऽनुलिम्पेत् । उप-
स्थं स्त्री. अग्रेऽनुलिम्पेत् । जरू सरणजीविनः. अग्रेऽनुलिम्पेरन् ।
अयं विधिः सार्वत्रिकः । कुतः. स्त्रीविधानात् ॥ ११ ॥

अनात्ताऽस्यनात्ताऽहं भूयासम् इति स्रजमपि बध्नीत
न मालोक्तां ॥ १२ ॥

मालेत्युक्तां स्रजमपि न बध्नीत ॥ १२ ॥

मालेति चेद्भ्रूयुः स्रगित्यभिधापयीत ॥ १३ ॥

यद्यज्ञानात् मालेति ब्रूयुः ततः स्रगित्यभिधाय बध्नीत ॥ १३ ॥

देवानां प्रतिष्ठे स्थः यदि वृश्चद्भासि. इति छत्रमा-
दत्ते ॥ १४ ॥ मंमं मा पातमिस्सुपानहावाप्रथाप्य द्विषं

‘उपानहौ चर्ममथौ ते आतिष्ठेत्’ इत्युपानहावास्थाय सक्त-
न्मन्त्रः. दिवचनात्। ततश्छत्रमादत्ते ॥ १४ ॥

वेणुरसि वानस्पत्योऽसि सर्वतो मा पाहि. इति वै-
णावन्दण्डं ॥ १५ ॥

आदत्ते ॥ १५ ॥

आयुष्यमिति सूक्तेन मणिं कण्ठे प्रतिमुच्योष्णीषं
कृत्वा तिष्ठन्त्समिधोऽभ्यादध्यात् ॥ १६ ॥ ॥ ८ ॥

आयुष्यमितिसूक्तग्रहणं आयुष्यमित्येतावान् मन्त्र इति शङ्का-
निवृत्त्यर्थं। कुतः शङ्का. वाक्यस्य परिपूर्णत्वात्। आयुष्यमिति
आयुष्करमित्यर्थः। तेन ‘नेजमेध्व’ इत्यस्य खिलत्वेऽपि सूक्तग्रहणं
सिद्धं। मणिः सुवर्णमयः। उष्णीषं कृत्वा. अहतेन वाससा शिरो
वेश्येत्यर्थः। तिष्ठन्ग्रहणमन्यत्रामीनस्य कर्माणि भवन्तीति ज्ञाप-
नार्थं ॥ १६ ॥

अथ तृतीये अष्टमो कण्डिका ।

स्मृतन्निन्दा च विद्या च श्रद्धा प्रज्ञा च पञ्चमी ।
 इष्टन्दत्तमधीतञ्च कृतं सत्यं श्रुतं व्रतं । यद्गमे सेन्द्रस्य
 सप्रजापतिकस्य सञ्चषिकस्य सञ्चषिराजन्यस्य स-
 पितृकस्य सपितृराजन्यस्य समनुष्यस्य समनुष्यराज-
 न्यस्य साकाशस्य सातोकाशस्य सानुकाशस्य सप्रती-
 काशस्य सदेवमनुष्यस्य सगन्धर्वाप्सरस्कस्य सहारण्यै-
 श्च पशुभिर्ग्राम्यैश्च यन्म आत्मन आत्मनि व्रतन्तन्मे
 सर्वव्रतमिदमहमग्ने सर्वतो भवामि स्वाहेति ॥ १ ॥

सूतं च मे असूतं च मे तन्म उभयव्रतमिति द्वादशायेव
 मेवोक्त्वा. ततो यद्गम इत्यादि यथासूत्रमित्येवमुपदिशन्ति ।
 उपानहौ विद्वज्य समिदाधानं कार्यं । तथा च गौतमः । 'सोपानत्क
 आसनाभिवादननमस्कारान् वर्जयेत्' इति ॥ १ ॥

ममाग्ने वर्च इति प्रत्यूचं समिधोऽभ्यादध्यात् ॥ २ ॥

अत्र खिलस्यापि ग्रहणं भवति । अथैतस्य समान्नायस्येत्यत्र
 समान्नायग्रहणस्य वितानविशेषणत्वात्. 'समान्नायस्य विताने'
 इति । कुतः एतत्. सूत्रे खिलानां पाठात्. इह च प्रतीकग्रह-
 णात्. तस्माद्ग्रभिर्हीम इति सिद्धं । प्रत्यूचमिति व्याख्यातं । आद-
 ध्यादिति प्रकृते पुनरादध्यादिति वचनं पूर्वस्थाधिकारनिवृत्त्यर्थं ।

तेनोपविश्वाद्दधात्. न तिष्ठन्। खिष्टकृदादिहेमशेषं समा-
पयेत् ॥ २ ॥

यच्चैनं पूजयिष्यन्तो भवन्ति तच्चैतां राचीं वसेत् ।

॥ ३ ॥

यत्रात्मानं मधुपर्केण पूजयन्ति तच्चैतां राचीं वसेत् वसतिं
कुर्यात्। कुतः एतत्. स्नातकायोपस्थितायेति वचनात् मधुपर्केण
पूजनमिति लभ्यं। अस्य कालमाह ॥ ३ ॥

विद्यान्ते गुरुमर्थेन निमन्त्रं कृत्वाऽनुज्ञातस्य वा
स्नानम् ॥ ४ ॥

विद्यान्ते गुरुमर्थेन निमन्त्रयते 'कमर्थमहन्ते करवाणि' इति ।
गुरुमर्थमाह तं कृत्वा स्नानं करोति । अथवाऽनुज्ञातः स्नायात् ।
स्नानं समावर्त्तनमित्यर्थः । विद्यान्त इति व्याख्यातं प्राक् ॥ ४ ॥

तस्यैतानि व्रतानि भवन्ति ॥ ५ ॥

उपदेशादेव व्रतत्वे सिद्धे इदं वचनं नक्तं न स्नायामोत्येवं
सङ्कल्पयेदित्येवमर्थं ॥ ५ ॥

न नक्तं स्नायात् । न नमः स्नायात् । न नमः शयी-
त । न नम्रां स्त्रियमीक्षेतान्यत्र मैथुनात् । वर्षति न
धावेत् ॥ ६ ॥

द्रुतगमनप्रतिषेधः ॥ ६ ॥

न वृक्षमारोहेत् । न कूपमवरोहेत् । न बाहुभ्यां
नदीन्तरेत् । न संशयमभ्यापद्येत ॥ ७ ॥

अन्यांश्च प्राणसंशयान्नाभ्यापद्येत । यस्मादित्यं श्रूयत इत्यर्थः ।
वर्षति न धावेदित्यादिप्रतिषेधोऽस्य प्राणसंशयाभ्यापादनप्रतिषेधल-
ज्ञापनार्थः । अर्थसंशयाभ्यापादने न दोषः ॥ ७ ॥

महद्वै भूतं स्नातको भवतीति विज्ञायते ॥ ८ ॥ ६ ॥

स्नातको हि महद्भूतं इति च श्रूयते । कथं पुनः स्नातकस्य
महत्त्वं ।

उच्यते । दैवैश्चापि मनुष्यैश्च तिर्यग्गोनिभिरेव च ।

गृहस्यः सेव्यते यस्मात् तस्मात् श्रेष्ठो गृहाश्रमोति ॥ सूतेः ॥ ८ ॥

इति तृतीये नवमो कण्डिका ॥ ० ॥

गुरवे प्रसन्नस्यमासो नाम प्रब्रूवीत ॥ १ ॥

समावृत्तः सन् विस्मयमानः शिष्यः गुरोर्नाम प्रब्रूयात् देव-
दत्तेति । गुरवे इति चतुर्थी षष्ठ्यर्थे । यथास्यै इति ॥ १ ॥

इदं वत्स्यामो भो इति ॥ २ ॥

तत एव प्रब्रूवीत । इदंशब्दस्य स्थाने आश्रमं निर्दिशेत् । देव-
दत्त गार्हस्थ्यं वत्स्यामो भो इति । वत्स्याम इति द्विवचनपाठे
अर्थोऽनुपपन्नः ॥ २ ॥

उच्चैरूर्ध्वं नाम्नः ॥ ३ ॥

नाम्न ऊर्ध्वं उच्चैर्ब्रूयात् । गुरुनाम तु उपांश्वेव ब्रूयादित्यर्थः ।
॥ ३ ॥

प्राणापानयोरुपांशु ॥ ४ ॥

ततः प्राणापानयोरूर्ध्व्युच्यते इत्येतं मन्त्रं उपांशु ब्रूयाच्छिष्य-
इत्यर्थः । ननु उत्तरत्र वक्ष्यत्यतो वृद्धो जपतीति तस्मादाचा-
र्यस्योपांशु दृष्टावित्तस्याप्युपांश्वेव भविष्यत्यत उपांश्विति न वाच्यं ।
उच्यते । जपचोदनायां उपांशुत्वमनित्यमिति ज्ञापनार्थमिदं
तेन वेदारभ्यां उच्चैः प्रयोगः सिद्धः । अथ वा उच्चैरित्यधिकार-
निवृत्त्यर्थमिदं । वेदारभ्यां तु उच्चैष्टु कारणमन्यदप्युक्तमेव ॥ ४ ॥

आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिरिति च ॥ ५ ॥

एतं चोपांशु ब्रूयाच्छिव्यः ॥ ५ ॥

अतो वृद्धो जपति प्राणापानयोरुख्यचास्तया
प्रपद्ये देवाय सवित्रे परिददामीत्यृचं च ॥ ६ ॥

अतो वृद्ध आचार्यो जपत्येतौ मन्त्रौ । अतो वृद्धो जपतीति
वचनात् पूर्वं शिष्योप्येतौ मन्त्रौ जपतीति ज्ञायते । ऋचश्चेत्यामन्द्रै-
रित्येतामित्यर्थः ॥ ६ ॥

समाप्येां प्राक् स्वस्तीति जपित्वा महिचीणामित्य-
नुमन्त्य ॥ ७ ॥

अति सृजेदिति शेषः । *समाप्येति वचनमाचार्य एवां प्रागि-
ति मन्त्रं जपेदित्येवमर्थं । जपित्वा महिचीणाभवोस्त्विति सृक्तेन
शिष्यमनुमन्त्य वत्स्यथेत्यतिसृजेत् ॥ ७ ॥

एवमतिस्मृष्टस्य न कुतश्चिद्भयं भवतीति विज्ञा-
यते ॥ ८ ॥

प्रशंसेयं अतिमूलत्वदर्शनार्था† ॥ ८ ॥

* समापनवचनमिति सो० पु० पाठः ।

† दर्शनाय इति सो० पु० पाठः ।

वयसाममनोज्ञा वाचः श्रुत्वा कनिक्रदज्जनुषं प्रब्रु-
वाण इति सूक्ते जपेद्देवीं वाचमजनयन्त देवा इति च ।
॥ ६ ॥

वयांसि पक्षिणः । अमनोज्ञा अप्रियाः ॥ ६ ॥

स्तुहिश्रुतङ्गर्तसदं युवानमिति मृगस्य ॥ १० ॥

मृमस्थामनोज्ञा वाचः श्रुत्वा एतां जपेत् ॥ १० ॥

यस्या दिशो विभीयाद्यस्माद्वा तान्दिशमुल्लुकमुभ-
यतः प्रदीप्तं प्रत्यस्येन्मन्यं वा प्रसव्यमालोद्याभयं मि-
षावरुणामह्यमस्त्वर्चिषा शत्रून्द्दहन्तं प्रतीत्यमाज्ञातारं
मा प्रतिष्ठां विन्दन्तु मिथो भिन्दाना उभयन्तु मृत्यु-
मिति संसृष्टं धनमुभयं समाकृतमिति मन्यं न्यञ्च-
ङ्करोति ॥ ११ ॥ ॥ १० ॥

यस्या दिशो विभीयात् यस्माद्वा विभीयात् पुरुषाद्वाप्रादन्यते
वा तां दिशं प्रति उभयतः प्रदीप्तमुल्लुकं प्रत्यस्येत् अभयमित्यनेन ।
मन्यं वा प्रसव्यमालोद्य तां दिशमभिमुखद्वयञ्च कुर्यात् संसृष्टमित्य-
नेन । मन्यन्त्यञ्चमेव कुर्यात् । न प्रत्यस्येदित्येवमर्थं पुनर्मन्यग्रहणं
॥ ११ ॥

इति तृतीये दशमी कण्डिका ॥ ० ॥

सर्वतो भयादनाज्ञातादष्टा वाज्याहुतीर्जुहुयात् पृ-
थिवी वृता साग्निना वृता तथा वृतया वर्त्या यस्मा-
द्भयाद्विभेमि तद्वारये स्वाहा । अन्तरिक्षं वृतं तद्वायु-
ना वृतन्तेन वृतेन वर्चेण यस्माद्भयाद्विभेमि तद्वारये
स्वाहा । द्यौर्वृता सादित्येन वृता तथा वृतया वर्त्या
यस्माद्भयाद्विभेमि तद्वारये स्वाहा । दिशो वृतास्ता-
श्चन्द्रमसा वृतास्ताभिर्वृताभिर्वर्चीभिर्यस्माद्भयाद्विभेमि
तद्वारये स्वाहा । आपो वृतास्ता वरुणेन वृतास्ता-
भिर्वृताभिर्वर्चीभिर्यस्माद्भयाद्विभेमि तद्वारये स्वाहा ।
प्रजा वृतास्ताः प्राणेन वृतास्ताभिर्वृताभिर्वर्चीभि-
र्यस्माद्भयाद्विभेमि तद्वारये स्वाहा । वेदा वृता-
स्ते छन्दोभिर्वृतास्तैर्वृतेर्वर्चेर्यस्माद्भयाद्विभेमि तद्वारये
स्वाहा । सर्वं वृतं तद्ब्रह्मणा वृतन्तेन वृतेन वर्चेण
यस्माद्भयाद्विभेमि तद्वारये स्वाहा इति ॥ १ ॥

यदि सर्वतो दिग्भ्योभयमुत्पद्यते न च ज्ञायते अस्मात् पुरुषा-
दिति तत् सर्वतोभयमज्ञानं । तस्मात् यदि विभीष्यात् ततो लौ-
किकान्नावष्टावाज्याहुतीर्जुहुयात् पृथिवीवृतेत्याद्यैः । अष्टौ वचन-
माज्यभागस्त्रिष्टकान्निवृत्त्यर्थम् । आज्याहुतिवचनं परिस्तरणविक-
ल्पार्थम् ॥ १ ॥

अथापराजितायां दिश्यवस्थाय स्वस्त्यात्रेयं जपति
यत इन्द्र भयामह इति च सूक्तशेषं ॥ २ ॥ ॥ ११ ॥

स्वस्त्यात्रेयमिति स्वस्तिनोमिमीतामिति सूक्तं सखिलं । ततः
सर्वप्रायश्चित्तादि समापयेत् । एवमतिमृष्टस्य न कुतश्चिद्भयं भ-
भतीत्युक्तं । तत्र यद्यमनोज्ञा वाचः शृणुयात् भयं चोत्पद्येत तत एवं
कुर्यादिति सर्वमिदमतिमृष्टविषयं ॥ २ ॥

इति तृतीये एकादशी कण्डिका ॥ ० ॥

संग्रामे समुपोल्हे राजानं सन्नाहयेत् ॥ १ ॥

संग्रामे समुपोल्हे समुपस्थिते *राजानं सन्नाहयेत् पुरोहितः
वक्ष्यमाणविधिना ॥ १ ॥

आत्वाहार्षमन्तरेधीति पश्चाद्रथस्यावस्थाय ॥ २ ॥

जपेदिति शेषः । अत्र षष्ठमं मासमानानामित्यत्र च पाद-
ग्रहणे सूक्तग्रहणं भवतीति ज्ञापितञ्च प्राक् ॥ २ ॥

* राजा इति आदर्शपुं०—अशुद्धपाठः ।

जीमूतस्येव भवति प्रतीकमिति कवचं प्रयच्छेत् ॥ ३ ॥

अस्य सूक्तस्थाद्यया कवचं प्रयच्छेत् राज्ञे ॥ ३ ॥

उत्तरया धनुः ॥ ४ ॥

प्रयच्छेदिति शेषः ॥ ४ ॥

उत्तरां वाचयेत् ॥ ५ ॥

राजानं वाचयेत् ॥ ५ ॥

स्वयञ्चतुर्थीं जपेत् ॥ ६ ॥

स्यष्टं ॥ ६ ॥

पञ्चम्येषुधिं प्रयच्छेत् ॥ ७ ॥

इषवो यत्र धीयन्ते स इषुधिः ॥ ७ ॥

अभिप्रवर्त्तमाने षष्ठीं ॥ ८ ॥

यथेष्टान्दिशमभिप्रवर्त्तमाने रथे षष्ठीं जपेत् । एवंविधो मन्त्रो
मन्त्रसंज्ञः ॥ ८ ॥

सप्तम्याश्चान् ॥ ६ ॥

अनुमन्वयेतेति शेषः ॥ ६ ॥

* अष्टमीमिषूनवेक्षमाणं वाचयति ॥ १० ॥

† इषूनवेक्षमाणं राजानं अष्टमीं वाचयेत् ॥ १० ॥

अहिरिव भोगैः पर्येति बाहुमिति तलं नह्यमानं
॥ ११ ॥

ज्याघातपरिचाणं तलमुच्यते ‡तलं नह्यमानं राजानं एतां
वाचयेत् ॥ ११ ॥

अथैनं सारयमाणमुपारुद्ध्याभीवर्त्तं वाचयति प्र-
योवां मित्रावरुणेति च द्वे ॥ १२ ॥

सारथिना सारयमाणं राजानं रथे उपारुद्ध्य अभीवर्त्तनेति
सूक्तं वाचयेत् । प्रयोवामित्यूचौ च ॥ १२ ॥

* अष्टमीषु नवेक्षमाणमिति आदर्शपु०—अशुद्धपाठः ।

† इषूनीक्षमाणमिति सो० पु० पाठः ।

‡ तेन इति सो० पु० पाठः ।

अथैनमन्वीक्षेताप्रतिरथेशस सौपर्णैः ॥ १३ ॥

एनं राजानमन्वीक्षेत एतैः सूक्तैः । आशुशिशान इति सूक्तम-
प्रतिरथं । शस इवेति सूक्तं शसः । सौपर्णसूक्तानां वज्रत्वादिशेष-
माह ॥ १३ ॥

प्रधारयन्तु मधुनो घृतस्येत्येतत् सौपर्णं ॥ १४ ॥

एतत् सूक्तं सौपर्णं भवति । गान्यत् ॥ १४ ॥

सर्वा दिग्भानुपरीर्यायात् ॥ १५ ॥

अथ राजा सर्वा दिग्भो रथेनानुक्रमेण* गच्छेत् ॥ १५ ॥

आदित्यमौशनसं वावस्थाय प्रयोधयेत् ॥ १६ ॥

यस्यां दिग्भादित्यस्तां दिग्भास्त्रायाहनि चेत् । रात्रौ चेद्यस्यां
दिग्भिः शुक्रः तां दिग्भं परिगृह्य योधयेद्राजा । न प्रत्यादित्यं युध्येत
नापि प्रतिशुक्रमित्यर्थः ॥ १६ ॥

उपश्वासय पृथिवीमुत द्यामिति तृचेन दुन्दुभिम-
भिमृशेत् ॥ १७ ॥

राजा ॥ १७ ॥

अवसृष्टा परापतेतोषून्विसर्जयेत् ॥ १८ ॥

राजा ॥ १८ ॥

* क्रमेण इति सो० पु० पाठः ।

† युध्येत इति सो० पु० नास्ति ।

यत्र बाणाः सम्पतन्तीति युध्यमानेषु जपेत् ॥ १६ ॥

पुरोहितः ॥ १६ ॥

संशिष्याद्वा संशिष्याद्वा ॥ २० ॥ ॥ १२ ॥

अथवा राज्ञे पुरोधे आचक्षीत एकस्मिन् काले इयमृक्
तवेति । यथा आलाहार्षमिति सूक्तं पश्चाद्रथस्त्रावस्थाय ब्रूहि
जोमूतस्येति कवचं गृह्णाणेत्येवमादि । अध्यायान्तलक्षणार्थं *द्विर्व-
चनार्थं ॥ २० ॥

इति तृतीये द्वादशौ कण्डिका ॥ ० ॥

इत्याश्वलायनगृह्यसूत्रविवरणे नारायणीयायां वृत्तौ तृतीयो-
ऽध्यायः ।

* द्विर्वचनमिति सो० पु० समीचीनः पाठः ।

॥ ॐ ॥

*आहिताग्निश्चेदुपतपेत्प्राच्यामुदीच्यामपराजितायां
वा दिश्युदवस्येत् ॥ १ ॥

आहिताग्निश्चेत् व्याधिरूपतपेत् पीडयेत् । तथा सति आहि-
ताग्निरग्निभिः सह यामान्निष्क्रम्य प्राच्यामुदीच्यामपराजितायां
वा दिशि उदवस्येत् । गत्वा तत्रैव तिष्ठेत् यावदगदो भवति ॥ १ ॥

ग्रामकामा अग्नय इत्युदाहरन्ति ॥ २ ॥

अग्नयो ग्रामकामा इति ब्रह्मवादिनः प्रवदन्ति । तस्मादुदव-
स्येत् । ग्रामकामत्वे सत्यपि किमित्युदवस्येदित्याशङ्काह ॥ २ ॥

आशंसन्त एनं ग्राममाजिगमिषन्तो गदकुर्युरिति
ह विज्ञायते ॥ ३ ॥

ग्राममागन्तुमिच्छन्तोऽग्नय एनमाहिताग्निमाशंसन्ते । अय-
मगदो भवेदिति । आशंसमानाश्च एनं अगदं अरोगं कुर्युः एवं हि
श्रूयते । श्रुत्याकर्षो गृह्यकर्म समुत्पन्नश्रुतिमूलमिति दर्शनार्थः
सर्वत्र ॥ ३ ॥

अगदः सोमेन पशुनेष्ट्येष्ट्वावस्येत् ॥ ४ ॥

अगदः अरोगः । सोमादिभिरिष्ट्वा ग्रामं प्रविशेत् । अथ कः सोमः

* आहिताग्निं इति मुद्रितपुस्तके, तन्न समीचीनं ।

† प्राङ्गुरिति सो० पु० पाठः ।

कार्यः अग्निष्टोमः। कुतः सर्वसोमनां प्रकृतित्वात्। उक्तं च।
 स एव हेतुः प्रकृतिभाव इति। कः पशुः कार्य ऐन्द्रायः। नि-
 रूढानां प्रकृतित्वात्। इष्टीनां पौर्णमासातिदेशोऽस्ति। सर्वत्र देव-
 तागमे नित्यानामपाय इति ब्रुवता अनागमे अनपाय इत्यपि
 दर्शितं भवति। तेनेष्टौ पशौ च प्रकृता एव देवता इति सिद्धं।
 तर्हीष्टौ तिस्रः प्रसज्येरन्। अग्निष्टोमयोः स्थान इन्द्राग्नी इति ब्रुवता
 अग्नेः स्थिरत्वं दर्शितं। तेनाग्निरेव केवलो भवति नाम्ये दे। अत्र
 पूर्वालाभ उत्तरोत्तरं कर्मेत्युपदिशन्ति ॥ ४ ॥

अनिष्टा वा ॥ ५ ॥

यामं प्रविशेत् ॥ ५ ॥

संस्थिते भूमिभागं खानयेद्दक्षिणपूर्वस्यान्दिशि द-
 क्षिणापरस्यां वा ॥ ६ ॥

अगदे सत्युक्तं। अथ संस्थिते मृते सत्युच्यते। भूम्येकदेशं खान-
 येत्। आग्नेय्यां नैऋत्यां वा ॥ ६ ॥

दक्षिणाप्रवणं प्राग्दक्षिणाप्रवणं वा प्रत्यग्दक्षिणा-
 प्रवणमित्येके ॥ ७ ॥

खातं दक्षिणाप्रवणं खानयेत्। आग्नेयीप्रवणं वा ॥ ७ ॥

*यावानुदाहुक्कः पुरुषस्तावदायामं ॥ ८ ॥

* या वाङ्मूर्द्धवाङ्क इति प्रतीकमु० अशुद्धपाठः ।

धावत्परिमाणं ऊर्ध्वबाहुकः पुरुषस्तावत्परिमाणं दीर्घं भवति
खातम् * ॥ ८ ॥

व्याममाचन्तिर्यक् ॥ ९ ॥

पञ्चारत्निमात्रं व्याम भवति । तिर्यग्वातावग्मात्रं भवेत् ॥ ९ ॥

वितस्त्यर्वाक् ॥ १० ॥

द्वादशाङ्गुलो वितस्तिः । तावग्मात्रमधस्तः कुर्यात् । खातसूत्रण-
मुक्त्वा तस्य देशमाह ॥ १० ॥

अभित आकाशं श्मशानं ॥ ११ ॥

श्मशानग्रहणेनात्र श्मशानद्वयं गृह्यते । कुतः । उत्तरत्र विशे-
षणादादहनस्य लक्षणं श्मशानस्येति । दहनदेशश्च श्मशानं सञ्चित्य
यत्रास्थीनि निधीयन्ते तच्च श्मशानं । तद्वयं सर्वत आकाशं भवेत् ।
अभित आकाशमिति ब्रुवता मध्ये तदनाकाशं भवेदिति ज्ञाप्यते ।
॥ ११ ॥

बहुलौषधिकं ॥ १२ ॥

तत् उभयं बहुलौषधिकं भवेत् ॥ १२ ॥

कण्टकिक्षीरिणस्त्विति यथोक्तं पुरस्तात् ॥ १३ ॥

कण्टकिक्षीरिणस्त्विति यथोक्तं वास्तुपरीक्षायां तथेहापि कुर्यात्
कण्टक्यादीनि षडुदासयेत् । उभयश्मशानेपीत्यर्थः ॥ १३ ॥

* आग्नेयायतं कूर्मादिति सो० पु० अधिकापाठः ।

यत्र सर्वत आपः *प्रस्यन्देरन्नेतदादहनस्य लक्षणं
श्मशानस्य ॥ १४ ॥

यस्मिन् देशे सर्वत आपो गच्छन्ति । एतदादहनश्मशानस्य
लक्षणं । नास्तिनिधानस्य श्मशानस्य । पूर्वाणि त्वभयस्येत्युक्तं ।
सर्वतो निम्नो मध्यत उच्छ्रितो यो देशः पूर्वोक्तलक्षणयुक्तस्य भवेत्
तत्र खानयेदित्यर्थः ॥ १४ ॥

केशश्मश्रुलोमनखानीत्युक्तं पुरस्तात् ॥ १५ ॥

केशश्मश्रुलोमनखानीति यदुक्तं पुरस्तात् सूत्रस्य षष्ठाध्याये
दीक्षितमरणे तदिहापि कुर्यात् इत्यर्थः । तत्रैवमुक्तं । सं-
स्थिते तीर्थेन निष्कृस्यावभृथे प्रेतालङ्कारान् कुर्वन्ति केशश्मश्रु-
लोमनखानि वापयन्ति नलदेनानुलिम्पन्ति? । नलदमभियुक्तेभ्यो
विज्ञेयं । निःपुरोषमेके कृत्वा षषदाज्यस्य पूरयन्ति अहृतस्य
वाससः पाश्र्वतः पादमात्रमविच्छिद्य प्रोर्णुवन्ति प्राग्दशेनाविः पादं ।
मूलम्याशः । अयं दशा । प्राक्शिरसं प्रेतं शाययित्वा प्रेतं प्रोर्णुयुः ।
वासे अयं पादतो यथा भवेदित्यर्थः । अवच्छेदं प्रेतस्य पुत्रा
अमात्याः कुर्वीरन्निति । संगृह्णीयुरित्यर्थः ॥ १५ ॥

द्विगुल्फं बर्हिराज्यञ्च ॥ १६ ॥

द्विगुल्फं प्रभृतं बर्हिराज्यञ्च उपकल्पयेदिति शेषः ॥ १६ ॥

* प्रध्वंसेरन्निति प्रतीकपु० असमीचीनपाठः ।

† वापयन्तीति मु० पु० अधिकपाठः ।

‡ निर्हृत्वावभृथे इति सो० पु० पाठः ।

§ नलदमासां प्रतिमुञ्चन्ति इति सो० पु० अधिकपाठः ।

दधन्यच सर्पिरानयन्त्येतत्पितृभ्यं पृषदाज्यं ॥ १७ ॥

॥ १ ॥

अत्र प्रेतकर्मणि दधनि सर्पिरानयन्ति । एतत् पृषदाज्यं भवति । तच्च *बद्ध कल्पयेत् । आसेचनवन्ति पृषदाज्यस्येत्यत्रैतत् गृहीयात् । अत्र ग्रहणं प्रेतकर्मणि सर्वत्रैतदेव पृषदाज्यं भवतीत्येवमर्थं । तेन निःपुरीषमेके कृत्वा पृषदाज्यस्य पूरयन्तीत्यत्रापि अस्यैव पृषदाज्यस्य ग्रहणं सिद्धं । आनयन्तीति बद्धवचनं कर्तुरनियमार्थं । पित्र्यमिति पित्र्यकर्मसम्बन्धि एतत् पित्र्यं पृषदाज्यमित्यर्थः । एवं ब्रुवता प्रेतकर्मापि पितृकर्मैत्युक्तं भवति । तेनास्मिन् कर्मणि प्राग्दक्षिणाभिमुखत्वं कर्मणां कर्तव्याञ्च सिद्धं । प्राचीनावीतित्वञ्च भगवता बोधायनेनाप्युक्तं । किमु खलु प्राचीनावीतिना पितृमेधः कार्यः । यज्ञोपवीतिना चेति प्राचीनावीतिनेत्येव ब्रूयात् । पितृणां वा एष मेधो देवानां वा अन्ये मेधा भवन्ति । निवीतिनस्त्वैवैतन् वहेयुः इति । आग्नेयीं दिशं प्रस्तुत्य एषा हि पितृणां प्राची दिगिति विज्ञायते इति चोक्तं ॥ १७ ॥

इति चतुर्थे प्रथमा कण्डिका ॥०॥

अथैतान्दिशमग्नीन्नयन्ति यज्ञपात्राणि च ॥ १ ॥

यस्यान्दिशि भूमिभागः खानितः तान्दिशं प्रत्यग्नीन्नयन्ति । ततो यज्ञपात्राणि च नयन्ति बान्धवाः ॥ १ ॥

* उपकल्पयेदिति सो० प० पाठः ।

अन्वञ्चं प्रेतमयुजोऽमिथुनाः प्रवयसः ॥ २ ॥

यज्ञपात्राणामन्वञ्चं पृष्ठभागतः प्रेतं नयन्ति । अयुजो विषमाः
अमिथुनाः स्त्रियः पुरुषश्च न मित्राः स्युरित्यर्थः । प्रवयसः
प्रगतवयसो वृद्धा इत्यर्थः । उपदेशादेव पृष्ठतो भावे सिद्धे अ-
न्वञ्चग्रहणं पूर्वत्रानियमज्ञापनार्थं । तेन अग्नयो वा प्रथमन्वीये-
रन् । यज्ञपात्रानि वेत्यनियमः सिद्धः ॥ २ ॥

पीठचक्रेण गायुक्तेनेत्येके ॥ ३ ॥

एके गायुक्तेन पीठचक्रेण शकटादिना प्रेतनयनङ्कार्थमि-
त्याहुः ॥ ३ ॥

अनुस्तरणी ॥ ४ ॥

अत्राप्येकग्रहणं सम्बध्यते । मध्यगतस्य विशेषाभावात् प्रयो-
जनवत्त्वाच्च । तेनानुस्तरणी अनित्या कात्यायनेनाप्युक्तं । न वा-
स्त्रिमन्देहादिति । अनुस्तरणी छता चेदस्त्रिसञ्चयनकाले कानि
यजमानस्याकथीनि कानि वा अनुस्तरण्या इति मन्देहः स्यात्
तस्मान्न भवतीत्यर्थः । प्रेतमनुस्तर्यते या स्तो पशुः सानुस्तरणी
तामेके इच्छन्ति ॥ ४ ॥

पशुविशेषमाह ।

गां ॥ ५ ॥

तामनुस्तरणीं गां कुर्यात् ॥ ५ ॥

अजां वैकवर्णाम् ॥ ६ ॥

अजां वा येन केनचिदेकेन वर्णेन युक्तां कुर्यात् ॥ ६ ॥

हृष्णामेके ॥ ७ ॥

इच्छन्ति ॥ ७ ॥

सव्ये *बाहू बद्धानुसङ्गालयन्ति ॥ ८ ॥

पश्नोः सव्ये बाहौ रज्जुं बद्धा अनु प्रेतस्य पृष्ठतः सङ्गालयन्ति
नयन्ति बान्धवाः ॥ ८ ॥

अन्वञ्चोऽमात्या अधोनिवीताः प्रवृत्तशिखा ज्येष्ठप्र-
थमाः कनिष्ठजघन्याः ॥ ९ ॥

गच्छेयुरिति शेषः । प्रेतस्य पृष्ठतोऽमात्या बान्धवा अधोनिवीतं
येषान्ते अधोनिवीता अनुपरि वाससः यज्ञोपवीतानि चाधःकृत्वे-
त्यर्थः । प्रवृत्तशिखाः विमुक्तकेशाः ज्येष्ठप्रथमा इत्युच्यमाने सर्वेषां
यो ज्येष्ठः स प्रथमः स्यादितरेषां अनियमः स्यात् । तस्माद्यो यो
ज्येष्ठः स स प्रथमो गच्छेत् यो यः कनिष्ठः स स पृष्ठतो गच्छेत् ।
इत्यानुपूर्वीसिद्ध्यर्थमुभयवचनं । एवंभूता गच्छेयुः ॥ ९ ॥

* बाहौ इति मुद्रितपु० समीचीनपाठः ।

प्राप्यैव भूमिभागकर्त्तादकेन शमीशाखया त्रिः
प्रसव्यमायतनं परिव्रजन् प्रोक्षत्यपेतवीतविचसर्पता-
त इति ॥ १० ॥

एवं सर्वे भूमिभागं प्राप्य ततो दहनस्य कर्त्ता उदकेन शमी-
शाखया त्रिरप्रदक्षिणमायतनम्परिव्रजन् प्रोक्षति अपेतवीतेत्य-
नया मन्त्रावृत्तिरुक्ता । आयतनं खातमित्यर्थः । अन्ये गर्त्तादकेनेति
पठन्ति । अयमर्थः । खातखननकाले उत्तरपुरस्तादाहवनीस्य
जानुमात्रङ्गर्त्तं खात्वा तत्रापि निषिच्यावकांशीपालञ्चावधाय तदु-
दकेनेति । कर्त्ता तु स्थितिगम्यः ॥ १० ॥

दक्षिणपूर्वं उद्धृतान्त आहवनीयं निदधाति ॥ ११ ॥

दक्षिणपूर्वं देशे खातस्थान्ते एकदेशे आहवनीयं निदध्यात् ।
खाताद्बहिरित्येके । उत्तरत्राप्येवं नेयं ॥ ११ ॥

उत्तरपश्चिमे गार्हपत्यं ॥ १२ ॥

उद्धृतान्ते निदधातीति वर्त्तते ॥ १२ ॥

दक्षिणपश्चिमे दक्षिणं ॥ १३ ॥

द्वयं वर्त्तते ॥ १३ ॥

अथैनमन्तर्वेदीध्वञ्चितिं चिनोति यो जानाति ॥ १४ ॥

अथशब्दः कर्मान्तरास्तित्वज्ञापनार्थः । तेन प्रणीता अस्मिन् काले चमसेन प्रणयेत् । अनुमन्त्रणदर्शनात् । अन्यत्तु मन्त्रेति वक्ष्यामः । अपि चास्मिन् काले खाते हिरण्यशकलं निधाय तिलानवकीर्य तत इध्वञ्चितिं चिनुयादिष्टित्वात् । अग्नीनां मध्ये खाते इध्वभृताञ्चितिं दहनसमर्थां चिनोति कुशलो यो जानातीति कर्तुरनियमः । एनमिति वचनमिदानीमेनञ्चिनुयादुपरिष्ठाच्चार्यप्राप्तमपि कुशल* एव चिनुयादित्येवमर्थः ॥ १४ ॥

तस्मिन् बर्हिरास्तीर्य कृष्णाजिनञ्चोत्तरलोम तस्मिन् प्रेतं संवेशयन्त्युत्तरेण गार्हपत्यं हृत्वाहवनीयमभिमुखशिरसं ॥ १५ ॥

कथं कर्त्ता तस्मिंश्चितौ बर्हिरास्तृणाति ततः कृष्णाजिनञ्चोर्ध्वलोमास्तृणाति कर्त्तव्यं, क्वाप्रत्यये पूर्वकालतामात्रमेव विवक्षितं न समानकर्तृत्वमिति साधितं प्राक् । अथ तस्मिन् कृष्णाजिने उत्तरेण गार्हपत्यं प्रेतं नीत्वा तत आहवनीयमभिमुखशिरसं प्रेतं संवेशयन्ति बान्धवाः ॥ १५ ॥

उत्तरतः तर्ती ॥ १६ ॥

ततः प्रेतस्योत्तरतः प्रेतस्य पतीं संवेशयन्ति । शाययन्तीत्यर्थः ।

* शकुन इति आदर्शपुं० अशुद्धपाठः ।

† अभिशिरसमिति मुद्रितपुं० पाठः ।

चितावेव *उपवेशेय इति लिङ्गात् एतावद्दर्शनत्रयस्यापि समानं ।
॥ १६ ॥

धनुश्च क्षत्रियाय ॥ १७ ॥

प्रेतः क्षत्रियश्चेद्भुनुरप्युत्तरतः संवेशयन्ति ॥ १७ ॥

तामुत्थापयेद्देवरः पतिस्थानीयोन्नेवासी जरहासे
वोदीर्घनार्थमिजीवलोकमिति ॥ १८ ॥

अथ पत्नीमुत्थापयेत्कः देवरः पतिस्थानीयः स पतिस्थानीय-
इत्युच्यते । अनेन ज्ञायते पतिकर्तृकं कर्म पुंसवनादि पत्यसम्भवे
देवरः कुर्यादिति । अन्नेवासी शिष्यः । स वा । यो वज्रकालं दास्यं
छला वृद्धोऽभूत्स वा ॥ १८ ॥

कर्त्ता वृषले जपेत् ॥ १९ ॥

जरहासे उत्थापयितरि कर्त्ता मग्नं ब्रूयात् । अन्यदोत्थाप-
यितैव ब्रूयात् ॥ १९ ॥

धनुर्हस्तादाददानो मृतस्येति धनुः ॥ २० ॥

धनुरित्युक्त्वा धनुरुत्थापयेदपनयेदित्यर्थः । कः देवरादिः ॥ २० ॥

उक्तं वृषले ॥ २१ ॥

कर्त्ता वृषले जपेदित्यर्थः ॥ २१ ॥

* अमुद्धमनुमीयते ।

अधिज्यं कृत्वा सञ्चितिमचित्वा संशीर्यानु प्रहरेत् ।

॥ २२ ॥ ॥ २ ॥

अर्थप्राप्तं यत्प्रेतस्योपरि मञ्चयनं तस्मिन् काले सञ्चितेः प्राम-
धिज्यं कृत्वा धनुरुपरिज्यं कृत्वा संशीर्यं भङ्क्वा क्षिपेत् । प्रेतस्योत्तरत-
स्थितावेवोपरि सञ्चितिस्तु उरसि होमानन्तरं कार्या । धनुःसंवेशनं
धनुरुपनयनं *धनुःसु प्रहरणमिति चत्रियस्य विशेषः । अन्यत्सर्वं
त्रयाणां समानं ॥ २२ ॥

इति चतुर्थे द्वितीया कण्डिका ॥०॥

अथैतानि पात्राणि योजयेत् ॥ १ ॥

अथशब्दोऽस्मिन् काले कर्मान्तरास्तिलज्ञापनार्थः । तेन हिर-
ण्यकलेः प्रेतस्य सप्तच्छिद्राणि शीर्षणान्यपिधत्ते । आस्यन्नासिका-
द्वयं अक्षिद्वयं कर्णद्वयं इति । घृतसिकांश्च तिलान् प्रेते अवकिरेत् ।
ततः पात्रयोजनं । एतानीति विद्यमानानि निर्दिश्यन्ते । प्राकृ-
तानि वैकृतानि च । तत्र प्राकृतानां पात्राणां यावज्जीवं धारण-
मस्ति अग्निवत्सर्वकर्मशेषत्वात् । अग्न्याधाने उत्पन्नानि प्राकृता-
नि । वैकृतौ तु वरुणप्रघामादावुत्पन्नानां कर्मान्ते उत्सर्गः । विह-

* धनुरनु इति का० पु० पाठः ।

तिमध्ये मृतश्चेत्तेषामपि योजनं कार्यं । विनियोगविधानसामर्थ्या-
 देव वैकृतानामपि यावादीनां धारणं कार्यमित्याशङ्क्य न कार्या ।
 विधानस्य कर्ममध्ये कृतार्थत्वात् । प्राकृतानां धारणे कारणमन्यदुक्तं ।
 तेन यावन्ति पात्राणि विद्यन्ते प्राकृतानि वैकृतानि च तावतां सर्वे-
 षामेव योजनकार्यं । न पुनर्विनियोगविधानसामर्थ्याद्धारणं कार्यं
 अन्यतो धृतानां योजनमेव विधीयत इति सिद्धं ॥ १ ॥

दक्षिणे हस्ते जुह्वं ॥ २ ॥

योजयेदिति सर्वत्र सम्बन्धनीयं । वरुणप्रघासादौ मृतश्चेज्जुह्व-
 दयमपि योजनीयं । एकवचनन्तु दशापवित्रेण ग्रहं सम्प्राप्त्येति-
 वदविवक्षितं ॥ २ ॥

सव्य उपभृतं ॥ ३ ॥

एकवचनं पूर्ववत् ॥ ३ ॥

दक्षिणे पार्श्वे स्फ्यं । सव्येग्निहोत्रहवणीं ॥ ४ ॥

ययाग्निहोत्रं ह्वयते याग्निहोत्रहवणी ॥ ४ ॥

उरसि भ्रुवां । शिरसि कपालानि । दत्सु ग्राह्यः ।

॥ ५ ॥

दन्तेषु ग्राह्यो योजयेत् सोममध्ये मृतश्चेत् । अन्यत्र तु अव-

भृथे त्यजन्ते । अत एव ज्ञायते सोमयाजिनोऽग्निचितश्चैतदेव
सञ्चयनान्तं विधानन्नाधिकमिति । यत्तु परैरुक्तं पेषणान्तं सोम-
याजिनः चित्यन्तमग्निचित इति तदाचार्यस्य नेष्टं । अत एव न
प्रदर्शितं । कात्यायनादिभिरपि तन्न विहितमेव । न बह्वृचैर्वाजसने-
यिभिर्वा पुनर्दहनं सोष्टचितिर्वा स्वयमाचार्यते । बह्वृचं वा स्वगृ-
ह्योक्तमिति वचनान्न कार्यं ॥ ५ ॥

मासिकयोः सुवौ ॥ ६ ॥

द्विवचनं विकृत्यपेचं अध्वर्युवशादग्निहोचार्थं वा द्वितीयं ॥ ६ ॥

भित्वा चैकं ॥ ७ ॥

एकश्चेत् सुवस्तथा सति तं सूवं भित्वा नामिकादये योजयेत् ।

॥ ७ ॥

कर्णयोः प्राशिचहरणे ॥ ८ ॥

द्विवचनं पूर्ववत् ॥ ८ ॥

भित्वा चैकं ॥ ९ ॥

पूर्ववदिति ॥ ९ ॥

उदरे पात्री ॥ १० ॥

यस्यां हवींषि साद्यन्ते सा पात्री ॥ १० ॥

समवत्तधानञ्च चमसं ॥ ११ ॥

यस्मिन्नुपङ्गापनार्थं अवत्ता इडा धीयते स चमसः समवत्तधानः
तस्मैदरे योजयेत् ॥ ११ ॥

उपस्थे शम्यां ॥ १२ ॥

जर्वोरुर्ध्वप्रदेशे उपस्थः ॥ १२ ॥

अरणी^{कू}र्वाः । उलूखलमुसले जङ्घयोः ॥ १३ ॥

यथासङ्गं ॥ १३ ॥

पादयोः शूर्पे ॥ १४ ॥

इदमपि द्विवचनं विद्वत्पेक्षं ॥ १४ ॥

च्छित्वा चैकं ॥ १५ ॥

एकञ्चेच्छूर्पे च्छित्वा पादयोर्योजयेत् । अनिर्दिष्टानि तु पात्रा-
ण्यनियतकालानि अनियतदेशानि भवन्ति ॥ १५ ॥

आसेचनवन्ति पृषदाज्यस्य पूरयन्ति ॥ १६ ॥

यानि पात्राण्यसेचनवन्ति बिलवन्ति पृषदाज्यधारणसमर्थानी-
त्यर्थः । तानि पृषदाज्यस्य पूरयन्ति । बह्ववचनङ्कर्तुरनियमार्थं ।
पूरयित्वा पूरयित्वा योजयेत् । कुतः एतत् । घर्मोत्सादने तथा
दृष्टत्वात् ॥ १६ ॥

अमा पुत्रो दृषदुपले कुर्वीत ॥ १७ ॥

दृषदुपले पुत्रः अमा कुर्वीत आत्मन उपयोगार्थं संगृह्णीया-
दित्यर्थः । तेन गृहान्नानयेदिति ॥ १७ ॥

लौहायसञ्च कौलालं ॥ १८ ॥

संगृह्णीयात् । अन्यानि सर्वाणि यज्ञायुधानि योजयेत् ॥ १८ ॥

अनुस्तरण्यावपामुत्खिद्य शिरोमुखं प्रच्छादयेद-
ग्नेर्वर्मपरिगोभिर्व्ययस्वेति ॥ १९ ॥

वपामुत्खिद्य प्रेतस्य शिरोमुखञ्च प्रच्छादयेत् । अग्नेरित्युचा ।
उत्खिद्यवचनमुत्खेदनमेव कार्यं । नान्यत्पाशुकं तन्त्रमित्येवमर्थं ।
संज्ञपनं त्वर्थप्राप्तं ॥ १९ ॥

वृक्का उद्धृत्य पाण्योरादध्यादति द्रवसारमेयौ श्वा-
नाविति दक्षिणे दक्षिणं सव्ये सव्यं ॥ २० ॥

ततो वृक्का उद्धृत्य प्रेतस्य पाण्योरादध्यात् । अतीत्युचा । द-
क्षिणे पाणौ दक्षिणं वृक्कं सव्ये सव्यं सद्यन्मन्त्रः ॥ २० ॥

हृदये हृदयं ॥ २१ ॥

हृदयमुद्धृत्य हृदय आदध्यान्तूष्णो ॥ २१ ॥

पिण्डौ चैके ॥ २२ ॥

एके पिण्डौ च पाण्डुरादध्यादित्याहुः । एवं वृक्षयोः पिण्डयोश्च समुच्चयः ॥ २२ ॥

वृक्षापचार इत्येके ॥ २३ ॥

एके वृक्षाभावे पिण्ड्यावादध्यादित्याहुः अनुस्तरणी नित्या चेत् वृक्षापचारो नोपपद्यते । तस्मादनित्येति मन्यामहे । अनुस्तरण्यपचार इति वक्तव्ये वृक्षापचार इति वचनं पिण्ड्योर्द्वि-
 क्काधानस्थाने आधानमिधर्थं । तेन पाण्डोरिति सिद्धं । अथ किं द्वयौ पिण्डौ । अन्नपिण्ड्यावित्येके । सक्तुपिण्ड्यावित्यपरे । उक्तञ्च कात्यायनेन । अथ यदानुस्तरणी नास्ति तदा सक्तुहवींषि तत्स्थाने कुर्यात् । पिण्ड्यग्रहणमुपलक्षणं । तेन वपादि सर्वं पशुना कार्यं सक्तुभिरेव निर्व्वर्त्तयेदित्येके । अत्र पक्षे वपास्थाने अपूपः । वृक्षस्थाने पिण्डौ । अन्यान्यपि तत्तदङ्गसदृशानि सक्तुभिरेव कार्याणि ॥ २३ ॥

सर्वां यथाङ्गं विनिक्षिप्य चर्मणा प्रच्छाद्येममग्रे
 चमसं माविजिह्वर इति प्रणीताप्रणयनमनुमन्त्रयते ॥

॥ २४ ॥

अनुस्तरण्याश्चर्मं पृथक्कृत्य सर्वामिति वचनादखण्डितामेव यथा-
 ङ्गमिति प्रेतस्य यद्यदङ्गत्वादादि तस्मिंस्तस्मिन्नङ्गे पशोरपि तत्तदङ्गं

यथा भवेत्तथा विनिश्चियतस्या एव चर्मणा प्रच्छाद्य तत इममित्युचा पूर्णञ्चमसं अनुमन्त्रयेत् यः पूर्वनिहितः ॥ २४ ॥

सव्यं जान्वाच्यदक्षिणाग्नावाज्याहुतीर्जुहुयादग्नये
स्वाहा *सोमाय स्वाहा लोकाय स्वाहानुमतये स्वाहेति
॥ २५ ॥

सव्यमिति दक्षिणनिवृत्त्यर्थं । तज्जानु निपात्य दक्षिणाग्नावाज्या-
हुतीर्जुहुयात् चतुर्भिर्जानुनिपातनमुपस्थोत्थानत्वाविरोधेन क-
र्त्तव्यं सर्वत्र । न्यग्भावे श्वादिना गृह्यकारेण दोषस्थोक्तत्वात् । आ-
ज्याहुतिवचनं तन्त्रनिवृत्त्यर्थमिष्यते । होमार्थमन्यः स्रुवः कार्यः ।
पूर्वस्य योजितत्वात् ॥ २५ ॥

पञ्चमीमुरसि प्रेतस्यास्माद्दे त्वमजायथा अयन्व-
दधिजायतामसौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति ॥ २६ ॥
॥ ३ ॥

प्रेतस्य हृदये पञ्चमीं आहुतिं जुहुयात् । अस्मादिति मन्त्रेण ।
पञ्चमीमितिवचनं इमामपि जान्वाच्य जुहुयात् इत्येवमर्थं । प्रेत-
ग्रहणमनर्थकं पश्यामः यथा दक्षिणे हस्ते जुहुमित्युक्ते प्रेतस्येति ग-
म्यते प्रेताधिकारादेवमिहापि गम्यते । उच्यते । प्रेतग्रहणं सर्वस्यापि
प्रेतस्येमाग्यञ्चमीं जुहुयान्नाहिताग्नेरेवेत्येवमर्थं । एतदुक्तं भवति ।
यस्य यस्य प्रेतस्य स्रुतौ दहनं विहितन्तं तं प्रेतमनेन विधिना

* कामायेति मू० पु०, का० पु०, तथा सो० पु० पाठः ।

दहेदिति । विभवेवस्त्ररच वक्ष्यामः । असावित्यस्य स्थाने प्रेतस्य
नाम समुध्या निर्दिशेत् ॥ २६ ॥

इति चतुर्थे तृतीया कण्डिका ॥ ० ॥

प्रेष्यति युगपद्ग्रीन् प्रज्वालयेतेति ॥ १ ॥

अथ । परिकर्मिणः कर्त्ता प्रेष्यति युगपदेव सर्वान्ग्रीन् प्रज्वा-
लयतेति । ते च तथा कुर्युः । अत्र विज्ञापनमाह ॥ १ ॥

आहवनीयश्चेत् पूर्वं प्राप्नुयात्स्वर्गलोक एनं प्राप-
दिति विद्याद्रात्स्यत्यसावमुचैवमयमस्मिन्निति पुत्रः ।

॥ २ ॥

आहवनीयश्चेदाहिताग्निररीरं प्रथमं प्राप्नुयात् स्वर्गं लोक एनं
आहिताग्निं प्रापयेदिति जानीयात् । रात्थति षड्विमास्यति असा-
वाहिताग्निरमुच स्वर्गं । एवमयं पुत्रः अस्मिन् मनुष्यलोके षड्विं
प्राप्स्यतीति विद्यात् । एवमुत्तरत्रापि योज्यं । अनेनानुष्ठितस्य क-
र्मणः फलविज्ञानमुक्तं न तु पूर्वप्राप्तेरिदं फलं ॥ २ ॥

गार्हपत्यश्चेत् पूर्वं प्राप्नुयादन्तरिक्षलोक एनं प्रा-
पदिति विद्याद्रात्स्यत्यसावमुचैवमयमस्मिन्निति पुत्रः ।
॥ ३ ॥

गार्हपत्यस्य पूर्वप्राप्तावाहिताग्निरन्तरिक्षलोकं प्राप्य तत्र रा-
त्स्यति पुत्रस्त्वस्मिन्निति विद्यात् ॥ ३ ॥

दक्षिणाग्निश्चेत् पूर्वं प्राप्नुयान् मनुष्यलोक एनं
प्रापदिति विद्याद्रात्स्यत्यसावमुचैवमयमस्मिन्निति पुत्रः
॥ ४ ॥

दक्षिणाग्नेः पूर्वप्राप्तौ क्षिप्रमेवोत्पद्य बह्वन्नं प्राप्नोति मनुष्य-
लोके आहिताग्निः पुत्रश्चास्मिँल्लोके बह्वन्नो भवतीति विद्यात् ॥ ४ ॥

युगपत्प्राप्तौ परामृद्धिं वदन्ति ॥ ५ ॥

यदि सर्वे अग्नयो युगपच्छरीरं प्राप्नुयुस्तदाहिताग्नेर्विभिष्टस्थाने
अत्युत्कृष्टामृद्धिं वदन्ति ब्रह्मवादिनः पुत्राणाञ्च अस्मिँल्लोके परामृ-
द्धिं वदन्ति ॥ ५ ॥

तद्दृश्यमानमनुमन्त्रयते प्रेहि प्रेहि पथिभिः पूर्व्यै-
भिरिति समानं ॥ ६ ॥

तद्यद्वहणन्तं प्रति कर्मान्तरमप्यस्तीति ज्ञापनार्थं । तेन प्रैषन्द-
त्वा सिग्वातादिलौलिकं कुर्यात् दृश्यमानं प्रेतमनुमन्त्रयते । प्रेहि

प्रेहि पथिभिः पूर्वैरिति समानं प्रागुक्तेनानुद्रवणेन प्रेहि प्रेहि
 पथिभिरिति पञ्चानां तृतीयमुद्धरेत् मैनमग्ने विदहो इति षट्,
 पूषा त्वेत्श्चावयतु प्रविद्वानिति चतस्रः, उपसर्पे चतस्रः, सोम एकेभ्य
 इति पञ्च, उरूणसावसु तपेति चतुर्विंशति षट्चः अनुद्रवण उक्ताः
 अत्रापि तावतोभिरनुमन्त्रयतेत्यर्थः ॥ ६ ॥

स एवंविदा दह्यमानः सहैव धूमेन स्वर्गं लोकमे-
 तीति ह विज्ञायते ॥ ७ ॥

प्रश्नश्चेयं । सा च विदुषा कर्म कर्त्तव्यमिति ज्ञापयितुं । न्या-
 यविदश्च ज्ञात्वा चानुष्ठानमित्याहुः ॥ ७ ॥

उत्तरपुरस्तादाहवनीयस्य जानुमाचङ्गत्तं खात्वा
 वकांशीपालमित्यवधापयेत्ततो ह वा एष निष्क्रम्य सहैव
 धूमेन स्वर्गं लोकमेतीति ह विज्ञायते ॥ ८ ॥

जानुमाचे गर्त्ते एतावत्कालमातिवाहिकं शरीरमास्थायाहिता-
 ग्निः संस्कारं प्रतीक्षते ततोऽस्मिन्नलोके दग्धः सन् अवटान्निष्क्रम्य धूमेन
 सह स्वर्गमेतीति श्रूयते ॥ ८ ॥

इमे जीवा वि मृतैरावष्टचन्निति सव्यावृतो ब्रज-
 न्त्यनवेक्ष्यमाणाः ॥ ९ ॥

अथ इममित्यृचं कर्त्ता जपित्वा ततः सर्वे सव्यावृतो भूत्वा गच्छेयुः
 पृष्ठतोनीचमाणाः ॥ ९ ॥

यत्रोदकमवहद्भवति तत्राप्य सकृदुभयैकाञ्जलि-
मुत्सृज्य तस्य गोचं नाम च गृहीत्वोत्तीर्यान्यानि
वासांसि परिधाय सकृदेनान्यापीद्योद्गदानि वि-
सृज्यासत आनक्षत्रदर्शनात् ॥ १० ॥

ततो यत्रोदकमवहत् स्थिरम्भवति तत्रतिगच्छन्ति । तत्राप्य
सकृन्निमज्जन्ति सकृदवगाहन्त इत्यर्थः । तत एकाञ्जलिं उत्सृ-
जन्ति समानोदकाः, सर्वे एककमञ्जलिमुत्सृजेयुरित्यर्थः । पुरुषाः
स्त्रियश्च । तस्य गोच्रन्नाम गृहीत्वा प्रेतस्य गोचं नाम च गृहीत्वा
काश्यपगोत्र देवदत्त एतत्ते उदकमित्येवमुक्त्वा सिञ्चन्ति दक्षिणा-
मुखाः । अयुग्मा दक्षिणामुखा इति स्मृतेः । निनयनदेशस्तु स्थिति-
तोऽवगन्तव्यः । तत उदकादुत्तीर्यान्यानि वासांसि परिदध्युः । ततः
सकृदार्द्राणि पीडयन्ति अभ्यासो न कार्यः । तत उदगग्राणि वा-
सांसि विसृजन्ति शोषणार्थं । ततस्तत्रैवासते आनक्षत्रदर्शनात् ।
ततो नक्षत्रेषु दृश्यमानेषु गृहं प्रविशेयुः सर्वेऽमात्याः ॥ १० ॥

आदित्यस्य वादृश्यमाने प्रविशेयुः ॥ ११ ॥

आदित्यस्य वा दृश्यमाने कस्मिंश्चिन्मण्डले रश्मिवर्जिते प्रविशे-
रन् । अस्मिन् पक्षे आमण्डलदर्शनादासते ॥ ११ ॥

कनिष्ठप्रथमा ज्येष्ठजघन्याः ॥ १२ ॥

प्रविशेयुः । उभयवचनमानुपूर्वोसिध्यर्थं ॥ १२ ॥

प्राच्यागारमशमानमग्निङ्गोमयमक्षतां* स्तैलमप उप-
स्पृशन्ति ॥ १३ ॥

गृहं प्राच्याश्मादीनुपस्पृशन्ति ततः प्रविशेरन् ॥ १३ ॥

नैतस्यां रात्र्यामन्नम्यचेरन् ॥ १४ ॥

एतस्यां रात्र्यां अन्नं पचेरन्नमात्याः ॥ १४ ॥

क्रीतोत्यन्नेन वा वर्त्तेरन् ॥ १५ ॥

क्रीतेन वा उत्पन्नेन वा वर्त्तेरन् । केचिदेतत्सूत्रं न पठन्ति ।
॥ १५ ॥

त्रिरात्रमक्षारलवणाग्निः स्युः ॥ १६ ॥

सर्वेऽमात्याः ॥ १६ ॥

द्वादशरात्रं वा महागुरुषु दानाध्ययने वर्जयेरन् ।
॥ १७ ॥

मातापितरौ यश्चोपनीय कृत्स्नं वेदमध्यापयति एते महागुरवः ।
एतेषु मृतेषु द्वादशरात्रं वा दानाध्ययने वर्जयेरन् । दशाहं वेति
वक्ष्यमाणेन सह विकल्पः । नात्राशौचं विधीयते । अपि तु दाना-
ध्ययनवर्जनमात्रं । आशौचन्तु सत्युक्तन्द्रष्टव्यन्दशाहं शावमाशौच-
मित्यादि ॥ १७ ॥

* तिलानिति मुद्रितपु० तथा का० पु० पाठः ।

दशाहं सपिण्डेषु ॥ १८ ॥

मृतेषु दानाध्ययने वर्जयेरन्निति सर्वत्र सम्बन्धनीयं ॥ १८ ॥

गुरौ चासपिण्डे ॥ १९ ॥

उपनीय ह्यस्त्रवेदाध्यापके गुरावसपिण्डेऽपि दशाहं द्वादशाहं
वेति पूर्वेण सह विकल्पः । मातापित्रोस्तु सपिण्डत्वाद्दशाहं द्वाद-
शाहं वा विकल्पः ॥ १९ ॥

अप्रत्तासु च स्त्रीषु ॥ २० ॥

दशाहमेव ॥ २० ॥

त्रिरात्रमितरेषाचार्येषु ॥ २१ ॥

एकदेशाध्यापकेष्वित्यर्थः ॥ २१ ॥

ज्ञातौ चासपिण्डे ॥ २२ ॥

त्रिरात्रमेव समानोदक इत्यर्थः ।

सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।

समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने ॥ २२ ॥

प्रत्तासु च स्त्रीषु ॥ २३ ॥

त्रिरात्रमेव ॥ २३ ॥

अदन्तजाते ॥ २४ ॥

चिराचमेव ॥ २४ ॥

अपरिजाते च ॥ २५ ॥

अपरिजातो नाम असम्पूर्णो गर्भः तत्र च चिराचमेव ॥ २५ ॥

एकाहं सप्तद्व्यचारिणि ॥ २६ ॥

सहाध्यायी सप्तद्व्यचारो तस्मिन् मृते एकाहं वर्जयेत् ॥ २६ ॥

समानग्रामीये च ओचिये ॥ २७ ॥ ॥ ४ ॥

समानग्रामवासिनि च ओचिये मृते एकाहं वर्जयेत् । अना-
शौचनिमित्तेषु गुर्वादिषु ओचियपर्यन्तेषु मृतेष्वध्ययनमात्रं वर्ज-
यितव्यं न दानमित्युपदेशः । अत्रान्ये व्याचक्षुः चिराचमचारलव-
णाग्निनः स्युः । महागुरुषु तु द्वादशरात्रं वा अचारलवणाग्निनः स्यु-
र्विकल्पः । दानाध्ययने वर्जयेरन्दशाहं सपिण्डेषु इत्यनेन प्रकरणे-
नाशौचं विधीयते । *आशौचादिसंक्षेपः । तेन सूतेराशौचविस्तारो
विज्ञेय इति ।

धर्मशास्त्रेषु दाहस्य विहिता चोदकक्रिया ।

येषान्तेषान्तु सर्वेषां दाहकर्मणि साधितं ॥

तत्र त्वनाहिताभ्यादेर्विशेषो वक्ष्यतेऽधुना ।

* इत्याशौचसंक्षेपः इति का० पु० पाठः ।

द्विगुल्लं वह्निराज्यज्ञेत्येवमन्तं समन्भवेत् ॥
 नास्यानुस्तरणी कार्या पात्राणां योजनं तथा ।
 पृषदाज्यन्तथा चार्थादिति गृह्यविदां मनं ॥

नानाहिताग्नेः पात्राचयो विद्यत इति बौधायनः ।

तान्दिग्गन्तु नयेदग्निं प्रेतञ्चापि ततः परं ।
 अयुजे मियुना वृद्धाः पीठसक्रेण वा नयेत् ॥
 प्रेतस्य पृष्ठतोऽमात्या ईयुः पूर्ववदेव च ।
 भूमिभागन्ततः प्राप्य कर्त्ता प्रोचति पूर्ववत् ॥
 गृह्येणानाहिताग्निन्तु दहेत्पत्नीञ्च पूर्ववत् ।
 कपालाग्निर्दहेदन्यमुपनीतं तथा परं ॥
 प्राक् त्वपनयनात् प्रेतं लौकिकाग्निर्दहेत्परं ।
 अग्निवर्णं कपालन्तु तस्मा तच्च विनिश्चिपेत् ॥
 करीषादिततोयोऽग्नेर्जातः स तु कपालजः ।
 सङ्कृतात्मो निधायोऽग्निर्दग्ने त्वत्तरपश्चिमे ॥
 तथा शास्त्रान्तरे दृष्टेः प्रणीतः प्रणयेत्ततः ।
 खाते हिरण्यकलन्तिलांश्चापि विनिश्चिपेत् ॥
 तन्मन्त्रेति पूरैर्बोक्तमिधचित्यादिपूर्ववत् ।
 पत्न्युत्यापनपर्यन्तं धनुरन्तमथापि वा ॥
 तत्रे हिरण्यकलैः छिद्राण्यपिदधाति वै ।
 घृतसिक्तांस्त्रिलांश्चापि क्तिरेत् प्रेतकलेवरे ॥
 अथेममग्ने चमसं पूर्णपात्रानुमन्त्रणं ।
 सद्यं जाम्नु निपात्याथ चतस्रोऽग्नौ जुहोस्त्रि वै ॥

तथाभूतस्य जुहुयात्पञ्चमीं हृदये ततः ।
 सिग्वातादि ततः कुर्यात्ततोऽर्थं प्राप्तसञ्चितं ॥
 ततः प्रज्वालयेदग्निं प्रैषो नात्र भवेदिति ।
 तं दह्यमानमित्यादि सर्वं पूर्ववदेव तु ॥
 अस्त्रिसञ्चयनादेश्चु सर्वसाम्यान् कथ्यते ॥ २७ ॥

इति चतुर्थे चतुर्थी कण्डिका ॥ ० ॥

सञ्चयनमूर्ध्वं दशम्याः कृष्णपक्षस्यायुजास्वेकन-
 क्षत्रे ॥ १ ॥

सञ्चीयन्तेऽस्योनि येन कर्मणा तसञ्चयनं । कृष्णपक्षस्य दशम्या
 ऊर्ध्वमयुजासु तिथिषु एकादशी त्रयोदशी पञ्चदशीत्यासु । एक-
 नक्षत्रे येन नास्मा एकमेव नक्षत्रमभिधीयते तन्नामके नक्षत्र इत्यर्थः ।
 आषाढाद्वयं फल्गुनीद्वयं प्रोष्ठपदाद्वयमिति षड्भ्योऽन्यत्र नक्षत्रे
 कर्तव्यमित्यर्थः । अन्तर्दशाहे अतीते वा दशाहे कृष्णपक्षागमनमात्र-
 इदङ्कार्थं नातोत एव दशाह इति नियमः । अतीते दशाह इत्ययं
 पक्षः संवत्सरे सपिण्डीकरणपक्षे एवोपपद्यते द्वादशाहे सपिण्डी-
 करणपक्षे तु नोपपद्यते सपिण्डीकृतस्य प्रेतस्य पृथक्पिण्डे नियो-
 जनस्य प्रतिषेधात् । यः सपिण्डीकृतं प्रेतं पृथक्पिण्डे नियोजयेत् ।

विधिप्लस्त्रेण भवति पिष्ट्वा चोपजायत इति शातातपः । सञ्चित्यै-
कोद्दिष्टं विधीयते आङ्गमस्मै दद्युरिति । तस्मान्तस्मिन् पक्षे
द्वितीयेऽहनि चतुर्थेऽहनीत्यादिकालो द्रष्टव्यः ॥ १ ॥

अलक्षणे कुम्भे पुमांसमलक्षणायां स्त्रियमयुजा-
ऽमियुनाः प्रवयसः ॥ २ ॥

अमङ्गले कुम्भे पुमांसं सञ्चिन्युः । स्तनरहितः कुम्भः । अलक्षणायां
कुम्भां स्त्रियं सञ्चिन्युः । स्तनवती कुम्भी । अयुज इत्यादि पूर्व-
वत् ॥ २ ॥

क्षीरोदकेन शमीशाखया त्रिःप्रसव्यमायतनं *परि-
व्रजन् प्रोक्षति शीतिके शीतिकावतीति ॥ ३ ॥

क्षीरमिश्रोदकेन कर्त्ता प्रोक्षति मन्वावृत्तिरुक्ता शेषं व्याख्या-
तं ॥ ३ ॥

अङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामेकैकमस्थिसंज्ञादयन्तोऽ-
वदध्युः पादौ पूर्वं शिर उत्तरं ॥ ४ ॥

कर्त्ता प्रोक्षति सञ्चेतारोऽङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामेकैकमस्थि गृ-
हीत्वाऽसंज्ञादयन्तः शब्दे यथा न स्यात्तथा कुम्भोऽवदध्युः । पादौ
पूर्वमवदध्युः शिर उत्तरमवदध्युः । उभयवचनमानुपूर्वी सिद्ध्यर्थं ॥ ४ ॥

* आयतनमिति मुद्रितपु० नास्ति ।

सुसञ्चितं सञ्चित्य पवनेन सम्पूय यत्र सर्वत आ-
पो नाभिःस्यन्देरन्नया वर्षाभ्यस्तत्र गर्त्तेऽवदध्युरूप-
सर्प मातरं भूमिमेतामिति ॥ ५ ॥

त्रिरःपर्यन्तं कुम्भेऽवधाय ततो भस्म शूर्पेण संशोष्य सूक्ष्मा-
न्यस्त्रीनि त्रिरस उपरि सञ्चित्य ततोऽभित आकाशं इत्यादिलक्ष-
युक्ते देव्ने गर्त्तं खात्वा यत्र गर्त्तं सर्वतोऽपि दिग्भ्योऽधस्तिर्दक् चापो-
न निखन्देरन् वर्षाभ्योऽन्यास्तस्मिन् गर्त्ते कुम्भमवदध्युः उपेत्यृचा
मन्त्रं कर्त्ता ब्रूयात् । उत्तरांश्च मन्त्रान् कर्त्तव्यं ब्रूयात् ॥ ५ ॥

उत्तरया पांसून्मघकिरेत् ॥ ६ ॥

ऊर्ध्वञ्च खेत्येतया पांसून् प्रक्षिपेत् अवटे । यथा कुम्भं आनन-
पर्यन्तं निमग्ना भवति ॥ ६ ॥

अवकीर्योत्तरां ॥ ७ ॥

अवकीर्णे गर्त्ते कुम्भाननपर्यन्ते तत ऊर्ध्वञ्च मा नेत्येतां अघेत् ।
अवकीर्यवचनं पांसुप्रक्षेपो न धर्ममात्रं कार्योपि तु कुम्भाननपर्यन्तं
गर्त्तपूरणायान्नं कर्त्तव्य इत्येवमर्थं ॥ ७ ॥

उत्ते स्तभामीति कपालेनापिधायाद्यानवेक्षं प्रत्या-
ब्रज्याप उपस्पृश्य आह्वमस्मै दद्युः ॥ ८ ॥ ५ ।

तत उत्तर इत्यृचा घटादिकपालेन कुम्भमपिधाय ततो गर्त-
स्वार्थपान्नं पूरणं करोति यथा कुम्भो न दृश्यते । कर्मान्तरास्तित्व-
ज्ञापनार्थादथशब्दादथमर्थो लभः । ततो न वेचं पृष्ठतो नीच-
मासः प्रत्याग्नजन्ति । ततोऽप उपस्युश्च ज्ञात्वेत्यर्थः । ततोस्मिन्नहनि
शब्दं अस्मै प्रेताय केवलाय द्युरेकोद्दिष्टविधानेन ॥ ८ ॥

इति चतुर्थे पञ्चमी कण्डिका ॥ ० ॥

गुरुणाभिमृता अन्यतोवाऽपक्षीयमाणा अमावा-
स्यायां शान्तिकर्म कुर्वीरन् ॥ १ ॥

गुरुणा अभिमृताः गुरुर्येषां मृतः अन्यतो वा पुत्रपशुहिरण्या-
दिभिरपक्षीयमाणाः सन्तोऽमावास्यायां शान्तिकर्मनाम कुर्युः । तत्र
मन्त्रवतीं क्रियां ज्येष्ठः करोति इतरे तृपासते ॥ १ ॥

पुरोदयादग्निं सहभस्मानं सहायतनं दक्षिणा ह-
रेयुः क्रव्यादमग्निं प्रहिणोमि दूरमित्यर्द्धर्चेन ॥ २ ॥

प्रागादित्योद्दयादग्निं सहभस्मानमायतनेन सह दक्षिणस्यां

दिशि हरेयुः दक्षिणां दिशं प्रति नयेयुरित्यर्थः । क्रव्यादमग्निमित्यर्धर्चेन पचनाग्नेरेवायमुत्सर्गः । गृह्यस्येत्यभ्युपगम्यमानेतिप्रसङ्गः । चेतान्नीनामपि प्रसज्येत । अथ तेषां यावज्जीवं धार्यत्वादुत्सर्गानोपपद्यते । तदत्रापि समानं । औपासनोऽपि यावज्जीवं धार्य एव पाणिग्रहणादिगृह्यं परिचरेदिति वचनात् । तस्मात्पचनस्येति सिद्धं । आयतनशब्देन अधिअयणार्था मेखलादय उच्यन्ते ॥ २ ॥

तं चतुष्पथे न्युष्य यत्र वा त्रिः प्रसव्यं परियन्ति सव्यैः पाणिभिः सव्यानूरूनाग्नानाः ॥ ३ ॥

अथ तमग्निं चतुष्पथे प्रक्षिप्य यत्र वा अदक्षिणस्थां वा अचतुष्पथे वा न्युष्य अथ तमग्निमप्रदक्षिणन्विः परियन्ति सव्यैः पाणिभिः सव्यानूरूनाग्नाना ताद्यमानाः ॥ ३ ॥

अथानवेशं प्रत्याव्रज्याप उपस्पृश्य केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वोपकल्पयीरन्नवान्मणिकान् कुम्भानाचमनीयांश्च शमीसुमनोमालिनः शमीमयमिधुं शमीमय्यावरणी परिधींश्चानडुहङ्गोमयश्चर्म च नवनीतमश्मानं च यावत्योयुवतयस्तावन्ति कुशपिञ्जूलानि ॥ ४ ॥

अथानवेशं पृष्ठतोनीचमाणाः प्रत्याव्रजन्ति । अथ शब्द ऊर्वाहनस्य प्रत्याव्रजनाङ्गत्वाशङ्कानिवृत्त्यर्थः । ततः सर्वे स्नान्ति । ततः

सर्वे केशादीन् वापयन्ति । पुनरपि स्रुतिप्राप्तं ज्ञानदुर्युः । ततो
वक्ष्यमाणान्युपकल्पयेरन् । शब्दोपस्थान्दसः । उपकल्पनविधाना-
त्पुराणानामुत्सर्गः । अनुक्तोपयोगानां यथार्थमुपयोगः कार्यः ।
मणिको नाम जलधारणार्था भाण्डविशेषः । कुम्भा उक्ताः ।
आचमनीया नाम आचमनसाधना उदञ्चनकमण्डलुप्रभृतयः ।
शमीसुमनोमालिनः शमीपुष्पमालिनः । मणिकादीन् स्त्रीश्रवा-
नुपकल्पयेयुः । शमीसुमनोमालिन इति मणिकादेर्विशेषणमित्येके ।
कर्तृणां विशेषणमित्यन्ये । शमीमयमिध्ममुपकल्पयेयुः । प्राकृतस्यायं
विकारः । शमीमय्यावरणी चोपकल्पयेत् । अरणी इत्येतावत्युच्य-
माने एकेन वाक्येन द्रव्यचोदना गुणचोदना च विधातुश्च
ब्रह्म इति कृत्वा शमीमयग्रहणं नैवाधिक्रियते । अरणी ह्यपूर्वा
विधीयते । अतः पुनः शमीमयग्रहणं कृतं परिधीञ्चोपकल्पयेरन् ।
किमर्थमिदमिति न विद्मः । द्रव्यचोदना तावन्न कार्या । इभा-
बर्हिषोश्च सप्तहनमिति स्थालीपाके इध्मसन्नहनस्य दर्शपूर्ण-
मासातिदेशोऽस्ति । इतरेषाञ्च स्थालीपाकातिदेशोऽस्ति । पाक-
यज्ञानामेतत्तन्त्रमिति दर्शपूर्णमासयोश्च परिधयो विहिताः । एक-
विंशतिमिध्मदारूणि भवन्तीति मन्त्रलिङ्गाच्च । एकविंशतिधास-
न्नरामीति । अथ परिधीन् परिदधाति रक्षसामपहत्यै इत्यर्थवा-
दाच्च । तस्मादतिदेशादेव सिध्येयुः । शमीमयत्वसिद्ध्यर्थमिति चेत् ।
तदपि न । इध्मस्तावच्छमीमयोऽत्र विहितः । दर्शपूर्णमासयोश्चेध्म-
परिधीनामेकद्रव्यत्वं दृष्टं । पालाशः खादिरो वेध इति बौधायनः ।
तत्र चेध्मग्रहणेनैकविंशतेर्ग्रहणमेकविंशतिमिध्मदारूणीति विधिवाक्ये

अवणात् । वृषान्तरानुक्तेषु । अत्र चेधग्रहणेन परिधिग्रहणे सति
 परिधयोऽपि शमोमया एव भवन्ति । इधसञ्ज्ञा चावश्यमतिदेष्ट-
 यैव । इतरथा सन्नहनमात्रातिदेशेन अरन्निमात्रत्वपालाशत्वादयो-
 ऽपि गुणा न स्युरिष्यन्ते च । तर्हि सर्वासामभ्याधानं प्राप्नोतीति शङ्का
 न कार्या । पञ्चदशदशदशदशदशदधातीति श्रुतेः । इतरेषां च
 चेतावद्विनियोगः कार्यः । तत्र केचित्परिहरन्ति । गुणचोदनैवेयं
 सा च ज्ञापनार्थं । अन्यत्रेधपरिधीनाम्नानावृत्तत्वं कार्यमिति । रक्षो
 हननार्थञ्चावश्यं परिधातव्या एवेति । चशब्दः शमोमयत्वसमुच्च-
 यार्थः । उपकल्पनसमुच्चयार्थत्वे सति सर्वत्र चशब्दं कुर्यात् ।
 एवन्ते परिहृतवन्तः । तदयुक्तमित्यन्ये । अस्मच्छास्त्रे इधग्रहणेन पञ्च-
 दशदशदशकस्य ग्रहणं दृष्टं । प्राचीनावीतीधमुपसमाधाय इधम-
 भिघार्येति च एकविंशतिवादिनाप्युभयत्र पञ्चदशत्वमभ्युपगम्यत
 एव । तत्र स्वशास्त्रदर्शनसामान्यादिभावरहिषोसु सन्नहनमित्य-
 चापि पञ्चदशदशकस्यैव ग्रहणं । पञ्चदशदशकस्य सतः सन्नह-
 नाद्यतिदेशेन प्राप्यते । यथा शस्त्रेष्वेव होत्रकाणामभिहिङ्गार इत्यत्र
 शास्त्रान्तरे होत्रकशब्दस्य सप्तसु त्रिषु वा दृष्टत्वेऽपि अस्मच्छास्त्रे
 मुख्यवर्जितेषु दृष्ट इति कृत्वा द्वादशापि गृह्यन्ते । स्वशास्त्रदर्शनसा-
 मान्यादेवमिहापि स्वशास्त्रदर्शनसामान्यात्पञ्चदशदशकस्य ग्रहणं ।
 एवञ्च कृत्वा प्रकृतौ पार्वणे परिधयो नैव सम्भवन्ति । तदतिदेशादित-
 रेष्वपि पाकयज्ञेषु नैव सम्भवन्ति । प्रकृतौ परिध्यादीनामाचार्येण
 विनियोगानुक्तेषु पञ्चदशदशकस्यैव ग्रहणं । अथोच्यते । एक-
 विंशतिधा सम्भरामीति सन्नहनमन्त्रे सञ्ज्ञा श्रूयते । मन्त्रस्वातिदेशा-

त्पाकयज्ञेष्वपि भवति । पञ्चदशहाष्ठले लिङ्गानुपपत्तिः । न चोद्दः कर्तुं शक्यः । न प्रकृतावूहो विद्यत इति न्यायादिति । तदयुक्तं । नह्यस्य मन्त्रस्य स्थालीपाकः प्रकृतिः किन्तुर्हि दर्शपूर्णमासौ तस्मादत्रास्थोह एव कार्यः । अन्ये तु मन्त्रं नैवेच्छन्ति । अपि चेन्नपरिधीनां गानावृत्तत्वमपि दर्शपूर्णमासयोर्भगवतापस्तम्बेनोक्तं । यत्तूक्तं रचोहननार्थं परिधातव्या इति तदप्ययुक्तं पूर्णपात्रेणैव रचोहननस्य कृतत्वात् । न चात्र प्रणयनस्य हविःप्रणयनार्थमुपपद्यते । आज्यहोमत्वेऽपि दहनकर्मणि प्रणयनदर्शनात् । अपः प्रणयति आपो वै रचोघ्नी रक्षसामपहृत्यै इति श्रुतेः रचोहननार्थत्वं यदुपादीयते तच्चेत् कार्यमन्येन कृतं किमिति तदुपादीयते रचोहननञ्च परिधिकार्यं पूर्णपात्रेणैव कृतमिति न परिधय उपदेयाः । अतः सर्वत्र पञ्चदशदारुक एवेभ्य इति सिद्धं । अनेनैव चाभिप्रायेणाचार्योऽपि पार्वणे परिध्यादीनां विनियोगमनुक्तत्वात्* । बह्वृचानां समाचारश्च सर्वत्रैवमेव । पारम्पर्योपदेशश्चैवमेव । अनेन तु वचनेन परिधयः अपूर्वाः सगुणा विधीयन्ते । तेनात्राप्यूर्ध्वसमिधौ अनुयाजसमिधौ न कार्या विध्यभावात् । नन्वतिदेशप्राप्तेन पूर्णपात्रेणैव अत्र रचोहननस्य कृतत्वात् परिधिविधानन्नोपपद्यते इत्याशङ्क्य न कार्या । नह्यत्र परिधिविधानस्थानेनैव कार्येण भाव्यमित्यत्र किञ्चन प्रमाणमस्ति । विधिभेदान्तस्य कार्यस्थेहान्येन कृतत्वाच्च कार्यान्तरं कल्पनीयमित्यलमतिविस्तरेण । आनडुहङ्गोमयं चर्म चोपकल्पयेद्युः । नवनीतञ्च अस्मानञ्च यावत्यो युवतयः खगृहे तावन्ति कुत्रपिञ्चूलानि चोपकल्पयेद्युः ॥ ४ ॥

अग्निवेलायामग्निं जनयेदिहैवायमितरो जातवेदा
इत्यर्धर्चन ॥ ५ ॥

अथाग्निश्रोत्रत्रिहरणकाले अपराङ्गे शमीमयीभ्यामरणीभ्या-
मग्निं मन्यथेत् अर्धर्चन । अयञ्चाग्निः पचनो भवति ॥ ५ ॥

तन्दीपयमाना आसत आशान्तरात्रादायुष्मतां
कथाः कीर्त्तयन्तीमाङ्गल्यानीतिहासपुराणानीत्यास्था-
पयमानाः ॥ ६ ॥

तं गृहणं मन्त्रस्योत्तराङ्गलाश्रकानिवृत्त्यर्थं । आयुष्मताकुलवृद्धा-
नामन्येषाञ्च कथाः कीर्त्तयन्त इतिहासादीनि माङ्गल्यानि भुवन्तः
मथितमग्निन्दीपयमानाः गृहाद्वहिरेवासते आशान्तरात्रात्रिंश-
यस्मिन् काले तृष्णीमासते जनास्तच्छान्तरात्रं ॥ ६ ॥

उपरतेषु शब्देषु सम्प्रविष्टेषु वा गृहन्निवेशनं वा
दक्षिणद्वारपश्चात्प्रक्रम्याविच्छिन्नामुदकधारां हरेत्त-
न्तुन्तम्बन्रजसोभानुमन्विहीत्योत्तरस्मात् ॥ ७ ॥

ततो यदा न शब्दाः क्वचिदुच्चरन्ति तदा । उत्तरविवक्षाधमनु-
वादोऽयं । सम्प्रविष्टेषु वा अमात्येषु गृहन्निवेशनं वा । किमुक्तं भव-
ति । शान्तरात्रात्प्रागपि यद्यमात्या गृहन्निवेशनं वा प्रवेष्टुं काम-

यन्मे तदा वातेषु प्रविष्टेषु । एवं भ्रान्तराचेण सह विकल्पः । निवे-
 शनशब्देनात्र संवेशनमुच्यते । अथनस्नानमित्यर्थः । उपसर्गव्यत्ययो
 द्रष्टव्यः । उक्तञ्च नैदकैः । निरित्येष समित्येतस्य स्थान इति ।
 तद्वदत्रापि । अनयोरन्यतरे काले कर्त्ता दक्षिणात् द्वारपक्षादारभ्य
 आउत्तरस्माद्द्वारपक्षात्सन्ततामुदकधारां सिञ्चेत् । तन्मुमित्यृचा ॥
 ॥ ७ ॥

अथाग्निमुपसमाधाय पश्चादस्थानडुहञ्चर्मास्तीर्य
 प्राग्ग्रीवमुत्तरस्त्रोमः तस्मिन्नमात्यानारोहयेदारोहता-
 युर्जरसं वृणाना इति ॥ ८ ॥

अथ शब्दोऽस्मिन् कालेऽग्न्यन्तरमौपासनमुपसमादध्यादिति ज्ञा-
 पनार्थं । ततः पश्चादस्थानडुहं चर्मास्तीर्येत्यादिव्याख्यातं । ततश्चर्म-
 ष्यमात्यानारोहयेदारोहतेत्यृचा । कर्त्तव्यं गृह्याः सर्वे पुमांसः
 स्त्रियश्चामात्या इत्युच्यन्ते ॥ ८ ॥

इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामीति परिधिं परिद-
 ध्यात् ॥ ९ ॥

आज्यसंस्कारान्तं ज्ञत्वा इममित्यृचाग्नेः पश्चात्परिधिं परिद-
 ध्यात् । ततो दक्षिणतस्त्रुष्णीन्तत उत्तरतस्त्रुष्णीमेव । परिधिमि-
 त्येकवचनादाद्यस्यैव समन्त्रकत्वमितरौ त्रुष्णीं ॥ ९ ॥

अन्तर्गत्युद्धतां *पर्वतेनेत्यश्मानमित्युत्तरतोम्रेः कृ-
त्वा परं मृत्यो अनुपरे हि पन्थामिति चतसृभिः प्रत्यूचं
हुत्वा यथाहान्यनुपूर्वं भवन्तीत्यमात्यानीक्षेत ॥ १० ॥

अथ अन्तर्गत्युमिति पादेन अश्मानमुत्तरतोम्रेर्निर्दधाति षड्चं
पादग्रहणे इत्यत्र पादशब्दो मूलवाची । यथा पादः पदिति । ते-
नात्र पादमात्रस्य ग्रहणं न षड्चः । तत आज्यभागान्तं कृत्वा परं
मृत्यो इति चतसृभिः प्रत्यूचं व्याख्यातं । तथा कृत्वा यथेत्यूचामा-
त्यानीक्षेत ॥ १० ॥

युवतयः पृथक् पाणिभ्यां दर्भतरुणकैर्नवनीते-
नाङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामक्षिणी आज्यपराचोविस्त-
जेयुः ॥ ११ ॥

अमात्येषु या युवतयः स्त्रियः ता दर्भतरुणकैर्नवनीतं गृहीत्वा
तेनाङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यां पाणिभ्यां अक्षिणी अञ्जते । पृथक्पा-
णिभ्यामिति वचनं पृथक् पृथक् युगपदेवाञ्जीरर्न् । न पर्याये-
णेत्येवमर्थं । तेन द्वित्वं कुशपिञ्जूलानां नास्त्येव । ततोऽनवेक्षमा-
णाः पृष्ठतोविस्तजेयुः कुशपिञ्जूलानि ॥ ११ ॥

इमा नारीरविधवाः सुपत्नीरित्यञ्जाना ईक्षेत ॥ १२ ॥

इमा इत्यृचा कर्त्ता अञ्जाना युवतीरीक्षेत ॥ १२ ॥

* मुद्रितपु० अश्मानमिति उत्तरतः पश्चात् पाठः ।

अश्वन्वतीरीयते संरभधमित्यश्वानङ्गर्त्ता प्रथमो-
भिमृशेत् ॥ १३ ॥

तत एतयाश्वानं कर्त्ता पूर्वमभिमृशेत् । प्रथमवचनात्पश्चा-
दितरेभिमृशेत् तृष्णीं ॥ १३ ॥

अथापराजितायान्दिश्यवस्थायाम्निनानडुहेन गो-
मयेन चाविच्छिन्नया चोदकधारयापोहिष्ठा मयो-
भुव इति तृचेन परीमेगामनेषतेति परिक्रामत्सु
जपेत् ॥ १४ ॥

अग्निनानडुहेन गोमयेन चाविच्छिन्नया चोदकधारया-
पोहिष्ठेति तृचेन सिध्यमानयाऽमात्येषु औपासनाग्निं परियत्सु
तस्मिन् काले अपराजितायां दिशि स्थित्वा कर्त्ता परीम इत्यृचं
जपेत् ॥ १४ ॥

पिङ्गलो^१नड्वान् परिणेतव्यः स्यादित्युदाहरन्ति ॥ १५ ॥

एवं गुणयुक्तानड्वान् परिणेतव्यः । अथ स्विष्टकृदादि समापये-
त् । उत्तरत्रायशब्दात् ॥ १५ ॥

अथोपविशन्ति यत्राभिरंस्यमाना भवन्त्यहतेन वा-
ससा प्रच्छाद्य ॥ १६ ॥

अथोपविशन्ति यत्राभिरंख्यमाना भवन्ति योदेब्रोभीष्टस्तत्रा-
हतेन वामसा प्रहाद्योपविशन्ति ॥ १६ ॥

आसतेऽस्वपन्त आदयात् ॥ १७ ॥

तत्रैव आ उदयादस्वपन्त आसते ॥ १७ ॥

उदित आदित्ये सौर्याणि स्वस्वयनानि च जपि-
त्वाऽन्नं संस्कृत्याऽपनः शोशुचदघमिति प्रत्यृचं हुत्वा
ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वस्वयनं वाचयौत गौः कंसो-
ऽहतं वासश्च दक्षिणा ॥ १८ ॥ ॥ ६ ॥

ततः उदित आदित्ये सौर्याणि स्वस्वयनानि च व्याख्यातानि
जपित्वा अन्नं संस्कृत्येति वचनमाज्यभागान्तं कृत्वा तत एवान्नात्
अपनः शोशुचदघमिति होमः कार्य इत्येवमर्थं । प्रत्यृचं व्याख्या-
तं । तथा ऊवा । अन्नस्य तु धानावत्संस्कारः । ततो होमशेषं
समाप्य तत एवान्नात् ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वस्वयनं वाचयौत ।
ततो गौः कंसोऽहतं वास इति त्रीणि भुक्तवद्भ्यो दक्षिणां दद्यात् ।
आदयादित्येव सिद्धे उदित आदित्य इति वचनमध्यापनकालेपि
सौर्याणि द्विवैवाधेतव्यानि । न कदाचिद्रात्रौ कर्त्तव्यानीत्येवमर्थं ।
तेन प्रत्यवरोहणे चेत् स्वपन्तमध्युदयाच्चेदित्यत्र चापरेद्युर्दिते
जप इति सिद्धं ॥ १८ ॥

इति चतुर्थे षष्ठी कण्डिका ॥ ० ॥

अथातः पार्वणे आङ्गे काम्य आभ्युदयिक एकोद्दिष्टे
वा ॥ १ ॥

अथशब्दोऽधिकारार्थः । इत उत्तरं वक्ष्यमाणो विधिः आङ्गे
वेदितव्य इति । अतः शब्दो हेत्वर्थः । यस्माच्छ्राद्धान्निःश्रेयस-
प्राप्तिः मूढैरपि च क्रियते तस्मादक्ष्याम इति । पार्वणमिति
आङ्गनाम । अन्वर्थसंज्ञा चेयं पर्वणि भवं पार्वणमिति । तथाप्येक-
स्मिन्नेव पर्वणि भवति । अमावास्यायां । नोभयोः पर्वणोः । कुतः ।
पिण्डपिढयज्ञेन सह व्यतिषङ्गदर्शनात् । स्मृतेश्च । विप्रश्चन्द्रचये-
ग्निमानिति मनुः । अमावास्यायां पिढभ्य इति गौतमः । पिढनु-
द्दिश्य यद्दीयते ब्राह्मणेभ्यः अद्भ्या तच्छ्राद्धं । काम्यं आङ्गं पञ्चम्यां
पुत्रकामस्येत्यादि । वृद्धिपूर्त्तनिमित्तमाभ्युदयिकं । एकमेवोद्दिश्य
यच्छ्राद्धं आङ्गमस्मै दद्युः । एकादशाहे एकोद्दिष्टमित्यादि तदे-
कोद्दिष्टं । धर्मभेदात् पृथगुपदेशः । आङ्गइत्येतावतैव सिद्धे पार्व-
णादि ग्रहणं धर्मभेदप्रदर्शनार्थं कर्त्तव्यताविध्वयं च । धर्मभेदमुप-
रिष्टादक्ष्यामः ॥ १ ॥

ब्राह्मणान् श्रुतशीलवृत्तसम्पन्नानेकेन वा काले
ज्ञापितान् स्नातान् कृतपञ्चैचानाचान्तानुदङ्मुखान्
पितृवदुपवेश्यैकैकमेकैकस्य द्वौ द्वौ चींस्त्रोन्वा वृद्धौ
फलभूयस्त्वं न त्वेवैकं सर्वेषां ॥ २ ॥

ब्राह्मणग्रहणं क्षत्रियवैश्यादिनिवृत्त्यर्थं । श्रुतं स्वाध्यायः शीलं

स्वभावः शमदमादियुक्तत्वं क्रोधरागादिवर्जितत्वं च । वृत्तं विहि-
तकरणं निषिद्धवर्जनं च । एतैस्त्रिभिर्गुणैर्युक्तानेकेन वा गुणे-
न युक्तानुपवेश्येत्यनेन संबन्धः । काले ज्ञापितान् स्मृत्युक्तनिमग्न-
णकाले निमग्नितानित्यर्थः । उक्तं च मनुना ।

पूर्वद्युरपरेद्युर्वा आद्भुक्तकर्मणुपस्थिते ।

निमग्नयति अवरान् सम्यग्विप्रान् यथोदितानिति ॥

तेषाञ्चैते नियमा भवन्ति ।

निमग्नितो द्विजः पित्र्ये नियतात्मा भवेत्सदा ।

नच हन्दांस्वधीयीत यस्य आद्भुच्च तद्भवेत् ॥ इति मनुः ।
स्नातानिति वचनं नियमेन स्नातान् भोजयेत् । केनचित्कारणेन
स्नानाशक्तोऽन्नं भोजयेदित्येवमर्थं । अन्ये स्नातानिति समावृत्तानिति
व्याचक्षुः । अन्ये स्नानद्रव्यैः स्नातानिति तच्च स्नानं स्नेन द्रव्येण
कारयितव्यमिति व्याचक्षुः । प्रक्षाल्य पादौ पाणी चेत्याचमनाङ्गत्वेन
विहितं पञ्चैचं शुद्धपादस्थानित्यमिति ज्ञापनार्थं कृतपञ्चैच-
वचनं । तेन शुद्धपादत्वेऽप्यत्र नियमेन पञ्चैचं कार्यमित्यर्थः ।
अन्ये तु स्वयमेव तेषां पादान् प्रक्षालयेदित्येवमर्थमिति व्याचक्षुः ।
आचान्तानिति कर्माङ्गमाचमनं विधीयते । तेन भोजनाङ्गं आद्भु-
च्च द्विराचमेयुः । एवं गुणविशिष्टानुदङ्गुखान् पितृनुपवेशयेत् ।
उदङ्गुखवचनं प्राङ्मुखत्वनिवृत्त्यर्थं । पितृवदिति वचनं ममैते पितर
इत्येवं मनसा ध्यायन् उपवेशयेदित्येवमर्थं इत्येके । अन्ये तु पितु-
र्वृद्धं पितामहाय वृद्धतरं प्रपितामहाय वृद्धतममित्येवं यथावय-
ञ्चपवेशनार्थमिति । एकैकस्त्रैकैकमुपवेशयेत् । दौ दौ चोस्त्रीन्वा

अतोऽपि ब्राह्मणा अधिका भवेयुः । सर्वथा ब्राह्मणाधिक्ये फलाधि-
क्यमस्त्येव । सर्वथाऽल्पकर्मणो महाकर्मणश्च क्वचिदपि समानफलता-
ब्रह्मा न कार्या । महाकर्मविधानानर्थक्यप्रसङ्गात् । न त्वेवैकं सर्वेषां
चयाणां भोजयेत् ।

द्वौ देवे पितृकृत्ये चीनेकैकमुभयत्र वा ।

भोजयेत्सुसमृद्धोऽपि न प्रसज्येत विस्तरे ॥

इति मनुनोक्तस्य एकैकमुभयत्रवेत्यस्य पक्षस्यायं प्रतिषेधः । अस्य
प्रतिषेधं कुर्वता मनुक्तमन्यदनुज्ञातं भवति । तेनैतत् सिद्धं भवति ।
दैवमपि भोजनमत्र कार्यं । तस्य विधिः स्मृतितोऽवगन्तव्यः ।
आचार्येण तु पित्र्यस्यैव विधिरुच्यते । अस्मद्भृद्योक्तेति कर्त्तव्यता-
मात्रमेव कार्यं । न शास्त्रान्तरं दृष्ट्वा विस्तरः कार्यः । मнुरपि ।

सत् क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदं ।

पञ्चैतान्विस्तरौ हन्ति तस्मान्नेहेतं विस्तरं ॥

बहुल्यं वा स्वमृद्धोक्तं यस्य कर्म प्रकीर्तितं ।

तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते सर्वः कृतो भवेत् ॥ इति गृह्यविदः ।

ये स्नेनपतितक्लीबा ये च नास्तिकवृत्तयः ।

इत्याद्याश्च वर्ज्या इति ॥ २ ॥

काममनाद्ये ॥ ३ ॥

आद्यं सपिण्डीकरणं । चीनुद्दिश्य क्रियमाणआद्धमध्ये तदेव हि
प्रथमं । तद्वर्जितेषु सर्वेषु आद्धेषु कामन्त्रयाणामेकं भोजयेत् ।
सपिण्डीकरणे तु नियमेन चयाणां त्रिभिर्भायं । काममिति वचन-

मापत्कस्योऽयमिति ज्ञापनार्थं । अन्ये त्वनाद्ये पार्वणवर्जित इति व्या-
चक्षुः । तद्वच्च प्रथमन्निर्दिष्टं । अन्ये त्वनाद्ये अभोजने आमहिरस्ये
आद्धादाविति । आमैर्वा फलमूलैर्वा प्रदानमात्रं हिरस्येन वा प्रदा-
नमात्रं इति बौधायनः । अन्ये त्वनाद्ये दुर्भिक्ष इति । अन्ये त्वनाद्ये
आद्याभावे अज्ञाभावे सम्पदभाव इति ॥ ३ ॥

पिण्डैर्व्याख्यातं ॥ ४ ॥

जीवमृतानां पिण्डनिपरणमधिकृत्य ये पक्षाः पिण्डपितृयज्ञे
उक्तास्ते आद्धेऽपि विज्ञेयाः ॥ ४ ॥

अपः प्रदाय ॥ ५ ॥

उपवेग्ननादनन्तरं ब्राह्मणपाणिष्वपो ददाति । आग्नेयीमुखः
प्राचीनावीती पितृकर्म कुर्यात् ॥ ५ ॥

दर्भान् द्विगुणभुग्नानासनं प्रदाय ॥ ६ ॥

ततो दर्भान् द्विगुणभुग्नानासनेषु ददाति । आसनं प्रदायेति
षप्तम्यर्थे द्वितीया । आवेग्नस्य प्राक् चोदितत्वात् ॥ ६ ॥

अपः प्रदाय ॥ ७ ॥

ततः पुनरपो ददाति ॥ ७ ॥

तैजसाश्ममयमृण्मयेषु त्रिषु पात्रेष्वेकद्रव्येषु वा द-
र्भान्तर्हितेषुः आसिच्य शन्नो देवीरभिष्टय इत्यनु-
मन्वितासु तिलानावपति तिलोऽसि सोमदेवत्यो गो-
सवे देवनिर्मितः । प्रत्नवद्भिः प्रत्तः स्वधया पितृनिर्मा-
ल्लोकान् प्रीणयाहि नः स्वधा नम इति ॥ ८ ॥

ततस्तेजसमेकं पात्रं अश्ममयमेकं मृण्मयमेकं एतेषु त्रिषु पा-
त्रेषु । त्रिद्रव्यासम्भवे एकद्रव्येषु वा त्रिषु पात्रेषु । त्रीण्यपि तैज-
सानि वा त्रीण्यश्ममयानि वा त्रीण्यपि मृण्मयानि वा तान्याग्नेयी-
दिक्संस्थानि निधाय तेषु दर्भानन्तर्धाय ततस्तेष्वप्यो निषिच्य ततः
शन्नो देवीरित्यृचा पात्रत्रयस्था आपोऽनुमन्त्रयेत् । सद्यदेव शक्य-
त्वान्मन्त्रावृत्तिः । ततस्त्रिषु पात्रेषु तिलानावपति तिलोऽसोति
मन्त्रेण प्रतिपात्रं मन्त्रावृत्तिः । पितृशब्दस्योच्चे नास्तीत्युक्तं प्राक् ।
ततः पात्रेषु गन्धमाख्याद्यावपेत् ॥ ८ ॥

प्रसव्येन ॥ ९ ॥

पिच्यङ्गर्म सर्वं प्रसव्येनाप्रदक्षिणेन कार्यमप्रदक्षिणं कार्यमित्यर्थः
द्वितीया तु प्रकृत्यादिष्टत्वात् द्रष्टव्या । समेन धावतीतिवत् । प्रद-
क्षिणमुपचार इत्याभ्युदधिके अपवाददर्शनाद्योगविभागोऽवगतः ॥

॥ ९ ॥

इतरपाण्यङ्गुष्ठान्तरेणोपवीतित्वाहक्षिणेन वा स-
 व्योपगृहीतेन पितरिदं ते अर्घ्यं पितामहेदं ते अर्घ्यं
 प्रपितामहेदं ते अर्घ्यमिति ॥ १० ॥

उत्तरत्रोपवीतयेति विधानात्सर्वमिदं पित्र्यं प्राचीनावीतिना
 कार्यमित्युक्तं । अधुना उपवीतित्वादिति हेतुर्निर्द्देशादत आरभ्या-
 र्वागन्धमाख्यादिदानाद्यज्ञोपवीतिना कर्म कर्त्तव्यमिति गृह्यविदः ।
 इतरस्य सव्यस्य पाणेरङ्गुष्ठान्तरेणार्घ्यं प्रयच्छेत् । उपवीतित्वाद्धेतोः ।
 पित्र्ये तावत् प्राचीनावीतिना भाव्यमयं चोपवीती तस्मादित्यर्थः ।
 येन पाणिना कर्म करोति दक्षिणेन वा सव्येन वा तस्मिन्नंसे यज्ञो-
 पवीते स्थिते प्राचीनावीती भवति । ततोऽन्यस्मिन्नंसे स्थिते उप-
 वीती भवति । अत्र त्वपवीतित्वात् प्राचीनावीतित्वसिद्ध्यर्थं सव्य-
 पाणिपिहतीर्थेन दातव्यमित्यर्थः । अथ वा सव्यपाणेः शिष्टगर्हित-
 त्वाद्दक्षिणं पाणिं सव्येन पाणिना गृहीत्वा दक्षिणेनैव पाणिना
 उपवीत्येवार्घ्यं प्रयच्छेत् । पित्रादित्रयाणां त्रिभिर्मन्त्रैः यथाक्रमं
 प्रयच्छेत् ॥ १० ॥

अपूर्वं ॥ ११ ॥

अर्घ्यप्रदानात् पूर्वमन्या अथपो दद्यादित्यर्थः ॥ ११ ॥

ताः प्रतिग्राहयिष्यन् सन्नत् सन्नस्वधा अर्घ्या इति ॥

॥ १२ ॥

अर्थाइति निवेदयेदिति शेषः । ता अर्था आपः प्रतिग्राहयिष्यन्
 प्रतिग्रहणात् पूर्वं स्रष्टृदार्था अपो निवेदयेत् । स्वधा अर्था
 इति मन्त्रेण । पित्रर्थं यावन्तो ब्राह्मणास्तेभ्यः सर्वेभ्यः प्रथममेकमेव
 पात्रं स्रष्टृनिवेदयेत् । न प्रतिब्राह्मणं । तथा पितामहार्थानां
 द्वितीयं स्रष्टृदेव । प्रपितामहार्थानां तृतीयं स्रष्टृदेवत्येवमर्थं स-
 र्टृदार्थादिति वचनं । निवेदनस्य स्रष्टृत् नियमादन्यासामपान्दानं
 अर्थादानञ्च अर्थादानञ्च प्रतिब्राह्मणमावर्त्तते । निवेदान्योदक-
 दानार्थादानेषु पदार्थानुसमयः काण्डानुसमयो वा द्रष्टव्यः । गन्धा-
 दिदाने च तथा । एवमेकैकस्थानेकपत्रे । एकैकपत्रे त्वेकैकं पात्रमेकै-
 कस्य निवेद्यान्या अप एकैकस्य दत्त्वा अर्था अप एकैकस्य दद्यात् ।
 सर्वेषामेकपत्रे त्रीण्यपि पात्राणि तस्यैव निवेद्य पुनः पुनरन्या
 अपो दत्त्वा तस्यैव चिरार्थान्निभिर्मन्त्रैः प्रयच्छेत् ॥ १२ ॥

प्रसृष्टा अनुमन्त्रयेत् या दिव्या आपः पृथिवी सम्ब-
 भूवुर्या अन्तरिक्ष्या उत पार्थिवीर्याः । हिरण्यवर्णा
 यज्ञियास्ता न आपः शंस्योना भवन्त्विति संसवान्-
 समवनीयताभिरङ्गिः पुत्रकामो मुखमनक्ति ॥ १३ ॥

ब्राह्मणैः प्रसृष्टा निर्णीता अर्था अपोऽनुमन्त्रयेत् या दिव्या
 इत्यनेन मन्त्रेण । प्रसृष्टा इत्यादिकर्मणि ऋत्विजः । भूतकाल-
 त्वमात्रे आनर्थक्यप्रसङ्गात् । तेन प्रतिब्राह्मणं पृथगनुमन्त्रणं ।

अर्थं दत्त्वा दत्त्वा निर्णीतास्तदानामेवानुमन्त्रयेत् । एवं सर्वेषामर्थं
दत्ते संस्त्रवानर्थशेषान् पात्रगतान् तानेकीकरोति । उत्तरे द्वे पात्रे
प्रथमपात्रे आसिञ्चतीत्यर्थः । एवं गृह्यविदः । ततस्ताभिरेकी-
कृताभिरङ्गिः पुत्रकामश्चेन्मुखमनक्ति । न चेन्नानक्ति ॥ १३ ॥

नोद्धरेत्प्रथमं पात्रं पितृणामर्घ्यपातितं ।

आवृत्तास्तत्र तिष्ठन्ति पितरः शौनकोऽब्रवीत् ॥१४॥

॥ ७ ॥

पितृणामर्घ्यपातितं पितृणामर्घ्यशेषा आपो यस्मिन् पात्रे एकी-
कृता एवभूतं प्रथमं पात्रं तस्माद्देशान्मोद्धरेत् । समवनयनदेशान्ना-
पनयेदाश्राद्धपरिसमाप्तेः । किमिति नोद्धरेत् । यस्मात् तस्मिन्
पात्रे पितरस्तृतीयपात्रेण पिहितस्तिष्ठन्तीति गृह्यज्ञाः तृतीयेन
पात्रेण प्रथमपात्रस्यापिधानमिच्छन्ति । अन्ये तु तत्रेति तृतीयार्थं
सप्तमी । तेनायमर्थः । आवृत्तास्तेन प्रथमेन पात्रेण पितरस्तिष्ठ-
न्तीति । एतदुक्तं भवति । अर्घ्यपातितं प्रथमं पात्रं न्यम्बिलं कुर्यात् ।
तच्च नोद्धरेत् आसमाप्तेरिति व्याचक्षुः । शौनकोऽब्रवीत् शौनक-
एवमवादीत शौनकग्रहणं तस्य पूजार्थं । न विकल्पार्थं ॥ १४ ॥

इति चतुर्थे सप्तमी कण्डिका ॥ ० ॥

एतस्मिन् काले गन्धमाल्यधूपदीपाच्छादनानां
प्रदानं ॥ १ ॥

आच्छादनं वस्त्रं । इदानीं प्राचीनावीती भवेत् । ततो गन्धा-
दीनि पञ्च ब्राह्मणेभ्यो ददाति । एतस्मिन् काले इति वचनं एतस्मिन्
काले एतान्येव ददातीत्येवमर्थं । तेन गोहिरण्यादीनां आङ्गान्ते
प्राक् स्वधावाचनात् प्रदानं कार्यमिति सिद्धम् ।

इत्वा तु दक्षिणां ब्रह्मा स्वधाकारमुदाहरेदिति सूत्रेः ॥१॥

उद्धृत्य घृताक्तमन्नमनुज्ञापयत्यग्नौ करिष्ये करवै
करवाणीति वा ॥ २ ॥

अनाहिताग्नेः पिण्डपिष्टयज्ञस्य च पार्वणस्य व्यतिषङ्गो भवति ।
इभोपसमाधानान्तं पिण्डपिष्टयज्ञं कृत्वा ब्राह्मणपञ्चैवाद्याच्छा-
दनान्तं पार्वणं कृत्वा ततः पिण्डपिष्टयज्ञस्थालीपाकादन्नमुद्धृत्य
घृताक्तं कृत्वा पित्रायर्धान् ब्राह्मणाननुज्ञापयति अग्नौ करिष्ये इति
वा अग्नौ करवै इति वा अग्नौ करवाणीति वा ॥ २ ॥

प्रत्यभ्यनुज्ञा क्रियतां कुरुष्व कुर्विति ॥ ३ ॥

ब्राह्मणैरेवं प्रत्यभ्यनुज्ञा देया क्रियतामिति वा कुरुष्वेति वा
कुरु इति वा । यथा सङ्गं ॥ ३ ॥

अथाम्नौ जुहोति यथोक्तं पुरस्तात् ॥ ४ ॥

ततो अग्नौ जुहोति उक्तमार्गेण मेक्षणेनावदायावदानसम्पदा जुहुयात् सोमाय पितृमते स्वधा नमोऽग्नये कथवाहनाय स्वधा नम इति स्वाहाकारेण वाग्निं पूर्वं यज्ञोपवीती मेक्षणमनुग्रह-
त्येति । अथशब्दे होमादर्वाचीनं पिण्डपितृयज्ञाङ्गं पूर्वं कृतमिति ज्ञापनार्थः । तेनानयोर्व्यतिशङ्गे लब्धः । अग्नौ वचनमुत्तरविव-
चार्यं ॥ ४ ॥

अभ्यनुज्ञायां पाणिषेव वा ॥ ५ ॥

अभ्यनुज्ञायामिति यदि ब्राह्मणाः पाणिषु होममभ्यनुजान-
न्ति । अग्निकार्यकरत्वं यदि स्वेषामभ्युपगच्छन्तीत्यर्थः । तथा सति
पाणिषु जुहोति । अनुज्ञावचनं प्रत्यभ्यनुज्ञावचनञ्च नैव क्षः । कथं
तर्ह्यभ्यनुजानन्ति वा न वेति ज्ञातुं शक्यं । उच्यते । यत्र पिण्ड-
पितृयज्ञप्राप्तिरस्ति तत्राग्निप्राप्तिसङ्गावात् पाणिहोमं नाभ्यनुजा-
नन्ति । यत्र तु पिण्डपितृयज्ञकल्पप्राप्तिर्नास्ति तत्राग्निप्राप्त्यभावात्
पाणिहोममभ्यनुजानन्ति । कथं पुनस्तत्रान्यभावः गृह्याणि वक्ष्याम
इति हि प्रतिज्ञातं । उच्यते । पाणिमुखाः पितर इति श्रुत्याक-
र्षादग्निर्निवर्त्तितः । एवञ्च कृत्वा विधिवशेन तेषामभ्यनुज्ञा वि-
ज्ञेया न तु प्रतिवचनेनेति सिद्धं । तेनाभ्यनुज्ञायामित्यस्य पिण्ड-
पितृयज्ञकल्पप्राप्त्यभावेनान्यभाव इत्ययमर्थः । ताभ्यामेव मन्वा-
भ्यां पाणिषु जुहुयात् । यावन्तो ब्राह्मणाः पित्रादित्रयार्थं उप-

विष्टास्त्रेषां सर्वेषां पाणिषु जुहोति । वचनात् । मन्त्रौ च द्वौ ।
 तत्रार्थादेकैकां आजतिं विष्टञ्च विष्टञ्च सर्वेषां दक्षिणपाणिषु जुहोति ।
 मेचणानुप्रहरणमर्थालुप्तं । अन्ये तु पाणिनैव जुहति । तत्पक्षे सुतरां
 लुप्तं । अन्ये तु प्रतिब्राह्मणं द्वे द्वे आजती ताभ्यामेव मन्त्राभ्यां
 जुहति । विग्रहविध्यभावादारम्भसामर्थ्याच्चेति । एवं पाणौ होमः ।
 अस्मिन् पक्षे पिण्डनिपरणकाले ब्राह्मणानां समीपे पिण्डनिर्व्व-
 पणं भवति । उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डान्दद्याद्वा पितृयज्ञवदिति
 श्रुतिः । पाणिहोमस्य विषयमुत्तरत्र विस्तरेण विभावयिष्यामः ।
 अनाहिताग्नेः पार्वणे अग्नौ करणमेव । न पाणिहोमः । पाणि-
 होमं श्रुत्या दृढयति ॥ ५ ॥

अग्निमुखा वै देवाः पाणिमुखाः पितर इति हि
 ब्राह्मणं ॥ ६ ॥

देवानामग्निमुखत्वादग्नौ होमः । पितॄणां पाणिमुखत्वात्पाणौ
 होमो युक्त एवेत्यर्थः ॥ ६ ॥

यदि पाणिष्वाचान्तेष्वन्यदन्नमनुदिशति ॥ ७ ॥

अर्थद्वयमत्र विधातुमिष्टमिति गम्यते । तत्राग्नौ कृत्वा भोज-
 नेषु भोजनार्थमन्यदन्नमनुदिशति ददातीत्येकोऽर्थः । यदि पाणि-
 होमः कृतः तदाचान्तेषु अन्यदन्नं ददातीत्यपरः । आचान्तशब्दे

विप्रतिपन्नाः तत्र केचिदाहुः यदा पाणिषु शैमः तदाहुतमन्नं
भाजनेषु निधाय अभक्षयित्वैव निष्क्रम्याचामेयुः । आचान्तेष्वन्य-
दन्नं ददाति । ननु यदि भक्षणं न कृतं तर्ह्याचमने विधिर्न घटते ।
अशुचिवाभावादिति चेत् । वयं पृच्छामः । कृतेऽपि भक्षणे कि-
मित्याचमेयुः । अशुचिवादिति चेत् । अशुचिलेऽपि किमित्याच-
मेयुः । वचनादिति चेत् । तदत्राप्यविशिष्टं । अत्रापि हि पाणि-
शैमनिमित्तमाचमनञ्चोच्यते । न च सर्वमाचमनमशुचित्वनि-
मित्तं । कर्माङ्गनिमित्तकयोरपि विद्यमानत्वात् । तथाहि पिण्ड-
दानमुक्त्वाह मनः ।

आचम्योदक् परावृत्य त्रिराचम्य शनै रसृजिति ।

नैमित्तिकञ्चेदमशुचिवाभावात् । तद्वदिदमपि नैमित्तिकं । पूर्वं-
प्राशननिषेधश्च दृश्यते ।

अन्नं पाणितले दत्तं पूर्वमन्नन्धबुधयः ।

पितरस्तेन तृप्यन्ति श्रेषान्नं न लभन्ति ते ॥

यच्च पाणितले दत्तं यच्चान्नमुपकल्पितं ।

एकीभावेन भोक्तव्यं पृथक् भावो न विद्यते ॥ इति ।

ननु सपिण्डीकरणे दृश्यते । हुतशेषं पितृभ्यः पाणिषु ददातीति ।
तस्यैवायं निषेधः । ददाति चोदितत्वात् तस्य इदन्तु जुहोति
चोदितं तस्मान्नास्य निषेध इति चेत् । तत्र ब्रूमः । दत्तशब्देन
विधितोयत्पाणौ निहितं अन्नन्दुच्यते । एवमुदीच्या आहुः ।
भात्यकारास्वेतन्नेच्छन्ति । चमुभक्षणे । आचान्तेष्विति भाक्षतेष्वि-
त्यर्थः । पाणिषु हुतशेषेषु प्राशितेष्वन्यदन्यं ददाति न तयो-

मिथ्याभावः कार्यः अथाग्नौ करणपक्षे । अन्यभावे तु विप्रस्य
पाणावेवोपपादयेत् । घोह्यग्निः स द्विजो विप्रैर्मन्त्रदर्शिभिरुच्यत
इति हि मनुनाग्निसाम्यं दर्शितं । तत्र प्राग्नितेव्वाचमनं न कार्यं ।
अग्निमुख्यत्वदर्शनात् । प्रयोगान्तरस्य च तद्विषयस्याविधानात् । के-
चित्तद्गुणनिवेशनादिप्रयोगान्तरं कुर्वन्ति तत्पक्षे आचमनं कार्यं
न वेति चिन्त्यं । अन्नं पाणितले दत्तमित्ययं निषेधः सर्पिण्डीकरण-
एव । तस्य ददाति चोदितत्वात् । अस्य न भवति जुहोति चोदि-
तत्वात्तच्छब्दचोदितस्यैव च तद्गृहणं युक्तं तस्यैव प्रथमं सम्प्रत्यया-
दिति । अत्र युक्तं ज्ञात्वा कार्यं ॥ ७ ॥

अन्नमन्त्रे ॥ ८ ॥

ऊतशेषमन्नं भोजनार्थेषु पात्रेषु निहितेष्वक्षेत्रेषु ददाति अग्नि-
होमे पाणिहोमे च समानमिदं ॥ ८ ॥

सृष्टं दत्तमृद्भुकमिति ॥ ९ ॥

सृष्टं प्रभृतन्दत्तं ऋद्भुकं ऋद्धिकरणशीलं । इति शब्दोद्देश्यार्थः ।
तस्मात्प्रभृतमन्नं देयमिति भोजनस्य पर्याप्तमात्रं न देयं । ततो-
ऽप्यधिकं देयं यथोच्छिद्येतेत्यर्थः ॥ ९ ॥

तृप्तान् ज्ञात्वा मधुमतीः आवयेदक्षन्नमीमदन्तेति
च ॥ १० ॥

मधुवाता इति तिस्रो मधुमत्य इति प्रसिद्धाः। अन्नाद्विनि-
वृत्तेच्छाम् ज्ञात्वा ततो मधुमतीति तिस्रोऽचन्नित्येकां आवयेत्।
दशेषु आवयेदित्येव वक्तव्ये ज्ञात्वेति वचनं ज्ञात्वेताः आवयेत् पूर्वन्तु
भोजनकाले अन्याः आवयेदित्येवमर्थं। मनुनाप्युक्तं।

स्वाध्यायं आवयेत्पित्र्ये धर्मशास्त्राणि चैव हि।

आख्यातानीतिहासांश्च पुराणानि खिलानि चेति ॥ १० ॥

सम्पन्नमिति पृष्ट्वा यद्यदन्नमुपयुक्तं तत्तत्स्थालीपा-
केन सह पिण्डार्थमुद्धृत्य श्रेष्ठं निवेदयेत् ॥ ११ ॥

अथ सम्पन्नमित्यनेन वाक्येन ब्राह्मणान् पृच्छति ते च सम्प-
न्नमिति प्रत्यूचुः। ततोयद्यदन्नमुपयुक्तं तस्मात् तस्मादन्नादुद्धरन्ति
पिण्डार्थं। तत्तत्स्थालीपाकेन सहैकोकरोति अन्नप्रकीरण-
ार्थञ्चार्थादस्मिन्नेव काले सर्वस्माद्भुक्तशेषादुद्धरति। ततो भुक्तोद्धृत-
श्रेष्ठं निवेदयेत् ब्राह्मणेभ्यः। इदं श्रेष्ठं किमनेन कर्त्तव्यमिति। स्था-
लीपाकेन सहेति नात्रापूर्वः स्थालीपाकश्चाद्यते। सर्वश्राद्धेषु
प्रसङ्गात्। अनिष्टञ्चैतत्। तेनानुवाद एवायं। तेन यत्र स्थाली-
पाको विहितस्तत्र तेन भुक्तशेषेण च पिण्डनिपरणं भवति। यत्र
तु स्थालीपाकविधिर्नास्ति तत्र भुक्तशेषेणैव केवलेन निपरणं भव-
ति। आचार्येणाष्टौ आहुतान्युक्तानि।

अन्वष्टक्यञ्च पूर्वद्युर्मासि मासि च पार्वणं।

काम्यमभ्युदयेष्टम्यां एकोद्विष्टमथाष्टमं॥

तत्र पूर्वेषु चतुर्षु स्थालीपाकादुद्धृत्याग्नौ करणं । अग्निसमीपे स्थाली-
पाकेन भुक्तशेषेण च पिण्डनिपरणं । पिण्डपिढयज्ञकल्पस्य तेषु वि-
द्यमानत्वात् । तच्च साधितमेव प्राक् । उत्तरेषु चतुर्षु भोजनार्थाद-
न्नादुद्धृत्य घृताक्तं कृत्वा पाणिहोमः । ब्राह्मणसमीपे भुक्तशेषमात्रेण
पिण्डनिपरणं । तेषु स्थालीपाकविध्यभावात् पिण्डपिढयज्ञकल्प-
प्राप्त्यभावाच्च । तत्रार्थाल्लेखा च तदभ्युक्षणं च सकृदाच्छिन्नावस्तरणं
च लेखा चिरुदकेनेत्यादिपत्नीप्राशनान्तं भवति । अग्निं प्रत्येया-
दिति तु न भवति अन्यच्चातिप्रणयनादिसर्वं न भवति ॥ ११ ॥

अभिमतेऽनुमते वा भुक्तवत्स्वनाचान्तेषु पिण्डान्नि-
दध्यात् ॥ १२ ॥

शेषं निवेदितं ब्राह्मणैर्यद्यभिमतं स्वीकर्तुं अभिप्रेतं तदा
तेभ्यो दद्यात् । अथ यद्यनुमतं मनुज्जातं इष्टैः सहोपभुज्यतामिति
तदा स्वीकृत्य ज्ञातिभिर्बान्धवैश्च सहोपभुञ्जीत । मनुरपि ।

ज्ञातिभ्यः सत्कृतन्दत्वा बान्धवानपि पूजयेत् । इति ।
ततो अनाचान्तेषु पिण्डान्निदध्यात् पूर्वोक्तविधिना । अनाचान्ते-
ष्वित्येव सिद्धे भुक्तवत्स्वितिवचनं भुक्तवत्स्वेव निदध्यात् । न पूर्व-
मित्येवमर्थं । मनुना भोजनात् पूर्वं निपरणं विहितं तन्न कार्य-
मिति । अतो ज्ञायते । अन्यस्य मनुप्रोक्तस्याविरुद्धस्याङ्गस्येच्छातः
करणमिति ॥ १२ ॥

आचान्तेष्वेके ॥ १३ ॥

आचान्तेषु निपरणमेके इच्छन्ति ॥ १३ ॥

प्रकीर्यान्नमुपवीथीं स्वधोच्यतामिति विसृजेत् ॥

॥ १४ ॥

आचमनोन्तरकालमुच्छ्रितानां समीपेषु अन्नं प्रकुरेत् । अना-
चान्तेषु पिण्डदानपक्षेऽपि पिण्डन्दत्वा तत उच्छ्रितानां समीपे
अन्नं प्रकुरेत् । मन्तरपि ।

सार्ववर्णिकमन्नाद्यमानीया म्नाथ्य वारिणा ।

समुत्सृजेद्भुक्तवतामपतोविकिरन् भुवि इति ॥

अधुना प्रथमं पात्रं विवृणुयात् । तत उपवीथ यज्ञोपवीतो
भूत्वेत्यर्थः । मन्तरपि ।

उद्धृते दक्षिणे पाणवुपवीत्युच्यते बुधैः ।

सध्वे प्राचोनमावीती निवीतो कष्टसञ्जन इति ।

ततो दक्षिणां दत्वा ॐ स्वधोच्यतामिति ब्राह्मणान्विसृजेत् ।
अतिसृजेत् । अनुजानीयादुत्यापयेदित्यर्थः । ते च ॐ स्वधेति
प्रत्यूचुः ॥ १४ ॥

अस्तु स्वधेति वा ॥ १५ ॥ ॥ ८ ॥

अस्तु स्वधेति वा विसृजेत् । तथा सति ते च अस्तु स्वधेति
प्रत्यूचुः ।

विसृज्य ब्राह्मणांस्तांस्तु नियतो वाग्यतः शुचिः ।

दक्षिणान्दिभ्रमाकाङ्क्षन्वाचेतेमान्बरान् पितृन् ॥

दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ।

अद्वा च नो माव्यगमद्वज्जधेयञ्च नोऽस्त्विति ॥

उच्छेषणन्तु तन्निष्ठेद्यावद्विप्रा विसर्जिताः ।

ततो गृहबलिं दद्यादिति धर्मो व्यवस्थित इति मनुः ।

अष्टौ आद्धानीत्युक्तं । तत्रान्वष्टक्यञ्च पूर्वेषुश्च मासि मासि चेति
आद्ध्यत्रयं द्वितीयेऽध्याये व्यक्तोक्तं । पार्वणञ्चानाहिताग्नेर्यत्की-
कृतमेव । आहिताग्निस्तु पिण्डपितृयज्ञं समाप्य ततः पार्वणं क-
रोति । पितृयज्ञन्तु निर्वर्त्येति मनुः । तत्र पाणिहोमः । ब्रा-
ह्मणसमीपे भुक्तशेषमात्रेण पिण्डदानञ्च । काम्ये च पाणि-
होमः । भुक्तशेषमात्रेण पिण्डदानञ्चास्त्येव । मासिआद्ध्यस्य
पार्वणस्य च एककार्यत्वादन्वतरेणैवालमित्युक्तं । तत्र मासिआद्ध्यं
कृतवांश्चेत्पार्वणि केवलं पिण्डपितृयज्ञः कार्य एव । काम्य-
आद्ध्यं कृतञ्चेत्तेनैवालं न पुनर्मासिआद्ध्यं पार्वणआद्ध्ये कार्यं ।
काम्यश्रुतिस्तु तिथिविशेषमपेक्ष्य चरितार्था न पुनरावर्त्तयितुं श-
क्नोति । अग्निहोत्रद्रव्यवत् । आभ्युदयिके तु युग्मा ब्राह्मणा
अमूला दर्भाः । प्राङ्मुखोपवीती स्यात् प्रदक्षिणमुपचारो यवैस्ति-
लार्था गन्धादिदानं द्विर्द्विः ऋजुदर्भानासने दद्यात् । यवोऽसि
सोमदेवत्यो गोसवे देवनिर्मितः । प्रत्नवङ्गः प्रत्तः पुश्या नान्दी-
मुखान् पितृनिमांश्लोकान् प्रीण्याहि नः स्वाहेति यवावपनं ।
नान्दीमुखाः पितरः प्रीयन्तामित्यर्थनिवेदनं यथालिङ्गं नान्दी-
मुखाः पितरः इदं वो अर्घ्यमित्यर्थप्रदानं मन्त्रो यथालिङ्गं ।
अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा । सोमाय पितृमते स्वाहेति होम-

मन्त्रौ । मधुवाता इति दृचस्य स्थाने उपास्यै गायतेति पञ्च मधु-
मतीः आवयेत् । अक्षन्मीमदन्तेति षष्ठी । आचान्तेषु भुक्ताशयान्
गोमथेनोपलिप्य तेषु प्राचीनायान् दर्भानास्तीर्य तेषु पृषदाज्य-
मिश्रेषु भुक्तशेषैकैकस्य द्वौ द्वौ पिण्डौ दद्यात्तेनैव क्रमेण मन्त्रा-
वृत्तिरुक्ता । अन्ये तु गान्दीमुखेभ्यः पितृभ्यः स्वाहेति एवं यथा-
लिङ्गं पिण्डान्निपुणान्ति । सर्पिषि दधानयति एतदेवं पृषदाज्यं
अनुमन्त्रणादि पूर्ववत् । अन्ये त्वनुमन्त्रणादि नेच्छन्ति । ॐ स्वधोऽस्य-
तामित्यस्य स्थाने उपसम्प्रस्रमिति श्रेषं पूर्ववत् । अष्टमीश्राद्धं काम्य-
वत् । एकोद्दिष्टे त्वेको विप्र एकमर्घ्यपात्रं न दैवं न धूपो न दीपो न
स्वधाशब्दो न पितृशब्दो न नमःशब्दः तिलोऽमीति मन्त्रस्योद्घः तृष्णीं
वा तिलावपनं अर्थं निवेदनं तृष्णीं अर्थे दत्ते तत्पात्रं न्यज्जं
करोति । भोजनार्थादन्नादुद्धृत्य घृताक्तं कृत्वा अमुष्मै स्वाहेति पा-
णिहोमः । अमुष्मैशब्दस्य स्थाने प्रेतनाम वाच्यं । नाभिआवणं भुक्त-
शेषमात्रेषैकं पिण्डान्निपुणोयात् । तस्य गोत्रं नाम गृहोत्वा नि-
वचनमन्त्रस्योद्घः । अनुमन्त्रणादि सर्वं समन्त्रकं भवति पत्नीप्रश्नन्तु
वास्ति । अभिरम्यतामिति विसर्जनं एवं नवश्राद्धवर्जितेषु एकोद्दि-
ष्टेषु । नवश्राद्धेषु तु एकोद्दिष्टेषु सर्वममन्त्रकं भवति । नवश्राद्ध-
ममन्त्रकमिति वचनात् । दशाहेषु यानि श्राद्धानि तानि नव-
श्राद्धानि । नवश्राद्धं दशाहानीति वचनात् । यत्र यत्रास्माभिः पा-
णिहोम उक्तः तत्र सर्वत्र भाव्यकारः पिण्डदानं नेच्छति । स्थाली-
पाकेन सह भुक्तशेषेण पिण्डदानञ्चोद्यते तत्र च स्थालीपाकाभा-
वादिति । ये तु पिण्डदानमिच्छन्ति त एवमाहुः । स्थालीपाकेन

सह पिण्डदानं कार्यं न पृथक् स्थालीपाकेन भुक्तशेषेण चेत्य-
यमर्थः । न तु यत्र स्थालीपाकस्तत्रैव पिण्डदानं कार्यमिति ।
तेन तेऽपि केवलेन भुक्तशेषेण पिण्डदानं कार्यमिति ॥१५॥

इति चतुर्थे अष्टमो कण्डिका ॥ ० ॥

अथ शूलगवः ॥ १ ॥

उक्तोऽर्थः । शूलगव इति कर्मनाम स वक्ष्यते । शूलोऽस्या-
स्तीति शूलः । अर्घ आदिभ्योऽच् । शूलीत्यर्थः । शूलते रुद्राय
गोपशुना यागः । स शूलगवः ॥ १ ॥

शरदि वसन्ते वार्द्रया ॥ २ ॥

शरदि वसन्ते वा ष्टौ आर्द्रानक्षत्रेण स कार्यः ॥ २ ॥

श्रेष्ठं स्वस्य यूथस्य ॥ ३ ॥

स्वस्य यूथस्य श्रेष्ठं काथेन अभिषिञ्चेत्यनेन सबन्धः ॥ ३ ॥

अकुष्ठिपृषत् ॥ ४ ॥

स च पशुः अकुष्ठिपृषत्कार्यः । कुष्ठो च पृषच्च न ग्राह्य-
इत्यर्थः । पृषद्वर्णो लोहितः शुक्लबिन्दुभिः संयुक्तः ॥ ४ ॥

कल्माषमित्येके ॥ ५ ॥

कल्माषं गृह्णीयादित्येके आज्ञः । कल्माषो नाम कृष्णबिन्दु-
चितः ॥ ५ ॥

कामं कृष्णमालोहवांश्चेत् ॥ ६ ॥

कामं कृष्णं गृह्णीयादालोहवांश्चेद्भवति जम्बूसदृश इत्यर्थः ॥
॥ ६ ॥

ब्रीहियवमतीभिरङ्गिरभिषिच्य ॥ ७ ॥

एवं गुणयुक्तं पशुं अस्मात्कर्मणः पूर्वमेव ब्रीहियवमतीभिरङ्गि-
रभिषिञ्चति स्वपयति स्वयमेव ॥ ७ ॥

शिरस्त आभसत्तः ॥ ८ ॥

शिरस्त उपरि प्रारभ्य आभसत्तः आपुच्छप्रदेशात् ॥ ८ ॥

रुद्राय महादेवाय जुष्टो वर्धस्वेति ॥ ९ ॥

रुद्रायैति मन्त्रेण तत उत्सृष्टो वर्धते पशुर्थावदुत्पन्नदन्तो
भवति चेचनसमर्था वा भवति ॥ ९ ॥

तं वर्धयेत् सम्पन्नदन्तमृषभं वा ॥ १० ॥

तं पशुमेवमवश्यं वर्धयेत् ततोऽन्यतरस्यामवस्थायां कर्म कुर्या-
द्वक्ष्यमाणं ॥ १० ॥

यन्नियायां दिशि ॥ ११ ॥

ग्रामाद्धृदिः प्राच्यामुदीच्यां वा दिशि कार्यमित्यर्थः ॥ ११ ॥

असन्दर्शने ग्रामात् ॥ १२ ॥

यत्रस्थं ग्रामो न पश्यति यत्रस्थो वा ग्रामं न पश्यति तत्र
देशे कार्यं इत्यर्थः ॥ १२ ॥

ऊर्ध्वमर्धरात्रात् । उदित इत्येके ॥ १३ ॥

अनयोरन्यतरस्मिन् काले कुर्यात् ॥ १३ ॥

वैद्यं चरिचवन्तं ब्रह्माणमुपवेश्य सपलाशामार्द्र-
शाखां यूपं निखाय व्रतत्यौ कुशरजू वा रशने अन्य-
तरया यूपं परिवीयान्यतरयार्धशिरसि पशुं बध्वा
यूपे रशनायां वा नियुनक्ति यस्मै नमस्तस्मै त्वा जुष्ट
नियुनज्जीति ॥ १४ ॥

शूलगवं यो वेत्ति असौ वैद्यः यः स्वयं हृतवानसौ चरिचवान् ।
 अस्मिन् कर्मण्येवंगुणं ब्राह्मणं उपवेशयेत् । आश्वलायनात् ब्रह्म
 अथ शामित्रस्यायतनङ्करोति । ततः सपलाशामार्द्रशाखां यूपं
 यूपार्थं पुरस्तादग्नेर्निखनति । तक्षणं न भवति । शाखामिति वच-
 नात् । सा च यूपप्रमाणा याद्या । अतस्तौ कुशरञ्जु वा रश्मने भव-
 तः । अततो वल्ली पलाशविशेषः । रश्मने अन्यतरयेति विष्टत्या पाठः
 कर्त्तव्यः । प्रगृह्यत्वात् । तयोरन्यतरया रश्मनया यूपं परिवीय
 परिवेश्य अन्यतरया रश्मनया अर्धशिरसि शृङ्गमध्ये दक्षिणं शृङ्गं
 वयावद्धं भवति तथा पशुं बद्धा यूपे तत्परिवीतायां रश्मन्यां वा
 निबध्नाति प्रत्यङ्मुखं यस्मै नम इति मन्त्रेण । यूपादयो विशेषा
 अस्मिन्नेव पशौ भवन्ति न पश्वन्तरे । कुतः । पशुकल्पेति विध्य-
 भावात् ॥ १४ ॥

प्रोक्षणादिसमानं पशुना विशेषान् वक्ष्यामः ॥ १५ ॥

प्रोक्षणादिवचनं प्रोक्षणात् प्राक्तनस्य पशुकल्पविहितस्य निवृ-
 त्त्यर्थं । पशुना पशुकल्पेन समानं विशेषमात्रं वक्ष्यामः ॥ १५ ॥

पात्या पलाशेन वा वपां जुहुयादिति ह विज्ञायते ॥

॥ १६ ॥

पात्री दारुमयी । पलाशं पर्णं । वपाहोमकाले पात्या पलाशेन
 वा वपां जुहुयात् । जुहुवापवादः । श्रुत्याकर्षं उत्सन्नश्रुतिमूलब-
 दर्शनार्थमित्युक्तं सर्वत्र स्मर्त्तव्यं ॥ १६ ॥

अथाष्टमपि प्रदानानां होममन्त्रमाह ।

हराय *मृडाय शर्वाय शिवाय भवाय महादेवायो-
ग्राय भीमाय पशुपतये रुद्राय शङ्करायेशानाय स्वा-
हेति ॥ १७ ॥

द्वादशनामको मन्त्रः ॥ १७ ॥

षड्भिर्वोत्तरैः ॥ १८ ॥

उयायेत्यादिषट्नामको वा मन्त्रो भवेदित्यर्थः ॥ १८ ॥

रुद्राय स्वाहेति वा ॥ १९ ॥

अयमेकनामको वा भवेदित्यर्थः ॥ १९ ॥

चतसृषु चतसृषु कुशसूनासु चतसृषु दिशु बलिं
हरेद्यास्ते रुद्र पूर्वस्यां दिशि सेनास्ताभ्य एतं नमस्ते
अस्तु मा मा हिंसीरित्येवं प्रतिदिशं त्वादेशनं ॥ २० ॥

वपास्थालीपाकावदानहोमपर्यन्तं कृत्वा खिष्टकृतः प्रागेकैकस्यां
दिशि चतस्रश्चतस्रः कुशसूना निधाय तासु चरुशेषेण मांसशे-
षेण च बलिं हरेत् । यास्ते रुद्र पूर्वस्यां दिशोति प्रतिदिशं त्वादे-
शनङ्कार्यं यास्ते रुद्र दक्षिणस्यां दिशि यास्ते रुद्र प्रतीच्यां दिशि
यास्ते रुद्रोदीच्यां दिशोति । दर्भस्तम्बैस्तृणैश्च कल्पवद्धयित्वा
सर्वेषामयं मृहीत्वा एकीकृत्य यथिताः कुशसूना उच्यन्ते ॥ २० ॥

* मृदाय इति मुद्रियापु० पाठः ।

चतुर्भिः सूक्तैश्चतस्रो दिश उपतिष्ठेत कद्रुद्रायेमा
रुद्रायाते पितरि मा रुद्राय स्थिरधन्वन इति ॥ २१ ॥

चतुर्भिर्यथाक्रमेण चतस्रो दिश उपतिष्ठेत । सूक्तग्रहणङ्कद्रुद्रा-
येत्यस्मिन् सूक्ते अस्मै सोमत्रियमधीत्यादिना रौद्राणां निवृत्त्यर्थं ॥
॥ २१ ॥

सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थानं ॥ २२ ॥

एतच्च दिशामुपस्थानं सर्वरुद्रयज्ञेषु भवतीत्यर्थः । एतमेव
देवमध्ये गोष्ठस्य यजेतेति । रौद्रङ्गवेधुकन्निर्वपेदित्यादिषु च वि-
ज्ञेयं ॥ २२ ॥

तुषान् फलीकरणांश्च पुच्छश्चर्मशिरः पादानित्य-
ग्नावनुग्रहरेत् ॥ २३ ॥

स्थालीपाकब्रीहीणां ये तुषाः फलीकरणाश्च । फलीकरणा-
नाम सूक्ष्मकणाः तांश्च पुच्छादीनि च अग्नावनुग्रहरेत् ॥ २३ ॥

भोगं चर्मणा कुर्वीतेति शांवत्यः ॥ २४ ॥

शांवत्यस्वाचार्यः कर्मणा भोगमुपानदादि कुर्वीतेति मन्यते ॥
॥ २४ ॥

उत्तरतोऽग्नेर्दर्भवीतासु कुशसूनासु वा शोणितं
निनयेच्छ्वासिनोर्घाषिणीर्विचिन्वतीः समश्रुतोः सर्पा
एतद्वोऽत्र तद्धरध्वमिति ॥ २५ ॥

अङ्गावदानसमये केनचित्पात्रेण शोणितं गृह्णीयात् तद्दिदा-
नीमुत्तरतोऽग्नेः दर्भवीतास्विति दर्भराजिषु कुशसूनासु वा शोणितं
निनयेत् श्वासिनोरिति मन्त्रेण ॥ २५ ॥

अथोदङ्गावृत्य श्वासिनीर्घाषिणीर्विचिन्वतीः सम-
श्रुतीः सर्पा एतद्वोऽत्र तद्धरध्वमिति सर्पेभ्यो यत्तचासृ-
गूवध्यं वावस्रुतं भवति तद्धरन्ति सर्पाः ॥ २६ ॥

अथ तत्रस्थ एव उदङ्मुख आवृत्य यत्तत्र संज्ञपनदेशे रुधिरं
ऊवथ्यं वा उवथ्यगोहं वा अवस्रुतं भूमौ निपतितं भवति तत्सर्पेभ्य
उद्दिशति श्वासिनोरिति मन्त्रेण । तत्र सर्पा हरन्ति देवतारूपेण ।
ततः खिष्टकदादिहृदयग्रूलोदासनसहितं होमशेषं समापयेत् ।
अथास्य रुद्रदेवस्य यथा स्तोत्रप्रियस्य वै । सर्वात्मनो भगवतो
माहात्म्यमधुनाब्रवीत् ॥ २६ ॥

सर्वाणि ह वा अस्य नामधेयानि ॥ २७ ॥

यावन्ति किल लोके नामधेयानि अभिधानानि सन्ति तानि
सर्वाणि अस्यैव नामधेयानि यावन्तो लोके शब्दाः सन्ति तैः सर्वै-

रयमेव वाच्य इत्यर्थः । त्रैलोक्ये यावन्तः पदार्थास्ते सर्वे रुद्र-
एवेत्यर्थः । एवं ब्रुवता रुद्रस्य सर्वगतत्वं दर्शितं ॥ २७ ॥

सर्वाः सेनाः ॥ २८ ॥

त्रैलोक्ये यावन्त्यः सेनाः सन्ति ताः सर्वाः अस्यैव सेनाः न ह्य-
न्यस्याल्पभाग्यस्य सेनाः सम्भवन्ति । अस्य तु महाभाग्यादुपपद्यन्त-
एव । एवं ब्रुवता राजादयो देवादयश्च रुद्र इत्युक्तं भवति ।
स्तुतिषु च न पुनरुक्ततादोषः ॥ २८ ॥

सर्वाण्युच्छ्रयणानि ॥ २९ ॥

यावन्ति च लोके उच्छ्रयणानि उत्कृष्टानि भूतानि विद्व-
न्तया यष्टृतया ध्येदृतया ध्यापयिदृतया दादृतया तपस्तपृतया
अन्येन वा तानि सर्वाण्यस्यैव अंशभूतानि । न ह्यन्यस्योत्कृष्टत्व-
सम्भवः । अथवा सर्वाण्युच्छ्रयमाणानि पर्वतादीनि तान्यस्यैव तेष्वथं
वसतीत्यर्थः । एवमनेकधा स्तुतवानाचार्यः ॥ २९ ॥

इत्येवंविद्यजमानं प्रीणाति ॥ ३० ॥

इतिशब्द उक्तपरामर्शी । उक्तेन मार्गेण यो रुद्रं एवं विदि-
त्वा यजति शूलगवेन यजमानस्तमित्येवंविद्यजमानं प्रीणाति रुद्र-
देवः । अत्युत्कृष्टेन सुखेन यजमानं संयुनक्तोत्यर्थः ॥ ३० ॥

नास्य ब्रुवाणं च न हिनस्तीति विज्ञायते ॥ ३१ ॥

अस्य कर्मणः ब्रुवाणं वक्तारञ्च नेत्यपिशब्दार्थः । तेन वक्तार-
मपि विज्ञातारमपि अध्येतारमपि उपकर्त्तारमपि न हिनस्ति
रुद्रदेव इत्येवं श्रूयते ॥ ३१ ॥

नास्य प्राश्नीयात् ॥ ३२ ॥

अस्य पशोः ऊतशेषं न प्राश्नीयात् । अन्यत्र इच्छातः प्राश्नीयात्
वा । अयं निषेध एकेषां मतेन कृतः उत्तरत्र प्राश्नविधानात् ।
॥ ३२ ॥

नास्य ग्राममाहरेयुरभिमारुको ह्येष देवः प्रजा
भवतीति ॥ ३३ ॥

अस्य कर्मणः सम्बन्धीनि द्रव्याणि ग्रामं नाहरेयुः केचिदपि ।
प्रजा अभिमारुको ह एष देवो भवति । आहरणे सत्याहृत-
वतीः प्रजा हिनस्ति रुद्रदेवः । इति शब्दो हेतौ । तस्मान्ना-
हरेयुरिति ॥ ३३ ॥

अमात्यानन्ततः प्रतिषेधयेत् ॥ ३४ ॥

पुत्रादीन् समीपतः प्रतिषेधयेत् नात्रागन्तव्यमिति ॥ ३४ ॥

नियोगात् प्राश्नीयात्स्वस्थयन इति ॥ ३५ ॥

ऊतशेषं पशोर्नियोगान्निधमेन प्राश्नीयात् स्वस्थयन इति कृत्वा ।
अतो ज्ञायते निषेध एकीयः पक्ष इति ॥ ३५ ॥

अधुनास्य कर्मणः फलमाह ।

स एष शूलगवो धन्योलोक्यः पुण्यः पुत्र्यः पशव्य-
आयुषो यशस्यः ॥ ३६ ॥

शूलगवनेष्टवतो धनलोकपुत्रपुत्रपश्चायुर्यशांसि भवन्तीत्य-
र्थः ॥ ३६ ॥

इष्टान्यमुत्सृजेत् ॥ ३७ ॥

पवं शूलगवनेष्टा अन्यं पशुं श्रेष्ठं स्वस्ययूथस्येत्यादिलक्षण-
युक्तं अभिषिच्योत्सृजेत् पुनः शूलगवकरणार्थं ॥ ३७ ॥

नानुत्सृष्टः स्यात् ॥ ३८ ॥

सर्वथा अनुत्सृष्टो नैव स्यात् । शूलगवार्थं सहदुत्सर्गोऽव-
श्यङ्कार्यः । शूलगवः सहदवश्यङ्कार्यमित्यर्थः । एवं च कृत्वा नित्य-
कर्मदमिति ज्ञायते ॥ ३८ ॥

नहापशुर्भवतीति विज्ञायते ॥ ३९ ॥

नहापशुर्भवति पशुगुणकं कर्म पशुः । शूलगवनामकेन पशु-
कर्मणा रहितो न भवेदित्यर्थः । यत एवं श्रूयते तस्मात्सहदु-
त्सर्गोऽवश्यङ्कार्यः ॥ ३९ ॥

शन्तातीयं जपन् ष्टहानियात् ॥ ४० ॥

शूलगवं समाप्य ग्रामं प्रविश्य ततः प्रागुक्तं शन्तातीयं जपन्
ष्टहानियात् गच्छेत् प्रविशेदित्यर्थः ॥ ४० ॥

अथ नैमित्तिकं कर्माह ।

पशूनामुपताप एतमेव देवं मध्ये गोष्ठस्य यजेत ॥
॥ ४१ ॥

पशूनामात्मीयानां यदा उपतपो व्याधिरभूत्तदा एतमेव
देवं द्वादशनामकं षट् नामकं एकनामकं वेत्यर्थः । तं मध्ये गोष्ठस्य
यजेत् ॥ ४१ ॥

तत्र द्रव्यमाह ।

स्थालीपाकं सर्वहुतं ॥ ४२ ॥

आज्यभागान्तं कृत्वा उपस्तीर्य द्रव्यास्थालीपाकं सर्वं निधाय
प्रत्यभिघार्य जुहुयादेवं सर्वहुतं कुर्यात् । अत्र प्रधानहविषः
शेषाभावात् खिष्टकन्न कार्यः । दिगुपस्थागं कार्यमित्युक्तं ततः
सर्वप्रायश्चित्तादिसमापयेत् ॥ ४२ ॥

बर्हिराज्यञ्चानुग्रह्य धूमतो गा आनयेत् ॥ ४३ ॥

ततो बर्हिषः आज्यञ्च चञ्चद्भानुषान् फलीकरणांश्चाग्नावनु-
प्रहृत्य प्रतिधूमज्जा आनयेत् ॥ ४३ ॥

शन्तातीयं जपन् पशूनां मध्यमियान्मध्यमियात् ॥

॥ ४४ ॥

ततः शन्तातीयं जपन् पशूनां मध्यमियाद्गच्छेत् प्रविशेदित्य-
र्थः । अन्ये तु शन्तातिशब्दवन्ति सूक्तानि शन्तातीयशब्देनोच्य-
न्ते इति व्याचक्षुः । कानि तानि । इडे द्यावापृथिवी इदं हनू-
नमेषां उत देवा अवहितमित्येतानि शन्न इन्द्राग्नी इतीदं शन्ता-
तीयमिति प्रसिद्धमित्युक्तमस्माभिः प्राक् । अध्यायान्तलक्षणार्थं
द्विर्वचनं ॥ ४४ ॥

नमः शौनकाय नमः शौनकायः ॥ ४५ ॥ ॥ ९ ॥

शौनकनमस्कारः तत्प्रसादेनेदं गृह्यशास्त्रमस्माभिः प्रणीतं
तच्च समाप्तमिति ज्ञापनार्थं ।

आश्वलायनकं गृह्यमित्यं वै विवृत्तं मया ॥

सद्भिः सारन्तु वै याह्यमसारं त्यजतामिति ॥ ४५ ॥

इति चतुर्थे नवमी कण्डिका ॥ ० ॥

इत्याश्वलायनगृह्यसूत्रवृत्तौ नारायणीयायां चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ षड्भुजाचार्यान्तरमतेन सपिण्डीकरणप्रयोगं वक्ष्यामः सौकर्धा-
 र्थं । तत्तु संवत्सरे पूर्णं द्वादशाहे वा कार्यं । तत्र नियमेन द्वौ ब्राह्मणौ
 द्वौ पिढकृत्ये तु त्रय इतरत्सर्वे पार्वणवत् । विशेषमात्रं वक्ष्यामः ।
 तत्र चत्वार्यर्धपात्राणि । एकं प्रेतस्य । त्रीणि पिढपितामहप्रपि-
 तामहानां । तत्र चतुर्व्यपि दर्भानन्तर्धाय चतुर्व्यथपो निषिच्य च-
 त्वारि सहदनुमन्थ्य प्रेतपात्रे तृष्णीं तिलान् प्रक्षिप्य ततो मन्त्रेण त्रिषु
 पात्रेषु क्षिपति । मन्त्रावृत्तिरुक्ता । ततो गन्धमाख्यैश्चत्वार्यपि पा-
 त्राणि अर्चयित्वा ततः प्रथमं पात्रं इतरेषु पित्रादिपात्रेषु त्रिषु
 निनयति समानोव इत्यृचा । ततोऽर्घ्यनिवेदनादि पार्वणवत् । अत्र
 स्थालीपाको नास्तीति कृत्वा भोजनार्थादन्नादुद्धृत्य घृताक्तं कृत्वाऽग्नौ
 कुर्यात् पाणिषु वा पूर्वोक्तेन विधिना जुहुयात् । ततो ऋतशेषं पि-
 ढभ्यः पाणिषु ददाति अग्निहोमपत्रे पाणिहोमपत्रे च समानमिदं ।
 अन्नं पाणितले दत्तमिति पूर्वप्राशननिषेधो द्रष्टव्यः पिण्डनिर्वपण-
 काले प्रेतोद्देशेन एकं पिण्डं तृष्णीं दत्त्वा पित्रादि त्रिभ्यः पार्वणवद्-
 त्वा प्रेतपिण्डं त्रिधा विभज्य त्रिषु पिण्डेषु निदध्यात् । मधुमतीभिः
 मधुवाता इति तिसृभिः सङ्गच्छध्वमिति द्वाभ्यां च । ततोऽनुमन्त्र-
 णादिसर्वे पार्वणवत् । ॐ स्वस्त्यस्त्विति ब्राह्मणान्विसर्जयेत् । एवं
 चतुर्थस्य प्रपितामहस्य विच्छेदो भवति । स्त्रिया अप्येवमेव
 सपिण्डीकरणं । तस्यास्तु माढपितामहीप्रपितामहीभिः सपि-
 ण्डीकरणं । एवं सति चतुर्थाः प्रपितामह्याः पिण्डविच्छेदो
 भवति । अनपत्यानान्तु प्रेतानां सपिण्डीकरणं नास्ति । अन्यस्या-
 पि यस्य सपिण्डीकरणं कार्यं यस्य न कार्यं येन कर्त्तुं कार्यं

येषु सह पिण्डदानं कार्यं तत्सर्वं स्रतितोऽवगन्तव्यं । एवमाचार्यान्तरमतेन प्रयोगः । सुखार्थमिदं अत्र व्याख्यातं ॥

आश्वलायनगृह्यस्य भाष्यं भगवता कृतं ।
 देवस्वामि समाख्येन विस्तीर्णं तत्प्रसादतः ॥ १ ॥
 दिवाकरद्विजवर्यं स्रनुना नैध्रुवेण वै ॥
 नारायणेन विप्रेण कृतेयं वृत्तिरीदृशी ॥ २ ॥

गृह्यवृत्तिः समाप्ताः ॥

श्रीपरमेश्वर्यै नमः ॥ॐ॥

गृह्यसूत्रपरिशिष्टभागः ।

प्रथमोऽध्यायः ।

गृह्ये तु यानि चोक्तानि कचिद्वैतानिकेऽपि वा ।

विधेरलोपनार्थाय तानि वक्ष्याम्यतः परं ॥

अथास्मिन्नाश्वलायनगृह्ये यानि कानिचिदन्यो-
क्तानीहेच्छता नाचार्येणानुमतानि ज्ञापितानि यानि
चोक्तप्रदर्शितक्रियाणि, तानि सर्वावबोधाय यथावद-
भिधास्यामः ।

कर्त्ता स्नातो धैतानार्द्रवासा पञ्चोपवीत्याचान्तः
प्राङ्मुख आसीनो दक्षिणाङ्गकारी समाहितो मन्त्रान्ते
कर्म कुर्वीत प्रत्यृचोक्तिभृगन्तेषनादेश आज्यं द्रव्यं सुवः-
करणमवदानवत्सु दर्वीपाणिः कठिनेषु कर्मावृत्तौ म-
न्त्रोऽप्यावर्त्तते *कर्मणोऽन्त आचमनश्चेति सामान्यं ॥१॥

अथ सन्ध्यामुपासीतेत्याचार्य्या यावहोरात्रयोः
सन्धी यश्च पूर्वाह्णापराह्णयोस्तत्कालभवा देवता सन्ध्या
तामुपासीत । बहिर्यामात् प्राच्यामुदीच्यां वान्यस्यां
दिश्यनिन्दितायामनल्पमुदकाशयमेत्य प्रातः शुचि-

* कर्माङ्गाचमनश्चेति इति ऋ०, पु०, पाठः । कर्मन्त इति सो० पु० ।

भूतः पाणिपादमुखानि प्रक्षाल्य शुचौ देशे भूमिष्ठ-
पादेनपाश्रित उपविष्टः शिखां बद्धाचामेत्, प्रकृति-
स्थमफेनाबुद्बुदमुदकमीक्षितं दक्षिणेन पाणिनादाय
कनिष्ठाङ्गुष्ठौ विश्लिष्टौ वितत्य तिस्र इतराङ्गुलीः संह-
तोर्द्धाः कृत्वा ब्राह्मेण तीर्थेन हृदयप्रापि त्रिः पीत्वा
पाणिं प्रक्षाल्य स्पृष्टाम्भः साङ्गुष्ठमूलेनाकुञ्चितोष्ठमास्यं
द्विः प्रमृज्य सकृच्च संहतमध्यमाङ्गुलीभिः पाणिं
प्रक्षाल्य सव्यं पाणिं पादौ शिरश्चाभ्युक्ष्य स्पृष्टाम्भः
संहतमध्यमाङ्गुलित्रयाग्रेणास्यमुपस्पृश्य साङ्गुष्ठया प्र-
देशिन्या घ्राणबिलद्वयमनामिकया चक्षुःश्रोत्रे कनि-
ष्ठिकया च नाभिं तलेन हृदयं सर्वाभिरङ्गुलीभिः
शिरस्तदग्रैरंसौ चोपस्पृशेदित्येतदाचमनं । एवं द्वि-
राचम्यात्मानमभ्युक्ष्य ततो दन्ताञ्छोधयित्वा पुन-
र्द्विराचम्य दर्भपवित्रपाणिः प्रथमममन्त्रकं पञ्चदश-
मात्रिकं प्राणायामत्रयं कृत्वा समन्त्रकं सकृत् कुर्या-
दायतप्राणः सप्रणवां सप्तव्याहृतिकां सावित्रीं स-
शिरसां चिरावर्त्तयेदित्येष समन्त्रः प्राणायामः ॥ २ ॥

अथ कर्म सङ्कल्प्य शुचौ पात्रे सव्ये पाणौ वाप
आधाय स्थिरे तूदकाशये यावति कर्म कुर्वीत
तावत उदकस्य विभागं कल्पयित्वा तीर्थानि तत्रा-
वाह्य ता अपः सदर्भपाणिनादायोत्तानशिरसि मार्ज-

येदां पूर्वं पच्छ आपो हिष्ठेति तिसृभिरथाचमनं,
उदकमादाय सूर्यश्चेति पिबेत् । सूर्यश्च मा मन्युश्च
मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः पापेभ्यो रक्षन्तां यद्रात्या
यापमकार्षं मनसा वाचा हस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण
शिश्न्या रात्रिस्तदवलुम्पतु यत्किञ्चिद्दुरितं मयीदमहं
माममृतयोनौ सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहेत्येतत्स-
मन्त्रमाचमनमथ पुनराचम्य मार्जयेत्प्रणवव्याहृति-
सावित्रीभिर्ऋक्श् आपो हिष्ठेति सूक्तेन गायत्री-
शिरसा चाम्भसात्मानं परिषिञ्चेदेतन्मार्जनं ॥ ३ ॥

अथ गोकर्णवत्कृतेन पाणिनोदकमादाय नासि-
काग्रे धारयन् कृष्णघोरपुरुषाकृतिं पाप्मानमात्मान-
मन्तर्व्याप्य स्थितं विचिन्त्य संयतप्राणोऽघमर्षणसूक्तं
द्रुपदामृचं चावर्त्य दक्षिणेन नाशाबिलेन शनैः
प्राणं रेचयन् सर्वतस्तेन संहृत्य कृष्णं रेचनवर्त्मना
पाणिस्थ उदके पतितं ध्यात्वा तदुदकमनवेक्षमाणो
वामतो भुवि तीव्राघातेन क्षिप्त्वा तं पाप्मानं वज्र-
हतं सहस्रधा दलितं भावयेदेष पाप्मव्यपोहः । एन-
मेके न कुर्वन्ति मार्जनेनैव तस्य व्यपोहितत्वादिति ।
द्रुपदादिव मुमुक्षान् स्वन्नः स्नातो मलादिव पूतं
पवित्रेणैवाज्यमापः शुन्धन्तु मैनसः । इतीयं द्रुपदा
ऋक् पापशोधनी ॥ ४ ॥

अथाचम्य दर्भपाणिः पूर्णमुदकाञ्जलिमुद्धृत्यादि-
 त्याभिमुखः स्थित्वा प्रणवव्याहृतिपूर्वया सावित्र्या
 चिर्निवेदयन्नुत्क्षिपेद्ये पुनः पाप्मव्ययोहं नेच्छन्ति
 त आचम्यैवार्थमुत्क्षिपेयुरेतदेवार्थनिवेदनमसावा-
 दित्यो ब्रह्मेति प्रदक्षिणं परियन् परिषिच्याप उप-
 स्पृश्य शुचौ देशे दर्भाम्भसोक्षिते दर्भानास्तीर्य व्याहृ-
 तिभिरुपविश्य प्राणायामत्रयं कृत्वात्मानं व्याहृतिभि-
 रभ्युक्ष्य सावित्र्या दैवतमनुस्मृत्यार्धादिकं वा तामेतां
 चतुरश्रशो विभक्तां अन्तर्योजितैः षड्भिस्तदङ्गमन्त्रै-
 र्यथाङ्गमात्मनि विन्यस्यात्मानं तद्रूपं भावयेद्यथा
 तत्सवितुर्हृदयाय नम इति हृदये, वरेणियं शिरसे
 स्वाहेति शिरसि, भर्गो देव शिखायै वषडिति शि-
 खायां, स्यधीमहि कवचाय हूमिति उरसि, धियो
 यो नो नेचत्रयाय वैषट् नेचललाटदेशेषु विन्य-
 स्याथ प्रचोदयादस्त्राय फडिति करतलयोरस्त्रं प्रा-
 च्यादिषु दशसु दिक्षु विन्यसेदेषोऽङ्गन्यासः । एनमेके
 नेच्छन्ति, स हि विधिरवैदिक इत्यर्थमनुसन्दधानः ।
 मन्त्रदेवतां ध्यात्वागच्छ वरदे देवीत्यावाह्य तिष्ठेन्न-
 श्चेषु नक्षत्रेषामण्डलदर्शनात्मन्त्रार्थमनुसन्दधानः, स-
 न्धानं नेच्छन्त्येके । प्रणवव्याहृतिपूर्विकां सावित्रीं
 जपेत्, जपं चाक्षसूत्रेणानामिकाया मध्यादारभ्य

प्रदक्षिणं दशभिरङ्गुलीपर्वभिर्वा गणयेदागच्छ वरदे
 देवि जघ्येमे सन्निधा भव । गायन्तं चायसे यस्मा-
 ज्ञायची त्वं ततः स्मृतेत्यावाहनमन्त्रः । सवितुर्देवस्य
 वरणीयं तेजो ध्यायेम हि योऽस्माकं कर्मणि प्रेरयतीति
 मन्त्रार्थः ॥ ५ ॥

अथ देवताध्यानं । या सन्ध्याक्ता सैव मन्त्रदेवता
 खलूपास्यते, तां सर्वदैकरूपां ध्यायेदनुसन्ध्यमन्या-
 न्यरूपां वा, यदैकरूपामृग्यजुःसामचिपदां तिर्य-
 गूर्द्धाधरदिक्षु षट्कुक्षिं पञ्चशिरसमग्निमुखीं विष्णु-
 हृदयां ब्रह्मशिरस्कां रुद्रशिखां दण्डकमण्डल्वक्षस्त्र-
 चाभयाङ्गचतुर्भुजां शुभ्रवर्णां शुभ्राम्बरानुलेपनस्रगा-
 भरणां शरच्चन्द्रसहस्रप्रभां सर्वदेवमयीमिमां देवीं
 गायत्रीमेकामेव तिसृषु सन्ध्यासु ध्यायेद्य यदि भि-
 न्नरूपां तां प्रातर्बालां बालादित्यमण्डलमध्यस्थां रक्त-
 वर्णां रक्ताम्बरानुलेपनस्रगाभरणां चतुर्वक्त्रां दण्डकम-
 ण्डल्वक्षस्त्रचाभयाङ्गचतुर्भुजां हंसासनारूढां ब्रह्म-
 दैवत्यामृग्वेदमुदाहरन्तीं भूर्लोकाधिष्ठात्रीं गायत्रीं
 नाम देवतां ध्यायेद्य मध्यन्दिने तां युवतीं युवादि-
 त्यमण्डलमध्यस्थां श्वेतवर्णां श्वेताम्बरानुलेपनस्रगाभ-
 रणां पञ्चवक्त्रां प्रतिवक्त्रं त्रिनेत्रां चन्द्रशेखरां त्रिशूल-
 खङ्गखट्वाङ्गडमरुकाङ्गचतुर्भुजां वृषभासनारूढां रुद्र-

दैवत्यां यजुर्वेदमुदाहरन्तीं भुवर्लौकाधिष्ठात्रीं सावि-
 त्रीं नाम देवतां ध्यायेद्य सायं तां वृद्धां वृद्धादित्य-
 मण्डलमध्यस्थां श्यामवर्णां श्यामाम्बरानुलेपनस्रगाभ-
 रणामेकवक्त्रां शङ्खचक्रगदापद्माङ्गचतुर्भुजां गरुडास-
 नारूढां विष्णुदैवत्यां सामवेदमुदाहरन्तीं स्वर्लौका-
 धिष्ठात्रीं सरस्वतीं नाम देवतां ध्यायेद्धानं नेच्छन्त्ये-
 के । तत आवाह्य जपित्वा जातवेदसे सुनुवाम सोम,
 तच्छंयोरारावणीमहे नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नय
 इत्येताभिरुपस्थाय प्रदक्षिणं दिशः साधिपां नत्वाथ
 सन्ध्यायै गायत्र्यै सावित्यै सरस्वत्यै सर्वाभ्यो देवता-
 भ्यश्च नमस्कृत्य तत उत्तमे शिखरे देवि भूम्यां पर्वत-
 मूर्धनि । ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञाता गच्छ देवि यथासुखमिति
 सन्ध्यां विसृज्य भद्रं नो अपि वातय मन इत्युक्त्वा
 शान्तिञ्च चिरुच्चार्य नमो ब्रह्मणे इति प्रदक्षिणं
 परिक्रमन्नासत्यलोकादापातालादालोकालोकपर्वताद्ये
 सन्ति ब्राह्मणा देवास्तेभ्यो नित्यं नमो नम इति नम-
 स्कृत्य भूमिमुपसंगृह्य गुरुन् वृद्धांश्चापसङ्गृह्णीयादेवं ।
 सायं विशेषास्तु सूर्यश्चेति मन्त्रे सूर्यस्थानेऽग्निपदमाव-
 पेद्रात्याह्ना राचिरहः सत्ये ज्योतिषीत्यन्ते ब्रूयाज्जप-
 चार्द्धास्तमिते मण्डले आनक्षचदर्शनादासीनेनेति ॥६॥

अथ मध्यन्दिने आपः पुनन्विति मन्त्राचमनमापः

पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु मां । पुनन्तु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्म पूता पुनातु मां । यदुच्छिष्टमभोज्यं च यद्वा दुश्चरितं मम । सर्वं पुनन्तु मामापोऽसताञ्च प्रतिग्रहं स्वाहेत्यथाकृष्णीयया हंसवत्या वा चिः सकृद्दार्घ्यमुत्क्षिप्योर्ध्वबाहुरुन्मुख उदुत्यं जातवेदसं चिचं देवानामिति सूक्ताभ्यामाभ्यां वा मन्त्राभ्यां तच्चक्षुरित्येकया वादित्यमुपस्थाय जपं प्राञ्जुख आसीनो यथेष्टकालं कुर्यादित्येष सन्ध्याविधिव्याख्यातः ॥ ७ ॥

अथास्य मन्त्राणामृषिदैवतच्छन्दांसि, प्रणवस्य ब्रह्मा परमात्मा देवी गायत्री, व्याहृतीनां सप्तानां विश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमाचिवशिष्टकश्यपाः प्रजापतिर्वा सर्वासामग्निवाखादित्यवृहस्पतिवरुणेन्द्रविश्वेदेवागायत्युष्णिगनुष्टुब्बृहतीपङ्क्तिचिष्टुजगत्यस्तिसृणामाद्यानां समस्तानां वा देवता प्रजापतिर्बृहती सावित्र्या विश्वामित्रः सविता गायत्रीशिरसः प्रजापतिर्ब्रह्माग्निवाखादित्या न यजुषि च्छन्दः । आपो हि सिन्धुद्वीप अम्बरीषो वापं गायत्रं ह्यनुष्टुबन्तं पञ्चमी वर्द्धमाना सप्तमी प्रतिष्ठा अन्त्ये हे सूर्यश्च ब्रह्मा सूर्यमन्यु मन्युपतयः प्रकृतिरापः पुनन्तु विष्णुरापो हिष्ठा अग्निश्च रुद्रोऽग्निमन्यु मन्युपतयः प्रकृतिः ऋतं च माधुच्छन्दसोऽघमर्षणो भाववृत्तमानुष्टुभं जातवेदसे कश्यपो जात-

वेदा अग्निस्त्रिष्टुप् तच्छंयोः शंयुर्विश्वेदेवाः शक्करी,
 नमो ब्रह्मणे प्रजापतिर्विश्वेदेवा जगती, आरुष्णेन
 हिरण्यस्तूपः सविता त्रिष्टुप् हंसः शुचिषद्वामदेवः
 सूर्यो जगत्युदुत्यं प्रक्कणवः सूर्यो गायत्रमन्त्याश्चतस्रो-
 ऽनुष्टुभश्चित्रं देवानामिति कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप् तच्चक्षु-
 र्वसिष्ठः सूर्यः पुरउष्णिक् दैवतस्मरणमेव वा कुर्यादे-
 वमन्थत्र व्याख्यातं ॥ ८ ॥

अथ स्नानविधिस्तत्रातर्मध्याह्ने च गृहस्थः कुर्या-
 देकतरत्र वा प्रातरेव ब्रह्मचारी यतिस्त्रिषु सवनेषु
 द्विः त्रिर्वा वानप्रस्थस्तत् प्रातः सहगोमयेन कुर्यान्मृ-
 दा मध्यन्दिने सायं शुद्धाभिरङ्गिर्न प्रातः स्नानात् प्राक्
 सन्ध्यामुपासीत प्रातरुत्सृष्टं गोमयमन्तरिक्षस्थं सङ्कृच्च
 मूमिष्ठं वोपर्यधश्च संत्यक्तं तीर्थमेत्य धौतपादपाणि-
 मुख आचम्य सन्ध्याक्तवदात्माभ्यूक्षणादि च कृत्वा
 द्विराचम्य दर्भपाणिः संयतप्राणः कर्म सङ्कल्प्य गो-
 मयं वीक्षितमादाय सव्ये पाणौ कृत्वा व्याहृतिभि-
 स्त्रेधा विभज्य दक्षिणं भागं प्रणवेन दिक्षु विक्षिप्यो-
 त्तरोत्तरं तीर्थे क्षिप्त्वा मध्यमं मानस्तोक इत्यृचाभि-
 मन्त्र्य गन्धद्वारामित्यनया मूर्द्धादिसर्वाङ्गमास्त्रिषु
 प्राञ्जलिर्वरुणं हिरण्यमृङ्गमिति द्वाभ्यामवतेहेड इति
 द्वाभ्यां प्रसम्नाजे वृहदर्चति सूक्तेन प्रार्थ्यं द्विरण्यमृङ्गं

वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः । यन्मया भुक्तम-
साधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः । यन्मे मनसा वाचा कर्मणा
वा दुष्कृतं कृतं । तन्न इन्द्रो वरुणो वृहस्पतिः सविता
च पुनन्तु पुनः पुनरित्यथ याः प्रवतो निवत उद्धत
इत्येतया तीर्थमभिमृश्यावगाह्य स्नातो द्विराचम्य मा-
र्जयेद्वयोयन्त्यध्वभिरित्यष्टाभिरापोहिष्ठेति च नव-
भिरथ तीर्थमङ्गुष्ठेनेमं मे गङ्गा इत्यृचा चिःप्रदक्षिणमा-
लोद्य प्रकाशपृष्ठमग्नौ अघमर्षणसूक्तं चिरावर्त्य निम-
ज्योन्मज्यादित्यमालोक्य द्वादशकृत्व आसुत्य पाणिभ्यां
शङ्खमुद्रया योनिमुद्रया वेदकमादाय मूर्ध्नि मुखे वा-
ह्वोररसि चात्मानङ्गायत्याभिषिच्य त्वन्नो अग्ने वरु-
णस्य विद्वानिति द्वाभ्यान्तरत्समन्दीधावतीति च सूक्तेन
पुनः स्नायान्मूर्ध्नि चाभिषिञ्चेत्तद्विष्णोः परमम्पदमग्ने
रक्षाणो अंहसो यत्किञ्चेदं वरुणदैव्येजने इत्येता ज-
पेत्, स्रोतोभिमुखः सरित्सु स्नायादन्यत्रादित्याभिमु-
खाऽथ साक्षताभिरङ्घ्रिः प्राङ्मुख उपवीती देवतीर्थेन व्या-
हृतिभिर्व्यस्तसमस्ताभिर्ब्रह्मादीन्देवान् सकृत्सकृत्त-
र्पयित्वाथोदङ्मुखः निवीती सयवाभिरङ्घ्रिः प्राजापत्येन
तीर्थेन कृष्णद्वैपायनादीन् ऋषींस्ताभिर्व्याहृतिभिर्द्वि-
र्द्विस्तर्पयित्वाथ दक्षिणाभिमुखः प्राचीनावीती पितृ-
तीर्थेन सतिलभारिङ्घ्रिर्व्याहृतिभिरेव सोमः पितृमान्

यमो अङ्गिरस्वानग्निस्वत्ताः कव्यवाहन इत्यादीं स्त्रीं
 स्त्रीं तर्पयेदेतत्स्नानाङ्गतर्पणमथ तीरमेत्य दक्षि-
 णाभिमुखः प्राचीनावीती ये के चास्मत्कुले जाता
 अपुत्रा गोत्रिणो मृताः ते गृह्णन्तु मया दत्तं वस्त्र-
 निष्पीडनोदकमिति वस्त्रं निष्पीड्य यज्ञोपवीत्यप उप-
 स्पृश्य परिधानीयमभ्युक्ष्य परिधाय द्वितीयञ्चोत्तरीयं
 पर्युक्षितं प्रावृत्य द्विराचामेदथोक्तसन्ध्यामुपासीतेदं
 प्रातस्नानविधानं ॥ ९ ॥

अथ मध्यन्दिने तीर्थमेत्य धौतपाणिपादमुखो
 द्विराचम्यायतप्राणः स्नानं सङ्कल्प्य दर्भपवित्रपाणिः
 शुचौ देशे खनित्रेण भूमिङ्गायत्वस्त्रेण खात्वोपरिमृद-
 च्चतुरङ्गुलमुद्वास्याधस्तान्मृदं तथा खात्वा गायत्र्यादा-
 य गर्तमुद्वासितया मृदा परिपूर्य मृदमुपात्तां शुचौ
 देशे तीरे निधाय गायत्र्या प्रोक्ष्य तच्छिरसा चेषा
 विभज्यैकेन मूर्ध्न आनाभेरपरेण चाधस्ताद्ङ्गमनुलि-
 प्यापस्वाश्रुत्य क्षालयित्वादित्यन्निरीक्ष्य तं ध्यायन्
 स्नायादेतन्मलस्नानमाहुरथ तीरे द्विराचम्य तृतीयम-
 स्त्रेणादाय सव्ये पाणौ कृत्वा व्याहृतिभिस्त्रेधा विभज्य
 दक्षिणभागमस्त्रेण दिक्षु दशसु विनिक्षिप्योत्तरन्तीर्थे
 क्षिप्त्वा तृतीयङ्गायत्र्याभिमन्त्रितमादित्याय दर्शयित्वा
 तेन मूर्ध्न आपादात् गायत्र्या प्रणवेन वा सर्वाङ्गम-

नुलिप्य सुमिञ्चान आप ओषधयः सन्त्विति सकृद्-
 द्विरात्मानमभिषिञ्च्य दुर्मित्यास्तस्मै सन्तु योऽस्मा-
 न्द्वेष्टि यश्च वयन्दिदम् इति मृच्छेषमद्भिः क्षालयेदथ
 वरुणप्रार्थना तर्पणान्तेनोक्तेन विधिना स्नायान्नास्मि-
 न् प्राक् ब्रह्मयज्ञतर्पणादस्त्रं निष्पीडयेदपुत्रादयो
 ह्यन्ते तर्प्या इत्येष स्नानविधिस्तदेतदसम्भवेऽङ्घ्रिरेव
 कुर्यान्नौमदिनादिषु च, न च गृहे मृदा स्नायान्न च
 शीतोदकेन शीतोष्णोदकेन गृहे स्नायान्मन्त्रविधिं
 वर्जयेदहिर्वा शुचौ देशे सर्वं पञ्चात्कुर्यादिति ॥ १० ॥

अथाशक्तस्य मन्त्रस्नानं शुचौ देशे शुचिराचान्तः
 प्राणानायस्य दर्भपाणिः सव्ये पाणावपः कृत्वा ति-
 स्तभिरापो द्विष्टीयाभिः पङ्कः प्रणवपूर्वं दर्भोदकै-
 र्मार्जयेत् । पादयो मूर्ध्नि हृदये मूर्ध्नि हृदये पाद-
 योर्हृदये पादयो मूर्ध्नि चाथार्धर्चशो मूर्ध्नि हृदये पा-
 दयोर्हृदये पादयो मूर्ध्नि चाथ ऋक्शो हृदये पादयो
 र्मुग्धि चाथ तृचन मूर्ध्नीति मार्जयित्वा गायत्र्या दश-
 धाभिमन्त्रिता आपः प्रणवेन पीत्वा द्विराचामेदेतन्म-
 न्त्रस्नानं ॥ ११ ॥

अथ वैश्वदेवो दिनस्य प्रारम्भोनाच पाकयज्ञत-
 न्त्रमग्निमौपासनं पचनं वा परिसमूह्य पर्युक्ष्यायतन-
 म्प्रलंघत्य सिद्धं इविष्यमधिश्रित्याङ्घ्रिः प्रोक्ष्योद्गुहा-

राभ्यां पूर्वं वर्तयेत्ततो दक्षिणोत्तराभ्यामन्ते प्रदक्षि-
 णावृत्तं रज्जुं कुर्यादेतद्रज्जुकरणं, प्रथमां रज्जुमुदग-
 ग्रामास्तीर्य प्रादेशमात्रं दर्भमुष्टिं छित्वा प्रागग्रा-
 न्तस्यान्निधाय तथा बर्हिर्द्विरावेष्टयित्वा तन्मूलञ्च
 द्विरावेष्ट्य तां प्रथमवेष्टनस्याधस्तादुन्नयेदेवं द्वितीययेष्टं
 सकृदावेष्ट्य सन्नह्येदरन्त्यायाम इध्मः पञ्चदशदारुक-
 स्तदुपरि निदध्यादेतदिध्माबर्हिषोः सन्नहनमथ सो-
 दकेन पाणिना प्रागुदीच्या आरभ्य प्रदक्षिणमग्नि-
 न्त्रिः परिसमुच्च प्रादेशमात्रैर्दर्भैः प्रदक्षिणं प्राच्या-
 दिषु प्रतिदिशमुदक्संस्थं परिक्रुणीयाद्दक्षिणोत्तरयोः
 सन्धिषु मूलाग्रैराच्छादयेत् राघिष्ठान्वा दर्भांस्तयोस्तृ-
 णीयादुत्तरतः पात्रासादनाय दक्षिणतो ब्रह्मास-
 नाय कांश्चिद्दर्भानास्तोर्याग्निं पर्युक्षेद्देशोऽग्निसंस्कारो-
 ऽथ तेषु दर्भेषु पात्राणि न्यग्विलानि द्वंद्वं प्रागग्रमुद-
 गपवर्गं प्रयुनक्ति प्रोक्षणपात्रसुवौ चमसाज्यपात्रे
 इध्माबर्हिषीत्याज्यहेमेषु तथा चरुस्थालीप्रोक्षणपात्रे
 दर्वीसुवौ चमसाज्यपात्रे इध्माबर्हिषी चेति दर्विहो-
 मेषु प्रोक्षणपात्रमुद्धृत्य पवित्रमन्तर्धायाप आसिच्य तू-
 ष्णीं ताः पवित्राभ्यान्त्रिरुत्पूय पात्राण्युत्तानानि कृत्वेषु
 विस्रस्य पात्राणि ताभिरद्भिर्युगपत् त्रिः प्रोक्षेदेतत्पा-
 चासादनं ॥ १४ ॥

अथ चमसं प्रत्यग्मेर्निधाय ते पवित्रेऽन्तर्धायाङ्घ्रिः
 पूरयित्वा गन्धादिं प्रक्षिप्य दक्षिणोत्तराभ्यां पाणि-
 भ्यां नासिकान्तमुद्धृत्योत्तरतोऽग्नेर्दर्मेषु निधाय दर्भः
 प्रच्छादयेदेतत्प्रणीताप्रणयनमथ ते एव पवित्रे प्राग्मेः
 आज्यपात्रेऽन्तर्धायाज्यमासिच्य वह्निः परिस्तरणाद-
 ङ्गारानुदगपोह्य तेघ्नाज्यमधिश्रित्योल्मुकेनावज्वाल्य
 दर्भाग्रे प्रक्षिप्य प्रोक्ष्याज्ये प्रास्य ज्वलता तेनैवोल्मुकेना-
 ज्यन्त्रिः परिहृत्योल्मुकन्निरस्याप उपस्पृश्याज्यङ्घ्रि-
 न्निवोदगुदास्योङ्गारानतिसृज्याज्यमुत्पूय पवित्रे प्रो-
 क्ष्यामौ प्रास्याप उपस्पृशेदेष आज्यसंस्कारोऽथ वह्नि-
 रात्मनेग्रे प्राग्ग्रमास्तीर्य तत्राज्यमासाद्य सहदर्भैर्द-
 र्भासुवावादायामौ प्रताप्य दर्भो^१ निधाय सुवं सव्येन
 धारयन्दक्षिणेन पाणिना दर्भाग्रैर्विलं प्रागारभ्य प्राद-
 क्षिण्यं प्रागपवर्गन्त्रिः परिमृज्य तैरेव बिलपृष्टमभ्या-
 त्मन्त्रिः संमृज्याथ पृष्ठादारभ्य यावदुपरिबिलन्दण्डं
 दर्भमूलैस्त्रिः संमृज्य सुवं प्रोक्ष्य प्रताप्योदगाज्याद्वह्नि-
 ष्यासाद्योदकस्पृष्टैस्तैरेव दर्भैरेवं दर्भो^१ च संस्कृत्य
 सुवादुदङ्निधाय दर्भाः प्रोक्ष्यामौ प्रहरेदेषसुक-
 सुवसंमार्गः ॥ १५ ॥

अथ ब्रह्मास्तिचेत् क्रियेत, स प्राक् प्रणीताप्रणय-
 नात्ममस्तपाण्यङ्गुष्ठो भूत्वाग्रेणामिं परीत्य दक्षिणत-

आस्तीर्णेषु दर्भेषु निरस्तः परावसुरिति तृणम-
 ङ्गुष्ठोपकनिष्ठाभ्यां नैर्ऋत्यान्निरस्याप उपसृश्येदमह-
 मवावसोः सदने सीदामीत्युदङ्मुख उपविश्य वृहस्प-
 ति ब्रह्मा ब्रह्मसदनं आशिष्यते वृहस्पते यज्ञज्ञोपायेति
 मन्त्रं ब्रह्मा जपेत्पां प्रणयने ब्रह्मन्नपः प्रणोष्यामीत्य-
 तिसृष्टः ॐ भूर्भुवः स्वर्दृहस्पति प्रसूत इति जपित्वां
 प्रणयेत्यतिसृजेत्सर्वदा च यज्ञमना भवेदेके नेच्छन्ति
 निरसनमुपवेशनं जपः प्रायश्चित्तहोमः संस्थाजपेनो-
 पस्थानञ्चेति पञ्चकर्माणि ब्रह्मणः ॥ १६ ॥

अथ पार्वणस्थालीपाकस्तस्य पौर्णमास्यामारम्भोऽ-
 ग्निमग्नीषोमौ पौर्णमास्यान्देवते अग्निरिन्द्राग्नी चा-
 मावास्यायां देवते अपः प्रणीय शूर्पे व्रीहोन्निरूप्य
 प्रोक्ष्य प्राग्ग्रीवमुत्तरलोमकृष्णाजिनमास्तीर्य तत्रो-
 ल्लूखलं निधाय तानवहत्य तण्डुलांस्त्रिः फलीकृतां
 स्त्रिः प्रक्षाल्य अपयेद्यदि सहअपयेच्चरुं विहृत्येदम-
 मुष्मा इदममुष्मा इत्यभिमृशेत्स्विष्टकृतं द्विरुपरिष्ठा-
 दभिधारयेत् पञ्चावती द्वावती पुरस्तादवद्येदिधर-
 ज्जु विसंस्याग्नौ प्रास्यायाश्चाग्नेस्यतो देवा इदं विष्णु-
 रित्यन्ताभिर्व्याहृतिभिश्च जुहुयादेताः सर्वाः प्रायश्चि-
 त्ताहुतयः एता ब्रह्मणा कर्तव्याः परीत्य प्रत्यगुदीच्या-
 मवस्थाय जुहुयाद्य बर्हिषि पूर्णपात्रं निनीय ताभि-

रङ्गिरापो अस्मान्मातरः शुन्ध्यन्त्विदमापः प्रवहते-
त्येताभ्यां सुमिचा न आप ओषधयः सन्वित्येतेन
चात्मानं शिरसि मार्जयेत्संस्कार्यमपि संस्कारकर्मस्व-
याम्निमोञ्च म इति संस्थाजपेनोपतिष्ठते ततो ब्रह्मा
चाथ कर्ताग्नेः परिसमूहनपर्युक्षणे कुर्यादेतत्तन्त्रमन्त्रे-
षामस्थालीपाकवत् सुकृतकर्ममन्त्रान् जुहुयात् ॥ १७ ॥

अथ नित्यमौपासनन्तस्य सायमारम्भोऽनस्तमित
आदित्ये सायमग्नेः प्रादुष्करणमनुदिते प्रातः प्रदो-
षान्तः सायं होमकालः सङ्गवान्तः प्रातर्नाच तन्त्र-
मिध्यतेऽग्निं परिसमूह्य परिस्तीर्य पर्युक्ष्य हैम्यमपक्क-
मुल्मुकेनावज्वाल्य तेनैव चिः परिहृत्योल्मुकन्निरस्येत्
पक्कमुदगङ्गारेषधिश्चित्य प्रोक्ष्योदगुद्दास्य तानङ्गारान-
तिसृजेदेष हैम्यसंस्कारः, पयोदधिसर्पिर्यवागूरोदन-
स्तण्डुलाः सोमस्तैलमापो ब्रीहयो यवास्तिला इति
हैम्यानि, तण्डुला नीवारश्यामाकयावसाना ब्रीहि-
शालियवगोधूमप्रियङ्गवः स्वरूपेणातिहोम्याः स्ति-
लास्वरूपेणैव शतञ्चतुःषष्टिर्वाहुतिः ब्रीहियवाना-
न्तर्दधन्तिलानान्तर्दधं सर्पिस्तैलं च तिलञ्च तिला-
तसीकुसुम्भानां येन प्रथमामेतां जुहुयात्तेनैव द्वि-
तीयां जुहुयाद्येनैव सायं जुहुयात्तेनैव प्रातः सायं
प्रातर्होमौ सायं वा समस्येन्नतु प्रातः सायं होमौ ॥ १८ ॥

अथ पुनराधानमनुगतेऽग्निं शिष्टागारादानीयो-
क्तवदुपसमाधाय परिसमुद्ध्य परिस्तोर्य पर्युक्ष्याज्य-
मुत्पूयायाश्चाम इत्देकामाज्याहुतिं हुत्वा यथापूर्वं प-
रिचरेदेवमाद्वादशराचादत ऊर्ध्वं विवाहमृहप्रवेश-
होमाभ्यामेकतन्त्राभ्यामादध्यात् तत्र विवाहाज्या-
हुतयो लाजाहुतयो मृहप्रवेशाज्याहुतयो हृदयाञ्ज-
नञ्च भवति कर्तव्यं लाजानावपत्येतत्पुनराधानं चित्य-
होममतीत्य मनस्वत्या चतुर्गृहीतं जुहुयादाद्वादश-
राचादूर्ध्वं पुनराधानमेव कुर्यात् ॥ १६ ॥

अथानेकभार्यस्य यदि पूर्वमृद्धान्नावेवानन्तरो वि-
वाहः स्यात्तेनैव सा तस्य सह प्रथमया धर्माग्निभागिनी
भवति, यदि तु लौकिके परिणये तं पृथक्त्वेन परि-
मृद्ध्य पूर्वैकीकुर्यात्तौ पृथगुपसमाधाय पूर्वस्मिन् पूर्व-
या पत्न्यान्वारब्धोऽग्निमीले पुरोहितमिति सूक्तेन प्रत्यृ-
चं हुत्वोपस्थायायन्ते योनि कर्तव्य इति तं समि-
धमारोप्य प्रत्यवरोहेति द्वितीये वरो ह्याज्यभा-
गान्तं हृत्वाभाभ्यामन्वारब्धोऽग्निमीले जुहुयादग्नि-
नाग्निः समिध्यते त्वं ह्यग्ने अग्निना पाहि ने
अग्ने एकयेति तिसृभिरस्तीदमधिमन्यनमिति च
तिसृभिरथैनं परिचरेन्मृतामनेन संस्कृत्यान्यया
पुनरादध्यादथ वार्गं विभज्य तद्भागेन संस्कु-

र्थाद्वह्नीनामप्येवमेवाग्नियोजनकुर्याज्जोमिथुनं दक्षि-
णा ॥ २० ॥

अथ कन्यावरणं कन्यां परिणेष्यमाणो द्वौ चत्वारोऽष्टौ वरपितुराप्तान् प्रशस्ताकारकर्मणो नृक्षरा
ऋजवः सन्तु पन्या इति प्रहिणुयात्तेतावतीभिः पुर-
न्ध्रीभिः सहितामङ्गलगीततुयोभ्याङ्गन्यागृहमेत्य शुभे
पीठासने प्राङ्मुखसीनाया दातृज्ञातिबन्धवोपे-
तायाः कन्यायाः पाणौ फलं प्रदाय कन्यावरणकाले
दृणीरन्नासीनाः प्रत्यङ्गखा वसिष्ठगोचोद्भवायामुष्य
प्रपौत्रायामुष्य पौत्रायामुष्य पुत्राय श्रुतशीलनाम्ने व-
राय वत्सगोचोद्भवाममुष्य प्रपौत्रोममुष्य पौत्रोममुष्य
पुत्रीं सुशीलानाम्नीं इमाङ्गन्याभार्यात्वाय दृणीमह
इति ब्रूयुरथ दाता भार्याज्ञातिबन्धुसमेतो यथोक्तम-
नूद्य दृणीध्वमिति ब्रूयादेवं चिः प्रयुज्य दाता प्रदा-
स्यामीति चोच्चैस्त्रिभ्रूयादथ ब्राह्मणा उक्तस्वस्त्ययनाः
शिवा आपः सन्तु सौमनस्य मस्त्वक्षतं चारिर्ह
चास्तु दीर्घमायुः श्रेयः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टि-
श्चास्त्वित्युक्तैतदः सत्यमस्त्विति अनूद्य समानीव आ-
कृतिः प्रसुग्मन्ताधियः सानस्य सक्षणीत्येताः पठेयुः
पुरन्ध्रः कन्यायै कल्याणान् कुलधर्माचारान्
कुर्युः ॥ २१ ॥

अथोपयमनं लक्षणयो वरो लक्षणवर्ती कन्यां य-
 वीयसीमसपिण्डामसगोत्रजामविरुद्धसम्बन्धामुपयच्छे-
 त्यितृतः सप्तपुरुषं सापिण्डम्मातृतः पञ्चपुरुषं भृगु-
 वत्साङ्गिरसश्च प्रवरे च एकर्षियोगे सगोत्रा एक-
 र्षियोग इतरे दम्पत्योर्मिथः पितृमातृसाम्यविरुद्धः
 सम्बन्धो यथा भार्यास्वसुर्दुहिता पितृव्यपत्न्याः स्वसा
 चेति केचिन्मातृगोत्रतां च वर्जयित्वा तदपत्यमस-
 गोत्रं स्यादिति सुस्रातोऽलङ्कृतो वरः स्वस्तिं वाचयि-
 त्वा सहितः स्वर्चितै ब्राह्मणैः पुरन्थ्रीभि र्ज्ञातिबा-
 न्धवैः पदातिभिर्मङ्गलगीततूर्यघोषाभ्यां सम्बन्धिना
 गृहमेय चतुष्पदे सोत्तरछदे हरितदर्भास्तीर्णं भद्र-
 पीठे प्राङ्मुख उपवेश्य तस्य पुरस्तात् प्रत्यङ्मुखीं
 भद्रपीठासीनां सुस्रातामलङ्कतामहतवाससं स्रग्वि-
 र्णी कन्यां पुरस्कृत्य दाता सामात्य उपविशेद्वरं वि-
 धिवदभ्यर्चयेदथ दक्षिणतः पुरोधा डदङ्मुख उप-
 विश्य मध्ये प्राग्ग्रेदगग्रान्दर्भानास्तीर्य तैजसमपां
 पूर्णं कलशन्निधाय व्रीहियवानोप्य गन्धादिभिर-
 लङ्कृत्य दूर्वापल्लवै मुखमवस्तीर्यापलिङ्गाभि ऋग्-
 भिरभिमन्त्र्य ताभिरङ्घ्रिः प्रयोजयेदथ दाता पुण्या-
 हादीनि वाचयित्वा शिवा आपः सन्तु सौमनस्य-
 मस्त्वक्षतञ्चारिष्टञ्चास्तु दीर्घमायुरस्तु शान्तिः पुष्टि-

स्तुष्टिश्चास्तु तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रसम्पदस्त्वित्यक्त्वा
 भार्यादिसमेतः कन्यां प्रतिगृह्य वत्सगोत्रोत्पन्नाममुष्य
 प्रपौत्रीममुष्य पौत्रीममुष्य पुत्रीं सुशीलानाम्नीमिमां
 कन्यां वसिष्ठगोत्रोद्भवायामुष्य प्रपौत्रायामुष्य पौत्रा-
 यामुष्य पुत्राय श्रुतशीलनाम्नेऽस्मै वराय सम्प्रददे कन्यां
 प्रतिगृह्णातु भवानिति ब्रुवन वरस्य पाणौ हिरण्य-
 मुपधाय कलशेदकधारामासिञ्चेत् मनसा प्रजा-
 पतिः प्रीयतामिति ब्रूयाद्य शिरसि पुन्याहाशि-
 षो वाचयित्वा दक्षिणेऽसे कन्यामभिमृश्य क इदङ्क-
 स्सा अदात्कामः कामायादात्कामो दाता कामः
 प्रतिग्रहीता कामं समुद्रमाविश कामेन त्वा प्रतिगृ-
 ह्णामि कामैतत्ते वृष्टिरसि द्यौस्त्वाददातु पृथिवी प्र-
 तिगृह्णात्विति जपित्वा प्रजापतिमनुस्मृत्य धर्मप्रजा-
 सिध्यथं कन्यां प्रतिगृह्णामीति ब्रूयादेवं त्रिः प्रयु-
 ज्य पुरोधा दातृवरौ प्रति ऋतस्य हि शुरुधः सन्ति
 पूर्वोरिति तिस्रो जपित्वैतद्द्वः सत्यसमृद्धमस्त्विति
 ब्रूयात् ॥ २२ ॥

अथानयोर्निरीक्षणं स्वलङ्कृते वेश्मनि मङ्गलगीत-
 तूर्यनिर्घाषे पूर्वापरावरान्युच्छ्रितौ हस्तान्तरालौ शु-
 क्ततण्डुलराशी कृत्वा मध्ये स्वस्तिकान्तिरस्करिणीं
 धारयेयुरथ पूर्वस्मिन्नाशौ प्रत्यङ्मुखीं गुडजीरकपाणिं

कन्यां स्थापयेयुरपरस्मिन् प्राङ्मुखं तथामृतं वरं
 तौ मनसेष्टदेवतां ध्यायन्तौ तिष्ठन्तौ ब्राह्मणाः
 सूर्यं सूक्तं पठेयुः पुरन्ध्रो मङ्गलगोतानि कुर्यु-
 रथ ज्योतिर्विदादिष्टे काशे प्रविष्टे सद्यस्तिरस्क-
 रिणीमुदगपसार्य कन्यावरौ परस्परगुडजोरका-
 नवकिरतः परस्परन्निरीक्षेयातामधातृघ्नोमिति ता-
 मीक्षमाणो अपत्यघोरचक्षुरपतिघ्नेऽधीति तथेक्ष्यमा-
 खोथास्याभुवोर्मध्यन्दर्भाग्रेण परिमृज्य दर्भन्निरस्याप-
 उपस्पृशेद्वाब्राह्मणा बान्धवाः पुरन्ध्रस्तौ आशी-
 भिरभिनन्दयेयुः ॥ २३ ॥

अथानयोरार्द्राक्षतारोपणनैजसेन पात्रेण क्षीर-
 मानीय घृतमासिचान्येनार्द्राक्षततण्डुलानथ तथा-
 स्थितयो र्वधूवरयोर्वर्धनकमेतत्कारयेयुरमृतं क्षीरमा-
 युर्घृतमरिष्टरक्षता अप एतेषामारोपणमिष्यते वरः
 प्रक्षालितपाणिर्वध्वाः प्रक्षालितेऽञ्जलौ क्षीरघृतं पाणि-
 ना द्विरुपस्तीर्य द्विस्तण्डुलानञ्जलिना वपति यथा पू-
 र्येत ततो द्विरुपरिष्ठादभिघारयत्येवं वराञ्जलावन्ध-
 स्तण्डुलापूरणञ्जुर्याहाता तयोरञ्जल्योर्द्विरण्यमवद-
 ध्यात्यथ वरः कन्याञ्जलौ स्वाञ्जलिन्धारयेहाता कन्यां
 धारयतु दक्षिणाः पान्तु बहुधेयञ्चास्तु पुण्यं वर्धतां शा-
 न्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु तिथिकरणमुद्धर्तनश्चसम्प-

दस्त्वित्युक्त्वा कन्यामुत्क्षिप्य तदञ्जल्यक्षताम्बरमूर्धा-
 रोपयेद्वरोऽपि तन्मूर्ध्नि स्वाञ्जल्यक्षतानारोपयेदेवन्त्रि-
 बंधू पूर्वं वराञ्जलौ वधूस्तण्डुलपूरणं कुर्यात्तदञ्ज-
 लावन्योय समारोपणं कारयेदिदानीं दाता व-
 राय गोमूमिदासीयानशयनमन्नादिकमनुदानन्दद्या-
 द्य पुरोधाः कांस्ये पय आसिच्यौडुम्बर्यार्द्धयाशा-
 खया सपलाशया सहिरण्यपवित्रया सदूर्वापवि-
 त्रयाभिषिञ्चेदलिङ्गाभि ऋग्भिरथ वधूवरौ स्वशे-
 खरपुष्पं क्षीरघृतेनास्नाव्य परस्परतिलकङ्कुरतः कस्ये
 सञ्जन्तामुच्चतः कौतुकसूत्रञ्च करे बध्नीयातामथ
 पुरोधास्तयोरुत्तरीयान्तयोः पञ्चपूगफलानि विवाह-
 त्रतरक्षिणङ्गणाधिपमनुसृत्य गणानान्वा गणपतिं
 इवामह इत्यातून इन्द्रक्षुमन्तमिति च वधूवरयोर्-
 उत्तरीयान्तौ च नीललोहितं भवतीति बध्नीयादथ
 दाता सभार्या वृद्धाः पुरन्ध्रो ज्ञातिबान्धवाश्च क्रमादा-
 शीभिरार्द्राक्षतारोपणं कुर्युः ॥ २४ ॥

अथर्तुमत्याः प्राजापत्यमृतौ प्रथमे अनुकूलेऽह-
 नि सुस्नातयान्मारब्धः प्राजापत्यस्य स्थालीपाकस्य हू-
 त्वैता आज्याहुतो जुहुयाद्विष्णुर्यानिमिति तिस्रो ने-
 जमेघेति तिस्रः प्रजापतेन त्वदित्येकाथातो मूर्ध्निपनः
 शोशुच दधमित्यभिमृश्य याः फलिनीर्या अफला

इति जपित्वा वधेनदस्युं प्रहिचातयस्वेति षड्विंशति-
स्तुवे स्रवस्तममिति द्वाभ्यामग्निमुपस्थाय सूर्यो नो दि-
वस्यात्विति सूक्तेनादित्यमुपतिष्ठेत । अथ गर्भलभन-
मृतावनुकूलायान्निशि स्वलङ्कृते सुगन्धवासिते वेश्म-
नि तथाभूते पर्यङ्कशयने सुस्नातामलङ्कृतां शुक्लवस-
नां स्रग्विणीम्भार्यां स्वयन्तथाभूतः प्रवेश्य दूर्वा पिष्ट्वा
अश्वगन्धा वा सूक्ष्मेण वाससा सङ्गृह्योदीर्घातः पतिव-
तीति द्वाभ्यां स्वाहाकारान्ताभ्यामुभयोर्नासाविलयो-
र्निषिच्य सम्बेश्य गन्धर्वस्य विश्वावसोर्मुखमसीत्युपस्थ-
ममिमृश्य विष्णुर्योनिङ्कल्पयत्विति द्वाभ्यां विहृत्य यो-
गर्भमोषधीनामहङ्गर्भमदधामोषधीष्विति जपित्वाप-
गच्छेत्प्राणोते रेतो दधाम्यसावित्यनुप्राणायथा भूमि-
रग्निगर्भा यथा द्यौरिन्द्रेण गर्भिणी वायुर्यथा दिश-
ङ्गर्भ एवन्ते गर्भदधाम्यसाविति हृदयमभिमृशेन्नैक-
उपगमने मन्त्रविधिमिच्छन्ति न ह्यनेन किञ्चित् संस्क्रि-
यत इति त आषधीभिर्निषेकं कृत्वोपगच्छन्ति ॥ २५ ॥

अथ जातकर्म पुत्रे जाते पुरान्यैरालम्भादग्निरिद्रः
प्रजापति विश्वे देवा ब्रह्मेत्यनादेशदेवता हुत्वा प्राक्
स्विष्टकृतः सर्पिमधुप्राशनादि कुर्यादेवन्निष्क्रमणं
चतुर्ये मास्यापूर्यमाणपक्षे स्वस्ति वाचयित्वा स्विष्ट-
कृतः प्राक् सुस्नातासंकृतं कुमारसादाय सहभार्या-

शान्तिबान्धवैः पुरन्ध्रीभिश्च मङ्गलतूर्यनिर्घोषेण गृह्या-
न्निष्क्रम्य देवतायतनमेत्य देवतामुपहारेणाभ्यर्चा-
शिषो वाचयित्वायतनं प्रदक्षिणीकृत्य गृहमेयात्स-
म्बन्धिना वा गृह्णीत्वा नयेदेवमन्नप्राशनादावपी-
च्छायामनादिष्टदेवता यष्टव्या यष्टव्याः ॥ २६ ॥

इत्याश्वलायनगृह्यपरिशिष्टे प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ ग्रहयज्ञश्चेत्ययज्ञश्चेत्यमुपयाचितमुच्यते तच्च
भवाः शान्तिपुष्टिदा देवताश्चैत्याः शान्तिञ्च खलु पुष्टिं
च सर्वे ग्रहाः समुपयाचन्ते ततश्चैत्या आदित्य इन्द्र-
ङ्गारकः सौम्योगुरुर्भार्गवः शनैश्चरोराहुः केतुरिति
नवग्रहास्ते हि स्वस्वगत्या जगदभिगृह्णन्ति तानुद-
गयनादिषु पुण्यकालेषु यजेत शान्तये सद्य उद्भूतेषु
माङ्गल्यादिष्वाभ्युदयिकं करिष्यमाणो ग्रहयज्ञं कु-
र्यादनाभ्युदयिकं हि शान्तिकर्म यदि तदानुकूल्य-
कामः कामं प्रागभ्युदयात्सप्ताहान्तरितात्कुर्यात्तं द-

शपराहुतीः स्वयमेकः कुर्यादूर्ध्वमापञ्चशतञ्चत्वार
 ऋत्विजः स्युराशतं वरमष्टौ नवम आचार्यः स्व-
 यमेव वा यदि स्वयमाचार्यः स्यात्तद्भागं कल्पविदे
 दद्यात्तान्बिधिवद्वरयित्वाह्येदाचार्य आदित्याय जु-
 हुयादितरेभ्य इतरे पूर्वोत्तरतन्त्रमाचार्यः कुर्या-
 त्तदितरेतोऽन्वारभेरन् ॥ १ ॥

अथास्य सम्भाराहस्तमाचावरञ्चतुरस्रङ्कुण्डं स्थ-
 ण्डिलं वा संस्कृत्य तत ईशान्यां कुण्डवदायताञ्चतु-
 रस्राञ्चतुरस्रद्व्यङ्कुलोच्छ्रितां विस्तृतान्निभूमिकां ग्र-
 हवेदिं कुर्यात्तस्याञ्च शुक्लव्रीहितण्डुलैः सकर्णिक-
 मष्टदलं अम्बुजमुल्लिस्थ कर्णिकायान्दलेषु च यथा-
 स्थानं ग्रहपीठानि स्थापयेदुदीच्यां धान्यपीठे तैजसं
 मृगमयं वा नवमनुलिप्तालङ्कृतं शुभमभिषेककुम्भनि-
 धाय प्रसुव आपोमहिमानमित्यूचाद्भिः पूरयित्वा
 पञ्चगव्यानि पञ्चामृतानि नवपर्वतधातून् नवपवित्र-
 मृदो नवरत्नानि प्रक्षिप्य दूर्वापल्लवैर्मुखमाच्छाद्य
 वस्त्रयुग्मेन वेष्टयित्वा समुद्रादीनि पुण्यतीर्थान्यावा-
 द्य कुम्भमभिमृश्याप्लिङ्गावारुणीः पावमानीश्च ज-
 पेत् ॥ २ ॥

अथार्चनाङ्गानि ताम्रं स्फाटिकं रक्तचन्दनं कुङ्कुमं
 सुवर्णन्तदेव रजतं लोहं सीसकं क्वांस्यमिति नवप्रतिमा

द्रव्याणि, सुवर्णमेकमेव वा सर्वेषां, रक्तचन्दनं म-
 लयजो देवदारुः कुङ्कुमो मनःशिला शंखपिष्टन्तिल-
 पिष्टं केतकीरजः कस्तूरीति नवानुलेपनानि, मलयज-
 एक एव वा सर्वेषां, रक्तपद्मं कुमुदं रक्तकरवीरं पा-
 टलं चम्पकं कुन्दमिन्दीवरं कृष्णधुस्तूरन्तश्चिचवर्णमि-
 ति नवपुष्पाणि, रक्तकरवीरमेकमेव वा, पुष्पवर्णा
 अक्षता अहतवस्त्रयुग्मानि च, कन्दर मयूरशिखा द-
 शाङ्ग सर्जरसा विल्वफलं श्रीवासं कृष्णागुरु जटामांसी
 मधुकमिति नवधूपाः, गुग्गुलुरेक एव वा, सर्पिषा
 दीपः तिलतैलेन वा, हविष्यान्नं पायसं पलान्नङ्गुडान्नं
 क्षीरोदनो दधोदनः कृसरान्नमापान्नश्चिचान्नमिति
 नवोपहाराः, चिट्टदन्नमेकमेव वा, माणिक्यं मौक्तिकं
 प्रवालो मरकतं पुष्परागो वज्रोनीलो गोमेदिकं
 वैदुर्यं इति नवरत्नान्येकमेव वा माणिक्यं, अर्कः पा-
 लाशः खदिरोऽपामार्गोऽश्वत्थोऽडुम्बरः शमी दूर्वाः
 कुशा इति समिधः, सर्वेषां पालाश एक एव वा ॥ ३ ॥

अथार्चनमाचार्यः प्राङ्मुख उपविश्य समाहितः
 पुण्याहादि वाचयित्वा कर्म सङ्कल्प्य ग्रहवेदिपद्मपी-
 ठेषु यथास्थानमुखीं ग्रहप्रतिमां स्थापयित्वा दक्षिण-
 वामयोरधिदेवताप्रत्यधिदेवते तदभिमुखौ स्थापयेत्
 तदभावे पुष्पाक्षतादिघ्रावाहयेद्भिरापः पृथिवी वि-

ष्णुरिन्द्र इन्द्राणी प्रजापतिः सर्पा ब्रह्मा च क्रमेण
 ग्रहाणामधिदेवताः, ईश्वर उमा स्कन्दः पुरुषो ब्रह्मेन्द्रो
 यमः कालश्चिचगुप्त इति प्रत्यधिदेवताः, गणपतिं
 दुर्गां श्चेचाधिपतिं वायुमाकाशमश्विनौ कर्मसाद्गु-
 ण्यदेवता इमा यथा प्रत्यक् निवेश्य प्राच्यादिष्विन्द्रा-
 दिलोकपालान् क्रतुरक्षितानावाहयेत् पुष्याञ्जलि-
 प्रयोगेणावाहनमन्त्रैर्नमोन्तैरावाह्य नामभिः क्रमेण
 दीपान्तानुपचारानर्पयेत् ॥ ४ ॥

अथावाहनमन्त्राः प्रणवमुच्चार्य भगवन्नादित्य ग्र-
 हाधिपते काश्यपगोत्र कलिङ्गदेशेश्वर जवापुष्योपमा-
 ङ्गद्युते द्विभुज पद्माभयहस्त सिन्दूरवर्णीम्बरमाल्यानु-
 लेपन ज्वलन्माणिक्यखचितसर्वाङ्गाभरण भास्कर ते-
 जोनिधे त्रिलोकप्रकाशक त्रिदेवतामयमूर्त्ते नमस्ते सं-
 न्नद्धारुणध्वजपताकोपशोभितेन सप्ताश्वरथवाहनेन मेरुं
 प्रदक्षिणीकुर्वन् आगच्छाम्निरुद्राभ्यां सह पद्मकर्णि-
 कायां ताम्रप्रतिमां प्राङ्मुखीं वर्तुलपोठेऽधितिष्ठ पूजार्थं
 त्वामावाहयामि । भगवन् सोम द्विजाधिपते सुधाम-
 यशरीरात्रेयगोत्र यामुनदेशेश्वर गोक्षीरधवलाङ्गकान्ते
 द्विभुजगदावरदानाङ्कित शुक्लाम्बरमाल्यानुलेपनस-
 र्वाङ्गमुक्तमौक्तिकाभरणरमणीयसर्वलोकाप्यायक देव-
 तास्वाद्यमूर्त्ते नमस्ते सन्नद्धपीतध्वजपताकोपशोभितेन

दशश्वेताश्वरथवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणोर्कुर्वन् आगच्छा-
 द्विरुमया च सह पद्माग्नेयदलमध्ये स्फटिकप्रतिमां
 प्रत्यङ्मुखीं चतुरस्रपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन् अङ्गारकाग्रगृहते भारद्वाजगोत्रावन्ति-
 देशेश्वर ज्वालापुञ्जोपमाङ्गद्युते चतुर्भुज शक्तिशूलगदा-
 खड्गधारि रक्तांबरमाल्यानुलेपन प्रवालाभरणभूषित-
 सर्वाङ्ग दुर्धरालोकदीप्ते नमस्ते सन्नद्धरक्त ध्वजपताको-
 पशोभितेन रक्तमेघरथवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणोर्कुर्वन्ना-
 गच्छ भूमिस्कन्दाभ्यां सह पद्मदक्षिणदलमध्ये रक्तच-
 न्दनप्रतिमां दक्षिणामुखीं त्रिकोणपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं
 त्वामावाहयामि । भगवन् सौम्य सौम्याकृते सर्वज्ञा-
 नमयात्रिगोत्र मगधदेशेश्वर कुङ्कुमवर्णाङ्गद्युते चतुर्भुज
 खड्गखेटकगदावरदानाङ्कित पीताम्बरमाल्यानुलेपन
 मरकताभरणालङ्कृतसर्वाङ्गविवृद्धमते नमस्ते सन्न-
 ह्वपीतध्वजपताकोपशोभितेन चतुःसिंहरथवाहनेन
 मेरुं प्रदक्षिणोर्कुर्वन्नागच्छ विष्णुपुरुषाभ्यां सह पद्मे-
 शानदलमध्ये सुवर्ण प्रतिमामुदङ्मुखीं बाणाकारपी-
 ठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन् बृहस्प-
 ते समस्तदेवताचार्याङ्गिरसगोत्र सिन्धुदेशेश्वर तप्तसु-
 वर्णसहशाङ्गदीप्ते चतुर्भुज कमण्डल्वस्त्रसूत्रवरदाना-
 ङ्कित पीताम्बरमाल्यानुलेपन पुष्परागमयाभरणरम-

णीयसमस्त विद्याधिपते नमस्ते सन्नद्धपीतध्वजपता-
कोपशोभितेन पीताश्वरथवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्व-
न्नागच्छेन्द्रब्रह्माभ्यां सह पद्मोत्तरदलमध्ये सुवर्णप्रतिमां
उदङ्मुखीं दीर्घचतुरस्रपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावा-
हयामि । भगवन् भार्गव समस्तदैत्यगुरोभार्गवगोत्र
भोजकटदेशेश्वर रजतोज्वलाङ्गकान्ते चतुर्भुजदण्ड-
कमण्डल्वक्षस्तूत्रवरदानाङ्कित शुक्लमाल्याम्बरानुलेपन
बज्राभरणभूषितसर्वाङ्ग समस्तनीतिशास्त्रनिपुणमते
नमस्ते सन्नद्ध शुक्लध्वजपताकोपशोभितेन शुक्लाश्व-
रथवाहनसहितेन मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छेन्द्राणो-
न्द्राभ्यां सह पद्मपूर्वदलमध्ये रजतप्रतिमां प्राङ्मुखीं
पञ्चकोणपीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भग-
वन् शनैश्वर भास्करतनय काश्यपगोत्र सुराष्ट्रदेशे-
श्वर कज्जलनिभाङ्गकान्ते चतुर्भुज चापतूणीकृतबा-
णाभयाङ्कित नीलाम्बरमाल्यानुलेपन नीलरत्न भूष-
णालङ्कृतसर्वाङ्ग समस्तभुवनभीषणामर्षमूर्त्ते नमस्ते
सन्नद्धनीलध्वजपताकोपशोभितेन नीलगृध्ररथवाहने-
न मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ प्रजापतियमाभ्यां सह प-
श्चिमदलमध्ये कालायसप्रतिमां प्रत्यङ्मुखीं चापाकार-
पीठेऽधितिष्ठ पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन् राहो
रविसोममर्दन सिंहिकानन्दन पैठीनसिगोत्र बर्बरदे-

शेश्वरकालमेघसमद्युते व्याघ्रवदन चतुर्भुज खड्गचर्म-
 धर शूलवराङ्कित कृष्णाम्बरमाल्यानुलेपन गोमेद-
 काभरणभूषितसर्वाङ्ग शौर्यनिधे नमस्तेसन्नङ्कृष्ण-
 ध्वजपताकोपशोभितेन कृष्णसिंहरथवाहनेन मेरुं प्रद-
 क्षिणीकुर्वन्नागच्छ सर्पकालाभ्याम्यद्गनैर्ऋतदलमध्ये
 सीसकप्रतिमां दक्षिणामुखीं शूर्पाकारपीठेऽधितिष्ठ
 पूजार्थं त्वामावाहयामि । भगवन् केतो कामरूप
 जैमिनिगोत्र मध्यदेशेश्वर धूम्रवर्णध्वजाकृते द्विभुज ग-
 दावरदाङ्कित चिचाम्बरमाल्यानुलेपन वैदुर्यमयाभर-
 णभूषितसर्वाङ्ग चित्रशक्ते नमस्ते सन्नङ्कचित्रध्वजपता-
 कोपशोभितेन चित्रकपोतवाहनेन मेरुं प्रदक्षिणीकु-
 र्वन्नागच्छ ब्रह्मचित्रगुप्ताभ्यां सह पद्मवायव्यदलमध्ये
 कांस्यप्रतिमां दक्षिणामुखीं ध्वजाकारपीठेऽधितिष्ठ
 पूजार्थं त्वामावाहयामि ॥ ५ ॥

अथ ग्रहाणामधिदेवता प्रत्यधिदेवतावाहनं, पि-
 ङ्गभ्रुश्मश्रुकेशं पिङ्गाक्षचिनयनमरुणवर्णाङ्गं छागस्थं
 साक्षहृत्वं सप्तार्चिषं शक्तिधरं वरदहस्तद्वयमादि-
 त्याधिदेवमग्निमावाहयामि, अथ प्रत्यधिदेवता चि-
 लोचनोपेतं पञ्चवक्त्रं वृषारूढङ्कपालशूलखड्गखट्वाङ्ग-
 धारिणं चन्द्रमौलिं सदाशिवमादित्यप्रत्यधिदेवं
 रुद्रमावाहयामि । स्त्रीरुपधारिणीः श्वेतवर्णाः मकर-

वाहनाः पाशकलशधारिणीः मुक्ताभरणभूषिताः
 सोमाधिदेवताः अपः आवाहयामि, अक्षसूचकम-
 लदर्पणकमण्डलुधारिणीं चिदशपूजितां सोमप्र-
 त्यधिदेवतामुमामावाहयामि । शुक्लवर्णान्दिव्याभरण-
 भूषितां चतुर्भुजां सौम्यवपुषं चण्डांशुसदृशाम्बरां
 रत्नपात्रसस्यपात्रौषधिपात्रपद्मोपेतकराञ्चतुर्दिक्ना-
 गभूषितां पृष्ठगतामङ्गारकाधिदेवतां भूमिमावाहया-
 मि, षण्मुखं शिखण्डकविभूषणं रक्तांबरमयूरवाहनं
 कुक्कुटघण्टापताकाशक्त्युपेतं चतुर्भुजमङ्गारकप्रत्यधिदे-
 वतां स्कन्दमावाहयामि । कौमोदकीपद्मशङ्खचक्रोपेतं
 चतुर्भुजं सौम्याधिदेवतां विष्णुमावाहयामि । सौ-
 म्यप्रत्यधिदेवतां विष्णुवत् पुरुषमावाहयामि, चतुर्द-
 न्तगजारूढं वज्राङ्कशधरं शचीपतिं नानाभरणभूषितं
 बृहस्पत्यधिदेवतामिन्द्रमावाहयामि, पद्मासनस्थं ज-
 टिलं चतुर्मुखं अक्षमालासुवपुस्तककमण्डलुधारिणं
 कृष्णाजिनवाससं पार्श्वस्थितहंसं बृहस्पतिप्रत्यधिदेवं
 ब्रह्माणमावाहयामि । सन्तानमञ्जरीवरदानधरद्विभु-
 जां शुक्राधिदेवतामिन्द्राणीमावाहयामि, चतुर्दन्तग-
 जारूढं वज्राङ्कशधरं शचीपतिं नानाभरणभूषितं
 भार्गवप्रत्यधिदेवतां शक्रमावाहयामि । यज्ञोपवीतिनं
 हंसस्थमेकवक्त्रं अक्षमालासुवपुस्तककमण्डलुसहितं

चतुर्भुजं शनैश्चराधिदेवं प्रजापतिमावाहयामि । ईष-
 त्पीनं दण्डहस्तं रक्तसदृशं पाशधरं कृष्णवर्णं महिषा-
 रूढं सर्वाभरणभूषितं शनैश्चरप्रत्यधिदैवतं यममा-
 वाहयामि । अक्षसूत्रधरान् कुण्डलाकारपुच्छयुक्ताने-
 कभोगान् स्त्रीभोगान् भीषणाकारान् राक्षधिदेवतान्
 सर्पानावाहयामि । करालवदनं नित्यभीषणं पाश-
 दण्डधरं सर्पवृश्चिकरोमाणं राहुप्रत्यधिदेवं कालमा-
 वाहयामि । पद्मासनस्थं जटिलं चतुर्मुखं अक्षमाला-
 सुवपुस्तककमण्डलुधरं कृष्णाजिनवाससं पार्श्वस्थित-
 हंसं केत्वधिदेवं ब्रह्माणमावाहयामि । उदीच्यवेष-
 धरं सौम्यदर्शनं लेखनीपत्रोपेतं द्विभुजं केतुप्रत्यधिदेवं
 चित्रगुप्तमावाहयामि ॥ ६ ॥

अथ साङ्गुण्यदेवतावाहनं वायुप्रदेशे सर्वत्र स-
 प्रणवव्याहृतिपूर्वकं, चिनेचं गजाननं नागयज्ञोपवी-
 तिनं चन्द्रधरं दन्ताक्षमालापरशुमोदकोपेतं च-
 तुर्भुजं विनायकमावाहयामि । तत उत्तरतः शक्ति-
 वाणशूलखड्गचक्रचन्द्रबिम्बखेटकपालपरशुकण्टकोपेत-
 दशभुजां सिंहारूढां दुर्गास्यदैत्यासुरहारिणीं दुर्गा-
 मावाहयामि । श्यामवर्णं चिलोचनं ऊर्ध्वकेशं सुदंष्ट्रं
 धृकुटोकुटिलाननं नूपुरालङ्कृताङ्घ्रिं सर्पमेखलया युतं
 सर्पाङ्गमतिक्रुद्धं शुद्धघण्टावद्भगुल्फावलम्बिकरोटिका-

मालाधारिणं उरगकौपीनं चन्द्रमौलिं दक्षिणहस्तैः
 श्रूलवेतालखड्गदुन्दुभिदधानं वामहस्तैः कपालघण्टा-
 चर्मचापं दधानं भीमन्दिग्वाससममितद्युतिं श्वेच-
 पालमावाहयामि । धावङ्गरिणपृष्ठगतं ध्वजवरदान-
 धारिणं धूमवर्णं वायुमावाहयामि । नीलोत्पलाभं
 नीलाम्बरधारिणं चन्द्रांकोपेतं द्विभुजं खेटमाका-
 शमावाहयामि । प्रत्येकमौषधिपुस्तकोपेतदक्षिणवा-
 महस्तावन्योन्यसंयुक्तदेहावेकस्य दक्षिणपार्श्वं परस्य
 वामपार्श्वं रत्नभाण्डवरशुक्लाम्बरधारीनारोयुगोपेतौ
 देवौ भिषजावश्विनावावाहयामि । अथ क्रतुसंरक्ष-
 केन्द्रादिलोकपालावाहनं, स्वर्णवर्णं सहस्राक्षं ऐरा-
 वतवाहनं वज्रपाणिं शचीप्रियमिन्द्रं आवाहयामि ।
 अरुणवर्णं चिनेचं साक्षसूचं सप्तार्चिषं शक्तिधरं
 वरदहस्तद्वययुग्मं अग्निं आवाहयामि । रक्तवर्णं
 दण्डधरं पाशहस्तं महिषवाहनं स्वाहाप्रियं य-
 ममावाहयामि । नीलवर्णं खड्गचर्मधरं ऊर्ध्वकेशं
 नरवाहनं कालिकाप्रियं निर्वृतिमावाहयामि । र-
 क्तभूषणं नागपाशधरं मकरवाहनं पद्मिनोप्रियं
 सुवर्णवर्णं वरुणमावाहयामि* । स्वर्णवर्णं निधीश्वरं

* अथ वायुदेवतावाहनं भवितुमर्हति किन्तु पुस्तकत्रयेषु तत्
 नास्ति, अतः पतितमनुमोयते ।

कुन्तपाणिमश्ववाहनं चित्रिणीप्रियं कुबेरमावाहयामि । शुद्धस्फटिकवर्णं वरदाभयश्रुलाक्षस्तूषधरं वृषवाहनं गौरीप्रियमीशानमावाहयामि, इतिपूर्ववत्पूजयेत् ॥ ७ ॥

अथाम्निमुपसमाधाय अन्नाधानाद्याज्यभागान्तं कृत्वा सहस्रवर्षाभिः समिच्चर्वाज्यानि प्रत्येकं शतैकावराभिः सहस्रम्पराभिराहुतिभिर्निमित्तशक्त्यपेक्षया जुहुयात्प्रधानदशांशेन पार्श्वदेवतयोस्तदर्धनेतरेषां स्वाहान्तैर्नामभिर्होमस्तत्तस्त्रिङ्गमन्त्रैर्वा सहस्रदवदानेन चरुहोमः पाणिना प्रभृतांस्तिलांश्च व्याहृतिभिर्हुत्वा प्राक्स्विष्टकृतो ग्रहाणां घण्टादिशब्दैरुपहारानुपमृच्छ सपुष्पाणि रत्नानि निवेदयेद्भावे सुवर्णपुष्पाणि वा, तान् नमस्कृत्य प्रसीदन्तु भवन्त इति प्रसाद्य होमं समापयेत्स यदि मन्त्रैरिष्टस्तदैते मन्त्रा भवन्त्याकृष्णेन रजसा वर्तमानः, आप्यायस्व समेतुते, अग्निर्भूर्ध्वादिवः ककुत्, उदुध्यध्वं समनसः सखायो, वृहस्पते अतियदर्यो अर्हात्, शुक्रन्ते अन्यद्यजतन्ते अन्यत्, शमग्निरग्निभिः करत्, कयानश्चित्र आभुवत्, केतुं कृण्वन्नकेतव इति ग्रहाणां, अग्निं दूतं कृणीमहेऽसु मे सोमे अब्रवीत्स्योना पृथिवी भवेदं विष्णुर्विचक्रम इन्द्रश्रेष्ठानि द्रविणानि धेहीन्द्रा-

णीमासु नारीषु प्रजापतेन त्वदेतान्य आयङ्गैः पृ-
 श्निरक्रमीद्ब्रह्म यज्ञानां प्रथमं पुरस्तादित्यधिदेवतानां,
 त्यम्बकं यजामहे गौरीर्मिमाय सलिलानि तक्षती
 कुमारश्चित्पितरं वन्दमानं सहस्रशीर्षा पुरुषो ब्रह्मणा
 ते ब्रह्मयुजा युनज्मि इन्द्रमिहेवतातये यमाय सोमं
 सुनुत परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां सच्चित्रचित्रं चि-
 तयन्तमस्मै इति प्रत्यधिदेवतानां, आतून इन्द्रक्षुमन्तं
 जातवेदसे सुनवामसोमं श्लेचस्य पतिना वयं क्राणा-
 शिशुर्महीनामादित्यत्नस्य रेतसोश्चिनावर्तिरस्मदेतीत्ये-
 तत्साङ्गुण्यदेवतानां, इन्द्रं वो विश्वतस्पर्यग्निमीले पुरो-
 हितं यमाय सोमं सुनुतवङ्गविर्म्माषुणः परापरो दुत्तमं
 मुमुग्धिनस्तववायवृतस्यते त्वं नः सोमविश्वतः कदुद्रा-
 य प्रचेतस इति लोकपालानां ॥ ८ ॥

अथ यजमानाभिषेकोग्रहवेदे प्रागुदीच्यां शुचौ
 देशे संमृष्टालङ्कृते प्राक्प्रवणे चतुष्पादन्दीर्घं चतुरस्रं
 सोत्तरच्छदं पीठन्निधाय तत्रोदगग्रान् अमूलान्
 हरितदर्भानास्तीर्य प्राङ्मुखं कर्त्तारं सामात्यमुपवे-
 श्याचार्यः सहत्विग्भिः अभिषेककुम्भमादाय प्रत्य-
 ङ्गखस्तिष्ठन्नौडुम्बर्यार्द्रया शाखया सपलाशया हिर-
 ण्यपवित्रया सकुशदूर्वयान्तर्धाय कुम्भोदकं पृषङ्गिर-
 मिषिञ्चेत् अर्पलिङ्गाभिर्व्वारुणीभिः पावमानीभिः

अन्याभिश्च शान्ति पवित्रलिङ्गाभिर्ग्रहाभिषेकमन्त्रैः
समुद्रज्येष्ठा इति सूक्तेन सुरास्वामिति सूक्तेन च
श्रीसूक्तेनेमा आपः शिवतमा इत्यृचेन देवस्य त्वेति
च यजुषा भूर्भुवः स्वरिति च व्याहृतिभिरभिषिक्त-
स्तेभ्यो ग्रहोक्तां दक्षिणां दद्यात्सा गौः शंखो रक्तो न-
ञ्चान् हिरण्यं पीतं वासः श्वेताश्वः कृष्णा गौः कार्ष्णा-
यसं हस्ती छागोवेति हीनां पुनर्हिरण्येन संमिता-
ङ्कुर्यात् अभावे सर्वेषां हिरण्यमेव वा तुष्टिकरं दद्यात्
द्विगुणमाचार्याय अथ घृतान्नेन ब्राह्मणान् भोजयित्वा
शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्विति वाचयेत् सम्बन्धिज्ञातिवा-
न्धवांश्च तोषयेदेष ग्रहयज्ञः सर्वानिष्टशमनः सर्व-
पुष्टिकरः सर्वाभीष्टकरः तस्मादेनं विभववान्विशेषतः
कुर्यात् अविभवः शान्तिपुष्टिकामो यथोपपत्तिङ्कुर्यात् ॥ ६ ॥

अथ हेमोहरहश्चैत्ययज्ञो गृहस्थो ह्यहरहरिष्टा-
न्देवानिष्ट्वाभीष्टार्थांश्चिनोति तस्य तेऽहरहश्चैत्यास्ते
गणपतिर्वा स्कन्दो वा सूर्यो वा सरस्वती वा गारी वा
गौरीपतिर्वा श्रीपतिर्वा श्रीर्वान्योवायोभिमतस्त एव
यथा रुचि समस्तावेज्यन्ते, केचिद्गणपतिमादित्यं श-
क्तिमच्युतं शिवं पञ्चकमेव वाहरहर्यजन्ते, तानसु
वाग्रौ वा सूर्ये वा स्वहृदये वा स्थण्डिले वा प्रतिमासु

वा यजेत. प्रतिमास्वक्षणिकासु नावाहनविसर्जने
 भवतः, स्वाकृतिषु हि शस्तासु देवता नित्यं सन्निहिता
 इत्यस्थिरायां विकल्पः स्थण्डिले तूभयं भवतु, प्र-
 तिमां प्राङ्मुखीं उदङ्मुखोयजेतान्यत्र प्राङ्मुखः स-
 म्भृतसम्भारः यजनभवनमेत्य द्वारदेशे स्थित्वा हस्त-
 तालत्रयेणापसर्पन्तु ये भूता ये भूता भूवि संस्थिताः
 ये भूता विघ्नकर्त्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञयेति विघ्नानु-
 दास्य प्रविश्य ये भ्योमातामधुमत्यिन्वते पय एवापित्रे
 विश्वदेवायवृष्ण इति जपित्वा शुचावासने उपविश्य
 पृथ्वि त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुना धृता त्वञ्च
 धारय मान्देवी पवित्रङ्कुर चासनं इत्युपविश्याच-
 म्नायतप्राणः सङ्कल्प्य शुचिशंखादिपात्रमङ्गिः प्रणवेन
 पूरयित्वा गन्धाक्षतपुष्पाणि प्रक्षिप्य सावित्याभिमन्त्र्य
 तीर्थान्यावाह्याभ्यर्च्य पवित्रपुष्पाणि तदुदकेनापोहि-
 ष्ठीयाभिरात्मानमायतनं यजनाङ्गानि चाम्युक्ष्य क्रि-
 याङ्गोदककुम्भङ्गन्धादिभिरभ्यर्च्य तेनोदकेनावर्धान्
 कुर्वीत नमोन्तनाम्ना तस्त्रिङ्गमन्त्रेण वा क्रमेणोपचा-
 रान्दद्यात् पुष्पोदकेन पाद्यमर्धञ्च पात्रान्तरेण सग-
 न्धाक्षतकुसुमान्दद्यादावाहनमासनं पाद्यमर्धमाचम-
 नीयं स्नानमाचमनं वस्त्रमाचमनमुपवीतमाचमनं
 गन्धपुष्पाणि धूपन्दीपं नैवेद्यं पानार्थं जलमुत्तरमा-

चमनीयं मुखवासं स्तोत्रं प्रणामं दक्षिणां विसर्जनञ्च
 कुर्यात्, असम्पन्नो मनसा सम्पादयेदाचमनन्न पृथ-
 गुपचारः प्रणामस्तोत्राङ्गं दक्षिणादिविसर्जनाङ्गं। अथ
 मन्त्राः गणानां त्वा गणपतिं हवामह इति गणपतेः
 कुमारश्चित्पतरं वन्दमानमिति स्कन्दस्य आकृष्णेन
 रजसावर्तमान इत्यादित्यस्य पावकानः सरस्वतीति
 सरस्वत्याः जातवेदसे सुनुवामसोममिति शक्तेः
 व्यम्बकं यजामह इति रुद्रस्य गन्धद्वारामिति श्रियः
 इदं विष्णुर्विचक्रम इति विष्णोरेवं षोडशेमा-
 नपचारान् पौरुषेणैव सूक्तेन प्रत्यूचं सर्वत्रैव प्रयुज्य-
 न्तेन्ये सावित्या वा जातवेदस्यया वा प्राजापत्या व्या-
 हत्या वा प्रणवेनैव वा कुर्वन्ति, स एष देवयज्ञोऽ
 हरहर्गोदानसंमितः सर्वाभीष्टप्रदः स्वर्ग्योपवर्ग्यश्च त-
 स्मादेवमहरहः कुर्वीत तमेनं वैश्वदेवं हुतशेषेण पृथ-
 गन्नेन बाकुर्यान्नास्य शेषेण वैश्वदेवं कुर्यात्। अथास्य
 शेषेण गृहदेवतानां बलिर्द्वारे पितामहाय प्रक्रीडे
 रुद्राय अथ गृहे प्राच्यान्दिशि प्रतिदिशं सनवग्रहा-
 येन्द्राय बलभद्राय यमविष्णुभ्यां स्कन्दवरुणाभ्यां
 सोमसूर्याभ्यामश्विभ्यां वसुभ्यो नक्षत्रेभ्योऽथ मध्ये वा-
 स्तोष्पतये ब्रह्मणेऽथ प्रागादिभित्तिमूलेषु सिध्यै दृष्यै
 श्रियै कीर्त्यै वरुणायोदधानेश्विभ्यां दृषदुपलयोः

द्यावापृथिवीभ्यामुलूखलमुसलयोरथ निष्क्रम्य भूमा-
 वप आसिच्य श्चचाण्डालपतितवायसेभ्योऽन्नं भूमौ
 विकिरेत् ये भृताः प्रचरन्ति दिवा बलिमिच्छन्तो
 विदुरस्य प्रेष्ठाः तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि
 पुष्टिं पुष्टिपतिः ददात्विति रात्रौ चेन्नक्तं वा वलि-
 मिति ब्रूयादथ प्रक्षालितपादपाणिराचम्य गृहं
 प्रविशेत्, शान्ता पृथिवी शिवमन्तरिक्षं द्यौर्नादेव्य-
 भयन्नो अस्तु शिवा दिशः प्रदिश उद्दिशो न आपो
 विद्युतः परिपान्तु विश्वत इति जपित्वा अन्यानि च
 स्वस्थयनानि ततोमनुष्ययज्ञपूर्वकं भुञ्जीत ॥ १० ॥

अथ भोजनविधिरार्द्रपादपाणिराचान्तः शुचौ देशे
 प्राङ्मुखः प्रत्यङ्मुखोवापविश्य भस्मणा वारिणा वा
 हस्तमात्रे चतुरस्रमण्डले पाचस्थमन्नं प्रणवव्याह-
 तिपूर्वया सावित्याभ्युक्ष्य स्वादोपितोमधोपितो
 इत्यभिमन्थ्य सत्यं त्वर्तेन परिषिञ्चामीति दिवा
 परिषिञ्चेदतन्वासत्येन परिषिञ्चामीति रात्रावथ
 दक्षिणतो भुवि भूपतये भुवनपतये भूतानां पतये
 इति नमोन्तैः प्राक्संस्थं प्रत्यक्संस्थं वा बलिं विकीर्य
 हस्तं प्रक्षाल्य समाहितोऽमृतोपस्तरणमसीत्यपः प्राश्य
 सव्येन पाणिना पाचमालभ्य तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठैः प्रा-
 णाय मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैरपाणाय कनिष्ठिकाना-

मिकाङ्गुष्ठ र्यानाय कनिष्ठिकातर्जन्यङ्गुष्ठैरुदानाय
 सर्वाङ्गुलीभिः समानाय च मुखे जुहुयात्सर्वाभिरेव वा
 सर्वेभ्यो जुहुयादेवं वाग्यतो भुक्त्वा अमृतापिधानमसी-
 त्यपिधानं प्राश्य शोधितमुखपादपाणिर्द्विराचामेदेवं
 भुञ्जानोमिहोत्रफलमश्रुते बलपुष्टिमान् भवति सर्व-
 मायुरेति ॥ ११ ॥

अथास्तमिते सायंसन्ध्यामुक्तवदुपास्य होमवैश्वदे-
 वगृहबल्यातिथ्यर्चनानि कृत्वा यदि दिवोदितकर्मा-
 ण्यकृतानि यावत्प्रहरं यामिन्यास्तावत् क्रमेण सर्वाणि
 सौरं वर्जयित्वा कुर्यादाकृष्णीययैवार्थं दद्यादिति वि-
 शेषोष्टमीं चतुर्दशीं भानुवारं आङ्गुदिनं तत्पूर्वदिनञ्च
 वर्जयित्वावशिष्टरात्रिषु नियमेनामात्यैः परिवृतो लघु
 भोजनं कृत्वा पत्न्या सह ताम्बूलादिसेवनं कृत्वा स-
 न्ध्यायां शून्यालये श्मशाने चैकदृष्टे चतुष्पथे शिव-
 मातृकायक्ष्णागस्त्यन्दभैरवाद्युग्रदेवगृहेषु धान्यगोदेव-
 विप्राग्निरूपाणामुपरि वा शुचौ देशे शुचिरार्द्रवस्त्रपा-
 दो न नम्रः शयनं कुर्यात् रात्रीति व्यस्यदायतीति सूक्तं
 जपित्वा प्राक्शिरो दक्षिणतः शिरो वेष्टयित्वा देव-
 तां नत्वा स्मरणं च कृत्वा वैणवदण्डमुदकपाचं च श-
 यनसमीपे निधाय प्रक्षालितपादः शयनं कुर्यात्
 प्रदेशपरयामौ निद्रायातिक्रम्याथ प्रभाते इष्टदेवतां

मनसा नत्वा तदहःकृत्यं स्मृत्वा धर्मशास्त्रोक्तविधि-
ना मूषपुरीषोत्सर्गादि कुर्यात् ॥ १२ ॥

अथ आह्वानि तान्यष्टौ पूर्वेषुः पार्वणं अष्टम्यन्वष्ट-
क्यं मासि मासि काम्यं आभ्युदयिकमेकोद्दिष्टं पार्वणं
चेति पर्वामावास्या तत्र भवं पार्वणं तदाहिताग्निः
पिण्डपितृयज्ञं कृत्वा करोत्यनाहिताग्निस्तु तदित-
रेण व्यतिषज्यते यथादौ पिण्डपितृयज्ञो यावदि-
ध्माधानादथ पार्वणं ब्राह्मणपञ्चैचाद्याच्छादना-
न्तं पुनः पितृयज्ञ आमेक्षणानुप्रहरणात्पुनः पार्व-
णमातृप्तिज्ञानादथोभयशेषं क्रमेण समापयेदित्येष
व्यतिषङ्गस्तमिममुदाहरिष्यामः पितृयज्ञे ऽपराह्णेऽ-
ग्निमुपसमाधाय तस्यैकमुख्यकं प्राक् दक्षिणा प्रण-
येद्ये रूपाणि प्रतिमुच्चमाना असुराः सन्तः स्वधया
चरन्ति परा पुरो निपुरो ये भरव्यग्निष्ठाहोकात् प्रणु-
दात्वस्मादिति सोऽग्निरतिप्रणीतो भवति तत्रोपस-
माधायोभौ प्राक् दक्षिणाग्रैः दर्भैः परिस्तृणीयात्सर्व-
कर्माणीह प्राग्दक्षिणाङ्गमयेदथोपासनाग्नेः प्रागुदक्
प्रत्यग्वा प्राग्दक्षिणाग्रान्दर्भानास्तीर्यैकैकशः पात्रा-
णि प्रयुनक्ति चरुस्थालीं शूर्पं स्फ्यमुखूलं मुसलं
सुवं ध्रुवां कृष्णाजिनं सहदाच्छिन्नमिधं मेक्षणं कम-
ण्डलुमिति दक्षिणतो व्रीहिशकटं भवति शूर्पे स्थालीं

प्रष्टुच्च दक्षिणतः शकटमारुह्य स्थालीं व्रीहिभिः पूर-
यित्वा शूर्पे निमृज्य शूर्पपतितान् शकटे प्रास्य स्था-
लीस्थान् कृष्णाजिन उलूखलं कृत्वा पत्न्यवहन्याद-
विवेचमवहृतान् सकृत् प्रक्षाल्यौपासने अपयेद-
र्वागतिप्रणीतात् स्फ्येन प्राग्दक्षिणायतां लेखाम-
पहता असुरा रक्षांसि वेदिषद् इत्युल्लिख्य तामभ्यु-
क्ष्य सकृदाच्छिन्नेन बर्हिषा ऽवस्तीर्य विलीनानुत्पूत-
माज्यं दक्षिणतो निधाय सुवेण स्थालीपाकमभिघा-
र्यौदगुद्वास्य प्रत्यगतिप्रणीतादासाद्य दक्षिणतोऽभ्यञ्ज-
नाञ्जनकशिपूपवर्हणानि चैतदन्तं पिण्डपितृयज्ञं कृत्वा
पार्वणमारभेत् ॥ १३ ॥

अथ हविरर्हान् ब्राह्मणान् दैवे द्वौ चीन् पितृ-
एकैकं वोभयत्र शक्तावेकस्थानेकान्वा काले निम-
न्वितान् स्वागतेनाभिपूज्य प्राच्यां शुचौ गृहाजि-
रे गोमयाम्भसा चतुरस्रमुत्तरं वर्तुलं दक्षिणे मण्डल-
द्वयमुल्लिख्य प्रागग्रान् दर्भान् सयवानुत्तरेणास्य
दक्षिणाग्रान् सतिलानितरत्रोभे अभ्यर्च्य ब्राह्मणा-
यथोद्देशं यथा वयः पित्रे ज्यायांसेो दैवे कनीयांसः
उभयत्र दक्षिणेन विनियुज्याथ प्रत्यङ्मुख उत्तरे म-
ण्डले दैवनियुक्तयोर्यवाम्भसा पाद्यं दत्त्वा शुद्धेन शन्नो-
देव्या पादान् प्रक्षाल्य दक्षिणे चेतरेषां प्राचीनावी-

ती तिलाम्भसा पाचं दत्वा तथैव क्षालयेत् अथ तानु-
दक् द्विराचान्तानुद्दिष्टरूपान् ध्यायन् परिश्रिते द-
क्षिणप्रवणे उपलिप्ते गृहे दैवे प्राङ्मुखानुदगपवर्गं
दक्षिणतः पितृभ्यो उदङ्मुखान् प्रागपवर्गानुपवेश्याचा-
न्तो यज्ञोपवीती प्राणानायम्य कर्म सङ्कल्प्य दैवे स-
र्वमुपचारमुदङ्मुखो यज्ञोपवीती प्रदक्षिणं कुर्यात्पितृभ्यो
प्राक् दक्षिणामुखः प्राचीनावीती प्रसव्यमथ तिलहस्तः
अपहता असुरा रक्षांसि पिशाचा ये क्षयन्ति पृथिवी-
मनु अन्यचेतो गच्छन्तु यज्ञैतेषाङ्गतं मन इति सर्वत-
स्तिलैरवकीर्येदीरतामवर उत्परास इति जपित्वा
दर्भाम्भसान्नान्यभ्युक्ष्य गयायां जनार्दनं वस्वादिरू-
पाम् पितृभ्यश्च ध्यात्वाऽथ प्रथमं दैवे ब्राह्मणहस्तयो-
रपो दत्वा युग्मान् ऋजून् प्रागग्रान् दर्भान् वि-
श्वेषां देवानामिदमासनमिति एकैकस्थाने दक्षिणतः
प्रदायापोदद्यादेवं सर्वापचारेष्वाद्यन्तयोरारपोदद्याद्-
द्याभ्युक्षितायाम्भुवि प्रागग्रान्दर्भानास्तोर्यं तेषु न्य-
ग्विलं पाचं आसाद्योत्तानयित्वा तस्मिन् प्रागग्रे दर्भ-
युग्मान्तर्हिते अप आसिच्य शन्नोदेव्या अनुमंत्य यवो-
ऽसि धान्यराजो वा वारुणोमधुसंयुतः । निर्णादः सर्व-
यापानां पविचमृषिभिः स्मृतमिति यावानोप्य गन्धा-
दीनि च क्षित्वा देवपाचं सम्पन्नमित्यभिमृश्य यवहस्तो

विश्वान्देवानावाहयिष्यामीत्युक्ता ताभ्यामावाहयेत्युक्ते
 विश्वे देवा स आगतेति पादादिमूर्धान्तं सव्यसं स्थित-
 योः यवानवकीर्यागच्छन्तु महाभागा विश्वे देवा महा-
 बलाः ये अत्र विहिता आङ्गे सावधाना भवन्तु त
 इत्युपस्थाय स्वाहार्था इत्यर्थमुभयोः सकृन्निवेद्याथ
 प्रत्येकं प्रथममन्या आपो दत्वार्थादर्थमादायेदम्बो
 अर्थमिति दत्वा या दिव्या आपः पयसा सम्बभूवुर्या
 अन्तरिक्ष्या उत पार्थिवोर्याः हिरण्यवर्णा यज्ञिया-
 स्तान आपः शिवा शंस्योना भवन्वित्यनुमन्त्यैवं द्वितीय-
 स्यापि शेषं दत्वाऽनुमन्त्य गन्धपुष्पधूपदीपान् उभयो-
 र्दि दत्वाऽऽदनं दद्यात् अथार्चनविधेः सम्पूर्णतां
 वाचयित्वा पिचर्चनायामनुज्ञातः प्राचीनावीतो प्राक्
 दक्षिणाभिमुखः पिचर्चनं कुर्यात् ॥ १४ ॥

.पिता पितामहः प्रपितामह इति त्रयस्तेषां प्रत्ये-
 कमेकं द्वौ बहुवद्वा निर्देशं कुर्यादपो दत्वा दर्भान्द्वि-
 गुणभुग्नानयुग्मान्दक्षिणाग्रान् गोचनामरूपाणां पि-
 तृणामिदमासनमित्येवमासनेषु सव्यतो दद्यादुक्त-
 मपादानमथ भुवमभ्युक्ष्य दक्षिणाग्रान् दर्भानास्ती-
 र्य चीणि तैजसाश्ममयमृण्मयानि पाचाण्यभावे एक-
 द्रव्याणि वा न्यक्विलानि प्राग्दक्षिणापवर्गन्निधायो-
 त्तानानि कृत्वा तेषु तेष्वयुग्मदर्भान्तर्हितेष्वप आसिच्य

चीण्यपि सक्कच्छन्नो देवीरनुमंत्य तिलोसि सोमदेवत्यो
 गोसवे देवनिर्मितः प्रत्नवद्भिः प्रत्त स्वधया पितृनिमां
 लोकान् प्रीण्याहि नः स्वधा नम इति पृथक् त्रिषु
 तिलानोप्य गन्धादीन् क्षिप्त्वा पितृपात्रं सम्पन्नमित्येवं
 तानि यथालिङ्गमभिमृश्य तिलहस्तो यथालिङ्गं पि-
 तृन् पितामहान् प्रपितामहान् आवाहयिष्यामी-
 त्युक्त्वा तैरावाहयेत्युक्ते मूर्धादिपादान्तं दक्षिणाङ्ग-
 संस्थमेकैकस्मिन् उशन्तस्त्वा निधीमहीति तिलानव-
 कीर्य आयान्तु नः पितरः सोम्या स इत्युपस्थायाथोप-
 वीती स्वधार्था इति पूर्वमर्घ्यं निवेद्यान्यापो दत्त्वा
 सशेषमर्घ्यमादाय दक्षिणेन पाणिना सव्योपगृहीते
 पितरिदन्ते अर्घ्यं पितामहेदन्ते अर्घ्यं प्रपितामहेदन्ते
 अर्घ्यमिति पितृतीर्थेन दत्त्वा प्रत्येकं या दिव्या आप
 इत्यनुमन्त्रयेतोभयचैकैकब्राह्मणपक्षे दैवे सर्वमर्घ्य-
 मेकस्मै दद्यात् पित्रे चीण्यपि पाचाण्येकस्मै निवेद्य पु-
 नरन्याब्दानपूर्वं चीण्यपि तस्मा एव दद्यादथैकस्यै-
 कस्यानेकपक्षे यावन्त एकैकस्य तेभ्यस्तेभ्य एकैकन्तत्या-
 चं सक्कन्निवेद्यार्घ्यमेकैकन्तावद्वा विगृह्य दद्यात् नतु
 प्रत्येकं पाचाणि कुर्यादथेतरार्घ्यशेषानाद्यपाचार्य-
 शेषे च निनीय ताभिरद्भिः पुचकामो मुखमनक्ति त-
 त्याचं शुचौ देशे पितृभ्यः स्थानमसीति निधाय पिता-

महार्थपात्रेण निदध्यात् न्युञ्जं वा तत् कुर्यादथ प्राचीनावीती गन्धाद्याच्छानान्तं दत्वाचर्चनविधेः संपूर्णतां वाचयेद्देवमेतत्पार्वणस्य कृत्वा पुनरनन्तरं पिण्डपितृयज्ञं कुर्यात् ॥ १५ ॥

अथ स्थालीपाकादन्नमुद्धृत्य घृतेनाक्लाऽग्नौ करिष्यामीति पृष्ठा क्रियतामित्युक्तेऽतिप्रणीते ऽग्नाविधमपसमाधाय भेषजणेनादायावदानसम्पदा जुहुयात्सोमाय पितृमते स्वधा नमोऽग्नये कथ्यवाहनाय स्वधानम इति स्वाहाकारेण वा पूर्वमग्निं यज्ञोपवीती भेषजमनुग्रहरेदित्येतावत् पिण्डपितृयज्ञस्याथ पुनः पार्वणस्य भोजनाशयेषु दैवे चतुरस्रे मण्डले पित्ये वृत्तानि गोमयेनोपलिप्य सयवान् सतिलांश्च दर्भान् प्रास्य तेषु दैवे सौवर्णं पित्ये राजतानि अभावे तदवसृष्टानि तैजसानि वा पात्राणि निधायाज्येनोपस्तीर्यान्त्रानि परिविध्य पितृपात्रान्नेषु हुतशेषं दत्वा दर्भैः पात्राण्युपर्यधश्चाभिमृच्छाय दैवेऽन्नं सावित्याभ्युक्ष्य तूष्णीं परिषिच्य पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्त्वा मुखेऽमृतं जुहोमि ब्राह्मणानां त्वाविद्यावतां प्राणापानयो जुहोम्यक्षतमसिमामेक्षेष्टा अमुचामुष्मिन् लोके इत्यभिमन्त्य इदं विष्णुर्विचक्रम इति ब्राह्मणपाण्यङ्गुष्ठं विष्णो हव्यं रक्षस्वेति निवेश्य यवोद-

कमादाय विश्वे देवा देवता इदमन्नं हविरयं ब्राह्मण
 आहवनीयार्थं इयं भूमिर्गयायां भोक्ता गदाधर इदम-
 न्नं ब्रह्मणे दत्तं सौवर्णपाचस्थमक्षय्यवटच्छायेयं इत्युक्त्वा
 विश्वेभ्यो देवेभ्य इदमन्नममृतरूपं परिविष्टं परिवेक्ष्य-
 माणश्चातृप्तेः स्वाहेत्युत्सृज्यैवं द्वितीयेऽपि दत्त्वा ये दे-
 वासेदिव्येकादशस्येत्युपस्थायाथ पित्ये प्राचीनावीती
 राजते स्वधाशब्दविशेषणेन यथालिङ्गमुद्दिश्य वे
 चेह पितर इत्युपस्थायाद्योपवीतान्नेषु मधुसर्पिर्वासिच्य
 सप्रणवव्याहृतिं साविचीं मधुमतीञ्च जपित्वा मध्विति
 च चिरुक्त्वा पितृननुस्मृत्यापोशनं प्रदाय ब्राह्मणान्
 यथामुखं जुषध्वमिति भोजनायातिसृजेत् भुञ्जानान्
 वैश्वदेवरक्षोघ्नपित्रादीनि च आवयेद्य तृप्तान्
 ज्ञात्वा मधुमतीरक्षन्नमीमदन्तेति च आवयित्वा
 सम्पन्नं पृष्ट्वा सुसम्पन्नमित्युक्ते भुक्तशेषात्सावर्णिक-
 मन्नं पिण्डार्थं विकिरार्थञ्च पृथगुद्धृत्य शेषं निवेद्या-
 नुमते गण्डूषं दत्त्वा तेषाचान्तेष्वनाचान्तेषु वा तद-
 न्नशेषेण पिण्डान्निपृणीयाद्यद्यनाचान्तेषु निपृणीया-
 दाचान्तानम्बन्नं प्रकिरेद्यचान्तेषु निपरणमनुप्रकि-
 रेन्नतु पूर्वन्निपरणात् प्रकिरेत् ॥ १६ ॥

अथ पिण्डार्थमुद्धृतमन्नं स्थालीपाकेन सन्मिश्रं
 प्राचीनावीती सकृदाच्छिन्नास्तृतायां लेखायां चिषु

पिण्डदेशेषु प्राक् दक्षिणापवर्गं शुन्धन्तां पितरः शु-
 न्धन्तां पितामहाः शुन्धन्तां प्रपितामहा इति पितृ-
 तीर्थेन तिलाम्बु निनीय तेषु पिण्डान् पित्रादिभ्यः
 एतत्ते विष्णो ये च त्वामत्रानु तेभ्यश्चेति पराचीनेन
 पाणिना यथालिङ्गं दत्वा तान् अत्र पितरो मादयध्वं
 यथाभागमावृषायध्वमिति सकृदनुमंत्य सव्यावृदा-
 वृत्योदङ्मुखो यथाशक्त्या यतप्राणः प्रत्यावृत्यामी म-
 दन्त पितरो यथाभागमावृषायीषतेति पुनरभिमंत्य
 च तच्छेषमाग्राय पूर्ववत् पुनस्तिलाम्बु पिण्डं तेषु नि-
 नीयासावभ्यंत्वासावंत्वेति यथालिङ्गं पिण्डेष्वभ्यञ्ज-
 नाञ्जने दत्वा वासो दद्याद्दशामूर्णास्तुकां वा वय-
 स्यपरे स्वहृल्लोमैतद्दः पितरो वासो मा नो तोन्य-
 त्पितरो युग्ध्वमित्यथैतानां गन्धादिभिरर्चयित्वा प्रा-
 ञ्जलिर्नमो वः पितर इषे नमो वः पितर ऊर्जे नमो
 वः पितरः शुष्माय नमो वः पितरो घोराय नमो वः
 पितरो जीवाय नमो वः पितरो रसाय स्वधा वः
 पितरो नमो वः पितरो नम एता युष्माकं पितर
 इमा अस्माकं जीवा वो जीवन्त इह सन्तस्यामेति मनो
 ऽन्वा हुवामह इति तिष्ठभिरुपस्थायाथ पिण्डस्थान्
 पितृन् प्रवाहयेत् परेतन पितरः सोम्यासो गम्भीरे-
 भिः पथिभिः पूर्विणेभिः । दत्वा यास्मभ्यं द्रविणेह भद्रं

रयिञ्च नः सर्ववीरं नियच्छतेत्यग्ने तमद्येत्यौपास-
नाग्निं प्रत्येत्य यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं
पितरं वा जिहिंसिम । अग्निर्मा तस्माद्देवसः प्रमुञ्चतु
करोतु मामनेन समिति जपित्वाऽथ पिण्डान्नमस्कृत्य
मध्यमं पिण्डं वीरं मे दत्त पितर इत्यादाया-
धत्त पितरो गर्भं कुमारं पुष्करस्रजं यथायमरपा
असदिति पुत्रकामः पत्नीं प्राशयेन्नैतदशुभश्राद्धेषु
कुर्यादश्वितरावति प्रणीतेऽग्नौ वा जुहुयात् गवे वा
ब्राह्मणाय वा दद्यात् अथ यज्ञपात्राणि द्विवह्वत्सृ-
जेत् उद्रिक्ते तृणं द्वितीयं कुर्यात् एवं पिण्डपितृयज्ञं
समाप्याथ श्राद्धशेषं समापयेत् ॥ १७ ॥

अथ ब्राह्मणानाचमय्य यत्सार्व्वर्णिकं पृथगुद्धृतं
तत्प्रकिरान्नमम्भसा परिस्त्राव्योच्छिष्टान्ते दर्भान् दक्षि-
णाग्रान् प्रकीर्य तेषु ये अग्निदग्धा ये अनग्निदग्धा
इति तदन्नं प्रकीर्य येऽग्निदग्धाः कुले जाता येऽप्य-
दग्धाः कुले मम भूमौ दत्तेन तृप्यन्तु तृप्ता यान्तु
परां गतिमिति तिलाम्बु च निनीयाचमेदथ ब्राह्मण-
हस्तेष्वपो दर्भांश्च दद्यात् यवांस्तिलांश्चावधाय पुन-
रपो दद्यादेषा हस्तशुद्धिरथ ब्राह्मणानभिवाद्योपवी-
यादस्मज्जोत्रं वर्धतामिति गोचष्टुद्धिं वाचयित्वा पात्राणि
चालयित्वा देवान् पितॄंश्च यथालिङ्गमामंत्य स्वस्तीति

ब्रूतेत्यपो दद्यात् अथ दैवे दत्तं श्राद्धं देवानाम-
 क्षय्यमस्त्विति ब्रूतेति पृथक् यवाम्बु दत्त्वा पितृभ्यो
 प्राचीनावीतिदत्तं श्राद्धं च पितृणामक्षय्यमस्त्विति
 ब्रूतेति यथालिङ्गन्तिलाम्बु दत्त्वा न्युजं पात्रं विष्ट-
 त्योपवीती ब्राह्मणेभ्यो मुखवासताम्बुलादि दक्षिणाञ्च
 दत्त्वा तान्यादाभ्यङ्गादिभिः प्रियोक्तिभिश्च परितोष्य
 कर्म सम्पूर्णांतां वाचयित्वा ॐ स्वधोच्यतामिति
 चास्तु स्वधेति चोक्त्वा पितृपूर्वं विसर्जयेत् तथा ॐ
 स्वधेति वास्तु स्वधेति वा ब्रुवन्त उत्तिष्ठेयुर्विश्वे देवाः
 प्रीयन्तामिति देवब्राह्मणौ विसृजेत् प्रीयन्तां विश्वे
 देवा इति ताभ्यामुक्ते पिण्डनिपरणदेशं सम्मृज्याक्ष-
 तान् प्रास्य तत्र शान्तिरस्त्वित्युदकधारामासिच्य
 दक्षिणामुखः प्राञ्जलिस्तिष्ठन् दातारो नाभिवर्धन्तां
 वेदाः सन्ततिरेव च । अद्वा च नो माव्यगमत् बहु-
 धेयञ्च नोस्तु इत्यनेन वरान् याचतेति पार्वणकल्प
 एष चास्य पिण्डपितृयज्ञेन व्यतिषङ्ग एवमेवान्वष्टक्यं
 पूर्वद्युर्मासि मासि श्राद्धानि नयेदस्ति हि तेषु पिण्ड-
 पितृयज्ञकल्प इति तत्र पूर्वद्युरेकतन्त्रस्था होममन्त्राः
 एभ्योऽन्येषु चतुर्धाहिताग्निपार्वणे च पिण्डपितृयज्ञ-
 कल्पाभावात् अभ्यनुज्ञायां पाणिष्वेव इति ब्राह्मणानां
 पाणिहोमो भुक्तशेषेण वोच्छिष्टान्ते निपरणं यथा

ब्राह्मणानाच्छादनान्तरभ्यर्च्य भोजनार्थादन्नादुद्धृत्य
 सर्पिषाक्ताहोमप्रश्रं विनैव ब्राह्मणपाणिषु दक्षिणा-
 ग्रान् दर्भानन्तर्धाय मेक्षणेन पाणिना वा ताभ्यामेव
 मन्त्राभ्यां द्वे द्वे आहुती जुहोति सर्वेषु विगृह्य वैकैकां
 नात्र मेक्षणानुप्रहरणं यदि पाणिना जुहुयात् सव्येन
 चावदानं सम्पादयेदथ भुक्तशेषेणोच्छिष्टान्ते पिण्डा-
 न्निपृणीयान्नेहाग्रे तमद्येति समानमन्यदेवं प्रत्या-
 ब्दिकादीनि मासि आह्वं यदि पर्वणि स्यात्पार्वणं
 तदा तेन विकल्पते काम्यं चेत् क्रियते तदा पार्वणं
 मासि आह्वञ्च तेनैव सिध्यतः ॥ १८ ॥

अथाभ्युदयिके नान्दीमुखाः पितर एकैकस्य युग्मा
 ब्राह्मणा अमूलदर्भा प्रदक्षिणमुपचारो यवैस्त्रिलार्थः
 प्राङ्मुखो यज्ञोपवीती कुर्याद्वज्रं दर्भानासनन्दक्षि-
 णतो दद्यात् अर्घ्यपात्राणि प्राक् संस्थानि स्युः यवो-
 सि सोमदेवत्यो गोसवे देवनिर्मितः प्रत्नवद्भिः प्रतः
 पुष्ट्या नान्दीमुखान् पितॄन् इमान् लोकान् प्रीणयाहि
 नः स्वाहेति यवावपनं नान्दीमुखाः पितरः प्रीयन्ता-
 मिति यथालिङ्गं सकृदर्थ्यन्निवेद्य नान्दीमुखाः पितर
 इदं वो अर्घ्यमिति प्रत्येकं विगृह्य दत्वानुमन्त्रणं द्विर्द्वि-
 र्गन्धादि दद्यात् अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय
 पितॄमते स्वाहेति पाणिषूक्तवद्दोमस्तृप्तेषूपाम्ने गायता

नर इति पञ्च मधुमती रक्षन्ममीमदन्तेति आवयेदना-
 चान्तेषु भुक्ताशयानुपलिप्य प्रागग्रान् दर्भानास्तीर्य
 पृषदाज्यमिश्रेण भुक्तशेषेणैकैकस्य द्वौ द्वौ पिण्डौ
 दद्यात् पूर्वेण मन्त्रेण नान्दीमुखेभ्यः पितृभ्यः स्वाहेति
 वा यथालिङ्गमन्यदुदकेनानुमन्त्रणादीच्छन्ति नेह
 पिण्ड इत्यन्ये सर्पिषि दधानयति एवमेतत् पृषदा-
 ज्यमाह सम्पन्नमिति वसृजेत्तदेतत् पुंसवनादिष्वपत्य-
 संस्कारेषु अग्न्याधेयादिषु श्रौतेषु च पूर्वेषु च क्रियते
 महत्सु पूर्वद्युस्तदहरल्पेषु तदिदमेके मातृणां पृथक्
 कुर्वन्त्यथ पितृणां ततो मातामहानामिति चितय-
 मिच्छन्ति तस्माज्जीवत्यिता सुतसंस्कारेषु मातृमाता-
 महयोः कुर्यात्तस्याज्जीवत्यां पितृमातामहयोः कुर्यात्
 पित्रोर्जीवतोर्मातामहस्यैव कुर्यात् त्रिषु जीवत्सु न
 कुर्यात् त्रिषु जीवत्सु न कुर्यात् ॥ १६ ॥

इत्याश्वलायनगृह्यपरिशिष्टे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अथ पितृमेधः संस्थिते दक्षिणपूर्वस्यां दक्षिणा-
 परस्यां वा प्राक् दक्षिणायतं दक्षिणाप्रवणन्तद्विक्
 प्रवणं वा यावानुद्वाहुकः पुरुषस्तावदायामं व्याम-
 माचन्तिर्यगर्वाग्वितस्तिमाचं खातं खनेयुरभित आ-
 काशं बहुलौषधिकं यत्र सर्वत्रापः प्रस्यन्देरन् एत-
 द्दहनस्य लक्षणं श्मशानस्य कण्टकिक्षोरिणः समूलान्
 परिखायोद्वासयेदपामार्गः शाकस्तिल्बकः परिव्या-
 धांश्च पुत्राः केशश्मश्रुलोमनखानभिहारयेयुः कर्ता-
 स्तुत्य प्रेतस्यात्मनश्च ब्राह्मणवाचा शुद्धिमापादयेत्प्रेतं
 स्नापयित्वा नलदेनानुलिप्य नलदमालाञ्जपमालां वा
 प्रतिमुच्य मूलतोऽहतवाससा पादमात्रमवच्छाद्य शेषेण
 प्रत्यगग्रेण प्राक्शिरसमाविःपादमाच्छादयेयुः परि-
 धानञ्चान्यन्दद्युरवच्छेदं कर्तासंगृह्णीयादथ तान्दि-
 शमग्रतोऽग्निन्नयन्ति प्रभूतं बर्हिराज्यञ्च चमसः सुव-
 ञ्च तिलान् कृष्णाजिनं कमण्डलुञ्च नयेयुरन्वञ्चं प्रेत-
 मयुजामिथुनाः प्रवयसः शिविकेन गोशकटेन वा त-
 मन्वञ्चामात्यामुक्तशिखा अधोनिवीता ज्येष्ठप्रथमाः
 कनिष्ठजघन्याः नयेयुः एवं भूमिभागं प्राप्य कर्ता-

चान्तः प्राचीनावीती प्रेतस्यामुष्य स्वर्गप्राप्त्यर्थं पितृ-
मेधं करिष्यामीति सङ्कल्प्य कर्मैतद्दक्षिणां दिशं गम-
येत् खातादुत्तरपुरस्ताज्जानुमात्रं गत्वा खात्वोद-
केन पूरयित्वा तेनोदकेनान्येन वा शमीशाखया त्रिः
प्रसव्यमादहनं परिव्रजन् प्रोक्षत्यपेतवीत विचसर्प-
तात इति खातादुत्तरपश्चिमतोऽग्निमिन्धनानि नात्र
तन्त्रं भवति ॥ १ ॥

अथाग्नेरुत्तरतश्चमसेनापः प्रणीय खाते हिरण्यशक-
लमाधाय तिलानवकिरेत् कुशश्चितिं चिनोति तस्यां
बर्हिरास्तीर्य कृष्णाजिनं चोत्तरलोमप्रेतमग्निमुत्तरेण
हृत्वा दक्षिणशिरसञ्चितौ संवेशयन्ति तमुत्तरेण
पत्नीन्तामुत्थापयेद्देवरोन्तेवांसोवोदीर्घनार्यभि जीव-
लोकमित्यथ प्रेतस्य सप्तशीर्षण्यानि हिरण्यशकलैर-
पिधाय घृतसिक्तान् तिलान् सर्वस्मिन् शरीरेऽवकी-
र्येममग्ने चमसं मा विजिह्वर इति पूर्णपात्रमनुमं-
त्य तूष्णीमाज्यमुत्पूयोत्तानोपस्थाय सव्यञ्जान्वाच्य जु-
हुयाद्ग्नये स्वाहा कामाय स्वाहा लोकाय स्वाहा अ-
नुमतये स्वाहा पञ्चमीमुरसि प्रेतस्यास्माद्वै त्वमजाय-
था अयन्वदधिजायतां देवदत्त स्वर्गाय लोकाय स्वा-
हेति सञ्चयेदग्निमवधून्वन्ति कुशैः चिनोति कर्त्ता शि-
रसि चाग्निन्ददाति तं ज्वलयेदथैनं दह्यमानमनुम-

न्त्रयते प्रेहि प्रेहि पथिभिः पूर्व्येभिरिति पञ्चानां तृती-
यमुद्धरेन्मैनमग्नेविद् होमाभिःशोच इति षट्पूषात्वेत-
श्चावयतु प्रविद्वानिति चतस्र उपसर्प मातरं भूमिमे-
तामिति चतस्रः सोम एकेभ्यः पवत इति पञ्चोरूण-
सावसुतृण उदुम्बलावितिचैका स एवं दह्यमानः
सहैव धूमेन स्वर्गं लोकमेतीति विज्ञायते गृह्याग्निना
दाहोऽनाहिताग्नेस्तत्पव्याश्च सभर्तृकायाः कपालजे-
नान्येषां लौकिकेन च व्याहृतिहोमसंस्कृतेन वा
संस्कृतानां लौकिकेन नत्ताग्निवर्णकपाले क्षिप्तकरीषा-
दिजातोऽग्निः कपालजे यथार्थं मन्त्रवत्तूष्णीमसंस्कृ-
तानां ॥ २ ॥

अथ कर्त्ता कुम्भमपां पूर्णं दक्षिणेऽसेऽभिनिधाय
सपिण्डानुयातः परशुनाश्मनावा पश्चात्कृतच्छिद्रा-
द्विच्छिन्नया कुम्भोदकधारयाग्निं परिव्रजन् परि-
षिच्य तमन्वक्यरास्येदथेमे जीवामि मृतैरावष्टन्निति
जपित्वा कनिष्ठपूर्वकाः सव्यावृत्तो ब्रजन्यनवेक्ष्यमाणो
यत्रोदकमवहङ्गवति तत्राप्य सन्नमिज्य शुचौ तीरे
स्नानान्नातिस्थूलमुपलं स्नापयित्वा दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु
निधाय काश्यपगोत्रदेवदत्तेति एकैकमुदकाञ्जलिं
तिलोदकं तस्मिन्नुपले दद्युः स्त्रियश्चैकोदकाः अथो-
त्तीर्य वासांसि परिदध्युः क्लिन्नानि अधोदशानि

सकृदेव निष्पीडोदक्दशानि विसार्य तथासीत् आ-
 नक्षत्रदर्शनादादित्ये वा वीतरश्मावागारं ब्रजेयुः
 कनिष्ठप्रथमा ज्येष्ठजघन्याः, प्राप्य आगारं द्वार्यश्मा-
 नमग्निं गोमयमक्षतांस्तिलानपः पश्चात् स्पृष्ट्वा निम्ब-
 पत्राणि विदश्याचमेयुः, नैतस्यां रात्र्यामन्नं पचेरन्
 क्रीतान्नेन लब्धान्नेन वा वर्तेरन्नशौचिनोऽक्षारलव-
 णाशिनोऽधःशायिनो ब्रह्मचारिणश्च भवेयुः पयसा
 पूपादि नाश्रीयुर्न दानादि कुर्युर्नित्यनैमित्तिकमतीत्य
 सञ्चरेयुः ॥ ३ ॥

अथ कर्तुरुदकविधिः प्रेतस्यामुष्य तृषः क्षुधश्च
 शमनार्थमुदकपिण्डे दास्यामीति सङ्कल्प्य शुचावुद-
 कान्तेषु दर्भेषु प्रेतोपलं निधाय स्थापयित्वा काश्यप-
 गोत्र देवदत्त प्रथमेऽहन्यपामञ्जलिस्त्वामुपतिष्ठतामि-
 त्युपलेऽञ्जलिनन्दिधिना प्रथमेऽहन्येकं दद्यादेवमुत्त-
 रेष्वाद्दशमाद्दहस्तद्दहर्गुणितां दत्त्वाऽतीताहाञ्जलींश्चैव
 यदा दद्यादेवं दशाहेन शतमञ्जलयो भवन्त्यथैके दश
 दश दद्युरेकैकमेव वान्ये एतदाद्येऽहनि कुर्यात् स एव
 तद्दशाहं समापयेदथ इत्यन्तदुत्तरेषूपलांशेष्वन्यमादाय
 तन्नियामादित आवर्त्तयेदन्तर्दशाहादस्थिसंस्थितेषु
 द्विचन्द्रेदर्शश्च सिनीवाल्यां क्रियानियमान् कृतस्नान्
 समापयेत् पित्रो र्यथाकालमेव कुर्यात् ॥ ४ ॥

अथ पिण्डक्रियोदकं दत्वोपस्त्राग्रे दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु प्राचीनावीती तिलाम्बु निनीय सक्तत् प्रक्षालित-
पक्वमर्द्धं घृतेनांक्त्वा तस्मिन् पिण्डं काश्यपगोत्र देवदत्त
एष पिण्डस्त्वामुपतिष्ठतामिति तदहर्विशेषेण दत्त्वा
पुनरम्बु च निनीयानेनोदकक्रिया पिण्डदानेनामुष्य-
क्षुत्तृक्षुधौ शाम्येतां तृप्तिरस्त्विति ब्रूयादेवं दशाहे
दश पिण्डा भवन्ति पुनस्तान्निनीय दद्यादयाद्येऽहनि
मृतदेशे मृगमये पात्रेऽप आपूर्य देवदत्ताच्च स्नाहीति
शिक्ये स्थापयेदन्यस्मिन्नप आसिच्यैतत्पयः पिबेति तदु-
परि निदध्यादित्येके पृथक् शिक्ये वा दीपञ्चाधो द-
द्यादेवमेतदन्वहं कुर्यादथ चाद्येऽहनि नम्रप्रच्छादनं
वासः श्राद्धं च दद्यात् न दद्यात् वा श्राद्धद्वयनिषेधा-
देव सञ्चयनश्राद्धं सम्पद्यते ॥ ५ ॥

अथ नव श्राद्धानि दशाहेषु विषमदिनेष्वामेन कु-
र्यात् प्रेतमभिसन्धाय ब्राह्मणमुदङ्मुखं उपवेश्य तस्मिन्-
स्तूष्णींस्तिस्नानवकीर्य काश्यपगोत्र देवदत्तामुष्मिन्न-
हनि एतदामं त्वामुपतिष्ठतामिति तदहः सम्बन्धेनो-
त्सृज्य पिण्डं चामंत्योक्तवत्प्रदाय स्नायादेष विधिर-
न्तर्दशाहकर्मणि ॥ ६ ॥

अथ सञ्चयनं सम्बत्सरान्ते चेत्सपिण्डयिष्यन् कृष्ण-
पक्षस्योर्ध्वं दशम्यामयुजासु तिथिष्वथ द्वादशाहे सपि-

एडयिष्यंश्चेदन्तर्दशाहे षष्ठाष्टमदशमाहवर्ज्यमेकनक्षत्रेषु
 पुमांसमलक्षणे कुम्भे सञ्चिनियुः कुम्भ्यामलक्षणायां
 स्त्रियमयुजा मिथुना वृद्धास्तं देशं क्षीरोदकेन शमी-
 शाखया त्रिः प्रसव्यं परिव्रजन् कर्ता प्रोक्षति शीतिके
 शीतिकावतीत्यथाङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यां एकैकमस्थ्युप-
 संगृह्याऽशब्दयन्तः कुम्भे निदध्युः पादौ पूर्वं शिर
 उत्तरं सुसञ्चितं सञ्चित्योपरि कपालेन शूर्पेण सम्पूर्य
 दहनलक्षणायाम्भुवि यच्चैनं वर्षा आपो नालभेरन्
 तत्र गर्ते च कुम्भमवदध्युरुपसर्प मातरं भूमिमेतामि-
 त्यथोत्तरया पांस्त्रनव सम्पूर्यात्तराञ्जपेदथ कुम्भमुत्ते-
 स्तभामि पृथिवीत्वत्परीति कपालेन कृतलक्षणेन
 पिधाय मृदाच्छादयेद्यथा न दृश्येताथ दाहायतने
 मृदा वेदिं कृत्वा चीनुपलानभ्यक्तस्नापितान् प्राङ्मु-
 खान् दक्षिणापवर्गान् निधाय मध्यमे प्रेतं उत्तरे
 श्मशानवासिनः पूर्वप्रेतान्दक्षिणे तत्सखींश्चावाह्योप-
 लानलंकृत्याभ्यर्च्याग्रतस्तेभ्य एकैकं पिरडमुत्सृज्योदकुम्भं
 पादुकाच्छत्राणि दद्यादधानवेक्षं प्रत्याव्रज्य स्नात्वा-
 गारमुपेयु मृतदेशे मृत्करीषसिकतासु वीजान्वपेयुः
 श्राद्धं पाथेयन्दद्युः ॥ ७ ॥

अथ दशमेऽहनि दन्तादीन् संशोध्य दीपादिमृत-
 देशादुद्वास्य तमुल्लिख्य शुद्धया मृदा प्रतिपूर्य गृहं

संशोध्य वीजाङ्कुराण्यादाय जलाशयमेत्याथ कर्त्ता ज-
लान्ते चतुरस्रां वेदिं कृत्वा चीनुपलानभ्यक्तस्त्रापितान्
दक्षिणाग्रसंस्थान् स्थापयित्वा मध्यमे प्रेतं उत्तरे तत्स-
खीन् दक्षिणे यममित्यावाह्योपलानलंकृत्यार्चयित्वा
तदन्ते तेभ्य एकैकं पिण्डं दत्त्वादकुम्भं छत्रपादुकाश्च
निवेद्य सर्वतोऽलंकरणानि दद्यादथ केशादि वापयित्वा
ज्ञातिबान्धवाः स्नातास्त्रींस्त्रीनञ्जलीन् प्रेताय दद्यु-
र्नैषामुपलनियमोथ पुरन्ध्रोऽभ्यक्तस्नाताः शुक्लवासस-
श्चक्षुषी आञ्जयेयुरथ पूर्णं सपल्लवमुदकुम्भं धृत्वा
अन्वागारं व्रजेयुरन्येनान्नेन वा वर्त्तेरन् गृहे वा पचे-
रन् ॥ ८ ॥

अथैकोद्दिष्टन्तत् चेधा भवति नवं मिश्रं पुराणं चे-
त्यन्तर्दशाहे नवं मिश्राणि मासिकानि चतुर्दश्यादौ
पुराणानि, तत्र नवानि व्याख्यातानि, मिश्राणि प्रति-
मासं मृताहे द्वादशमासिकानि तेषामाद्यमेकादशेऽह्नि
कुर्युरूनानि चत्वार्यूनमासिकमेकं त्वैपक्षिकमूनषा-
यमासिकमूनाब्दिकं चेति तानि तस्य तस्यान्ते चतु-
रहः कुर्यान्न द्विचिपुष्करेषु नन्दाभूतामावास्या भा-
र्गवे कृत्तिकासु कुर्याद्भद्रासु तिथिषु भानुभौममन्दा-
नां चिपादक्षाणां च योगे त्रिपुष्करामकरर्क्षयोरेकतर-
योगे द्विपुष्कराणि तानि इमानि षोडशश्राद्धानि स्वै

स्वे काले कृत्वा पूर्णसंवत्सरे मृताहे सपिण्डीकरणं
 कुर्युरेकेर्षाक् सपिण्डीकरणं कृत्वाऽवशिष्टानि स्व-
 काले प्रत्याब्दिकवत् कुर्युरन्येर्षागपक्षष्टमासिकानि
 कृत्वा सपिण्डीकरणं कुर्वन्ति तानि च पुनः स्व-
 काले प्रत्याब्दिकवत् कुर्वन्ति तत्र आद्ये ब्राह्मणा-
 भावे अग्नौ जुहुयात् पुरुषतृप्तये सार्ववर्णिकमन्त्र-
 मादाय बहिरग्निमुपसमाधाय सव्यं परिसमुच्च पर्यु-
 ष्योदीरतामवर उत्परास इति सूक्तेनावर्त्य प्रत्यृचं
 जुहुयात्प्रेतनाम्ना यमनाम्ना वा स्वाहान्तेन पुनरेत-
 द्ब्राह्मणेऽपि जुहुयात् ॥ ६ ॥

अथैकोद्दिष्टविधिरेक उद्दिश्य एको ब्राह्मण एक-
 मर्थपात्रं पाणावेकाहुतिं तदहर्निमन्त्रणं न दैवं न
 धूपदीपौ न स्वधा पितृन्नमःशब्देनावाहनं नाभि-
 श्रवणं कृतपञ्चैचमाचान्तं ब्राह्मणं परिश्रित्य उद-
 क्षुख उपवेश्य पार्वणवदाचमनादि कुर्यात् तिलोसि
 मन्त्रेण स्वधया पितृनिमानित्यूहस्तूष्णीं वा तिलावपनं
 तूष्णीं निवेद्योक्तवदत्वा तत्पात्रं न्युञ्जं निधायोक्तवदा-
 च्छादनांतम्भोजनार्थादन्नादुद्धृत्य घृताक्तं कृत्वा ब्रा-
 ह्मणस्य पाणौ दर्भानन्तर्धाय देवदत्त स्वाहेति सक्र-
 दवदानेनैकामाहुतिं जुहुयात्सर्वहुतमग्नौ प्रास्येदथ
 तृप्ते भुक्तशेषमात्रेणैतत्ते काश्यपगोच देवदत्तेत्येकः

पिण्डः शुन्धन्तां पितेति निनयनमन्त्रणादि तूष्णीं
नात्र पत्नीं प्राशयेत् दक्षिणां दत्त्वाभिरम्यतामिति वि-
सर्जयेत् ॥ १० ॥

अथ सपिण्डीकरणं संवत्सरे पूर्वे द्वादशाहे वा
वृद्धिप्राप्तौ वा षण्मासत्रिपक्षयोरप्येके प्रेतं तत्पित्रा-
दिभिस्त्रिभिः सपिण्डयेदविधवां स्त्रियन्तत्पत्न्यादिभि-
र्विधवान्तद्भर्त्रा पुत्रिकान्तत्पित्रा नैतदनपत्यानां दुर्मृ-
तानाञ्च भवति न पिता पुत्रस्य नाग्रजोऽनुजस्य । तत्र
प्रेतायैको ब्राह्मणो दैवे द्वे पित्ये च त्रयो नियमेन प्रेत
एकोद्दिष्टं पितृषु पार्वणं । कृतपञ्चैचानाचान्तान् दौ
देवे पूर्ववदथ प्रथमं प्रेतं अनन्तरं पितृन् पूर्ववदुपवे-
श्य देवानभ्यर्च्याऽथ पित्येऽर्घ्यपात्रासादनान्ते चतुर्ष-
र्घ्यपात्रेषु दर्भानयुग्मानन्तर्धीयाप आसिच्य सकृद-
नुमंत्य प्रेतार्घ्यं तूष्णीं तिलानोप्यान्धेषु मन्त्रेणावपे-
त्तानि चत्वारि गन्धादिभिरभ्यर्चयेरन् अथ प्रेतपात्रं
प्रेताय तूष्णीं निवेद्यार्घ्योदकं चतुर्थीशन्दत्वांशत्रयं
त्रिषु पितृपात्रेषु समानीय आकूतिरिति निनयेत्
अथ पितृषूक्तवदर्थं निवेदनादि कुर्यादथ भोजनार्था-
दन्नादुद्धृत्य घृतेनाक्लानुज्ञाप्यामौ वा कुर्यात्पाणिषु वा
जुहुयादेके पाणिहोमे देवदत्ताय स्वाहेति प्रेताय
हुत्वा पितृणां मन्त्राभ्यां जुह्वति सर्वत्र हुतशेषं सर्वेषां

पाणिषु ददाति ते तत्पात्रे निधाय आचमेयुरथ तृ-
 ष्तेषु भुक्तशेषान्नात्सार्ववर्णिकमुद्धृत्य प्रेताय पिण्डमेकं
 तूष्णीं निरूप्य चीन् पितृभ्यः पार्वणवहत्वा प्रेत-
 पिण्डं त्रिधा विभज्य पितृपिण्डेषु त्रिधादधाति मधु-
 वाता इति तिसृभिः सङ्गच्छध्वमिति द्वाभ्यां अनुमंत्य
 शेषं पार्वणवत्कुर्यात् ॐ स्वस्तीति वाचयित्वा विस-
 र्जयेत् ॥ ११ ॥

अथ सपिण्डीकृताय प्रेताय तद्दहरेवामेन आर्द्रं पा-
 र्वणवत्कुर्यात् पितृलोकं यातः पाथेयमेतदस्येति तत्प-
 रेद्युरपि प्रपितामहस्य कार्यमित्येके न हि तस्याचैतदु-
 त्तरं आर्द्रमस्ति तस्यैतत्पाथेयमित्यथ दीपान् प्रशाम्य
 पचनाग्निं सहभस्मानमुद्वास्यायतनं सम्मृज्य ओत्रि-
 यागारादग्निमानीय तस्मिन्नुपसमादध्युः पुत्रादयो-
 भ्यक्तस्नाताः शुक्लवाससः स्वस्थादि वाचयित्वा ज्ञा-
 तिवन्धुसहिता भुञ्जीरन् अर्वाक् संवत्सरात्सापिण्डो-
 मासिकानि मासे वर्षे पञ्चेऽवशिष्टान्यनुमासिकसंज्ञा-
 नि यदा पुनः क्रियते संवत्सरान्तसपिण्डीकरणस्था-
 ने संवत्सरविमोकात् आर्द्रं पार्वणवत् कुर्यात् तानि वृ-
 द्धिप्राप्तौ सर्वाण्याकृष्य कुर्वन्ति येन केनापि सापिण्डे
 पृथक् मातृश्राद्धे मातरं पितामह्यादिभिरेव योजये-
 द्विशेषांस्तु धर्मशास्त्रेभ्यः प्रतीयात् ॥ १२ ॥

अथातीतसंस्कारः स चेदन्तर्दशाहे स्यात्तत्रैव त-
त्सर्वं समापयेदूर्ध्वमाहिताग्नेर्दाहादारभ्य सर्वमाशौचं
कुर्यात् कर्म च यथाकालमन्येषु पत्नीपुत्रयोः पूर्वमगृ-
हीताशौचयोः सर्वमाशौचं गृहीताशौचयोस्तु कर्माङ्गं
त्रिराचं तत्र प्रथमेऽहनि संस्काराञ्जलयः शतं वा दश
वा भवन्ति यदा शतं तदा प्रथमेऽह्नि त्रिंशदञ्ज-
लयः त्रयः पिण्डा द्वितीये चत्वारिंशदंजलयश्चत्वारः
पिण्डाः अस्मिन् सञ्चयनमथ तृतीये त्रिंशदंजलयस्त्र-
यश्च पिण्डा इति विभागोऽथ यदि दशाञ्जलयस्तदा
प्रथमेऽह्नि त्रयोऽजलयो द्वितीये चत्वारः सञ्चयनं तृ-
तीये च त्रयः एकैकः पिण्ड इति विभजेन्नवश्राद्धानि
प्रथमेऽह्नि द्वितीये द्वे एकस्तृतीये दद्यादेकैकमेव वा
यथा प्राप्तमन्ये दाहावृत्तास्थीनि संस्कुर्यात्सोऽयमतीत-
संस्कार उदगयने शुक्लपक्षे प्रशस्यः तेनैव नन्दा त्रयो-
दशीभूतदिनक्षयेषु कुर्यात् न सौरिशुक्रयोर्नयाम्या-
ग्न्येन्द्रार्द्राश्लेषामघामूलधनिष्ठापञ्चकं त्रिपुष्करेषूत्तरा-
भ्यां ऋक्षेषु रोहिणीपुनर्वसुफाल्गुनीचित्राविशाखा
अनुराधापूर्वाषाढा द्विपुष्करेषु च नेत्येके नैव व्यतो-
पाते वैद्यतौ विषुवे न च कर्तुंश्चतुर्थ्याष्टमद्वादशच-
न्द्रमसि न च काकादिस्पर्शापहतेषु अस्थिषु कुर्यात्
तानि गोक्षीरेणाष्टशतं कृत्वा द्वादश कृत्वा वा

पवमानीभिः शुद्धिमतीभिश्च क्षालयित्वा संस्क्रुयात्,
अस्थ्यभावे पालाशप्रतिरूपकं कुर्यात्, चीणि शतानि
षष्टिश्च पलाशवृन्तानि आहृत्य तैर्यथावयवं पुरुषरूपं
कुर्यात् ॥ १३ ॥

अथ पालाशविधिः । शिरश्चत्वारिंशता ग्रीवां दश-
भिः उरस्त्रिंशतोदरं विंशत्या बाहू शतेनाङ्गुलीर्दश-
भिरिति, तद्दूर्णातन्तुबन्धैः पुरुषवत् कृत्वा स्नापयित्वा
वाससा चाहतेनाच्छाद्य यथावत्संस्क्रुयात्सञ्चयनकर्म-
णा च तत्संहृत्य पुण्येऽम्भसि क्षिपेत् एवं दुर्मृतानां पा-
लाशविधिमेव कुर्यात् शरीराणि च तेषां महानद्यां
क्षिपेत् चेतान्नीनसु क्षिपेत् गृह्यं चतुष्पथे यज्ञपात्राणि
दहेत्संस्कारश्च तेषामब्दाद्दत्तुचयाद्वा ऊर्ध्वं नारायण-
बलिङ्कृत्वा कुर्यादधिकं प्रायश्चित्तं कृत्वा सद्य एव वा
तेष्वाशौचं आहिताग्निषु पूर्णं चिरात्रमन्येषु ॥ १४ ॥

अथ नारायणबलिरवाक् संस्काराच्छुद्धे काले
शुक्लैकादश्यां स्नातः शुचौ देशे विष्णुं वैवस्वतं प्रेतञ्च
यथावदभ्यर्च्य तदग्रे तिलमिश्रान् मधुघृतस्रुतान् दश-
पिण्डान् विष्णुरूपं प्रेतं ध्यायन् काश्यपगोत्र देव-
दत्तायन्ते पिण्ड इति दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु दक्षिणामुखः
प्राचीनावीती पराचीनेन पाणिना दत्त्वा पिण्डान्
गन्धादिभिरभ्यर्च्य प्रवाहणान्तं कृत्वा नद्यां क्षिपेत् ।

अथ रात्रावयुग्मान् ब्राह्मणान् निमंत्योपोषितः
 श्रामध्यन्दिने विष्णुमभ्यर्च्य प्रेतमुद्दिश्य ब्राह्मणानेको-
 द्विष्टविधिना भोजयित्वा तृप्तेषु ब्राह्मणसमीपे पिण्ड-
 विधिना निनयनान्तं तूष्णीं कृत्वा विष्णवे ब्रह्मणे शि-
 वाय सपरिवाराय यमाय विष्णो अयन्ते पिण्ड इत्येवं
 चतुरः पिण्डान् भुक्तशेषेण दक्षिणसंस्थन्दत्वाऽथ
 पश्चमं काश्यपगोत्र देवदत्तेति प्रेतं ध्यात्वा तद्रूपाय वि-
 ष्णवे विष्णोयन्त इति दद्यात्, अथाचान्तान् दक्षिण-
 या सन्तोष्यैकन्तेषु गुणवन्तं अविशेषतो वस्त्रांभरणा-
 दिगोहिरण्यैः प्रेतबुध्या तोषयेत्, अथ तैः पवित्रपा-
 णिभिः प्रेताय काश्यपगोत्रायायन्ते तिलोदकाञ्जलि-
 रिति तिलोदकं दापयित्वाऽनेन नारायणबलिकर्म-
 णा भगवान् विष्णुरिमं देवदत्तं शुद्धमपापं कर्माहं
 करोत्विति वाचयित्वा विस्तृजेदेष नारायणबलिकल्प-
 एवमन्यामपि स्वाभिमतदेवतां यमद्वितीयामभ्यर्च्य
 विधिमिमं कुर्यात्सोप्येनमपापङ्करोति न तु पुण्यकृतो-
 ऽपि बलिमेनमकृत्वा पारलौकिकं कुर्यात् कृतं नोप-
 तिष्ठतेऽन्तरिक्षे विनश्यति तस्माद्यथासम्भवमपि कु-
 र्यात् ॥ १५ ॥

अथ नागबलिः सर्पहृतानान्दारुमयं मृण्मयं वा
 पञ्चफणं सर्पङ्कृत्वा भाद्रपदस्यान्यस्य वा मासस्य शुक्ल-

पञ्चमीमारम्य यावत् संवत्सरं प्रतिमासन्तस्यामुपो-
षितो रात्रौ पञ्चामृतैः स्नापयित्वा शुचावासने शुचिः
सुरभिगन्धपुष्पधूपदीपैरभ्यर्च्य प्रणमेदनुमासमेकैकम-
नन्तं वासुकिं शेषं पद्मङ्गम्बलं कर्कोटकमश्वतरं धृतरा-
ष्ट्रं शङ्खपालं कालीयन्तक्षकं कपिलमिति पायससर्पिः-
क्षीरापूपैर्बलिमुपहृत्य जागरित्वा श्वा भूते त्रिवृतान्नेन
ब्राह्मणान् भोजयित्वा पूर्णं संवत्सरे पञ्चम्याञ्च स्नात्वा
सौवर्णं सर्पङ्गाञ्च ब्राह्मणाय दत्वान्याश्च यथेष्टं भोज-
यित्वा दक्षिणया तोषयित्वा नागान् प्रीतिं वाचयेदेष-
नागबलिरथोभयोः पक्षयोः पञ्चमीषु संमृष्टायां भुवि-
पिष्टेन सर्पमुल्लिख्य शुक्तसुरभिगन्धादिभिरभ्यर्च्य क्षी-
रमेदकान् निवेद्योपस्थाय मुञ्च मुञ्च देवदत्तमिति
प्रार्थ्य सहबन्धुभिर्मधुरमश्रीयादेवं संवत्सरान्ते नारा-
यणबलिञ्चोक्तवत् कृत्वा तत ऊर्ध्वं कर्म कुर्यात् ॥१६॥

अथ पुराणमेकोद्दिष्टं प्रेतचतुर्दश्यां शस्त्रहताना-
मिष्यते प्रत्याब्दिके च व्युत्क्रममृतानां सर्वेषां प्रत्या-
ब्दिक इत्येके पार्वणैकदेशवत्तत्रं सर्व्वं पितृशब्दमेक-
वदूहेत् पाणौ सोमाम्निमन्त्राभ्यामेव होमो नैकेऽत्रापि
दैवं कुर्वन्ति नार्घ्यपिण्डावपीत्येके ॥ १७ ॥

अथ वृषोत्सर्गः श्रूलगवं कार्तिक्यां पौर्णमास्यां
वैशाख्यां वा रेवत्यां वाश्वयुजीयस्य गार्गीवत्युत्रायाः

पयस्विन्याः सुतं श्रेष्ठं स्वस्य यूथस्याकुष्ठिनमपृषतमेक-
 हायनं द्विहायनं वा नीलं बभ्रुं पिङ्गलं लोहितं वा
 लक्ष्ण्यमित्येके कामं कृष्णमालोहितं श्वेतमष्टभिः सह
 वत्सतरीभिश्चतसृभिर्वा व्रीहियवमतीभिरङ्गिरापो-
 ह्विष्टोयाभिर्वामदेव्येन कर्म सङ्कल्प्य पूर्वप्राञ्चमभि-
 धिच्यापान्तीरे गोष्ठे चतुष्पथे वाग्निमुपसमाधाय रौद्रं
 स्थास्त्रीपाकं सर्वेहुतं हुत्वा सै म्यं पायसं पैष्टं यावकं
 पूर्णपात्रोदकेन मार्जयित्वाग्निं चिः प्रदक्षिणं पर्यानीय
 कद्रुद्रायेमा रुद्राया ते पितरि मा रुद्राय स्थिरधन्वते
 गिर इति सूक्तैश्चतस्रो दिश उपस्थाय प्राञ्चं प्रागुदञ्चं
 वा वत्सतरोसमेतमुत्सृज्य एनं युवानं पतिं वो ददामि
 तेन क्रोडन्तीश्चरथ प्रियेण इमाञ्च त्वां प्रजनुषा सु-
 वाचा रायस्योषेण समिषा चिनोमि शान्ता पृथिवी
 शिवमन्तरिक्षं द्यौर्ना देह्यभयं नो अस्तु शिवा दिशः
 प्रदिश उद्दिशो न आपो विद्युतः परियान्तु सर्वत
 इत्यृषभं मासमानानामिति च सूक्तेन उपस्थाय स-
 यत् पिवति खादति लाङ्गूलञ्चोदक्पूर्णमुदस्यति तेन
 देवान्दधीन् पितृश्च प्रीणाति वंश्यंश्च सप्तसमुभयतः
 परावरानुद्धरति प्रेतार्थमुत्सृष्टं महतो नरकादुत्तार-
 यति तस्मादेकादशेऽह्नि प्रेताय वृषमुत्सृजेदाद्यमा-
 स्तिकं दत्वा सोयं वृषोत्तर्गः स्वर्ग्यः पशब्दे वृषभ-

मुत्सृज्य महापशुर्भवतीति विज्ञायते नानुत्सृष्टः स्या-
 दित्याचार्यः तस्मान्नित्यश्रैके रुद्रमेव जयन्ते स एव
 पशुपतिरिति शन्तातीयञ्जपन् गृहमेत्य सर्पिषौदनं
 ब्राह्मणान् भोजयित्वाग्नीरुद्रः सर्वः पशुपतिरुग्रः श्रू-
 लीभवो महादेव इति नामभिरर्चयेद्रुद्रमेव वा यथा-
 सम्भवमुद्दिशेत्स्वस्थयनं वाचयेदेवमेतानि कर्माणि
 यथोक्तं कुर्यात्सर्वाणि श्रेयांस्याप्नोति तदेतदाश्वला-
 यनगृह्यपरिशिष्टं । नम आश्वलायनाय नम आश्व-
 लायनाय ॥ १८ ॥

इत्याश्वलायनगृह्यपरिशिष्टे द्वितीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

अथ पूर्तान्युदगयन आपूर्यमाणपक्षे ज्योतिर्विदुक्त-
 पुण्यदिने पूर्वद्युः कृतस्वस्तिवाचनस्तत ईशान्यां च-
 तुरसां चतुरङ्गुलमुच्छ्रितां हस्तमात्रां वेदिं कृत्वा य-
 थोक्तविधानेन वास्तुमण्डलङ्कृत्वा गृह्योक्तषट्पदीच्यम-
 भिषेककुम्भन्निधायामीत्यच्यते वास्तुमूर्त्तिं सुवर्णन
 कृत्वाऽग्न्युत्तारणं सम्पाद्य प्रणवव्याहृतिपूर्वकं ॐ नमो
 भगवते वास्तुपुरुषाय महाबलपराक्रमाय सर्वदेवा-

धिवासाश्रितशरीराय ब्रह्मपुत्राय सकलब्रह्माण्ड-
धारिणे भूमारार्पितमस्तकाय पुरपत्तनप्रासादग्रह-
वापीसरःकूपपादिसन्निवेशसान्निध्यकराय सर्वसिद्धिप्र-
दाय प्रसन्नवदनाय विश्वम्भराय परमपुरुषाय चक्र-
शाङ्गधराय वरदाभयहस्ताय वास्तो नम इति म-
न्त्रेशान्यशिरसं नैर्ऋतिपादमाग्नेयजानुकं वायव्य-
कूर्परमाकुञ्चितकरमुत्तानं वास्तुपुरुषं वास्तुमण्डले
आवाह्याथ प्रागुदीच्यामारभ्य प्रणवादिनमोऽन्तनाम्ना
शिखिनं पर्जन्यं जयन्तं कुलिशायुधं सूर्यं सत्यं भृश-
माकाशं वायुं पूषणं वितथं ग्रहनक्षत्रं यमङ्गन्धर्वं मृग-
राजं मृगं पितृन् दैवारिकं सुग्रीवं पुष्यदन्तं वरुणं
असुरं शोकं पापं रोगं महीं मुख्यं भस्माटं सोमं सर्वा-
नदितिञ्च संपूज्याथेशानकोणद्वयशिष्टपदेष्वपः सावि-
चीमेकादशरुद्रान् पूजयित्वा ब्रह्मभवनस्य पूर्वा-
दिचतुर्दिव्स्वग्यादिचतुर्दिक्षु च तिष्ठन्ति तेषु क्रमेणा-
र्यमणं सवितारं विवस्वन्तं विवुधाधिपं मित्रं राजय-
श्मणं पृथ्वीधरमापवत्सञ्च पूजयित्वा मध्ये ब्रह्माणं
सम्पूजयेत् ब्रह्मणमादितः कृत्वा शिष्यन्तमित्येके ॥ १ ॥

अथ बहिर्मण्डलादीशान्यादिचतुर्दिक्षु चरकों वि-
दारकों पूतनां पापराक्षसीमथ प्रागादि च स्कन्दमर्य-
मणं जृम्भकं पिलिपिञ्जञ्च पूजयित्वादनपायसाज्य-

दधिमधुशाकसूपसमन्वितनानाभक्ष्याणि समर्थं प्र-
णम्य तत्समीपे यवगोधूमनिष्पावमुद्गमाषादिसम्भवं
बलिं दत्वा, यज्ञभागं प्रतीक्षस्व पूजां चैव बलिं मम,
नमो नमस्ते देवेश भव स्वस्तिकरो ममेति संप्रार्थ्यं
परिवारदेवताभ्यो बलिं दत्वाथ वास्तुसमीपे हस्त-
मात्रकुण्डे स्थण्डिले वोक्तविधिनाग्निं प्रतिष्ठाप्या-
न्वाधायाज्यभागान्तं कृत्वा वास्तोष्यते प्रतिजानी-
ह्यस्मानिति चतसृभिश्च होमं कृत्वा शिखादिपिलि-
पिञ्जान्तान् आज्येन हुत्वा होमशेषं समाप्याथ यज-
मानो वास्तुमूर्त्तिं रौद्रकोणेऽधोमुखां गते प्रच्छादये-
दाचार्याय वा दद्यादथाचार्यं गोहिरण्यादिभिः परि-
तोष्य नमस्कृत्य क्षमापयेदन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथा-
शक्तिदक्षिणां दत्वा कृतमङ्गलस्नानो ब्राह्मणान्
भोजयित्वा स्वस्त्ययनं वाचयेद्य लब्धविप्राशीः सह
बन्धुभिर्भुक्त्वा यथाशास्त्रं मठादेः प्रतिष्ठां कुर्यात् इति
वास्तुपूजनविधिः ॥ २ ॥

अथ प्रतिमाद्रव्याणि मुक्ताफलशिलादारुहेमताम्र-
रजतकांस्यमृत्तिकादीनि, महानीला यशः प्रदा दा-
रुजा कामदा सौवर्णा भक्तिमुक्तिप्रदा राजता स्वर्ग-
दा ताम्रमयी आयुर्वर्धिनी कांस्या आपञ्चन्वी पैतली
शचुनाशिनी शैला सर्वभोगप्रदा स्फाटिका दीप्तिदा

मृण्मयो महाभोगप्रदा दशाङ्गुला पञ्चाङ्गुला वा गृहे
 प्रतिमा पूज्या नाधिका, अधिकाङ्गा शिल्पीहन्त्री कृशा
 शान्त्यर्थनाशिनी वृशोदरी दुर्भिक्षकरी निर्मांसा धन-
 नाशिनी वक्रहीना दुःखप्रदा पादकृशा दुःखदा
 हीननासा धमकरी हीनजङ्घोन्मादकरी हीनवक्ष-
 स्थला पुत्रमित्रनाशिनी कटिहीना मरणदा सम्पू-
 र्णावयवायुर्लक्ष्मीप्रदा । शालग्रामनर्मदामूर्त्तिवैदूर्यज-
 काश्मीरज सूर्यकान्तस्फाटिकरसराजनिबद्धगारुत्मज-
 मूर्त्तीनामपि प्रतिष्ठाविधिं कुर्यान्नवमूर्त्तिप्रतिष्ठां गर्वा-
 न्मोहान्मूढभावादकृत्वा पूजने सर्वोपद्रवदारिद्र्यरोगा-
 यशो निन्दाऽचिरायुरपुचिताः भवन्ति, प्रतिष्ठाविधि-
 मकृत्वा प्रतिष्ठाकारणेति पूर्वोक्ता दोषाः, प्रतिष्ठाक-
 रणे महाभाग्यवृद्धिरिति ॥ ३ ॥

अथ श्वो भूते नित्यं निर्वर्त्य श्रुतशीलवृत्तसम्पन्नं
 गृहस्थमाचार्यं ऋत्विजश्च तादृशान् षोडशाष्टौ वा
 चतुरो वा विधिना वृत्वा मधुपर्कं विधाय वस्त्रा-
 लङ्करादि तेभ्यो दद्याद् द्विगुणमाचार्याय ततस्तूर्य-
 वेदघोषैः प्रतिष्ठास्थापनान्तं कृत्वा प्रासादाग्रे दश-
 हस्तस्थानं चतुर्द्वारं प्रागारभ्य लक्ष्मोडुम्बराश्वत्थान्य-
 ग्राधतेरणलसद्धारशाखं हेमरक्तकृष्णधूम्रमैत्तिकवि-
 चित्रश्वेतवर्णध्वजपताकादिभिः पूर्वाद्यष्टदिशूपशोभितं

मण्डपं तन्मध्ये चतुरस्रां तत्परिमाणसंख्यामेकहस्तो-
 च्छितां वेदिकां कारयेत्तथा प्रागादिकुण्डान्युक्तलक्ष-
 णानि हस्तमात्राणि चतुरस्राणि वासयोनिमेखलानि
 स्युः पञ्चचतुरेककुण्डविधानेन वाधाचार्यः कुण्डमी-
 शान्यां सर्वहोमसाधनं प्रतिष्ठाप्य मण्डपस्योत्तरतो
 देवस्नानमण्डपः शुभवृक्षैः कृत्वा अभिषेकसाधनानि
 स्थापयित्वेति तिष्ठेति देवं प्रासादं प्रादक्षिण्येनानी-
 याकृष्णेनेति स्नानमण्डपे प्रवेश्य वेदिकास्तीर्णशय्या-
 यामास्तीर्णायां सोपस्करायाममुकं स्थाप्यामूर्जेति
 रथमारोप्य गन्धादिना सम्पूज्य ब्राह्मणैः सह शान्ति-
 सूक्तपाठैस्तूर्यघोषैश्च सास्तीर्णायां सोपस्करायामव-
 स्थाप्य सर्वसम्भारान् सम्भृत्य कर्त्ता स्नातः प्राणानायम्य
 प्रतिष्ठाप्य देवतामन्त्रेण चिविधं न्यासं कृत्वा पुरुष-
 सूक्तेन वा देशकालौ स्मृत्वां प्रतिष्ठाङ्करोमीति सङ्कल्प्य
 द्वारजापक ऋत्विजाचार्यांस्तत्कार्यं नियोजयेत् ॥ ४ ॥

अथाचार्यः प्राणानायम्य मन्त्रदेवतामयोभूत्वा
 यागभूमिं प्रासादं स्नानशालायाञ्चापोद्दिष्टेति तिसृ-
 भिः कुशोदकेनाभ्युक्ष्य सितसर्षपान् प्रकीर्य देवा आ-
 यान्तु यातुधाना अपयान्तु विष्णो देवयजनं रक्षस्वेति
 रक्षां कृत्वा प्रतिद्वारं कलशद्वयं सोदकं सपल्लवं प्रति-
 ष्ठाप्य लोकपालानावाह्यार्चयित्वा देवस्नानशालाङ्गत्वा

प्रणिपत्य देवं प्रार्थयेत् । स्वागतं देवदेवेश विश्वरूप
 नमोस्तुते । शुद्धेपि त्वदधिष्ठाने शुद्धं कर्मसहस्रतामि-
 त्यथ देवाधिष्ठानं शुद्धेन घृतेनाभ्यञ्ज्य यवगोधूमचूर्णै-
 रुदत्त्योष्णोदकेन स्नापयित्वा सीतलजलेन संस्नाप्य
 पीठान्तरेवस्थाप्य दिव्यधूपेन धूपयित्वा पुष्पैः सम्पूज्य
 नवोत्तमेन वाससा वेष्टयित्वा परमान्नेन बलिन्दद्या-
 दथ देवमभ्यर्च्य गजाश्वारण्यवराहोत्खातवल्मीकपर्वत-
 सङ्गमद्दराजद्वारामिहोच्चगोष्ठचतुष्पथदृषभशृङ्गस्था-
 नानीतमृदा द्वादशकृत्वः सम्यक् शोध्य जलेन प्रक्षाल्य
 क्षीरदृक्षकषायैः पञ्चाशदोषधीः कषायेन तीर्थजलेन
 पञ्चामृतेन पञ्चगव्येन रत्नोदकेन फलोदकेन पुष्पो-
 दकेन शृङ्गोदकेन शुद्धोदकेन श्रीसूक्तपवमानेन पुरुष-
 सूक्तादिमन्त्रान् पठन् संस्थाप्य पीठान्तरे निवेश्याभि-
 वस्त्रेति वस्त्रयुग्मेनावेष्ट्याक्षतगन्धपुष्पधूपदीपाष्टकमहा-
 नैवेद्यैः सम्पूज्य तैजसपात्रं मधुसुवर्णशलाकया गृही-
 त्वा चित्रं देवानामिति पार्श्वे स्थित्वा सतूर्यघोषमेकैकं
 समं उन्मीलयेद्यदादर्शसुवर्णेन भक्ष्यभोज्यानि दर्शयेन्न
 लिङ्गादिषु कुर्यादथाचार्याय धेनुं ब्राह्मणेभ्यश्च यथा-
 शक्ति हिरण्यन्दद्यादथ पुरुषसूक्तेन देवं स्तुत्वोत्तिष्ठ
 ब्रह्मणस्पत इत्युपस्थाय कर्ता विश्वतश्चक्षुरित्युपस्थाय
 रथे तिष्ठन्निति रथमारोप्य कनिकददितिसूक्तपाठैः

सहतूर्यघोषैः मण्डपप्रादक्षिण्येनोत्तरद्वारेणाक्षणेने-
 त्यानीय वेद्यां कुशप्रस्तरे कशिपौ शुभ्रवस्त्रेणाच्छाद्य
 तत्र प्राक्शिरसं शाययेत् स्थविरप्रदेशे वस्त्रवेष्टितं स-
 पल्लवं सोढकं कलशं प्राजापत्योयं मुहूर्त्तमस्त्वित्युक्त्वा
 मण्डलद्रव्योपरि प्रणवेनावस्थाप्य समन्ताङ्गक्षभोज्यम-
 ङ्गलद्रव्याण्यवस्थाप्य श्वेताविलोमसूत्रकङ्कणं प्रतिमाया
 हस्ते बध्नीयात् यदा बध्नातीत्यथ देवं पुरुषादीनि
 पञ्चविंशतितन्वानि प्रवेश्य दिव्यवाससाच्छाद्य देवं
 संस्मृत्य पुरुषसूक्तेन स्तुत्वा पुष्पाञ्जलिं दत्वा गन्ध-
 पुष्पादिभिर्मण्डपं वेदीं चाभ्यर्च्य तदुपरि देवस्याग्रे
 चतुरस्रं मण्डलं कोणेषु स्वस्तिकलां स्थितकृत्वा
 तन्मध्ये ब्रह्मविष्णुशिवानं प्रतिदिशं लोकपालांस्तदन्त-
 रालेऽप्यष्टभैरवानेकादशरुद्रान् द्वादशादित्यविश्वदेव-
 साध्यानासत्यमरुङ्गणगन्धर्वाप्सरसः पितृगणपुण्यतीर्थान्यथ
 विघ्नेशस्कन्ददुर्गाश्चेत्रपालान्यथावकाशमावाह्य
 तन्नामभिस्तस्त्रिङ्गमन्त्रैर्वीर्चयित्वा प्रतिष्ठाप्य देवपार्श्व-
 देभ्यो नम इत्यर्चाङ्कुर्यात् ॥ ५ ॥

अथाचार्यः श्रोत्रियागारादग्निमाहृत्योक्तवत्त्वकुण्डे
 प्रतिष्ठाप्यान्वाधाय देवस्यान्नं कलासन्निधिसिद्ध्यर्थं
 यक्ष्य इति सङ्कल्प्य प्रणीतास्थापनान्तं कृत्वा तत्र
 प्रतिष्ठाप्य देवमावाह्य तत्रकाशमन्त्रैर्व्याहृतिभिर्वा

पलाशोडुम्बराश्वत्थापामार्गसमिदाज्यचरुतिलैरष्टसह-
स्रमष्टशतमष्टाविंशतिर्वा जुहुयात्तत्राज्यमाहुतिसम्पातं
प्रतिकुण्डं स्थापितशान्तिकलशेषु निक्षिपेत्ततः शिरः-
स्युरसि पादयोः प्रतिमां स्पृष्ट्वा स्विष्टकृदादि हुत्वा
पूर्णाहुतिं जुहुयादेवमृत्विजेऽपि स्वयङ्कुण्डे जुहुयुरथ
मण्डपस्थकलशोदकेन समुद्रज्येष्ठा इति चतसृभिः
आपोद्दिष्टेति तिसृभिरभिषिच्य प्रतिष्ठाप्य देवमन्त्रेण
संसावकलशोदकेन संसाप्याम्बयोयन्त्यध्वभिरिति सू-
क्तेन शुद्धोदककलशेनाभिषिच्य वस्त्रयुग्मेनाच्छाद्य
पञ्चोपचारैः सम्पूजयेदित्यधिवासनं, चिराचमेकरात्रं
वा सद्यो वा कुर्यात्तद्रात्रौ विचित्रभूयिष्ठान्नेनाश्वत्य-
पत्रेण लिङ्गमन्त्रेण भूतबलिन्दत्वा यजमानो द्विजेभ्यश्च
मिष्टान्नमधिरात्रसंख्यया यावदक्षिणां दद्यात् ॥ ६ ॥

अथ श्वाभूते गर्भगृहे स्थापितपीठे देव्या देवस्य वा
अभिषेकं कृत्वा महीमूषु मातरमिति देवमावाह्या-
दितिर्द्यौरिति स्तुत्वा तल्लिङ्गमन्त्रेण षोडशोपचारैः स-
म्पूज्य शन्न इन्द्राग्नी इति सूक्तेन प्रासादं प्रोक्ष्य देवं
प्राप्योत्तिष्ठेत्युत्थाप्य तत्रैवाभिमुखं कृत्वा रत्नादि
प्रदर्श्य पुष्याञ्जलिन्दत्वा पुरुषसूक्तेन स्तुत्वाऽऽकृष्णे-
नेति ब्रह्मरथेन गर्भगृहं प्रवेश्याभ्यर्च्य पीठिकागर्भं रत्नं
प्रागादिदित्स्विन्द्रादिनामभिर्नमोन्तैर्वज्रमौक्तिकवैदूर्य-

शङ्खस्फटिकपुष्परागेन्द्रनीलशकलान् क्रमेण क्षिप्त्वा
 गोधूमयवमुद्गनीवारव्रीहिसर्षपश्यामाकतिलानारो-
 प्यादिधातुजातङ्गर्भे क्षिपेत् सुवर्णगरुडं विष्णोः श-
 भोस्तु वृषभं सर्वत्र नमः शिवायेति निक्षिप्याथ सुलग्ने
 देवमन्त्रेण प्रतिष्ठाप्य प्रतिष्ठितपरमेश्वर इत्युक्त्वा श-
 लाकामपसारयेद्य देवं सृष्ट्वा तन्मयो भूत्वा ध्रुवा-
 द्यौरिति सूक्तं जपित्वा प्रणवेन देवेङ्गन्यासं कृत्वा
 पुरुषसूक्तेन वा कर्णे सप्रणवव्याहृतिगायत्रीं जपित्वा-
 चार्यः पुरुषसूक्तेनोपतिष्ठेताथ यजमानः स्वागतं
 देवदेवेश मङ्गक्त्या त्वमिहागतः । प्राकृतं त्वाञ्च संदृष्ट्वा
 बालवद्भक्तवत्सलेति* सकलत्रं शरणं प्रपद्य पुष्या-
 ञ्जलिं दद्यात् ॥ ७ ॥

अथाचार्यस्त्वर्थादि दत्त्वा शान्तिकलशोदकेन प-
 ञ्चामृतैश्चाभ्यर्च्य कुशोदकेन रत्नोदकेन स्नापयित्वा पु-
 नस्तस्त्रिङ्गमन्त्रेण सम्पूज्य पादनाभिशिरःसु देवं संसृ-
 ष्टेहैवेति त्रिर्जपित्वा परिवारदेवताः सम्पूजयेद्य क-
 र्त्ता वस्त्रालङ्कारगोभूहिरण्यान्याचार्याय तदर्धमृत्वि-
 ग्भ्यस्तदर्धञ्जापिभ्यस्तदर्धं सदस्याय यथाविभवं ब्रा-
 ह्मणभोजनमाचतुर्थ्याहं प्रथमे देवस्य मधुना द्वि-
 तीये हरिद्रा सर्षपपिष्टेन तृतीये श्रीखण्डयवपिष्टेन

* बालवत् परिपालयेदिति इति सं० का० पु० पाठः ।

लेपनं सस्नानं चतुर्थं तु नमः शिलाप्रियङ्गुपिष्टेनोद-
 र्थाष्टोत्तरशतकलशैस्तदर्धसंख्यैर्वा क्षीरवृक्षस्य त्वक्प-
 ल्लवेन दूर्वायवसिद्धार्थादिमङ्गलद्रव्यतीर्थैर्वा दकैर्गङ्गा-
 दिनदीनीरमावाह्य ब्राह्मणैः सहाभिषेकं कुर्यादथ
 यजमानस्याभिषेकं कुर्युः सर्वे जलक्रीडाञ्च प्रतिष्ठोप-
 करणमाचार्यस्याचलप्रतिष्ठायान्तु कुण्डमण्डपवेदि-
 करणं तत्राचार्य एव पूर्ववदभिषिच्याभ्यर्च्य सर्वतो
 भद्रमण्डले दिव्यपीठे देवमुपवेश्य पूर्वादिदिक्षु वस्त्र-
 चूतपल्लवोपशोभितजलपूर्णकलशानवस्थाप्य दीपान्
 प्रज्वाल्य गन्धेन चिनेत्रज्योतिः प्रकल्प्य चित्रबलिं
 दत्वा देवमभ्यात्मं स्मृत्वा पुरुषसूक्तेन स्तुत्वाङ्गदेवताः
 सम्पूज्य पूर्ववत्प्रतिद्रव्यं हुत्वा देवस्याज्याहुतिसम्पात-
 च्चेत्युत्तरकलशे क्षिप्त्वा पूर्णाहुतिं हुत्वाथ कर्त्ता कृ-
 ताङ्गन्यासोहृत्सु देवमानीय पुष्पेण प्रतिमायां प्रति-
 ष्ठाप्य पञ्चामृतपूर्वकसम्पादितकलशोदकेन इदं आप
 इत्यभिषिच्याभ्यर्च्य देवार्चनदक्षिणादानादिकं पूर्व-
 वदाचरेत् ॥ ८ ॥

अथ वाप्यादिविधिः। प्रागुदक्प्रवणे शुचौ देशे ब्रा-
 ह्मणैः सह गत्वा पुण्याहवाचनादिवास्तुपूजनान्तं कृत्वा
 आचार्यादि ऋत्विग्वरणकुण्डमण्डपाद्युक्तप्रकारेण
 कृत्वा यजमानसम्मितं क्षीरवृक्षं पूर्वमण्डपप्राग्भावे-

वस्थाप्य वेदिमध्ये पद्मगर्भं षोडशारम्परितश्चतुरस्रम-
 ण्डलोपेतं कृत्वा आचार्यः पद्ममध्ये सपत्नीकः ब्रह्मवि-
 ष्वीशानां विनायकस्य च सौवर्णरूपाणि तस्मिन्मन्त्रेण
 समन्तात्तेषु स्वर्णजलचराणि स्थापयित्वा वरुणमन्त्रे-
 णार्चयित्वा तद्वह्निर्लोकपालादीन् सम्पूज्य मण्डल-
 प्रतिकोणं कलशचतुष्टयन्नद्युदकमङ्गलद्रव्यवस्त्राद्यल-
 ङ्कृतं स्थापयित्वेमं मे गङ्गे इति गङ्गादिनदीमावाद्या-
 भ्यर्च्य वारुणं चरुं कृत्वा समुद्रज्येष्ठा इति चतसृभिः
 प्रत्यूचं गायत्या वाज्याहुतीर्हुत्वा तत्वा यामीति पञ्च-
 भिस्त्वन्नो अग्ने वरुणस्येति द्वाभ्यामिमं मे वरुणेति चै-
 कया चर्वाहुतीः खिष्टकृतं हुत्वा ब्रह्मप्रीत्यर्थं वरुण-
 मन्त्रैः समिदाज्यं हुत्वा शान्तिकलशै र्यजमानञ्चा-
 भिषिञ्चेयुः स तु तेभ्यो गवां सहस्रं शतं पञ्चाशतं कृत्स्ने
 तु सवत्साङ्गामलङ्कृतां सूर्यमन्त्रेण पाययित्वा तडाग-
 नैर्ऋतादारभ्येशानान्तं द्विङ्कृत्वतीत्युत्तरया आपो अ-
 स्मानिति स्वयं तत्पुच्छङ्गृहीत्वोत्तरेत् छन्दोगाय ताञ्च
 गान्दत्वा तत्कलशस्थस्वर्णजलचरान्तज्जले निक्षिप्य
 पुष्पाञ्जलिं दत्वा देवपितृमनुष्यादयः प्रीयन्तामिति
 दद्यात् पूर्ववदाचतुर्थाहमुत्सवादिवसन्तग्रीष्मवर्षाशर-
 द्द्वेमन्तशिशिरेषु तज्जलं स्थितमश्वमेधराजसूयाम्निष्टो-
 मोक्थ्यवाजपेयातिरात्रफलमिति ॥ ६ ॥

अथारामेष्वप्येवं विशेषस्तु स्वस्तिवाचननान्दोश्राद्ध-
वेदिकुरण्डमण्डप ऋत्विगाचार्यवरणादिपूर्ववत्कृत्वो-
क्तलक्षणस्य पद्मस्य मध्यदलबहिर्देशेषु ब्रह्मादीन् लो-
कपालानभ्यर्च्य वस्त्रादीन्मङ्गलस्नानं वस्त्रगन्धादिना
सम्पूज्य तेषु स्वर्णरूप्यफलानि वध्वा फलिते नेत्रे
स्वर्णशलाकाञ्जनेनाक्ता सुवर्णसूच्या कर्णवेधं कृत्वाग्निं
प्रतिष्ठाप्य सोमोधेनुमिति ऋचा सौम्यश्चर्वाहुतिं हुत्वा
स्विष्टकृदादि कृत्वाथ तथैव समिदाज्यतिलानष्ट-
शतन्तदर्धसंख्यया वा हुत्वा कर्मशेषं समाप्य शान्ति-
कलशैर्यजमानञ्चाभिषिञ्चेयुः स च वस्त्रहिरण्यादि-
दक्षिणां दद्यादप्यलाभे तु दक्षिणाङ्गमलंकृतामारा-
ममध्यादुदङ्मुखीं उत्सृज्याचार्याय दद्याच्छेषं चतुर्थाहं
फलन्तु सर्वकामावाप्तिरिति पूर्तानि ॥ १० ॥

देवाश्च इवासुराश्चैषु लोकेषु स्पर्धन्ते देवाः प्रजा-
पतिमुपधावंस्तेभ्य एतां देवीं शान्तिं प्रायच्छन्त ततः
स शान्तिकासुरानभ्यञ्जयंस्ततो वै देवा अभवन् प-
रासुराभवत्यात्मनापरास्य द्विषन् पाप्मा भ्रातृभ्यो
भवति य एवं वेदाहः पूर्वाह्न एवं प्रातराहुती-
हुत्वा दर्भान् शमीन्वीरणानि दधिसर्पिःसर्षपान्
पलाशवतीमपामार्गशाखां स्त्रीषमित्येतान्याहरेदाहा-
रयेद्वा । स्नातः शुचिः शुचिवासाः स्थण्डिलमुपलिप्य

नित्यतन्त्रेण ओदनकसरयवागूरक्तपायसन्दधि क्षीर-
घृतमिति घृतोत्तरां पृथक् च सर्वेषां वा पायसं शमी-
मयीनां समिधां प्रादेशमात्राणां दधिमधुघृताक्तानां
शस्त्रोदेवीरभिष्टय इत्यष्टशतं जुहुयान्महाव्याहृतिभिश्च
हुत्वा शन्तातीयं जपेत् ॥ ११ ॥

स प्राचीं दिशमन्वावर्त्ततेऽथ यदास्य मणिकुम्भ-
स्थालीतरणमायासो राजकुलविवादे वा यानच्छत्र-
शय्यासनावसथध्वजगृहैकदेशप्रभञ्जनेषु गजवाजिमु-
स्थो वा प्रमीयेताश्चतरो दिवागर्भा जायते हस्तिनी
वा मज्जत इत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाणीन्द्र-
दैवत्यान्यङ्गतानि तानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति इन्द्रं
वो विश्वतस्परीति स्थालीपाकमष्टशतं हुत्वा पञ्चभि-
राज्याहुतिभिरभिजुहोति इन्द्राय स्वाहा शचीपतये
स्वाहा वज्रपाणये स्वाहेश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातोप-
शमनाय स्वाहेति महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं
जपेत् ॥ १२ ॥

स दक्षिणां दिशमन्वावर्त्ततेऽथ यदास्य शरीरे
वारिष्ठानि प्रादुर्भवति व्याधयो वानेकविधा अति-
दुःस्वप्नाति शोऽ. नमतिमैथुनमतिनिद्रामालस्यं प्रेतं
पततीत्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाणि यमदैवत्यान्य-
ङ्गतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति न.के सुपर्णमुपयत्य-

नन्तमिति स्थालीपाकमष्टशतं हुत्वा पञ्चभिराज्याहु-
तिभिरभिजुहोति यमाय स्वाहा प्रेताधिपतये स्वाहा
दण्डपाणये स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वात्पातशम-
नाय स्वाहेति महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं
जपेत् ॥ १३ ॥

स प्रतीचीं दिशमन्वावर्त्ततेथ यदास्य श्लेचगृहसं-
स्थेषु धान्येषु इतयः प्रादुर्भवन्त्यासुपतङ्गपिपीलिका-
भ्रगर्भा मृगशलभगजज्वलनानि पावमानानीत्येव-
मादीनि तान्येतानि सर्वाणि वरुणदैवत्यान्यद्भुतानि
प्रायश्चित्तानि भवन्ति वरुणं वोरिशदसमिति स्थाली-
पाकमष्टशतं हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभिरभिजुहोति
वरुणाय स्वाहा अपां पतये स्वाहा पाशपाणये स्वाहा
ईश्वराय स्वाहा सर्वात्पातशमनाय स्वाहेति महा-
व्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं जपेत् ॥ १४ ॥

स उदीचीं दिशमन्वावर्त्ततेऽथ यदास्य कनकरजत-
वस्त्रवैदुर्यमणिमौक्तिकवियोगो भवत्यारम्भा वा विप-
द्यन्ते मधुनि वा निलीयन्ते काकमैथुनानि पश्येतान्य-
रिष्टानि वा वयांसि च गृहमध्ये वल्मीकं छत्राकं वो-
पजायते वायसकपोता वा वन्यविहङ्गशशमृगप्रवेशे
गोमृगो वा गृहमारोहेच्छुष्कवृक्षः प्ररोहेद्गृहमध्ये
दूर्वाः प्ररोहन्ते तैलं स्रायेद्देव श्वेतवायसो मण्डूकोऽग्निं

प्रविशति सरटो भूर्ध्नि निपतति चुस्त्रीर्निपतति प्र-
ज्वलन्दीपः पतति सर्पो वा द्वारे निष्क्रामतीत्येवमा-
दीनि तान्येतानि सर्वाणि वैश्रवणदैवत्यान्यद्भुतानि
प्रायश्चित्तानि भवन्ति अभित्यं देवं सवितारमोष्ये-
रिति स्थालीपाकमष्टशतं हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभि-
रभिजुहोति वैश्रवणाय स्वाहा धनाधिपतये स्वाहा
हिरण्यपाणये स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातशम-
नाय स्वाहेति महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं
जपेत् ॥ १५ ॥

स पृथिवीमन्वावर्त्ततेऽथ यदास्य पृथिवीतटानि
स्फुटन्ति कम्पन्ति क्लृजन्त्यकस्मात् सलिलमुद्गीलयति
अकाले फलपुष्पमभिवर्त्तत इत्येवमादीनि तान्येतानि
सर्वाण्यग्निदैवत्यान्यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि भवन्त्यग्निं
दूतं वृणीमह इति स्थालीपाकमष्टशतं हुत्वा पञ्चभि-
राज्याहुतिभिरभिजुहोति अग्नये स्वाहा इविष्यतये
स्वाहा अर्चिःपाणये स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सवात्पा-
तशमनाय स्वाहेति महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्ता-
तीयं जपेत् ॥ १६ ॥

सोऽन्तरिक्षमन्वावर्त्ततेऽथ यदास्य वाताविवाता वा-
यन्ते अग्नेषु वा रूपाणि दृश्यन्ते खरकरभगजकङ्क-
गृध्रश्चेनचाषवायसगोमायुपांसून्धूपरिपांसून्मांसप्रेक्ष्या-

ण्यस्यरुधिरवर्षाणि प्रपद्यन्त इत्येवमादीनि तान्ये-
तानि सर्वाणि वायुदैवत्यान्यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि
भवन्ति वात आवातु भेषजमिति स्थालीपाकमष्टशतं
हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभिरभिजुहोति वायवे स्वाहा
महाद्भुताधिपतये स्वाहा शीघ्रपाणये स्वाहा ईश्वराय
स्वाहा सर्वात्यातोपशमनाय स्वाहेति महाव्याहृति-
भिश्च हुत्वा शन्तातीयं जपेत् ॥ १७ ॥

स दिवमन्वावर्त्ततेऽथ यदास्यातिष्ठतिरति दुःखं वा
पर्वता वा स्फुटन्त्याकाशभूमिं कम्पते महाद्रुमा
उन्मूलयन्ति चतुष्पादं पञ्चपादं भवतीत्येवमादीनि
तान्येतानि सर्वाणि सूर्यदैवत्यान्यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि
भवन्ति ब्रह्महां असि सूर्येति स्थालीपाकमष्टशतं
हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभिरभिजुहोति सूर्याय स्वाहा
रुद्राधिपतये स्वाहा रविकिरणाय स्वाहा ईश्वराय
स्वाहा सर्वात्यातप्रशमनाय स्वाहेति महाव्याहृति-
भिश्च हुत्वा सन्तातीयं जपेत् ॥ १८ ॥

स रात्रिमन्वावर्त्ततेऽथ यदास्य तारावर्षाणि चो-
ल्काः पतन्ति निपतति धूमोयन्दिशो दहति केतवश्चो-
त्तिष्ठन्ति गवां शृङ्गेषु धूमो जायते गवां रूनेषु रुधिरं
स्रवति रात्राविन्द्रधनुर्दृष्ट्वाय हिमान्युपपतन्ति इत्येव-
मादीनि तान्येतानि सर्वाणि सोमदैवत्यान्यद्भुतानि

प्रायश्चित्तानि भवन्ति आप्यायस्व समेतु त इति स्था-
लीपाकमष्टशतं हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभिरभिजुहोति
सोमाय स्वाहा नक्षत्राधिपतये स्वाहा शीतपाणये
स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातोपशमनाय स्वा-
हेति महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं जपेत् ॥१९॥

स परमन्वावर्त्ततेऽथ यदास्य महिष्यागाविकमानु-
षाश्चाष्ट्राविष्णुरादि च प्रसूयन्ते हीनाङ्गान्यधिकाङ्गा-
नि विकृतानि रूपाणि जायन्त इत्येवमादीनि तान्ये-
तानि सर्वाणि रुद्रदैवत्यान्यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि भ-
वन्ति इमा रुद्राय स्थिरधन्वने गिर इति स्थाली-
पाकमष्टशतं हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभिरभिजुहोति
रुद्राय स्वाहा उमापतये स्वाहा त्रिशूलपाणये स्वाहा
ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातशमनाय स्वाहेति महा-
व्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं जपेत् ॥ २० ॥

स सर्वादिशोन्वावर्त्ततेथ यदास्यायुक्तानि यानानि
प्रवर्त्तन्ते देवतायतनानि कम्पन्ति देवता प्रतिमा
हसन्ति गायन्ति नृत्यन्ति खिद्यन्ति भिद्यन्ति रुदन्त्यु-
न्मीलयन्ति निमीलयन्ति प्रतियान्ति नद्यस्कन्धमा-
दित्यो दृश्यते विदले च परिवेषो दृश्यते केतुकुन्त-
मुपानच्छत्रं वज्रदन्तमुसलानि प्रज्वलन्तीत्यश्वानां
वारिभिरवरङ्गाः क्षरन्ति हतानि कर्माणि करिक्रन्त

इत्येवमादोनि तान्येतानि सर्वाणि विष्णुदैवत्यान्य-
 ङ्गुतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति इदं विष्णुर्विचक्रम
 इति स्थालीपाकमष्टशतं हुत्वा पञ्चभिराज्याहुतिभि-
 रभिजुहोति विष्णवे स्वाहा महाङ्गुताधिपतये स्वाहा
 चक्रपाणये स्वाहा ईश्वराय स्वाहा सर्वोत्पातोपशम-
 नाय स्वाहेति महाव्याहृतिभिश्च हुत्वा शन्तातीयं
 जपेत् ॥ २१ ॥

अग्निकार्यमासत्तराचं कुर्युर्यदैतन्न क्रियते पुत्रो
 म्रियते पौत्रो म्रियते धनमात्मानञ्च निवेश्यति सुवर्ण-
 गौर्वासेो हिरण्यं दक्षिणां दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा
 स्वस्त्ययनं वाचयीत नमः आचार्येभ्यो नमः आचा-
 र्येभ्यो नमः शौनकाय नमः शौनकाय ॥ २२ ॥

इत्याश्वलायनगृह्यपरिशिष्टे चतुर्थोऽध्यायः ।

॥ ० ॥ आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टं समाप्तं ॥ ० ॥

आश्वलायनीयगृह्यसूत्राणां
सूचीपत्रं ।

प्रथमाध्याये

कण्डिकाः १—२४ । स्यालीपाकाद्युपाकर्मान्तानि कर्माणि ।

अथ प्रथमाध्याये प्रथमा कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ गृह्यव्याख्यानप्रतिज्ञानं ।
- २ पाकयज्ञप्रकारकथनं ।
- ३ पाकयज्ञप्रकारस्य त्रैविध्योपदेशः ।
- ४ एतान्यपि कर्माणि नित्यानि श्रौतैस्तुल्यानि आहिताग्नरपि स्युः ।
- ५ पाकयज्ञानामर्थवादरूपं ब्राह्मणं ।

इति प्रथमे प्रथमा कण्डिका ।

अथ प्रथमे द्वितीया कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ सायम्नातःपक्नहविष्यहोमः ।
- २ देवयज्ञकथनं ।
- ३ स्वाहाकारेण वलिहरणं ।
- ४ वलिप्रदानार्हदेवतानिर्णयः ।
- ५ दिक्षु देवताभ्यो देवता पुरुषेभ्यो वलिहरणं ।

(२)

- ६ मध्ये ब्राह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्यो वलिहरणं ।
- ७ मध्ये विश्वेभ्यो देवेभ्यो वलिहरणं ।
- ८ मध्ये, दिवसे, दिवाचारिभ्ये भूतेभ्यो वलिहरणं ।
- ९ रात्रौ, नक्तचारिभ्यो भूतेभ्यो वलिहरणं ।
- १० सर्वशेषे रक्षोभ्यो वलिहरणं ।
- ११ पिष्टयज्ञे प्राचीनावीती अन्यत्र निनयादिषु दक्षिणावीती ।

इति प्रथमे द्वितीया कण्डिका ।

अथ प्रथमे तृतीया कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ वक्ष्यमाणकर्माणां होमविधिः ।
- २ पवित्राभ्यामाज्यस्योत्पवनं ।
- ३ पवित्रजलस्योत्पवनयोर्निर्णयः ।
- ४ आज्यहोमेषु परिस्तरणं कार्यं वा न वा ।
- ५ पाकयज्ञेषु आज्यभागौ कार्यौ वा न वा ।
- ६ धन्वन्तरियज्ञं श्रूणगवक्ष बर्जं सर्वेषु पाकयज्ञेषु ब्रह्मा कार्यं वा न वा ।
- ७ अनादेशे नामधेयेन होमः ।
- ८ अनादेशे देवतानिर्णयः ।
- ९ एकवर्हिटादियज्ञाः समानकालिकाः ।
- १० पूर्वोक्तस्य प्रम. अर्थं यज्ञगाथोदाहरणं ।

इति प्रथमे तृतीया कण्डिका ।

(३)

अथ प्रथमे चतुर्थी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ चैलकर्मादीनां कालो विधीयते ।
- २ एके आचार्याः सर्वस्मिन् काले विवाहमिच्छन्ति ।
- ३ आन्यहोमः ।
- ४ ऋगाऊतयोव्याहृत्याऊतयश्च ।
- ५ उभयाऊतिसमुच्चयन्वेके ।
- ६ एके अनादेशाऊतोनिच्छन्ति ।
- ७ तेषामाऊतयः ।

इति प्रथमे चतुर्थी कण्डिका ।

अथ प्रथमे पञ्चमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ वंशपरीक्षा ।
- २ वरगुणकथनं ।
- ३ कन्यागुणकथनं ।
- ४ परीक्षान्तरं ।
- ५ दोषाद्यष्टमृत्पिण्डैः परीक्षा ।
- ६ पिण्डानां ऋद्धिशेषकथनं ।

इति प्रथमे पञ्चमी कण्डिका ।

अथ प्रथमे षष्ठी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ ब्राह्मादि अष्टधा विवाहकथनं ।

इति प्रथमे षष्ठी कण्डिका ।

अथ प्रथमे सप्तमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ विवाहे देशधर्म्यामधर्मकुलधर्मानां कर्तव्यता ।
- २ जनपदादिधर्ममिति यदक्ष्यामस्तत्सर्वत्र समानं ।
- ३ पाण्डिग्रहणविधिः । पुत्रकामिना अङ्गुष्ठग्रहणं ।
- ४ दुहितृकामिना अङ्गुलिग्रहणं ।
- ५ उभयकामिना अङ्गुलाङ्गुलिसहितहस्तग्रहणं ।
- ६ अग्न्यदककुम्भप्रदक्षिणे वधूजपमन्त्रः ।
- ७ अग्नारोहणे आचार्यजपमन्त्रः ।
- ८ लाजहोमप्रकारः । आचादिर्द्विर्लौजानावपति ।
- ९ वरो जामदग्न्यश्चेत् त्रिर्लौजानावपति ।
- १० लाजायां हविरबधारणं ।
- ११ वरकर्तृकमवदानं ।
- १२ अवदानमेवं सर्वत्र ।
- १३ वरकर्तृकहोममन्त्राः ।
- १४ अमन्त्रकं शूर्पपुटेन वधूकर्तृकं लाजादानं ।
- १५ एके लाजानोप्य पश्चात्परिणयन्ति ।
- १६ शिखाविमुञ्चनं ।
- १७ दक्षिणशिखां विमुञ्चति ।
- १८ उत्तरशिखां विमुञ्चति ।
- १९ सप्तपदीगमनं ।
- २० उभयोः शिरसि उदकुम्भसेचनं ।
- २१ ग्रामान्तरगमने अन्तरावसतिः ।
- २२ भ्रुवाबन्धुत्यादि दृष्ट्वावाग् विसर्जनं ।

इति प्रथमे सप्तमी कण्डिका ।

(५)

अथ प्रथमे अष्टमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ यानारोहणमन्त्रः ।
- २ नावारोहणमन्त्रः ।
- ३ उदकादुत्तारणमन्त्रः ।
- ४ वधूर्यदि रोदिति तदा एतां जपेत् ।
- ५ विवाहाग्निं गृहीत्वा गन्तव्यं ।
- ६ देशदक्षचतुष्पथादौ जपमन्त्रः ।
- ७ पथिका ईक्षकाः सन्ति चेत् तानेतया ईक्षेत ।
- ८ गृहप्रवेशमन्त्रः ।
- ९ उपवेशनदधिप्राशनहृदयाङ्गनादयः ।
- १० विवाहावधि ब्रह्मचर्यधारणादिः ।
- ११ त्रिरात्रं द्वादशरात्रं वा ब्रह्मचर्यं धारयं ।
- १२ सम्बत्सरं वा ब्रह्मचर्यं धारयं ।
- १३ व्रतानन्तरं वधूवस्त्रदानं ।
- १४ ब्राह्मणेभ्योऽन्नदानं ।
- १५ खस्तिवाचनं ।

इति प्रथमे अष्टमी कण्डिका ।

अथ प्रथमे नवमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ पाण्डुरोहणप्रभृतिगृह्णाग्निपरिचरयं ।
- २ अमौ नष्टे प्रायश्चित्तं कृत्वा पुनरग्निपरिचरयं ।
- ३ एके अग्न्युपशान्तौ पत्या ग्रहणं वदन्ति ।

(६)

- ४ तदग्निपरिग्रहणं अग्निहोत्रविधानेन भवति ।
- ५ होमादिकालव्याख्या ।
- ६ होमद्रव्यकथनं ।
- ७ द्रव्याभावे द्रव्यान्तरकथनं ।
- ८ सायम्यातर्होमः ।

इति प्रथमे नवमी कण्डिका ।

अथ प्रथमे दशमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ पार्वण्यस्थालीपाकः ।
- २ भोजननियमः ।
- ३ इध्मावर्हिषोर्वन्धनं ।
- ४ देवताकथनं ।
- ५ काम्यदेवताकथनं ।
- ६ ऋष्यमुष्टिनिर्व्वपनं ।
- ७ ऋष्यमुष्टि प्रोक्षणं ।
- ८ अवघातप्रक्षालननानाश्रयणानि ।
- ९ एकत्रश्रयणम्ना ।
- १० नानाश्रयणविधानं ।
- ११ एकत्र श्रयणविधानं ।
- १२ आन्योत्पवनादिः ।
- १३ आधाराण्यभागौ खिलकृद्धोमश्च ।
- १४ आमेयादिहोमः ।
- १५ आन्यभागयोर्यज्ञचक्षुरूपत्वं ।
- १६ यज्ञपुरुषस्य उपवेशननियमः ।
- १७ अग्नेरुत्तरपूर्व्वदेशे होमः ।

(७)

- १८ हविषोदेशनियमः ।
- १९ पञ्चावत्तिहोमनियमः ।
- २० खिलृक्षडोमनियमः ।
- २१ खिलृक्षडोमे हविःशेषं नास्ति ।
- २२ खिलृक्षडोममन्त्रः ।
- २३ पूर्णपात्रनियनं ।
- २४ पूर्णपात्रनियनकालः ।
- २५ पाकयज्ञतन्त्रः ।
- २६ दक्षिणादानं ।

इति प्रथमे दशमी कण्डिका ।

अथ प्रथमे एकादशी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ पशुकल्पः ।
- २ पशूपस्पर्शनं ।
- ३ पशुप्रोक्ष्यं ।
- ४ पशुनियनं ।
- ५ पशुनियनं मन्त्रवर्जं ।
- ६ उल्लूकाहरणं ।
- ७ शामित्रकथनं ।
- ८ पञ्चन्नारम्भणं ।
- ९ अन्नारम्भकर्तृकथनं ।
- १० वपाहोमः ।
- ११ स्थालीपाकप्रणयं ।
- १२ पञ्चवदानं स्थालीपाकहोमस्य ।

(८)

- १३ अवनदानसहितहोमो वा ।
- १४ प्रत्येकावदाने द्विर्द्विरवदानं ।
- १५ तूष्णीं हृदयश्रूणाचरणं ।

इति प्रथमे एकादशी कण्डिका ।

अथ प्रथमे द्वादशी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ चैत्ययज्ञे खिलकृतः प्राक् वलिहरणं ।
- २ विदेशस्थचैत्यपक्षे पक्षाश्रद्धतेन वलिहरणं ।
- ३ भयसम्भावनायां द्रुताय शस्त्रदानं ।
- ४ नद्यन्तरा चेत् ज्वरूपदानं ।
- ५ धन्वन्तरिचैत्यक्षेत्रोद्दिताय वलिहरणं ।

इति प्रथमे द्वादशी कण्डिका ।

अथ प्रथमे त्रयोदशी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ पुंसवनं, अनावलाभनञ्च ।
- २ पुंसवनं कर्म ।
- ३ प्रअवचनं ।
- ४ त्रिः प्राशनं ।
- ५ अनावलाभनं कर्म ।
- ६ नक्षत्ररणं ।
- ७ हृदयस्पर्शमन्त्रः ।

इति प्रथमे त्रयोदशी कण्डिका ।

---

(६)

अथ प्रथमे चतुर्दशी कण्डिका ।

सूत्रं

- १ सीमन्तोन्नयनं कर्म ।
- २ तस्य कालनिर्यायः ।
- ३ होममन्त्रः ।
- ४ सीमन्तव्यूहनं ।
- ५ चतुर्व्या व्यूहति ।
- ६ वीणागायकप्रेषणं ।
- ७ गेयगायकधनं ।
- ८ ब्राह्मण्यो यद्ब्रूयस्तदाचरणं ।
- ९ दक्षिणादानं ।

इति प्रथमे चतुर्दशी कण्डिका ।

अथ प्रथमे पञ्चदशी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ जातकर्म ।
- २ मेधाजननजपः ।
- ३ अंगस्पर्शनं ।
- ४ नामकरणं ।
- ५ नामलक्षणं ।
- ६ चतुरक्षरं वा नाम ।
- ७ नाम्नि कामनानिर्यायः ।
- ८ पुं नामधेयानि युग्माक्षराणि ।

(१०)

- ६ स्त्रीनामधेयानि अयुग्माक्षराणि ।
१० येन नाम्ना उपनीतः अभिवादयते तत्कुर्यात् ।
११ मूर्द्धावभ्राणजपः ।
१२ कुमार्या अमन्त्रकं कर्म ।

इति प्रथमे पञ्चदशी कण्डिका ।

अथ प्रथमे षोडशी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ अन्नप्राशनं ।
२ अजमांसान्नाशनं ।
३ तित्तिरिमांसान्नाशनं ।
४ घृतौदनान्नाशनं ।
५ अन्नप्राशनमन्त्रः ।
६ कुमार्या अमन्त्रकं ।

इति प्रथमे षोडशी कण्डिका ।

अथ प्रथमे सप्तदशी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ चैलं कर्म ।
२ पूर्यापात्राधानं ।
३ कुमारवस्थानं त्रय्यासादनञ्च ।
४ कुशपिङ्गुलहस्तकुमारपित्रवस्थानं ।
५ ब्रह्मा वा कुशपिङ्गुलानि धारयेत् ।

- ६ अप् निनयनमन्त्रः ।
- ७ धिरउन्दममन्त्रः ।
- ८ कुशपिङ्गुलनिधानमन्त्रः ।
- ९ तेषु ताम्रक्षुरस्थापनं ।
- १० केशच्छेदनमन्त्रः ।
- ११ केशस्थापनं ।
- १२ द्वितीयस्य तृतीयस्य मन्त्रौ ।
- १३ चतुर्थस्य मन्त्रः ।
- १४ एवमुत्तरतः ।
- १५ क्षुरधारशोधनमन्त्रः ।
- १६ नापितानुशासनं ।
- १७ केशसन्निवेशकरणं ।
- १८ कुमार्थ्या अमन्त्रकं ।

इति प्रथमे सप्तदशी कण्डिका ।

अथ प्रथमे अष्टादशी कण्डिका ।

- सूत्रं ।
- १ गोदानं कर्म ।
  - २ तत्र कालनिर्णयः ।
  - ३ मन्त्रे केशशब्देषु अश्रुशब्दकरणं ।
  - ४ अश्रुवपनं ।
  - ५ क्षुरधारशोधने विशेषमन्त्रः ।
  - ६ नापितानुशासनं ।
  - ७ आचार्याय दानप्रार्थना ।

- ८ दक्षिणादानं ।
९ संवत्सरप्रताचरणादेशः ।

इति प्रथमे अष्टादशी कण्डिका ।

अथ प्रथमे एकोनविंशतितमा कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ उपनयनं । अष्टमे वर्षे ब्राह्मणस्य ।
२ गर्भाष्टमे वर्षे वा ।
३ एकादशे वर्षे क्षत्रियस्य ।
४ द्वादशे वैश्यस्य ।
५ आषोडशात् ब्राह्मणस्य नातीतः काणः ।
६ आद्वाविंशात् क्षत्रियस्य, आचतुर्विंशात् वैश्यस्य ।
७ अत ऊर्द्धं अचीर्याप्रायश्चित्तान् नाध्यापयेत् ।
८ समीतघर्म्मनिर्णयः ।
९ परिधेयवासो निर्णयः ।
१० मेखलाधिकारः ।
११ मेखलानिर्णयः ।
१२ दण्डाधिकारः ।
१३ दण्डनिर्णयो दण्डपरिमाणश्च ।

इति प्रथमे एकोनविंशतितमा कण्डिका ।

अथ प्रथमे विंशतितमा कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ सर्वे दण्डाः सर्वेषां वा भवति ।
२ आचार्यस्य उपवेशननियमः ।

(१३)

- ३ ब्रह्मचारिण्य उपवेशननियमः ।
- ४ साकुलपाण्ड्यह्यं ।
- ५ पाण्ड्यह्यमन्त्रः ।
- ६ आदित्यावेक्षणं ।
- ७ जपमन्त्रः ।
- ८ प्रदक्षिणावर्तनं ।
- ९ हृदयस्पर्शनं ।
- १० अमन्त्रकं समिदाधानं ।

इति प्रथमे विंशतितमा कण्डिका ।

अथ प्रथमे एकविंशतितमा कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ एके मन्त्रेण समिदाधानं वदन्ति ।
- २ मुखमार्जनं ।
- ३ तेजसामार्जनं जानाति ।
- ४ सावित्र्यपदेशप्रार्थना ।
- ५ सावित्र्यपदेशः ।
- ६ सावित्रो वाचनं ।
- ७ ब्रह्मचारिणो हृदयदेशे ऊर्द्धाङ्गुलिस्थापनं ।

इति प्रथमे एकविंशतितमा कण्डिका ।

अथ प्रथमे द्वाविंशतितमा कण्डिका ।

सूत्रं

- १ ब्रह्मचर्यादेशः ।
- २ ब्रह्मचर्यादेशमन्त्रः ।

- ३ वेदब्रह्मचर्यकालनियमः ।
- ४ वेदग्रहणान्तं वा ब्रह्मचर्यं भवति ।
- ५ भिक्षाकालनियमः ।
- ६ समिदाधानकालनियमः ।
- ७ प्रथमभिक्षानिर्वाहः ।
- ८ भिक्षामन्त्रः ।
- ९ भैक्ष्यमाचार्याय निवेदनं ।
- १० पाकयज्ञः ।
- ११ आघाराव्यभागान्तहोममन्त्रः ।
- १२ सावित्र्या द्वितीयं ।
- १३ महानाम्न्यादिहोमः ।
- १४ ऋषिभ्यस्तृतीयं ।
- १५ सौविष्टकृतं चतुर्थं ।
- १६ वेदसमाप्तिवाचनं ।
- १७ ब्रह्मचर्यव्रतधारणं ।
- १८ मेधाजननं ।
- १९ उदकुम्भाभिषेकवाचनं ।
- २० व्रतादेशव्याख्याशेषः ।
- २१ अनुपेतस्य एष विधिर्विशेषः ।
- २२ उपेतपूर्वस्य विधिश्च्यते ।
- २३ कृतमकृतश्च ।
- २४ गोदानमनुष्ठानं ।
- २५ कालोऽनुष्ठानः ।
- २६ सावित्री ।

इति प्रथमे द्वाविंशतितमा कण्डिका ।

अथ प्रथमे त्रयोविंशतितमा कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ ऋत्विज्जक्षणं ।
- २ एके युवानं वदन्ति ।
- ३ वरणनियमः ।
- ४ वरणविशेषनियमः ।
- ५ सदस्य कथनं ।
- ६ वरणविशेषः ।
- ७ होत्रवरणमन्त्रः ।
- ८ ब्रह्मवरणमन्त्रः ।
- ९ अध्वर्यादि वरणमन्त्रः ।
- १० होत्रप्रतिष्ठा ।
- ११ ब्रह्मप्रतिष्ठा ।
- १२ अपरप्रतिष्ठा जपञ्च ।
- १३ यान्यलक्षणं ।
- १४ । १५ । १६ । १७ । १८ अकार्यनिर्णयः ।
- १९ सोमप्रवाकप्रश्नः ।
- २० कार्यविधिः ।
- २१ निषेधविधिः ।
- २२ आन्याज्जतिहोमः ।
- २३ अनाहिताहिताग्निहोमशेषः ।

इति प्रथमे त्रयोविंशतितमा कण्डिका ।

अथ प्रथमे चतुर्विंशतितमा कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ ऋत्विजे मधुपर्काहरणं ।
- २ गृह्णागताय स्नातकाय विवाहार्थिने ।
- ३ राज्ञे उपस्थिताय ।
- ४ आचार्यादिभ्यः ।
- ५ मधुपर्कस्वरूपनिर्णयः ।
- ६ द्रव्यालाभे प्रतिनिधिः ।
- ७ आसनादिदाननियमः ।
- ८ आसनगृहीतुः कर्मः ।
- ९ पादप्रक्षालननियमः ।
- १० वामपादप्रक्षालनं ।
- ११ अर्घ्यग्रहणं ।
- १२ अर्घ्यग्रहणमन्त्रः ।
- १३ मधुपर्कक्षणमन्त्रः ।
- १४ मधुपर्कग्रहणादिमन्त्राः ।
- १५ त्रिरुद्धरणं ।
- १६ मधुपर्कभोजनं ।
- १७ सर्वभक्षणनिषेधः ।
- १८ दृष्टिनिषेधः ।
- १९ अवशिष्टमधुपर्कप्रक्षेपः ।
- २० सर्वभक्षणं वा ।
- २१ आचमनं ।
- २२ द्वितीयाचमनं ।
- २३ आचान्तोदकाय गोदानं ।

(१७)

- २४ आलम्बनसत्त्वे जपोऽनुष्ठा च ।
२५ उत्सर्गसत्त्वे उत्सर्गश्च ।
२६ मधुपर्काङ्गं भोजनं अमांसं न भवति ।

इति प्रथमे चतुर्विंशतितमा कण्डिका ।

इति प्रथमाध्यायसूची समाप्ता ॥

॥०॥ अस्मिन्नध्याये सूत्रसङ्ख्या २६६ ॥०॥

द्वितीयाध्याये

कण्डिका १—१० । अवशाकर्मादि आयतीयकर्मा-
न्तानि कर्माणि ।

अथ द्वितीयाध्याये प्रथमा कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ अवशाकर्माकालनियमः ।
- २ सक्तकलशदर्वास्थापनं ।
- ३ दिवाकार्यं ।
- ४ अस्तमिते स्थायीपाकहोमः ।
- ५ अवस्थाननियमः ।

(१८)

- ६ पुरोडाशोपरिहोमः ।
- ७ धानाङ्गलिहोमः ।
- ८ ऊतशेषसमापनं ।
- ९ सर्पवलिहरणं ।
- १० प्रदक्षिणोपवेशने परिदानमन्त्रश्च ।
- ११ अमात्याय परिदानं ।
- १२ परिदानान्तरं ।
- १३ बालमन्तरान्त्रयवेद्युः ।
- १४ सायम्नातर्वाणहरणं ।
- १५ प्रकारान्तरवलिहरणं ।

इति द्वितीये प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीये द्वितीया कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ आश्वयुजीकर्म ।
- २ स्थालीपाकहोमः ।
- ३ पृषातकहोमः ।
- ४ आहिताग्नेः आयुहयणः स्थालीपाकः ।
- ५ अनाहिताग्नेर्विशेषः ।

इति द्वितीये द्वितीया कण्डिका ।

---

(१६)

अथ द्वितीये तृतीया कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ प्रत्यवरोहणकर्मकालः ।
- २ पौर्णमास्यां वा ।
- ३ पायसहोममन्त्रौ ।
- ४ छिद्यन्निषेधः ।
- ५ जपमन्त्रः ।
- ६ पुनर्जपमन्त्रः ।
- ७ अमात्यप्रवेशः ।
- ८ उद्यायान् ज्वायान् वा प्रविशति ।
- ९ मन्त्रविदो मन्त्रजपः ।
- १० उत्थाय त्रिर्जपमन्त्रः ।
- ११ त्रिदिङ्मुखानां चतुर्थः जपमन्त्रः ।
- १२ स्वस्थयनवाचनं ।

इति द्वितीये तृतीया कण्डिका ।

अथ द्वितीये चतुर्थी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ अष्टकाकर्मकालः ।
- २ एकस्यां अष्टम्यां वा ।
- ३ पूर्वदिवसे सप्तम्यां पितृभ्यो दानं ।
- ४ ओदनकसरपायसानां स्वपणं ।
- ५ चतुःशरावपरिमितधान्यं पिष्ट्वा पूषस्वपणं ।

- ३ वेदब्रह्मचर्यकालनियमः ।
- ४ वेदग्रहणान्तं वा ब्रह्मचर्यं भवति ।
- ५ भिक्षाकालनियमः ।
- ६ समिदाधानकालनियमः ।
- ७ प्रथमभिक्षानिर्णयः ।
- ८ भिक्षामन्त्रः ।
- ९ भैक्ष्यमाचार्याय निवेदनं ।
- १० पाकयज्ञः ।
- ११ आघाराज्यभागान्तहोममन्त्रः ।
- १२ सावित्र्या द्वितीयं ।
- १३ महानाम्न्यादिहोमः ।
- १४ ऋषिभ्यस्तृतीयं ।
- १५ सौविष्टद्वयं चतुर्थं ।
- १६ वेदसमाप्तिवाचनं ।
- १७ ब्रह्मचर्यव्रतधारणं ।
- १८ मेधाजननं ।
- १९ उदकुम्भाभिवेकवाचनं ।
- २० व्रतादेश्याख्याशेषः ।
- २१ अणुपेतस्य एष विधिर्विशेषः ।
- २२ उपेतपूर्वस्य विधिरुच्यते ।
- २३ द्वातमद्वातश्च ।
- २४ गोदानमनुक्तं ।
- २५ कालोऽनुक्तः ।
- २६ सावित्री ।

इति प्रथमे द्वाविंशतितमा कण्डिका ।

अथ प्रथमे त्रयोविंशतितमा कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ ऋत्विज्जलक्षणं ।
- २ एके युवानं वदन्ति ।
- ३ वरणनियमः ।
- ४ वरणविशेषनियमः ।
- ५ सदस्य कथनं ।
- ६ वरणविशेषः ।
- ७ होत्रवरणमन्त्रः ।
- ८ ब्रह्मवरणमन्त्रः ।
- ९ अध्वर्यादि वरणमन्त्रः ।
- १० होत्रप्रतिज्ञा ।
- ११ ब्रह्मप्रतिज्ञा ।
- १२ अपरप्रतिज्ञा जपश्च ।
- १३ याज्यलक्षणं ।
- १४ । १५ । १६ । १७ । १८ अकार्यनिर्णयः ।
- १९ सोमप्रवाकप्रश्नः ।
- २० कार्यविधिः ।
- २१ निषेधविधिः ।
- २२ आज्याहुतिहोमः ।
- २३ अनाहिताहिताग्निष्टुष्टशेषः ।

इति प्रथमे त्रयोविंशतितमा कण्डिका ।

अथ प्रथमे चतुर्विंशतितमा कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ ऋत्विजे मधुपर्काहरणं ।
- २ गृहागताय स्नातकाय विवाहार्थिने ।
- ३ राज्ञे उपस्थिताय ।
- ४ आचार्यादिभ्यः ।
- ५ मधुपर्कस्वरूपनिर्यायः ।
- ६ द्रव्यालाभे प्रतिनिधिः ।
- ७ आसनादिदाननियमः ।
- ८ आसनगृहीतुः कर्मः ।
- ९ पादप्रक्षालननियमः ।
- १० वामपादप्रक्षालनं ।
- ११ अर्घ्यग्रहणं ।
- १२ अर्घ्यग्रहणमन्त्रः ।
- १३ मधुपर्कक्षणमन्त्रः ।
- १४ मधुपर्कग्रहणादिमन्त्राः ।
- १५ त्रिरुद्धरणं ।
- १६ मधुपर्कभोजनं ।
- १७ सर्वभक्षणनिषेधः ।
- १८ वृत्तिनिषेधः ।
- १९ अवशिष्टमधुपर्कप्रक्षेपः ।
- २० सर्वभक्षणं वा ।
- २१ आचमनं ।
- २२ द्वितीयाचमनं ।
- २३ आचान्तोदकाय गोदानं ।

(१७)

- २४ आलम्बनसत्त्वे जपोऽनुज्ञा च ।
२५ उत्सर्गसत्त्वे उत्सर्गश्च ।
२६ मधुपर्काङ्गं भोजनं अमांसं न भवति ।

इति प्रथमे चतुर्विंशतितमा कण्डिका ।

इति प्रथमाध्यायसूची समाप्ता ॥

॥०॥ अस्मिन्नध्याये सूत्रसङ्ख्या २६६ ॥०॥

द्वितीयाध्याये

कण्डिका १—१० । अवणाकर्मादि आयत्तीयकर्मान्तानि कर्माणि ।

अथ द्वितीयाध्याये प्रथमा कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ अवणाकर्म्मकालनियमः ।
- २ सक्तुकलशदूर्वास्थापनं ।
- ३ दिवाकार्थं ।
- ४ अस्तमिते स्यात्पीपाकहोमः ।
- ५ अवस्थाननियमः ।

(१८)

- ६ पुरोडाशोपरिहोमः ।
- ७ धानाङ्गलिहोमः ।
- ८ ऊतशेषसमापनं ।
- ९ सर्पवलिहरणं ।
- १० प्रदक्षिणोपवेशने परिदानमन्त्रश्च ।
- ११ अमात्याय परिदानं ।
- १२ परिदानान्तरं ।
- १३ बालमन्तरान्त्रयवेयुः ।
- १४ सायम्नातर्वाणहरणं ।
- १५ प्रकारान्तरवलिहरणं ।

इति द्वितीये प्रथमा कण्डिका ।

अथ द्वितीये द्वितीया कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ आश्वयुजीकर्म ।
- २ स्थालीपाकहोमः ।
- ३ पृषातकहोमः ।
- ४ आहिताग्नेः आग्रहयणः स्थालीपाकः ।
- ५ अनाहिताग्नेर्विशेषः ।

इति द्वितीये द्वितीया कण्डिका ।

---

(१६)

अथ द्वितीये तृतीया कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ प्रत्यवरोह्यकर्मकालः ।
- २ पौर्णमास्यां वा ।
- ३ पायसहोममन्त्रौ ।
- ४ अष्टहस्तिघेधः ।
- ५ जपमन्त्रः ।
- ६ पुनर्जपमन्त्रः ।
- ७ अमात्यप्रवेशः ।
- ८ ज्ञायान् ज्ञायान् वा प्रविशति ।
- ९ मन्त्रविदो मन्त्रजपः ।
- १० उत्थाय त्रिर्जपमन्त्रः ।
- ११ त्रिदिङ्मुखानां चतुर्थः जपमन्त्रः ।
- १२ स्वस्थयनवाचनं ।

इति द्वितीये तृतीया कण्डिका ।

अथ द्वितीये चतुर्थी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ अष्टकाकर्मकालः ।
- २ एकस्यां अष्टम्यां वा ।
- ३ पूर्वदिवसे सप्तम्यां पिबन्धो दानं ।
- ४ सोदनहस्तसर्पायसानां स्वपथं ।
- ५ चतुःशरावपरिमितधान्यं पिष्ट्वा पूषस्वपथं ।

- ६ मन्वाष्टकैर्होमः, यावद्भिः कामयेत् तावद्भिर्व्वा ।
- ७ परदिने अष्टभ्यां अष्टका, पशुना स्थाणीपाकेन वा ।
- ८ अनहुहो यवसमाहरेद्वा ।
- ९ त्रयाणामप्यसम्भवे अग्निना कक्षं दहेत् ।
- १० पूर्वोक्तपक्षद्वये मनसा ध्यानं ।
- ११ चतुर्थ्यामेकस्याप्यनुष्ठाने नानष्टकः स्यात् ।
- १२ देवताविकल्पप्रदर्शनं ।
- १३ वपाहोममन्त्रः ।
- १४ सप्त होममन्त्राः ।
- १५ खिष्टकृति अष्टमहोमः ।
- १६ स्वस्थयनवाचनं ।

इति द्वितीये चतुर्थी कण्डिका ।

अथ द्वितीये पञ्चमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ अन्नष्टक्यं कर्म ।
- २ मांसकल्पादि ।
- ३ पिण्डपिट्तयज्ञकल्पत्वप्रदर्शनं ।
- ४ पिट्तभ्यः पिण्डनिपरणं ।
- ५ मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यः पिण्डनिपरणं ।
- ६ अवटसंख्यानिर्णयः ।
- ७ पित्रादिपिण्डस्थानं ।
- ८ मात्रादिपिण्डस्थानं ।
- ९ एतेन माध्यावर्षं कर्म व्याख्यातं ।
- १० माध्यावर्षकर्मणि मासि मासि पिट्तभ्य एव आज्ञं कर्तव्यं ।
- ११ अन्नष्टक्ये नवावरान् भोजयेत्

(३१)

- १२ अशक्तौ सप्त पञ्च चीन् एकां वा ।
१३ वृद्धिकर्मणि पूर्वकर्मणि च युग्मान् भोजयेत् ।
१४ पूर्वैस्तुः अष्टम्यां काव्ये एकोद्दिष्टे च अयुग्मान् ।
१५ वृद्धिपूर्त्तेषु दक्षिणावोतिः तिलकार्यं यवदानञ्च ।
इति द्वितीये पञ्चमी कण्डिका ।

अथ द्वितीये षष्ठी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ रथारोहणात् पूर्वं तत्स्पर्शनमन्त्रः ।
२ अक्षस्पर्शनमन्त्रः ।
३ आरोहणक्रमस्तन्मन्त्रश्च ।
४ रश्मिस्पर्शनमन्त्रः ।
५ गमनप्रवर्त्तमानेषु रथेषु जपमन्त्रः ।
६ शकटाद्यारोहणोप्ययं मन्त्रः ।
७ शकटाद्यङ्गस्पर्शनमन्त्रः ।
८ नावारोहणमन्त्रः ।
९ नवरथेऽयं विशेषः ।
१० कुटुम्बोपयोगिद्रव्याहरणं ।
११ गृहसमीपागमनं ।
१२ रथावारोहणमन्त्रः ।
१३ नवरथावारोहणमन्त्रः ।
१४ जपमन्त्रः ।
१५ पुनर्जपमन्त्रः ।

इति द्वितीये षष्ठी कण्डिका ।

अथ द्वितीये सप्तमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ वास्तुपरीक्षा ।
- २ भूमिषक्त्यां ।
- ३ भूमेरपरणक्त्यां ।
- ४ अपरणक्त्यां ।
- ५ विषद्वष्टोत्पाटनं ।
- ६ भूमेरुषनिम्नतानिर्णयः ।
- ७ भोजनगृहस्थाननिर्णयः ।
- ८ तत्फलकथनं ।
- ९ सभागृहस्थाननिर्णयः ।
- १० तत्फलकथनं ।
- ११ तदपरस्थाननिर्णयः ।

इति द्वितीये सप्तमी कण्डिका ।

अथ द्वितीये अष्टमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ वास्तुपरीक्षयाक्रमवर्णनं ।
- २ खातखननं तत्पूरणञ्च ।
- ३ प्रशस्तमध्यमगर्हितवास्तुनिर्णयः ।
- ४ पुनर्जलैस्तत्पूरणञ्च ।
- ५ प्रशस्तमध्यमगर्हितनिर्णयः ।
- ६ ब्राह्मणवास्तुकथनं ।
- ७ क्षत्रियवास्तुकथनं ।
- ८ वैश्यवास्तुकथनं ।

- ६ वास्तुकर्षणं ।
- १० समचतुष्कोणं दीर्घं वा ।
- ११ वास्तुप्रोक्षणं ।
- १२ अविच्छिन्नधारया प्रोक्षणमन्त्रः ।
- १३ अवान्तरगृहप्रभेदनिर्णयः ।
- १४ स्तूपानां गर्तेशु विशेषविधिः ।
- १५ मध्यमस्तूपागर्तेशु विशेषः ।
- १६ मध्यमस्तूपागर्तेशु मन्त्रः ।

इति द्वितीये अष्टमी कण्डिका ।

अथ द्वितीये नवमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ वंशाधानं ।
- २ वंशाधानमन्त्रः ।
- ३ मणिकप्रतिष्ठापनं ।
- ४ तन्मन्वान्तरविधानं ।
- ५ मणिकसिद्धनमनः ।
- ६ वास्तुश्रमताकरणं ।
- ७ तत्रोक्षणं ।
- ८ अविच्छिन्नजलधारादानं ।
- ९ स्थाजीपाकप्रपणादिशिववाचनं ।

इति द्वितीये नवमी कण्डिका ।

---

(२४)

अथ द्वितीये दशमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ गृहप्रपदनं ।
- २ बीजवद्गृहप्रपदनं ।
- ३ तत्कालनिर्णयः ।
- ४ होमकर्म ।
- ५ अनुमन्त्रणं ।
- ६ आयतोमन्त्रः ।
- ७ एके अन्यसूक्तमिच्छन्ति ।
- ८ अगुरुगवीनां आयतोमन्त्रः ।

इति द्वितीये दशमी कण्डिका ।

इति द्वितीयाध्यायसूची समाप्ता ॥

॥०॥ अस्मिन्नध्याये सूत्रसङ्ख्या १२२ ॥०॥

तृतीयाध्याये

कण्डिका १—१२ । पञ्चयज्ञादि सन्नाहान्तानि
कर्माणि ।

अथ तृतीयाध्याये प्रथमा कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ पञ्चयज्ञप्रतिज्ञा ।
- २ पञ्चानां नामकथनं ।

(२५)

३ पञ्चानां स्वरूपकथनं ।

४ अक्षरद्वयः कर्त्तव्यता ।

इति तृतीये प्रथमा कण्डिका ।

अथ तृतीये द्वितीया कण्डिका ।

सूत्रं ।

१ स्वाध्यायविधिः ।

२ स्वाध्यायाध्ययननियमः ।

३ ऊर्ध्वपूर्वा व्याहृतीः समस्ता ब्रूयात् ।

४ सावित्र्यध्ययननियमः ।

इति तृतीये द्वितीया कण्डिका ।

अथ तृतीये तृतीया कण्डिका ।

सूत्रं ।

१ स्वाध्यायक्रमः ।

२ अध्ययने दैवाङ्गतिनियमः ।

३ अध्ययने पैत्राङ्गतिनियमः ।

४ अध्ययने कालावधिनिगमः ।

इति तृतीये तृतीया कण्डिका ।

अथ तृतीये चतुर्थी कण्डिका ।

सूत्रं ।

१ देवतर्पणं ।

- २ ऋधितर्पणं ।
- ३ प्राचीनावीती ।
- ४ आचार्य्यतर्पणं ।
- ५ पिष्टतर्पणं दक्षिणा च ।
- ६ तिथिविशेषादौ निषेधवचनं नित्यखाध्यायस्यैव, न ब्रह्मयज्ञस्य ।
- ७ ब्रह्मयज्ञानध्यायः ।

इति द्वितीये चतुर्थी कण्डिका ।

अथ द्वितीये पञ्चमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ अध्ययनप्रारम्भः ।
- २ अध्ययनकालनियमः ।
- ३ अध्ययनतिथिनियमः ।
- ४ आच्यभागाङ्गतिः ।
- ५ दधिसक्तुहोमः ।
- ६ होममन्त्रः ।
- ७ अन्ये मन्त्राः ।
- ८ एकोमन्त्रः ।
- ९ अपर एकोमन्त्रः ।
- १० देवताहोमादिमार्जनं ।
- ११ जपनियमः ।
- १२ व्याहृतिसावित्रीजपोवेदारम्भश्च ।
- १३ उत्सर्गविधिः ।
- १४ अध्ययनकालनिर्देशः ।

(२७)

- १५ ब्रह्मचारिधर्मयुक्तोऽधियीत ।
- १६ ब्रह्मचारिणामपि अध्ययनं ।
- १७ समावृत्तोजायां गच्छेदित्येके ।
- १८ प्रजोत्पत्त्यर्थं जायागमनं ।
- १९ इत्युपाकरणं ।
- २० घन्मासान्तावृत्तादि ।
- २१ सावित्र्यादितर्पणं ।
- २२ आचार्य्यादितर्पणं ।
- २३ एतदुत्सर्जनं ।

इति तृतीये पञ्चमी कण्डिका ।

अथ तृतीये षष्ठी कण्डिका ।

सूचं ।

- १ काम्यकर्मस्थाने पात्रयज्ञः ।
- २ पुरोडाशस्थाने चरुः ।
- ३ कामप्राप्तिफलं ।
- ४ नैमित्तिकहोमः ।
- ५ होममन्त्रः ।
- ६ अशुभस्वप्नदर्शने उपस्थानमन्त्रः ।
- ७ तत्र मन्त्रान्तरं ।
- ८ जृम्भणादौ जपमन्त्रः ।
- ९ अगमनीयगमनादौ आज्यहोमः ।
- १० तत्र समिदाधानं वा ।
- ११ तत्र मन्त्रजपो वा ।

इति तृतीये षष्ठी कण्डिका ।

अथ द्वतीये सप्तमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ आदित्योपस्थानमन्त्रः ।
- २ तत्र मन्त्रचतुष्टयं ।
- ३ सन्धोपासनं ।
- ४ तत्र सायङ्काले कर्त्तव्यनियमः ।
- ५ तत्र प्रातर्नियमः ।
- ६ तत्र कालनिर्णयः ।
- ७ कपोतपाते होमजपौ ।
- ८ अर्थार्थं गच्छन् होमजपौ ।
- ९ नष्टं वस्तु लब्धमिच्छन् होमजपौ ।
- १० महान्तमध्वानं गमिष्यन् होमजपौ ।

इति द्वतीये सप्तमी कण्डिका ।

अथ द्वतीये अष्टमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ समावर्त्तनसंस्क्रियमाणस्य आत्मने आचार्यार्थं च दानद्रव्यनिर्णयः ।
- २ उभयोर्दानद्रव्यालाभे आचार्यायैव दानं ।
- ३ समिदाहरणनियमः ।
- ४ कामनाविशेषे समिन्निर्णयः ।
- ५ उभयीमुभयकामः ।
- ६ समिधदानादिगोदानं ।

(२६)

- ७ मन्त्रान् आत्मवाचकान् कुर्यात् ।
- ८ मर्दननियमः ।
- ९ स्नानाङ्गनियमः ।
- १० कुण्डलबन्धनं ।
- ११ अमुलेपननियमः ।
- १२ खग्वन्धनं ।
- १३ तत्रान्यनियमः ।
- १४ कृत्रादानं ।
- १५ वैश्वदण्डदानं ।
- १६ मण्डुष्णीवसमिधादानं ।

इति तृतीये अष्टमी कण्डिका ।

—

अथ तृतीये नवमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ उपदेशमन्त्रः ।
- २ प्रत्यूचं समिधादानं ।
- ३ मधुपर्कपूजनं ।
- ४ अनुज्ञाते समावर्त्तनस्नानं ।
- ५ व्रतनियमः ।
- ६ निषेधनियमः ।
- ७ निषेधनियमान्तरं ।
- ८ स्नातकस्य माहात्म्यं ।

इति तृतीये नवमी कण्डिका ।

—

अथ द्वितीये दशमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ गुरवे नामकथनं ।
- २ उपवेशनानुज्ञा ।
- ३ उच्चैर्नामकथनं ।
- ४ उपांशुकथनमन्त्रः ।
- ५ शिष्यस्य उपांशुकथनमन्त्रः ।
- ६ आचार्य्यजपमन्त्रः ।
- ७ जपानन्तरं अनुमन्त्रणं ।
- ८ प्रशंसा ।
- ९ पक्षिणां अमनोक्षा वचः श्रुत्वा जपमन्त्रः ।
- १० भृगस्यामनोक्षा वचः श्रुत्वा जपमन्त्रः ।
- ११ भयप्राप्तौ जपमन्त्रः ।

इति द्वितीये दशमी कण्डिका ।

अथ द्वितीये एकादशी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ सर्वाभ्योदिग्भ्यो भयप्राप्तौ जपमन्त्रो होमश्च ।
- २ जपमन्त्रः सूक्तशेषश्च ।

इति द्वितीये एकादशी कण्डिका ।

(३१)

अथ तृतीये द्वादशी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ राजसन्नाहनं ।
- २ तत्र जपमन्त्रः ।
- ३ राज्ञे कवचदानमन्त्रः ।
- ४ धन्तुर्दानमन्त्रः ।
- ५ राज्ञोजपमन्त्रः ।
- ६ स्त्रीयजपमन्त्रः ।
- ७ इशुधिदानमन्त्रः ।
- ८ रथगमने जपमन्त्रः ।
- ९ अश्वानुमन्त्रणं ।
- १० इषूनवेक्ष्यमानजपमन्त्रः ।
- ११ तखनह्यमानराजजपमन्त्रः ।
- १२ सारथ्यमाने जपमन्त्रः ।
- १३ राजेक्ष्यमन्त्रः ।
- १४ सौपर्यामन्त्रः ।
- १५ अनुक्रमेण पथगमनं ।
- १६ युद्धप्रदेशनियमः ।
- १७ दुन्दुभिवादनमन्त्रः ।
- १८ वाणत्यागमन्त्रः ।
- १९ युद्धमाने राजनि पुरोहितजपमन्त्रः ।
- २० तत्र पुनर्म्मन्त्रः ।

इति तृतीये द्वादशी कण्डिका ।

इति तृतीयाध्यायसूची समाप्ता ॥

॥०॥ अस्मिन्नध्याये सूत्रसङ्ख्या १२० ॥०॥

(३२)

चतुर्थोऽध्याये

कण्डिका १-९ । आहिताग्नेः पीडाप्रश्मनादि

मन्तातीयजपान्तानि कर्माणि ।

अथ चतुर्थोऽध्याये प्रथमा कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ व्याधिपीडितस्याहिताग्नेः कर्त्तव्यं ।
- २ ग्रामकामत्वे प्रमाणं ।
- ३ ग्रामे वास्तव्यत्वे प्रमाणं ।
- ४ अगदः सोमादिभिरिद्धा ग्रामं प्रविशेत् ।
- ५ अनिद्धा वा ग्रामं प्रविशेत् ।
- ६ मृतस्याहिताग्नेश्चिताभूमिखननं ।
- ७ खातस्य निम्नोच्चनियमः ।
- ८ खातस्य आयामनियमः ।
- ९ खातस्य विस्तृतिनियमः ।
- १० खातस्य अधोनियमः ।
- ११ भ्रमशानदेशनिरूपणं ।
- १२ तत् स्थानं वज्रलौघधिकं भवेत् ।
- १३ कण्टकितृक्षाद्युद्दासनं ।
- १४ दहनलक्षणभ्रमशानस्य विशेषविधिः ।
- १५ प्रेतस्य केशादिवपनं ।

१६ वहिराज्यादिसंस्थानं ।

१७ पृषदाज्यकथनं ।

इति चतुर्थे प्रथमा कण्डिका ।

अथ चतुर्थे द्वितीया कण्डिका ।

सूत्रं ।

१ अग्नियज्ञपात्राद्यानयनं ।

२ प्रेतानयननियमः ।

३ शकटादिना प्रेतानयनमित्येके ।

४ अनुस्तरयोपशुकथनं ।

५ तत्र पशुविशेषः ।

६ अजापशुवर्यानिनियमः ।

७ कृष्णां पशुमित्येके ।

८ पशोः सव्यवाङ्मन्वनं कृत्वा आनयनं ।

९ तदनु अमात्यानामागमनं ।

१० कर्तुः कर्त्तव्यनियमः ।

११ आहवनीयाधानं ।

१२ गार्हपत्याधानं ।

१३ दक्षिणाग्न्याधानं ।

१४ चिताभिचयनं ।

१५ चितायां प्रेतसम्बेशनं ।

१६ प्रेतपत्नीसम्बेशनं ।

१७ क्षत्रियप्रेतस्य धनुःसम्बेशनं ।

१८ पत्न्युत्थापनं ।

- १९ कत्तृजपमन्त्रः ।
२० धनुरपनयनमन्त्रः ।
२१ पुनः कत्तृजपः ।
२२ धनुःक्षेपः ।

इति चतुर्थे द्वितीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थे तृतीया कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ पात्रयोजनं ।
२ जुङ्गानयनं ।
३ उपभृतानयनं ।
४ अग्निहोत्रहवनादि ध्यानयनं ।
५ स्थानविशेषे द्रव्यविशेषाधानं ।
६ नाशिकायां सुवाधानं ।
७ एकक्षेत्रं सुवं भित्वा नाशिकाद्वये योजनं ।
८ कार्यं द्रव्यविशेषाधानं ।
९ एकक्षेत्रं भित्वा इति पूर्ववत् ।
१० उदरे द्रव्यविशेषाधानं ।
११ उदरे समवत्तधानायोजनं ।
१२ उपस्थे द्रव्यविशेषाधानं ।
१३ ऊरुजङ्घयोर्द्रव्यविशेषाधानं ।
१४ पादद्वये द्रव्यविशेषाधानं ।
१५ एकक्षेत्रं क्खित्वा इति पूर्ववत् ।

(३५)

- १६ आसेचनपात्रे पृषदाज्यपूरणं ।
- १७ उपयोगद्रव्याधानं ।
- १८ आयुधायोजनं ।
- १९ प्रेतस्य शिरोमुखाच्छादनमन्त्रः ।
- २० प्रेतपाणौ वृक्काधानं ।
- २१ हृदये हृदयाधानं ।
- २२ प्रेतपाणौ पिण्डाधानमित्येके ।
- २३ वृक्काभावे पिण्डाधानमित्येके ।
- २४ प्रणीताप्रणयनानुमन्त्रणं ।
- २५ दक्षिणाभौ आज्याहुतिहोमः ।
- २६ प्रेतस्योरसि पञ्चमाहुतिमन्त्रः ।

इति चतुर्थे तृतीया कण्डिका ।

अथ चतुर्थे चतुर्थी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ युगपदग्निप्रज्वालनं ।
- २ अनुष्ठितस्य कर्मणः फलविज्ञापनं ।
- ३ प्रकारान्तरस्य फलविज्ञापनं ।
- ४ अन्यप्रकारस्य फलविज्ञापनं ।
- ५ युगपत्प्राप्तौ फलविज्ञापनं ।
- ६ दहनमन्त्रः ।
- ७ दहनप्रशंसा ।
- ८ आतिवाहिकशरीरमास्थाय धूमेन सह स्वर्गलोकागमनं ।
- ९ कर्तृजपमन्त्रः पृष्ठतोऽनीक्षित्वा सर्वेषां गमनश्च ।

(३६)

- १० सकृत्स्वात्वा प्रेताय जलाङ्गलिं दत्त्वान्यानि वासांसि परिधाय
आनक्षत्रदर्शनात् तत्रावस्थानं ।
- ११ आदित्यमण्डलं वा दृष्ट्वा गृहं प्रविशेत् ।
- १२ प्रवेशे पूर्वोपरनियमः ।
- १३ गृहमागत्य अग्नादीनुपसृशन्ति ।
- १४ तस्मिन् दिने अन्नं न पचेरन् ।
- १५ क्रीताद्यग्नेन वर्त्तेरन् ।
- १६ त्रिरात्रमक्षारलवणं ।
- १७ द्वादशरात्रं दानाध्ययनवर्जं महागुरुमृते ।
- १८ सपिण्डे दशाहं ।
- १९ उपनेत्रगुरौ असपिण्डेऽपि दशाहं द्वादशाहं वा ।
- २० अदत्तासु स्त्रीषु मृते दशाहं ।
- २१ एकदेशाध्यापकेषु त्रिरात्रं ।
- २२ असपिण्डेऽक्षातौ त्रिरात्रं ।
- २३ दत्तासु स्त्रीषु त्रिरात्रं ।
- २४ अदन्तजाते त्रिरात्रं ।
- २५ असम्पूर्णगर्भे त्रिरात्रं ।
- २६ सहाध्यायिषु मृतेषु एकाहं ।
- २७ समानग्रामीये श्रोत्रिये एकाहं ।

इति चतुर्थे चतुर्थी कण्डिका ।

अथ चतुर्थे पञ्चमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

१ अस्थिसञ्चयनं ।

(३७)

- २ स्त्रीपुरुषभेदेन कुम्भनियमः ।
- ३ प्रोक्षणमन्त्रः ।
- ४ सक्षयने पूर्वापरनियमः ।
- ५ सक्षयनानन्तरं अवधाननियमः ।
- ६ पांसुप्रक्षेपः ।
- ७ प्रक्षेपानन्तरं उत्तराजपमन्त्रः ।
- ८ कपालेन सक्षयनाघारकुम्भापिधानं ।

इति चतुर्थे पञ्चमो कण्डिका ।

अथ चतुर्थे षष्ठी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ शान्तिकर्म ।
- २ अभिहरणं ।
- ३ चतुष्यथे अभिपरिगमनं ।
- ४ अग्न्यनवेक्षणादिकुशपिङ्गुखान्तं ।
- ५ अभिजननं ।
- ६ अभिदीपनं ।
- ७ अभिसिञ्चनं ।
- ८ अनङ्गुचर्मण्यमात्यारो ह्वयं ।
- ९ परिधिपरिधानं ।
- १० आऊतिचतुष्टयमन्त्रः ।
- ११ चक्षुषी आङ्गीरन् ।
- १२ कर्तुरीक्षणं ।
- १३ अग्नाभिमर्शनं ।

(३८)

- १४ परिक्रमणजपः ।
- १५ खिलकृदादिसमापनं ।
- १६ अथोपवेशनं ।
- १७ आ उदयादख्यन्त आसते ।
- १८ होमसमापनं ।

इति चतुर्थे षष्ठी कण्डिका ।

अथ चतुर्थे सप्तमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ आङ्गाधिकारः ।
- २ ब्राह्मणनियमः ।
- ३ ब्राह्मणसंख्याकथनं ।
- ४ पिण्डपिष्टयज्ञे उक्ताः पिण्डनिपरणादयः आङ्गेऽपि क्षेयाः ।
- ५ ब्राह्मणाय जलदानं ।
- ६ आसनदानं ।
- ७ पुनर्जलदानं ।
- ८ पात्रे तिलावपनं ।
- ९ पितृभ्यं कर्म अप्रदक्षिणं कार्यमिति ।
- १० अर्घ्यदानं ।
- ११ अर्घ्यदानात् पूर्वं जलदानं ।
- १२ अर्घ्याणां निवेदनं ।
- १३ अर्घ्यानुमन्त्रणं ।
- १४ अर्घ्या आपो यस्मिन् पात्रे एकीकृताः तत् प्रथमपात्रं नोद्धरेत् ।

इति चतुर्थे सप्तमी कण्डिका ।

(३६)

अथ चतुर्थे अष्टमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ गन्धादिदानं ।
- २ अग्नौ करणानुज्ञा ।
- ३ प्रत्यनज्ञा ।
- ४ अग्नौ करणहोमः ।
- ५ पाण्डिष्वेव वा होमः ।
- ६ देवप्रितृणां अग्निमुखपाणिमुखत्वे प्रमाद्यं ।
- ७ भोजनपात्रेऽन्नदानविधानं ।
- ८ ऊतशेषान्नदानं ।
- ९ भोजनपात्रे अधिकान्नदानं ।
- १० भोजनात् ऋषेण पाठमन्त्रः ।
- ११ पिण्डार्थमन्नमुद्धृत्य शीघ्रनिवेदनं ।
- १२ अनाचान्तेषु पिण्डनिपर्यायं ।
- १३ आचान्तेषु तदित्येके ।
- १४ ब्राह्मणानुज्ञानं ।
- १५ अस्तु स्वधेति प्रत्यनुज्ञानं ।

इति चतुर्थे अष्टमी कण्डिका ।

अथ चतुर्थे नवमी कण्डिका ।

सूत्रं ।

- १ अथ श्रूतगवः ।
- २ तस्य काष्ठादिनियमः ।

- ३ पशुनिरूपणं ।
 ४ पशुलक्षणं ।
 ५ छायाविन्दुयुक्तपशुरित्येके ।
 ६ आलोहवांस्वेत् कामं छायां गृह्णीयात् ।
 ७ पश्वभिधेकः ।
 ८ शिर आरभ्य पुच्छदेशपर्यन्तं ।
 ९ पश्रुत्सर्गः ।
 १० पश्रो वृद्धिपर्यन्तं पालनं ।
 ११ तत्र देशनियमः ।
 १२ यत्रस्थो ग्रामं न पश्यति तत्र देशे ।
 १३ तत्र कालनियमः ।
 १४ यूपनिखननं तत्र पशुवनन्धश्च ।
 १५ प्रोक्षणादिपशुकल्पेन समानं ।
 १६ वपाहोमः
 १७ होममन्त्रः द्वादशनामकः ।
 १८ षट् नामको वा मन्त्रः ।
 १९ एकनामको वा मन्त्रः ।
 २० वलिहरणं ।
 २१ दिगुप्तस्थानं ।
 २२ सर्व्वरुद्रयज्ञेष्वेवं ।
 २३ स्थायीपाकत्रीहीनां फलीकरणं ।
 २४ प्रांत्वत्यमते विशेषः ।
 २५ अङ्गावदानसमये शोणितनिनयनं ।
 २६ संक्षपनदेशे भूमौ निपतितं रुधिरं सर्पेभ्य उद्दिशति ।
 २७ सर्वाणि रुद्रस्य नामधेयानि ।

- २८ सर्वा अस्यैव सेनाः ।
२९ सर्वाण्युत्कृष्टान्यस्यैव ।
३० यजमानं प्रीणाति ।
३१ अस्य कर्मणो ब्रुवाणं तद्रो न हिनस्ति ।
३२ अस्य ऊतशेषं न प्राप्नीयात् ।
३३ अस्य द्रव्याणि ग्रामं नाहर्युः ।
३४ नात्रागन्तव्यमिति पुत्रादीन् प्रतिषेधयेत् ।
३५ नियमेन ऊतशेषं प्राप्नीयात् ।
३६ श्रूणगवस्य फलश्रवणं ।
३७ श्रूणगवेनेद्वा अन्यं पशुमुत्सृजेत् ।
३८ अनुत्सृष्टो नैव स्यात् ।
३९ श्रूणगवनामकेन पशुकर्मणा रहितो न भवेत् ।
४० शन्तातीयं जपन् गृहप्रवेशः ।
४१ पशूपतापे गोष्ठे यजनं ।
४२ स्थायीपाकं निधाय सर्व्वऊतं कुर्यात् ।
४३ प्रतिधूमं गवानयनं ।
४४ शन्तातीयं जपन् पशूनां मध्यमियात् ।
४५ समाप्तिज्ञापनार्थं आचार्य्यनमस्कारः ।

इति चतुर्थे नवमी कण्डिका ।

इति चतुर्थाध्यायसूची समाप्ता ॥

॥०॥ अस्मिन्नध्याये सूत्रसङ्ख्या १८२ ॥०॥

इति चतुर्थाध्यायः समाप्तः ॥

(४२)

परिशिष्टभागसूचीप्रारम्भः ।

अथ प्रथमोऽध्यायः ।

कण्डिका १—२६ सन्धोपासनादि जातक-
र्मान्तानि कर्माणि ।

कण्डिका-सूत्रं ।

- १ परिशिष्टप्रतिज्ञानादि ।
- २ सन्धोपासनमाचमनादि ।
- ३ मार्जनं ।
- ४ पापशोधनं ।
- ५ गायत्री ।
- ६ देवताध्यानादि ।
- ७ आचमनमन्त्रादि ।
- ८ मन्त्रागामृषिदैवतच्छन्दांसि ।
- ९ स्नानविधिः ।
- १० मध्यन्दिने स्नानविधानं ।
- ११ मन्त्रस्नानं ।
- १२ वैश्वदेवः ।
- १३ खस्तिवाचनादि ।
- १४ होमे स्थण्डिलादि ।
- १५ सुक्स्तुवादिसम्भारः ।
- १६ ब्रह्मण्यः पञ्च कर्म ।
- १७ पार्वण्यस्थाशीपाकः ।

- १८ नित्यमौपासनं ।
- १९ पुनराधानं ।
- २० अनेकभार्यस्य अभिभामिनीनिवसनः ।
- २१ कन्यावरसं ।
- २२ उपनयनादि ।
- २३ अन्योन्यावलोकनं ।
- २४ आर्द्राक्षतारोपणादि ।
- २५ ऋतुमतीकृत्यादि ।
- २६ जातकर्मादि ।

इति प्रथमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

कण्डिका १-१८ ग्रहयज्ञादि आभ्युदयिका-
क्तानि कर्माणि ।

कण्डिका-सूत्रं ।

- १ ग्रहयज्ञादि ।
- २ ग्रहयज्ञसम्भारादि ।
- ३ अर्चनाङ्गानि ।
- ४ अर्चनविधिः ।
- ५ आवाहनमन्त्राः ।
- ६ ग्रहायामधिदेवता ।

2 F

- ० साङ्ख्यदशतावाहनं ।
- ८ अग्न्युपधानादि ।
- ९ यजमानाभिषेकः ।
- १० होमविधानादि ।
- ११ भोजनविधिः ।
- १२ शयनादिविधिः ।
- १३ अथ आज्ञानि ।
- १४ ब्राह्मणनियमः ।
- १५ गन्धादिदानादिपिण्डपिट्टयज्ञान्तकर्म ।
- १६ अग्नौ करणादिकर्म ।
- १७ पिण्डदानादिआहुशिवसमापनान्तकर्म ।
- १८ अग्निदग्धापिण्डदानादि ।
- १९ अथाभ्युदयिको विशेषः ।

इति द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

कण्डिका १-१८ पिष्टमेधादि वृषोत्सर्गान्तानि

कर्माणि ।

कण्डिका-सूत्रं ।

- १ अथ पिष्टमेधः ।
- २ अग्निदाननियमः ।
- ३ अग्निकार्यसमापनं ।
- ४ अथ कर्तुंरुदकविधिः ।
- ५ अथ पिण्डक्रिया ।

(४५)

- ६ अथ नवश्राद्धानि ।
- ७ अथ सचयनं ।
- ८ अथ दशाहृत्यं ।
- ९ अथैकोद्दिष्टं ।
- १० एकोद्दिष्टविधिः ।
- ११ अथ सपिण्डीकरणं ।
- १२ अथामश्राद्धं ।
- १३ अथातीतसंस्कारः ।
- १४ अथ मालाशविधिः ।
- १५ अथ नारायणवलिः ।
- १६ अथ नागवलिः ।
- १७ अथ पुराणमेकोद्दिष्टं ।
- १८ अथ दधोत्सर्गः ।

इति ततोयोऽध्यायः।

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

कण्डिका १—२२ पूर्त्तकर्मादि अग्निकार्यान्तानि
कर्माणि ।

कण्डिका-सूत्रं ।

- १ अथ पूर्त्तानि ।
- २ अथ वहिर्म्मण्डलादि ।
- ३ अथ प्रतिमाद्रथाणि ।
- ४ प्रासादप्रतिष्ठादि ।
- ५ तदनुष्ठानादि ।

2 F 2

- ६ अग्निस्थापनादि ।
- ७ देवाभिषेकादि ।
- ८ शान्तिप्रतिष्ठादि ।
- ९ अथ वाप्यादिविधिः ।
- १० अथारामादिविधिः ।
- ११ होमविशेषः ।
- १२ प्राचीं दिशमन्वावर्त्तते ।
- १३ दक्षिणां दिशमन्वावर्त्तते ।
- १४ प्रतीचीं दिशमन्वावर्त्तते ।
- १५ उदीचीं दिशमन्वावर्त्तते ।
- १६ पृथिवीमन्वावर्त्तते ।
- १७ अन्तरिक्षमन्वावर्त्तते ।
- १८ दिवसमन्वावर्त्तते ।
- १९ रात्रिमन्वावर्त्तते ।
- २० परमन्वावर्त्तते ।
- २१ सर्वा दिशेन्वावर्त्तते ।
- २२ अग्निकार्यफलं ।

इति चतुर्थोऽध्यायः ।

इति परिशिष्टभागद्वयो समाप्ता ॥

अकारादिवर्णक्रमेणाश्रुलायनीयष्टसूत्र-
प्रतीकानां सूचीप्रारम्भः ।

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
अंशावभिष्टति	१	१५	३
अकुष्ठिष्टत्	४	६	४
अक्षतधानाः	२	१	३
अक्षतसक्तूनां	२	१	२
अक्षाराक्षवशाग्निना	१	८	१०
अगदः सोमेन	४	१	४
अगमनीयां भ्रत्वा	३	६	६
अग्न आयूषि	१	४	४
अग्नये स्वाहेति सायं	१	६	८
अग्निं परिसमूह्य	१	२०	१०
अग्निना वा	२	४	६
अग्निमीडे	३	५	६
अग्निमुखा वै देवाः	४	८	६
अग्निवेशायामग्निं	४	६	५
अग्निर्मे होता सः	१	२३	७
अग्निरिन्द्रः प्रजापतिः	१	३	८
अग्निहोत्रदेवताभ्यः	१	२	३

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
अङ्गुलीरेव	१	७	४
अङ्गुष्ठोपकान्ठिकाभ्यां	४	५	४
अजां वैकवर्गां	४	२	६
अतऊर्द्धं चिरान्	१	८	११
अतऊर्द्धमद्वार	१	२२	१७
अतोद्वोजपति	३	१०	६
अथ ऋषयः शतर्चिनः	३	४	२
अथ काम्यानां स्थाने	३	६	१
अथ खलु यत्र क्वच	१	३	१
अथ खलुच्चावचाः	१	७	१
अथ दधिसक्तून्	३	५	५
अथ पशुकल्पः	१	११	१
अथ पार्व्यास्थालीपाकः	१	१०	१
अथ व्याधितस्य	३	६	४
अथ मूलगवः	४	८	१
अथ श्लेभूतेऽष्टकाः	२	४	७
अथ सायंप्रातः सिद्धस्य	१	२	१
अथ स्वस्थयनं	१	८	१५
अथ साध्यायमधीयीत	३	३	१
अथ साध्यायविधिः	३	२	१
अथाग्निमुपसमाधाय	१	१४	३
अथाग्निमुपसमाधाय	४	६	८
अथामौ जुहोति	४	८	४
अथाचमनीयेन	१	२४	१२

प्रतीकानि । अध्यायः । कण्डिका । सूत्रं ।

अथाचमनीयेन	१	२४	२१
अथातः पञ्चयज्ञाः	३	१	१
अथातः पार्व्व्यो	४	७	१
अथातोध्यायोपाकार	३	५	१
अथातोवास्तुपरीक्षा	२	७	१
अथानवेक्षं प्रत्याव्रज्य	४	६	४
अथापराजितायां	३	११	२
अथापराजितायां	४	६	१४
अथापिञ्जायते	३	४	६
अथाप्यृच उदाहरन्ति	१	१	४
अथावदानानां	२	४	१४
अथास्मिन्नप	२	६	५
अथास्यै मण्डलागार	१	१३	५
अथास्यै युग्मेन	१	१४	४
अथास्यै शिखे	१	७	१६
अथैतानि पात्राणि	४	३	१
अथैतान्दिशमग्नीन्	४	२	१
अथैतान्युप	३	८	१
अथैतैर्वास्तु	२	८	१
अथैनं सारयमानं	३	१२	१२
अथैनञ्चमयति	२	६	६
अथैनमन्तर्व्वेदीधु	४	२	१४
अथैनमन्वीक्षेत	३	१२	१३
अथैनान् प्रोक्षति	१	१०	७

(५०)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
अथैनामपराजितायां	१	७	१६
अथैनामुच्छ्रिय	२	८	१६
अथोदडादृत्य	४	६	२६
अथोषविशन्ति यत्र	४	६	१९
अथोपेतपूर्वस्य	१	२२	२२
अदन्तजाते	४	४	२४
अधिके प्रशस्तं	२	८	३
अधिव्यं कृत्वा	४	२	२२
अध्येयमाणाः	३	५	१०
अनाहिताग्नेः	२	२	५
अनास्तास्यनास्तः	३	८	१२
अनिन्दितायां	१	२२	१६
अनिबन्तं परि	२	२२	२४
अनिष्ठा वा	४	१	५
अनुदेश्यभि	१	२३	१७
अनुक्षेपनेन पाणी	३	८	११
अनुस्तरणी	४	२	४
अनुस्तरण्यावपां	४	३	१६
अनुषरमत्रिवदियु	२	७	२
अन्तर्भृत्युद्धतां	४	३	१०
अन्नं ब्राह्मणेभ्यः	१	८	१४
अन्नमग्ने	४	१	८
अन्यदा कौष्टुभं	२	६	१०
अन्यस्यं प्रेतं	४	२	२

(५१)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
अन्वञ्चोऽमात्याः	४	२	६
अपः प्रदाय	४	७	५
अपः प्रदाय	४	७	७
अपरास स्त्रीभ्यः	२	५	८
अपरिजाते च	४	४	२५
अपरिणीय शूर्पपुटेन	१	७	१४
अपरेशाभिं	३	५	११
अपरेशुरन्नशुकं	२	५	१
अपामञ्जली	१	२०	४
अपपूर्वं	४	७	११
अप्यनहुहः	२	४	८
अच्छिन्नायौ	१	३	३
अप्रत्तासु च स्त्रीषु	४	४	२०
अप्रत्याख्यायिनं	१	२२	७
अभयन्नः प्राजा	२	३	५
अभित आकाशं	४	१	११
अभिप्रवर्त्तमाने	३	१२	८
अभिप्रवर्त्तमानेषु	२	६	५
अभिमतेऽनुमते वा	४	८	१२
अभिवादनीयश्च	१	१५	१०
अभ्यनुज्ञायां	४	८	५
अभ्युदियाच्चेदं	३	७	२
अमात्यानन्तत	४	६	३४
अमात्येभ्यः	२	१	८

(५२)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
अमापुत्रोदयत्	४	३	१७
अमृगै खाहेति	१	३	७
अयुग्मानि	१	१५	८
अयुग्मानितरेषु	२	५	१३
अयुजो वा	२	५	१२
अर्थमनं नु देवं	१	७	१३
अरङ्गरोवावदीति	२	८	४
अरणीमूर्त्वाः	४	३	१३
अलक्षणे कुम्भे	४	५	२
अलङ्कृत्य कन्यां	१	६	१
अलङ्कृतं कुमारं	१	१६	८
अवकीर्त्यात्तरां	४	५	७
अवत्तश्च	१	७	११
अवदानैर्वा सह	१	११	१३
अवदृष्टापरा	२	१२	१८
अवहतान् त्रिषुफलीकृतान्	१	१०	८
अविच्छिन्नया	२	८	१२
अविच्छिन्नया च	२	८	८
अविश्रुतः स्यात्	२	१	५
अव्याधितश्चेत्	३	७	१
अभ्रमस्तेजोसि	३	८	१०
अभ्रमन्वतीरीयते	१	८	२
अभ्रमन्वतीरीयते	४	१	१३
अष्टमीमिषून्	३	१२	१०

(५३)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
अष्टमे वर्षे ब्राह्मणं	१	१६	१
अष्टौ पिण्डान् कृत्वा	१	५	५
असन्दर्शने	४	६	१२
अस्तमिते पांशुपूर्णं	२	८	४
अस्तमिते ब्रह्म	१	२२	१०
अस्तमिते स्थाणीपाकं	२	१	४
अस्तु स्वधेति वा	४	८	१५
अस्माकमुत्तमं	२	६	१२
अहं वर्धसजातानां	१	२४	८
अहिरिव भोगैः	३	१२	११
अहीनस्य नीच	१	२३	१४
आगावीयमेके	२	१०	७
आचान्तोखेके	४	८	१३
आचान्तोदकाय	१	२४	२३
आचार्यः समन्वा	१	२२	११
आचार्यश्चशुभ	१	२४	४
आचार्यान् ऋषीन्	३	५	२२
आजमन्नाद्य	१	१६	२
आज्यभागौ ऊत्वा	३	५	४
आत्मनि मन्वान्	३	८	७
आत्वाहार्धमन्तरे	३	१२	२
आदित्यमीक्षयेत्	१	२०	६
आदित्यमौशनसं	३	१२	१६
आदित्यस्य वा दृश्यमाने	४	४	११

(५४)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
आदित्योमेध्वर्युः	१	२३	८
आद्वाविंशत्	१	१८	६
आर्द्रामन्नाद्यकामः	३	८	४
आपूर्यमानपक्षे	१	१४	२
आशुत्य वाग्यतः	१	१८	७
आमन्त्रैरिन्द्र	३	१०	५
आयतं चतुरस्र	२	८	१०
आयतीः यासामूधः	२	१०	६
आयुष्यमिति	३	८	१६
आदृतैव कुमार्यै	१	१५	१२
आदृतैव कुमार्यै	१	१६	६
आदृतैव कुमार्यै	१	१७	१८
आदृतैव पर्यभि	१	११	५
आदृतैव हृदय	१	११	१५
आशंसन्त एनं	४	१	३
आश्रयुज्यामाश्र	२	२	१
आषोडशत् ब्राह्मणस्य	१	१८	५
आसतेऽस्वपन्त	४	६	१७
आसंचनवन्ति	४	३	१६
आहवनीयश्चेत्	४	४	२
आहिताग्निश्चेत्	४	१	१
इतरपाण्डुष्ठान्तरेण	४	७	१०
इत्यनुपेतपूर्वस्य	१	२२	२१
इत्येवंविद् यजमानं	४	८	३०

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
इदं वक्ष्यामः	३	१०	२
इध्नावर्द्धिषोश्च	१	१०	३
इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्यः	१	२	५
इमं जीवेभ्यः परिधिं	४	६	६
इमा नारीरविधवाः	४	६	१२
इमे जीवा विभूतैः	४	४	६
इद्वान्यनुत्सृजेत्	४	६	३७
इह प्रियं प्रजया	१	८	८
उक्तं गृहप्रपदनं	४	२	२१
उक्तं वृषले	२	१०	१
उक्तानि वैतानिकानि	१	१	१
उच्चैरुर्द्धं नाम्नः	३	१०	३
उत्तरतः पत्नी	४	२	१६
उत्तरतोमेः	४	६	२५
उत्तरतोमेः शामित्रस्य	१	११	२
उत्तरतोऽग्नेर्वीरिञ्चि	१	१७	२
उत्तरपश्चिमे	४	२	१२
उत्तरपुरस्तादाहवनीयस्य	४	४	८
उत्तरमाग्नेयं	१	१०	१४
उत्तरया धेनुः	३	१२	४
उत्तरया पांसून्	४	५	६
उत्तरां वाचयेत्	३	१२	५
उत्तरामुत्तरया	१	७	१८
उत्तरार्द्धात्सौविष्टकृतं	१	१०	२०

(५६)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
उत्तरेद्योत्क्रमयेत्	१	८	३
उत्तेस्तधामीति	४	५	८
उदगयन आपूर्थ्यमानपक्षे	१	४	१
उदरे पार्श्वी	४	३	१०
उदित आदित्ये	४	६	१८
उदीरतामवर	२	४	६
उद्धृत्य घृताक्षं	४	८	२
उपनिषदि गर्भं	१	१३	१
उपरतेषु शब्देषु	४	६	७
उपरि समिधं	३	८	६
उपश्वासय	३	१२	१७
उपस्थे शम्भां	४	३	१२
उभयीमुभयकामः	३	८	५
उभयोः सन्निधाय	१	७	२०
उरसि ध्रुवां	४	३	५
ऊर्णास्तुके केशपक्षयोः	१	७	१७
ऊर्ध्वमूर्धरात्रात्	४	६	१३
ऋतेन सूत्रां	२	६	२
ऋत्विजोऽष्टमीति	१	२३	१
ऋत्विजोऽष्टमा	१	२४	१
ऋषभं मा	२	६	१३
ऋषिभ्यस्तृतीयं	१	२२	१४
एकस्त्रीतक्तेन	३	८	८
एकवर्द्धिराद्यान्य	१	३	६

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
एकस्यां वा	२	४	२
एकादशपशोः	१	११	१२
एकादशे क्षत्रियं	१	१६	३
एकाहं ब्रह्म	४	४	२६
एकैकस्यावदानस्य	१	११	१४
एतदुत्सर्जनं	३	५	२३
एतयान्यान्यपि	२	६	६
एतस्मिन् काले	४	८	१
एतस्मिन्नेवाग्नौ	१	११	११
एता एव तद्देवताः	३	५	२१
एतां दक्षिणामुखाः	२	३	११
एताभ्यश्चैव	१	२	४
एतेन गोदानं	१	१८	१
एतेन माध्यावर्धं	२	५	६
एतेन वापनादि	१	२२	२०
एतेनाग्ने ब्रह्मणा	१	२३	२२
एवं त्रीन्	१	१३	४
एवं प्रातः	३	७	५
एवमतिष्ठत्यस्य	३	१०	८
एवमनाहिताग्निः	१	२३	२३
एवमितरे यथा	१	२३	१२
एवमुत्तरतस्त्रिः	१	१७	१४
एषमेष्टकोति	२	४	१०
एषोवदानधर्मः	१	७	१९

(५८)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
एषोऽवभृथः	१	२०	२४
ओदनं ह्यसरं	२	४	४
ॐपूर्वा व्याहृतीः	३	२	३
ॐपूर्वा व्याहृतीः	३	५	१२
ओप्योप्यैके	१	७	१५
ओषधिवनस्पतिवत्	२	७	३
ओषधीनां प्रादुर्भावे	३	५	२
कण्टकिक्षीरिणः	४	१	१३
कण्टकिक्षीरिणस्तु	२	७	५
कनिष्ठ प्रथमाः	४	४	१२
कपोतखेदगारं	३	७	७
कर्णयो प्राशित्र	४	३	८
कर्णयोऽपनिधाय	१	१५	२
कर्त्तारं यजमानः	१	११	६
कर्त्तावृषणे	४	२	१६
कर्मूर्ध्वेके द्वयोः	२	५	६
कलशात्सक्तूनां	२	१	६
कल्पाघमित्येके	४	६	३
कल्याणेषु देशवृत्त	१	८	६
कल्याणैः सह	१	२७	२०
कस्य ब्रह्मचार्यसि	१	२०	७
कामं कृष्णमालोह	४	६	६
कामन्तु त्रीह्रियव	१	६	७
काममनाथे	४	७	३

(५६)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
काव्या इतराः	१	१०	५
काणश्च	१	२२	२५
किं पिवसि किं	१	१३	३
कुमारं जातं पुरा	१	१५	१
कुलमये परीक्षेत	१	५	१
कुमुम्भकस्तद	३	५	७
क्षताक्षतं केश	१	२२	२३
क्षताक्षतमाव्यहोमेषु	१	३	४
क्षणामेके	४	२	७
केशशब्दे तु	१	१८	३
केशश्मश्रुषोम	१	१८	६
केशश्मश्रुषोम	४	१	१५
क्रीतीत्यनेन वा	४	४	१५
क्षिप्रयोगेनेरिति	१	२३	१८
क्षीरोदकेन	४	५	३
क्षुरतेजोनिम्बजेत्	१	१७	१५
क्षुत्वा जृम्भित्वा	३	६	८
क्षेत्रं प्रकर्षयेत्	२	१०	३
क्षेत्रस्यानुवातं	२	१०	४
क्षेत्राच्चेदुभयतः	१	५	६
गणानासामुपतिष्ठेत	२	१०	८
गर्त्तेश्वकाशी	२	८	१४
गर्भाष्टमे वा	१	१६	२
गां	४	२	५

2 H

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
गाः प्रतिलुमानाः	२	१०	५
गार्हपत्यश्चेत्	४	४	३
गुरुवे प्रसह्यमाणाः	३	१०	१
गुरुणाभिम्बता	४	६	१
गुरौ चासपिण्डे	४	४	१६
गोमिथुनं दक्षिणा	१	१८	८
ग्रहणान्तं वा	१	२२	४
ग्रामकामा अभयः	४	१	३
घोषवदाद्यन्तरन्तस्थं	१	१५	५
घृतौदनं तेजः	१	१६	४
घतद्वेषु घतद्वेषु ;	४	६	२०
घतुःशरावस्य	२	४	५
घतुरक्षरं वा	१	१५	६
घतुर्थे गर्भमासे	१	१४	१
घतुर्भिः सूक्तैः	४	६	२१
घतुर्व्वा	१	१४	५
घन्द्रमा मे ब्रह्मा	१	२३	८
घन्द्रमास्ते ब्रह्मा	१	२३	११
घरवः	३	६	२
घरितव्रतः सूर्याविदे	१	१८	३
घरितव्रताय मेधा	१	२२	१८
चैत्ययज्ञे प्राक्	१	१२	१
क्षित्वा चैकं	४	३	१५
जपित्वाभिष्टे	१	२३	१०

(६१)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
जपेदा	३	६	११
जानुमात्रं गतं	२	८	२
जायोपेयोत्थेके	३	५	१७
जीमूतस्येव भवति	३	१२	३
जीवं रुदन्तीति	१	८	७
ज्ञातौ चासपिच्छे	७	७	२२
ज्यायान् ज्यायान् वा	२	३	८
तं चतुष्यथेन्युष्य	७	६	३
तं वर्द्धयेत्	७	६	१०
तच्छं योरादृषी	३	५	६
तच्छमीशाखया	२	८	११
तत्सवितुर्दृषीमहे	१	२२	२६
तत्सहस्रसीतं	२	८	६
तथाज्यभागौ	१	३	५
तथोत्सर्गं	३	५	१३
तदा चार्थाय	१	२२	६
तदेषाभियज्ञगाथा	१	३	१०
तद् यदमौ जुहोति	३	१	३
तद्दोदिवोदुहितरः	२	६	१५
तन्दृष्टमानमनुमन्त्रयते	७	७	६
तन्दीपयमाना	७	६	६
तस्मात् पुरुषस्य	१	१०	१६
तस्मिन् वर्द्धिरास्तीर्थं	७	२	१५
तस्य दर्शपूर्णमासाभ्यां	१	१०	२

(६२)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
तस्य पुरस्तात्	१	११	६
तस्य वाससा पाणिभ्यां	१	२१	५
तस्याग्निहोत्रेषु	१	८	४
तस्यार्धंसा	१	२०	८
तस्यै तस्यै देवतायै	१	१०	६
तस्यैतानि व्रतानि	३	८	५
तस्यैव मांसस्य	२	५	२
तां द्वैके वैश्वदेवीं	२	४	१२
ताः प्रतिग्राहयिष्यन्	४	७	१२
तानेतान् यज्ञान्	३	१	४
तानेव काम्यान्	३	६	३
तामुत्थापयेत्	४	२	१८
तासां गृहीत्वा नवनीतं	१	१७	७
तासां पाययित्वा	१	११	४
तुषान् फलीकरयान्	४	८	२३
तूष्णीमाघारौ	१	१०	१३
द्वितीये वर्षे चैत्रं	१	१७	१
द्विभान् ज्ञात्वा	४	८	१०
तेजसा श्चेवात्मानं	१	२१	३
तेषां दग्धाः	१	१८	१२
तेषां पुरस्तात्	१	४	३
तेषां मेखलाः	१	१८	१०
तैजसाभ्रमयमृगमयेषु	४	७	८
तैत्तिरं ब्रह्मवर्चस	१	१६	७

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
त्रयः पाकयज्ञाः	१	१	२
त्रिरात्रमक्षारसवय	४	४	१६
त्रिरात्रमितरेषु	४	४	२१
त्रिर्जामदग्नां	१	७	८
त्वमर्थ्यमा भवसि	१	४	७
दक्षिणपश्चिमे	४	२	१३
दक्षिणपूर्वं उद्धृतान्तः	४	२	११
दक्षिणपूर्वाभ्यां	२	६	३
दक्षिणाभिश्चेत्	४	४	४
दक्षिणाप्रवयं	४	१	७
दक्षिणाप्रवयो	२	७	८
दक्षिणे केशपक्षे	१	१७	८
दक्षिणे पार्श्वे	४	३	४
दक्षिणे हस्ते	४	३	२
दधन्यत्र सर्पिः	४	१	१७
दधनि मध्वानोय	१	२४	५
दधिमधुघृतमिश्रं	१	१६	५
दर्भान् द्विगुणभुमान्	४	७	६
दशाहं सपिण्डेषु	४	४	१८
दुर्विज्ञेयानि	१	५	४
देवतास्त्रोपांशु	१	१०	४
देवतास्तर्ययति	३	४	१
देवयज्ञोभूतयज्ञः	३	१	२
देवस्य त्वा सवितुः	१	२४	१४

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
देवानां प्रतिष्ठे	३	८	१४
द्वादशरात्रं वा	४	४	१७
द्वादशवर्षाणि	१	२२	३
दानघ्ने वैश्यं	१	१६	४
द्विगुण्यं वर्हिः	४	१	१६
द्व्यक्षरं प्रतिष्ठाकामः	१	१५	७
धनुर्हस्तात्	४	२	२०
धनुश्च क्षत्रियाय	४	२	१७
धन्वन्तरियज्ञे	१	१२	५
ध्रुवमरुन्धतो	१	७	२२
ध्रुवमान्ते परि	२	१	१२
ध्रुवामुन्ते ध्रुवा	२	१	११
नक्तश्चारिभ्य इति	१	२	६
नवरथेन यशस्विनं	२	६	६
नवावरान् भोजयेत्	२	५	११
न वृक्षमारोहेत्	३	६	७
न वृत्तिं गच्छेत्	१	२४	१८
न त्वेवानलकः	२	४	११
न नक्तं स्थायात्	३	६	६
नमः शौनकाय	४	६	४५
न मांसमश्रीयुः	१	२३	२१
न सर्व्वं	१	२४	१७
नद्यापस्य भवतीति	४	६	३६
नात्र हवींषि प्रत्यभिधा	१	१०	२१

(६५)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
नात्र सौविष्टहत्	२	३	४
नानुत्सृष्टः स्यात्	४	८	३८
नापितं शिष्यात्	१	१७	१६
नाम चास्त्रै दद्युः	१	१५	४
नामांसोमधुपर्कः	१	२४	२६
नाव्या चेत्	१	१२	४
नासिकयोः	४	३	६
नास्य ग्राममाहरेयुः	४	८	३३
नास्य प्राञ्चीयात्	४	८	३२
नास्य त्रुवाथं	४	८	६१
नित्यानुगृहीतं	१	८	२
निवेशनं पुनः	२	३	३
निवेशनमलङ्कृत्य	२	२	२
नियोगात् प्राञ्चीयात्	४	८	३५
नैके काश्चन	१	४	६
नैतस्यां रान्यां	४	४	१४
नैनमन्तरा व्यवेयुः	२	१	११
नैनानुपनयेत्	१	१८	७
नोद्धरेत् प्रथमं	४	७	१४
न्यस्तमार्त्विज्यं	१	२३	१३
पञ्चमीमुरसि	४	३	२६
पञ्चम्यां हस्तेन	३	५	३
पञ्चम्येषुधिं	३	३२	७
पशुकल्पेन पशुं	२	४	१३

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
पशूनामुपतापे	४	८	४१
पश्चाच्छामित्रस्य	१	११	१०
पश्चात्कारयिष्यमाणः	१	१७	३
पश्चात्कारयिष्यमाणस्य	१	१७	६
पश्चादग्नेः स्वस्तरः	२	३	६
पश्चादग्नेर्दृग्दग्मानं	१	७	३
परिणीय परिणीय	१	७	७
पवित्राभ्यामान्यस्य	१	३	२
पाकयज्ञानामेतत्	१	१०	२५
पाण्डियज्ञादि ऋद्धं	१	८	१
पान्या पलाशेन वा	४	८	१६
पादौ प्रक्षालापथीत	१	२४	८
पादयोः श्रुपे	४	३	१४
पालाशो ब्राह्मणस्य	१	१८	१३
पिङ्गलोऽनङ्गान्	४	६	१५
पिण्डपिण्डयज्ञे	२	५	३
पिण्डैर्याख्यातं	४	७	४
पिण्डौ चैके	४	३	२२
पीठयज्ञे	४	२	९
पीतं वैश्यस्य	२	८	८
पुरस्तात् प्रत्यङ्	१	२०	३
पुरोदयादभिं	१	६	२
पूर्वासु पिण्डभ्यः	२	५	७
पूर्वेषुः पिण्डभ्यः	२	४	३

(६७)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
पृषातकमङ्गलिना	२	२	३
पौर्यमास्यां	२	३	२
प्रकीर्त्यान्नमुपवीय	४	८	१४
प्रक्षालितपादोर्ध्वं	२	२४	११
प्रवोदग्वा	३	२	२
प्रच्छिद्य प्रच्छिद्य	१	१७	११
प्रच्छिनत्ति येनावपत्	१	१७	१०
प्रजावञ्जीवत्पुत्राभ्यां	१	१३	६
प्रतिपुरुषं पितृः	३	४	५
प्रतिभयं चेत्	१	१२	३
प्रत्यभिघार्यं	१	७	१०
प्रत्यभ्यनुज्ञा क्रियतां	४	८	३
प्रत्तासु च स्त्रीषु	४	४	२३
प्रदक्षिणं परीत्य	२	१	१०
प्रदक्षिणमग्निमुदकुम्भश्च	१	७	६
प्रदक्षिणमुपचारः	२	५	१५
प्रधारयन्तु मधुनः	३	१२	१४
प्रवासादेत्य	१	१५	११
प्रयाण उपपद्यमाने	१	८	१
प्रसङ्गाय द्वैके	२	१	१५
प्रसथेन	४	७	८
प्रहृष्टा अन्मन्त्रयेत	४	७	१३
प्राङ्मुखस्तिष्ठन्	३	७	६
प्राचीनावीती	३	४	३

(६८)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
प्राजापत्यं तत्	३	५	१८
प्राजापत्यस्य	१	१३	७
प्राणापानयोः	३	१०	४
प्रादुष्करणाहोमकलौ	१	६	५
प्राप्यागारमभ्ज्ञानं	४	४	१३
प्राप्यैवं भूमिभार्मं	४	२	१०
प्रेष्यति युगपत्	४	४	१
प्रीक्षणादिसमानं	४	६	१५
बहुलौघधिकं	४	१	१२
बहुन्नं भवति	२	७	८
वुद्धिमते कन्यां	१	५	२
वुद्धिरूपशीललक्ष्य	१	५	३
ब्रह्मचार्यसि	१	२२	२
ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्यः	१	२	६
ब्रह्मा च धन्वन्तरि	१	३	६
ब्रह्मायमेव प्रथमं	१	२३	२
ब्रह्मा वैतानि	१	१७	५
ब्राह्मणान् भोजयित्वा	१	२२	१६
ब्राह्मणान् भोजयेत्	२	४	१६
ब्राह्मणान् श्रुतशील	४	७	२
ब्राह्मणायोदङ्	१	२४	१६
ब्राह्मण्यश्च वृद्धा	१	१४	८
ब्राह्मण्याश्च वृद्धायाः	१	७	२१
भवान् भिक्षां	१	२२	८

(६६)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
भित्वा चैकं	४	३	७
भित्वा चैकं	४	३	८
भोगं चर्म्मणा	४	८	२४
मधुपर्कमाक्रियमाणं	१	२४	१३
मध्यमस्यूयायाः	२	८	१५
मध्यमाष्टकायां	३	५	२०
मध्यात्पूर्वाद्वाञ्च	१	१०	१८
मध्यात्पूर्वाद्वात्	१	१०	१९
मध्येऽगारस्य	२	८	९
मध्ये हवींषि	१	१०	१७
मन्त्रविदोमन्त्रान्	२	३	९
मन्त्रेण चैके	१	२१	१
मयि मेधां मयि	१	२१	४
ममाग्ने वर्चः	३	८	२
महद्वै भूतं	३	८	८
माता रुद्राणां	१	२४	२५
मातुः पिता दक्षिणतः	१	१७	४
मानो अग्ने	२	१	६
मार्गशीर्ष्यां	२	३	१
माप्तेति चेद्ब्रूयुः	३	८	१३
मासि मासि चैवं	२	५	१०
मुचामि त्वा हविषा	३	६	५
मेखलामावध्य	१	२२	१
मौद्गली ब्राह्मणस्य	१	१९	११

प्रतीकाणि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
यद्यगृहीतस्य	१	२३	१६
यज्ञोपवीती	३	७	३
यज्ञियायान्दिशि	४	८	११
यत् तु समानं	१	७	२
यत्र वाग्नाः	३	१२	१८
यत्र सर्व्वत आपः	२	७	११
यत्र सर्व्वत आपः	२	७	६
यत्र सर्व्वत आपः	४	१	१४
यत्रैर्नं पूजयिष्यन्तः	३	८	३
यत्रोदकमवहद्भवति	४	४	१०
यथाकुलधर्मं	१	१७	१७
यथान्यायमितरे	३	५	१६
यथावकाशमितरे	२	३	७
यथाशक्ति वाचयित	१	२१	६
यदस्य कर्मणोऽत्यरी	१	१०	२२
यदि तूपशाम्बेत्	१	८	३
यदि नाधीयात्	१	१३	५
यदि नाना अपयेत्	१	१०	१०
यदि पाणिध्वाचान्तेषु	४	८	७
यदि वासांसि	१	१८	८
यदृचोऽधीते	३	३	२
यदृचोऽधीते पयसः	३	३	३
यद्यत् किञ्चात्	१	२२	१३
यद्युभयोर्न विन्देत	३	८	५

(७१)

प्रतीकानि	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
यद्यु वै विदेशस्थं	१	१२	२
यद्यु वै समोष्य	१	१०	११
यस्मिन् कुशवीरिणः	२	७	४
यस्या दिशोविभीयात्	३	१०	११
यावानुदाङ्कः	४	१	८
युगपत् प्राप्तौ परां	४	४	५
युग्मानि त्वेव	१	१५	८
युग्मान् वृद्धिपूर्तेषु	२	५	१३
युवतयः पृथक्	४	६	११
युवानस्तस्यां	२	७	१०
युवा सुवासा	१	२०	८
यून ऋत्विजः	१	२३	२०
येन घाता वृहस्पतेः	१	१७	१२
योमे राजन्	३	६	७
रक्षोभ्य इति	१	२	१०
रथमारोक्ष्यन्नाना	२	६	१
रभ्मीन् संमृषेत्	२	६	४
राक्षे च	१	२४	३
रुद्राय महादेवाय	४	८	८
रुद्राय स्वाहृति वा	४	८	१८
रुद्रास्त्वा त्रैष्टुभेन	१	२४	१५
रोमान्ते हस्तं	१	७	५
लोहितं क्षत्रियस्य	२	८	७
लौहायसश्च	४	३	१८

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
वंशमाधीयमानं	२	६	१
वंशान्तरेषु	२	८	१३
वध्वङ्गला उपस्तीर्य	१	७	८
वपाश्रपणीभ्यां	१	११	८
वयमद्येन्द्रस्य	२	६	१४
वयमुत्वा पथ	३	७	८
वयसाममनोक्षा	३	१०	६
वर्हिंरान्यश्चानु	४	६	४३
वर्हिंषि पूर्णपात्रं	१	१०	२३
वामदेव्यमक्ष	२	६	२
वार्धिकमित्येतत्	३	५	१६
वासे वासे	१	८	७
विज्ञायते चक्षुषी	१	१०	१५
विज्ञायते तस्य	३	४	७
वितस्थऽर्वाक्	४	१	१०
विद्यान्ते गुर्बं	३	६	४
विराजो दोहः	१	२४	१६
विवाहाग्निमग्रतः	१	८	५
विवाहाग्निमुपसमाधाय	१	८	६
विश्वेभ्यो देवेभ्यः	१	२	७
विष्टरः पाद्यं	१	२४	७
वीजवतोऽगृहान्	२	१०	२
वीणागायिनौ	१	१४	६
वेणुरसि वानस्पत्यः	३	८	१५

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
वैद्यं चरित्रवन्तं	४	६	१४
वृक्षा उद्धृत्य	४	३	२०
वृक्षापचारः	४	३	२३
वृषभोदक्षिणा	१	१४	६
व्याधितस्यातुरस्य	१	२३	१५
व्याममाचं तिर्यक्	४	१	६
ब्रीहियवमतीभिः	१	११	३
ब्रीहियवमतीभिः	४	६	७
ब्रीहियवमतीभिः	२	६	७
शन्तातीयं जपन्	४	६	४०
शन्तातीयं जपन्	४	६	४४
शन्नोभवन्तु	२	१	७
शरदि वसन्ते	४	६	२
शामित्र एषः	१	११	७
शिरस्त व्याभसक्तः	४	६	८
शीतोष्णाभिरङ्गिः	३	८	६
शुन्धि शिरोमुखं	१	१८	५
श्रुतानि हवीषि	१	१०	१२
श्रीविष्टकृतं चतुर्थं	१	२२	१५
श्रमश्रूणीहेन्दति	१	१८	४
श्रावण्यां पैर्णमास्यां	२	१	१
श्रेष्ठं स्वस्य यूथस्य	४	६	३
षड्भिर्वात्तरैः	४	६	१८
षण्मासानधीयीत	३	५	१४

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
षष्ठे मास्यन्न	१	१६	१
षोडशे वर्षे	१	१८	२
स एवम्बिदा दह्यमानः	४	४	७
स एव म्रूलगवः	४	६	३६
संयामे समुपोऽह्ने	३	१२	१
संवत्सरं वैके	१	८	१२
संश्लिष्यादा	३	१२	२०
संसदमुपयायात्	२	६	११
संस्थिते भूमिभागं	४	१	६
संहाय अतोदेवाः	२	३	१०
संहाय सौर्ध्याणि	२	३	१२
सजूर्ऋतुभिः	२	२	४
सञ्चयनमूर्द्धं	४	५	१
सत्यं यशः श्रीः	१	२४	२२
सदस्यं सप्तदशं	१	२३	५
सद्वर्षासु	२	६	३
सप्तम्यान्वान्	३	१२	६
सप्तम्यारम्भे ऊत्वा	१	२०	२
समवत्तधानञ्च	४	३	११
समवस्रवे	२	७	७
समानग्रामीये च	४	४	२७
समानीव	३	५	८
समाप्यो प्राक्	३	१०	७
समाहृतः	३	५	१५

(७५)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
समिधौ वा	३	६	१०
समिधं त्वाहरेत्	३	८	३
समिधमेवापि अद्धानः	१	१	५
समुच्चयमेके	१	४	५
समोप्य वा	१	१०	६
सम्पन्नमिति पृष्ठा	४	८	११
सम्पूषन्नध्वने इति	३	७	१०
सम्पूषन्विदुषा	३	७	६
सम्बत्सरमादिशेत्	१	१८	६
स यावन्मन्येत	३	३	४
सर्पदेवजनेभ्यः	२	१	१४
सर्पिर्वा मध्वलाभे	१	२४	६
सर्वं वा	१	२४	२०
सर्वकालमेके	१	४	२
सर्वतोभयात्	३	११	१
सर्वरुद्रयज्ञेषु	४	६	२२
सर्वां यथाङ्गं	४	३	२४
सर्वाः सेनाः	४	६	२८
सर्वाणि हवा अस्य	४	६	२७
सर्वाण्युच्छ्रयणानि	४	६	२६
सर्वा दिशोनुप	३	१२	१५
सर्वान् वा ये	१	२३	४
सर्वेभ्योभूतेभ्यः	१	२	८
सर्वे वा सर्वेषां	१	१०	१

(७६)

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
सर्वैर्मन्त्रैश्चतुर्थं	१	१७	१३
सथ उपभृतं	४	३	३
सथं जान्वाथ	४	३	२५
सथं शूद्राय	१	२४	१०
सविता ते हस्तं	१	२०	५
सथे वाङ्म वद्धा	४	२	८
स समिधमाधाय	१	२१	२
सायं प्रातर्भिच्छेत	१	२२	५
सावित्रीमन्वाह	३	२	४
सावित्र्या द्वितीयं	१	२२	१२
सायंप्रातः समिध	१	२२	६
सायमुत्तरा परा	३	७	४
साहेत्यथ	१	२	३
सिक्तोत्तरं ब्राह्मणस्य	२	८	६
सुत्रामाणं पृथिवीं	२	६	८
सुमन्तु जैमिनि	३	४	४
सुसञ्चितं सञ्चित्य	४	५	५
खलं दत्तमृद्भुक्तं	४	८	६
सोदके प्रशस्तमार्त्रे	२	८	५
सोमप्रवाकं परि	१	२३	१६
सोमो नो राजा	१	१४	७
सौविष्टकृत्यसुमो	२	४	१५
खधा पिढभ्य इति	१	२	११
खधिते मैत्रं	१	१७	६

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	कण्डिका ।	सूत्रं ।
खप्रममनोच्चं	३	६	६
ख चतुर्थी	३	१२	६
क्षुहिश्रुतं गर्तं	३	१०	१०
स्त्रीभ्यश्च सुरा	२	५	५
स्थालीपाकं	४	६	४२
स्थिरौ गावौ	२	६	७
खातकायोप	१	२४	२
स्मृतमिन्दा च	३	६	१
हतोमे पाप्मा	१	२४	२४
हविषश्चिह्नं	१	१०	२६
हराय मृडाय सर्वाय	४	६	१७
ऊता अमौ ह्ययमानाः	१	१	३
ऊत्वा मधुमश्वजं	२	५	४
हेमन्तशिशिरयोः	२	४	१
होतारमेव	१	२३	६
हौग्यश्च मांसवर्जं	१	६	६
हृदयदेशेऽस्योर्द्धं	१	२१	७
हृदये हृदयं	४	३	२१

(७८)

अकारादिवर्णक्रमेणाश्रुलायनगृह्यपरिशिष्ट-
सूत्रप्रतीकानां सूचीप्रारम्भः ।

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	सूत्रं ।
अभिकार्यमासतरात्रं	४	२२
अथ कन्यावरणं	१	२१
अथ कर्त्ता कुम्भमपां	३	३
अथ कर्त्तुं रुदकविधिः	३	४
अथ कर्म संकल्प्य	१	३
अथ गोकार्यावत् छतेन	१	४
अथ ग्रहाणामधिदेवता	२	६
अथ ग्रहयज्ञः	२	१
अथ चमसं प्रत्यक्	१	१५
अथ जातकर्म	१	२६
अथ दशमेऽहनि	३	८
अथ देवताध्यानं	१	६
अथ नवश्राद्धानि	३	६
अथ नागवलिः	३	१६
अथ नारायणवलिः	३	१५
अथ नित्यमौपासनं	१	१८
अथ पार्वणश्याली	१	१७

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	सूत्रं ।
अथ पालाशविधिः	३	१४
अथ पिण्डक्रिया	३	५
अथ पिण्डार्थं	२	१७
अथ पिण्डमेधः	३	१
अथ पुनराधानं	१	१६
अथ पुराणमेकोद्दिष्टं	३	१७
अथ पूर्वानि	४	१
अथ प्रतिमाद्रव्याणि	४	३
अथ ब्रह्मास्ति चेत्	१	१६
अथ ब्राह्मणान्	२	१८
अथ भोजनविधिः	२	११
अथ मध्यन्दिने आपः	१	७
अथ मध्यन्दिने तीर्थं	१	१०
अथ यजमानाभिषेकः	२	६
अथर्तुमत्याः	१	२५
अथ वह्निर्मण्डलात्	४	२
अथ वाप्यादिविधिः	४	६
अथ वृषोत्सर्गः	३	१८
अथ वैश्वदेवः	१	१२
अथ श्वाभूते	४	७
अथ श्वाभूते नित्यं	४	४
अथ आङ्गानि	२	१३
अथ सक्षयनं	३	७
अथ सन्ध्यामुपासीत	१	२

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	सूत्रं ।
अथ सपिण्डीकरण	३	११
अथ सपिण्डीकृताय	३	१२
अथ साद्गुण्यदेवता	२	७
अथ स्थापनापाकात्	२	१६
अथ स्नानविधिः	१	८
अथ स्वस्तिवाचनं	१	१३
अथ हविरर्हान्	२	१४
अथ होमः	२	१०
अथ होष्यन्वर्म	१	१४
अथाभिमुपसमाधाय	२	८
अथाचम्य दर्भपाणिः	१	५
अथाचार्यः	४	६
अथाचार्यः प्राणान्	४	५
अथाचार्यस्त्वर्षादि	४	८
अथाग्नेरुत्तरतः	३	२
अथातीतसंस्कारः	१	१३
अथाभ्युदयिके	२	१६
अथार्चनमाचार्यः	२	४
अथार्चनाङ्गानि	२	३
अथानयोरात्राक्षत	१	२४
अथानयोर्निरीक्षणं	१	२३
अथानेकभार्यस्य	१	२०
अथारामेष्वप्येवं	४	१०
अथावाहनमन्त्राः	२	५

प्रतीकानि ।	अध्यायः ।	सूत्रं ।
अथाशक्तस्य	१	११
अथास्य मन्त्राणां	१	८
अथास्य सम्भाराः	२	२
अथास्तमिते सायं	२	१२
अथैकोद्दिष्टं	३	६
अथैकोद्दिष्टविधिः	३	१०
अथोपनयनं	१	२२
कर्त्ता स्नातः	१	१
देवाश्च हवासुराश्च	४	११
पितापितामहः	२	१५
स उदीचीं दिशं	४	१५
स दक्षिणां दिशं	४	१३
स दिवमन्वावर्त्तते	४	१८
स परमन्वावर्त्तते	४	२०
स पृथिवीमन्वावर्त्तते	४	१६
स प्रतीचीं दिशं	४	१४
स प्राचीं दिशं	४	१२
स रात्रिमन्वावर्त्तते	४	१६
स सर्वां दिशोन्वावर्त्तते	४	२१
सोन्नरिद्धमन्वावर्त्तते	४	१७

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL,

No. 45, Park Street.

1.—THE SOCIETY'S PUBLICATIONS.

A. BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Works complete.

Old Series, Nos. 1 to 211, demi 8vo.

RS. AS.

The first two Lectures of the Sañhitá of the Rig Veda. Edited by Dr. E. Röer, Nos. 1 to 4, ...	2 8
Uttara Naishadha Charita, by S'ri Harsha, with Commentary. Edited by Dr. E. Röer. Complete in 12 Fasciculi, Nos. 39, 40, 42, 45, 46, 52, 67, 72, 87, 90, 120 and 124,	7 8
Chaitanya Chandrodaya Náṭaka, by Kavikarnapura. Edited by Bábu Rájendralála Mitra. Complete in 3 Fasciculi, Nos. 47, 48 and 80, ...	1 14
Vásavadattá, by Subandhu, with its commentary entitled Darpana. Edited by Professor F. E. Hall, M. A. Complete in 3 Fasciculi, Nos. 116, 130 and 143, ...	1 14
The Márkaṇḍeya Purána. Edited by the Rev. K. M. Baner- jea. Complete in 7 Fasciculi, Nos. 114, 127, 140, 163, 169, 177 and 183, ...	4 6
Vedánta Sutras or Aphorisms of the Vedánta, with the Commentary of Sánkara and the Gloss of Ananda Giri. Edited by Paṇḍita Rámanárayana Vidyaratna. Complete in 13 Fasciculi, Nos. 64, 89, 172, 174, 178 184, 186, 194, 195, 198, 199, 200 and 201, ...	1 14
The Elements of Polity, by Kámandaki. Edited by Rájen- dralála Mitra. Complete in 3 Fasciculi, Nos. 19, 179 and 206, ...	1 14

New Series, Nos. 1 to 85, demi 8vo.

The S'rauta S'útra of A'svaláyana, with the Commentary of Gárgya Náráyana. Edited by Paṇḍita Ramanára- yana Vidyaratna. Complete in 10 Fasciculi, Nos. 55, 61, 66, 69, 71, 80, 84, 86, 90 and 93, ...	6 4
The S'añkara Vijaya of Anantánanda Giri. Edited by Paṇḍita Jayanáráyana Tarkapanḥánana, in 3 Fasciculi, Nos. 46, 137 and 138, ...	1 14
Vais'eshika Dars'ana, with the Commentaries of S'añkara Misra, &c. Edited by Paṇḍita Jayanáráyana Tarka- panḥánana. Complete in 5 Fasciculi, Nos. 4, 5, 6, 8 and 10, ...	3 2

The Nyáya Dars'ana of Gotama, with the Commentary of Vátsyáyana. Edited by Pañdita Jayanáráyana Tarkapanchánana. Complete in 3 Fasciculi, Nos. 56, 67 and 70, ...	1 14
The Das'a-Rúpa, with Dhanika's Commentary. Edited by Professor F. E. Hall, D. C. L. Complete in 3 Fasciculi, Nos. 12, 24 and 82, ...	1 14
The Aphorisms of S'áñdilya, with the commentary of Svapnes'vara. Edited by J. R. Ballantyne, LL. D. Complete in one Fasciculus, No. 11, ...	0 10
The Nárada Pañcharátra. Edited by the Rev. K. M. Banerjea. Complete in 4 Fasciculi, Nos. 17, 25, 34 and 75, ...	2 8
The Kaushítaki-Bráhmaṇa-Upanishad with Commentary, and a translation by E. B. Cowell, M. A. Complete in 2 Fasciculi, Nos. 19 and 20, ...	1 4
The Kávyádars'a of S'ri Dañdin. Edited with a Commentary by Pañdita Premachandra Tarkavágis'a. Complete in 5 Fasciculi, Nos. 30, 33, 38, 39 and 41, ...	3 2
The Sánkhya Sára of Vijnána Bhikshu. Edited by Dr. F. E. Hall, 1 Fasciculus, No. 83, ...	0 10
The Brihat Sañhitá of Varáha-Mihira. Edited by Dr. H. Kern, Complete in 7 Fasciculi, Nos. 51, 54, 59, 63, 68, 72 and 73, ...	4 6

Sanskrit Works in progress.

Old Series, Nos. 1 to 221, demi 8vo.

The Lalita-Vistara, or Memoirs of the Life and Doctrines of S'ákya Siñha. Edited by Bábu Rájendralála Mitra. Published 5 Fasciculi, Nos. 51, 73, 143, 144 and 145, ...	3 2
The Taittiríya Bráhmaṇa of the Black Yajur Veda with the commentary of Sáyana. Edited by Bábu Rájendralála Mitra. Published 22 Fasciculi, Nos. 125, 126, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 175, 176, 188, 189, 190, 191, 192, 196, 197, 204, 210, 216 and 220, ...	13 12
Taittiriya Sañhitá. Edited by Dr. E. Röer and E. B. Cowell, M. A. Published 21 Fasciculi, Nos. 92, 117, 119, 122, 131, 133, 134, 137, 149, 157, 160, 161, 166, 171, 180, 185, 193, 202, 203, 218 and 219, ...	13 2

New Series, Nos. 1 to 85, demi 8vo.

The Maitri Upanishad with Commentary. Edited by E. B. Cowell, M. A., Published 2 Fasciculi, Nos. 35 and 40, ...	1 4
The Taittiriya A'raryaka of the Black Yajur Veda. Edited by Bábu Rájendralála Mitra. Published 7 Fasciculi, Nos. 60, 74, 88, 97, 130, 144 and 159, ...	4 6
The Grihya Súra of Asvaláyana, with the commentary of Gárgyanáráyana, edited by Anandachandra Vedántavágis'a. Nos. 102, 132, 143 and 164, ...	2 8
The Mímáñsá Dars'ana with the Commentary of S'avara Svámí. Edited by Pañdita Mahes'a-chandra Nyáyaratna. Published, 7 Fasciculi, Nos. 44, 85, 95, 101, 115, 142 and 154, ...	4 6

English Translations from the Sanskrit, complete, demi 8vo.

An English Translation of the Brihad Aranyaka Upanishad, and Commentary. By Dr. E. Röer, Complete in 3 Fasciculi, Nos. 27, 38 and 135, ...	1 14
An English Translation of the Chhândogya Upanishad, by Bábu Rájendralála Mitra. Complete in 2 Fasciculi, Nos. 78 and 181, ...	1 4
An English Translation of the Taittiríya, Aittaréya, S'vetásvatara, Kéna, Is'a, Kátha, Muṇḍaka and Mándukya Upanishads, from the Original Sanscrit, by Dr. E. Röer. Complete in 2 Fasciculi, Nos. 41 and 50, ...	1 4
The Súrya-Siddhánta, translated by Pandita Bápú Deva S'ástrí. Complete in 1 Fasciculus, New Series, No. 1, ...	0 10
The Siddhánta S'iromaṇi, translated by the late Lancelot Wilkinson, Esq. C. S., and revised by Pandita Bápú Deva S'ástrí. Complete in 2 Fasciculi, New Series, Nos. 13 and 28, ...	1 4
A Translation of the Sánkhyá Aphorisms of Kápila, by Dr. Ballantyne. Complete in 2 Fasciculi, Nos. 32 and 81, New Series, ...	1 4

English Translation from the Sanskrit, in progress, demi 8vo.

Sáhitya Darpaṇa or Mirror of Composition, a treatise on Literary criticism by Visvanátha Kavirája. Translated into English by Bábu Pramadáása Mitra. Published 3 Fasciculi, Nos. 212, 213 and 217, ...	1 14
---	------

Arabic Works, complete, 4to.

Dictionary of Technical Terms. Complete in 20 Fasciculi, Nos. 58, 65, 82, 88, 95, 100, 108, 109, 118, 129, 132, 156, 158, 159, 162, 165, 167, 170, 173 and 182 at 1-4 each, ...	25 0
Risálah i Shamsiyyah, a Treatise on Logic in Arabic, with an English Translation, by Dr. A. Sprenger, No. 76, ...	1 4

Arabic Works, complete, royal 8vo.

Túsi's list of Shi'ah Books, and Alam-ul Hudá's Notes on Shiyah Biography. Edited by Dr. A. Sprenger and Maulavi Abdul Haqq. Complete in 4 Fasciculi, being Nos. 60, 71, 91 and 107, at 12 as. each, ...	3 0
---	-----

Arabic Works, complete, demi 8vo.

Arabic Bibliography. Edited by Dr. A. Sprenger, Fasciculus 1, No. 21, ...	0 10
The Nukhbat-al Fikr wa Nuzhat-al Nazr. Edited by Capt. W. N. Lees, LL. D. Complete in 1 Fasciculus, New Series, No. 37, ...	0 10
The Conquest of Syria, commonly ascribed to Wáqidí. Edited with notes by Capt. W. N. Lees, LL. D. Complete in two Vols., being Nos. 59, 66, 96, 98, 102, 103, 164, 168 and 187, ...	5 10
Fufúh-ul-Shám, an account of the Moslem Conquests in Syria by Mir Isma'il. Edited by Capt. W. N. Lees, LL. D. Complete in 4 Fasciculi, being Nos. 56, 62, 84 and 85, ...	2 8

	RS.	AS.
The Magházi of Wáqidí. Edited by A. von Kremer. Complete in 5 Fasciculi, Nos. 110, 112, 113, 121 and 139,...	3	2
Suyúti's Itqán, on the Exegetic Sciences of the Qorán. Complete in 10 Fasciculi, being Nos. 44, 49, 57, 68, 70, 74, 77, 81, 99 and 104, ...	8	0
<i>Arabic Works in progress, royal 8vo.</i>		
Biographical Dictionary of Persons who knew Muhammad. Published 20 Fasciculi, Nos. 61, 69, 75, 83, 86, 93, 101, 106, 111, 123, 128, 136, 138, 205, 207, 208, 209, 211, 214 and 215 at 12 annas each, ...	15	0
<i>Persian Works, complete, demi 8vo.</i>		
Tárikh i Firúz-Sháhi of Zíá-i Baraní. Edited by Sayyid Ahmad Khán. Complete in 7 Fasciculi, Nos. 2, 3, 7, 9, 14, 15 and 23, ...	4	6
Tárikh i Baihakí of Mas'úd. Edited by the late W. H. Morley. Complete in 9 Fasciculi, Nos. 16, 18, 21, 22, 26, 27, 29, 31 and 36, ...	5	10
The Muntakhab-ut-Tawárikh. Edited by Maulawí Aghá Ahmad 'Alí. Vols. I. and II. complete in 10 Fasciculi, Nos. 57, 58, 62, 64, 65, 131, 135, 136, 139 and 140, at 10 annas each, ...	6	4
Wis o Rámín, an ancient Persian poem. Edited by Maulawí Aghá Ahmad 'Alí. Complete in 5 Fasciculi, New Series, Nos. 48, 49, 52, 53 and 76, ...	3	2
Tabaqát-i Náçirí. Edited by Capt. W. N. Lees, LL. D. Complete in 5 Fasciculi, New Series, Nos. 42, 43, 45, 47 and 50, ...	3	2
Iqbálnámah-i-Jahángiri by Mu'tamid Khan. Edited by Maulawis 'Abd ul Hai and Ahmad 'Alí. Complete in 3 Fasciculi, New Series, Nos. 77, 78 and 79, ...	1	14
The Alamgir Námah by Muhammad Kázim ibn i Muhammad Amín Munshí. Edited by Maulawis Khádim Husain and Abdu-l Hai. Complete in 12 Fasc. Nos. 87, 89, 91, 92, 94, 98, 99, 103, 104, 106, 109, and 134, at 0-10, ...	7	8
The Pádisháh Námah by Abd-al-Hamid Láhaurí. Edited by Maulawis Kabír-ud-dín Ahmad and Abdur-Rahím. Complete in 18 Fasciculi, Nos. 96, 100, 105, 107, 108, 110, 111, 114, 116, 117, 118, 121, 125, 126, 127, 128, 129, 133, at 0-10, ...	11	4
<i>Persian Works in progress, demi 8vo.</i>		
The Muntakhab Al-lubáb of Kháfi Khán, edited by Maulawí Kabír-ud-dín Ahmad. Nos. 147, 148, 150, 151, 155, 156, 160, ...	4	6
The Muntakhab Al-Tawárikh. Edited by Maulawí Ahmad 'Alí. Vol. III. Nos. 145, 146, 152, 153, 161, ...	3	2
<i>Persian Works in progress, 4to.</i>		
The Ain-i-Akbarí by Abul Fazl i Mubárik i 'Allámí. Edited by H. Blochmann, M. A. Published 8 Fasciculi, Nos. 112, 113, 119, 120, 122, 141, 157 and 162, with plates at Rs. 1-4 each, ...	10	0

Persian Works in progress, royal 8vo.

Khírad Námah i Iskandari by Nízámí. Edited by Dr. A. Sprenger and Agá Muhammad Shustari. Published 1 Fasciculus, No. 43, ...	0 12
---	------

English Translation from Persian works in progress.

The Aín i Akbarí of Abul Fazl i Mubarik i 'Allámí, by H. Blochmann, M. A. Published 3 Fasciculi, with 16 plates, Nos. 149, 158 and 163, ...	5 4
--	-----

B. MISCELLANEOUS.

One complete set of the Journal of the Asiatic Society of Bengal, ...	750 0
Journal of the Asiatic Society, from Vol. XII. for 1842, to Vol. XXXVI. for 1867, except Vols. XXIII, XXIV, and XXIX. prices as per title page.	
Asiatic Researches, from Vols. VI. to XII. and Vols. XVII. to XX., each at, ...	10 0
Ditto ditto Index, ...	5 0
Catalogue of Birds in the Museum of the Asiatic Society by E. Blyth, Esq., Curator, ...	4 0
———— of Curiosities in the Museum of the Asiatic Society, by Rájendralála Mitra, Librarian, ...	0 8
———— of the Books and Maps in the Library of the Asiatic Society, by ditto ditto, 1856, ...	3 0
———— of the Sanscrit Books and MSS. of the Asiatic Society, ...	1 0
———— of Persian, Arabic and Urdu, ditto, ...	1 0
———— of the Fossil Remains of Vertebrata from the Sewalik Hills, the Nerbudda, Perim Island, &c. in the Museum of the Asiatic Society of Bengal. By H. Falconer, Esq., M. D., F. R. S and H. S.	2 0
———— of the Recent Shells in the Museum of the Asiatic Society, by W. Theobald, Esq., Jnr.	3 0
———— of the Reptiles in the Asiatic Society's Museum by W. Theobald, Esq., Jr., ...	2 0
Fatáwa i 'Alamgírí, 2nd Vol. 759 pages, 3rd Vol. 565 pages, 6th Vol. 667 pages, royal 4to., per Vol., ...	8 0
Harivaṅsa, 563 pages, royal 4to., ...	3 0
Istilahát i Čúfiyah, edited by Dr. A. Sprenger, 8vo., ...	0 12
Jawámí'ul 'ilm ir Riázi, 168 pages with 17 plates, 4to., ...	2 0
Khazánat ul 'ilm, 694 pages, 4to., ...	4 0
Mahábhárata, Vols. 2nd, 3rd and 4th, royal 4to. (& Index,) .	51 0
Rájatarangini, 440 pages, 4to. (large paper 4 Rs.), ...	3 0
Sharáyatu-l Islám, 631 pages, 4to.	4 0
Taríkh-i Nádirí, ...	3 0
Csoma's Tibetan Grammar, ...	8 0
———— Dictionary, ...	10 0
Anísu-l Musharrihín, 541 pages complete, 4to.	3 0
Vedánta-Sára, translated by Dr. E. Röer, ...	0 8

2.—PRIVATE PUBLICATIONS.

Corcoran's Chinese Empire in Urdu, Vols. I. and II., per Vol.	20	0
Wise's Hindu System of Medicine, ...	9	0
The Pilgrimage of Fa Hian, ...	5	0
Puraná Sangraha, edited by the Rev. K. M. Banerjea, No. I.,	1	0
Lassen's Bactrian Coins, by Dr. Edward Roer, ...	5	0
Meng Tseu, in Latin, by Stanislaus Julien. Two parts in one vol.	6	0
Meng Tseu, Texte Chinois, ...	3	0
Religious sects of the Hindoos, by H. H. Wilson, LL. D., ...	3	0
Elegie sur La Prise D' Edesse by Dr. J. Zohrab, (in Armenian,)	2	0
Aborigines of India, by B. H. Hodgson, ...	3	0
History of the Afghans, Pt. I., by Dorn, ...	5	0
Lingua Pracritica, scripsit Christianus Lassen, ...	1	0
Institutiones Linguae Pracriticae, by Lassens, ...	6	0
Radices Pracriticae, by Delius, ...	2	0
Examination and Analysis of Mackenzie Manuscripts, by the Rev. W. Taylor, ...	2	0
Memoir sur des Inscriptions Cuneiformes, by M. Burnouf, ...	3	0
Low's Siamese Grammar, ...	2	0
Memoirs of the Emperor Jehangir, by Major David Price, ...	2	0
The Travels of Ibn i Batúta, by the Rev. Samuel Lee, B. D.	6	0
Han Koong Tsew, or the Sorrows of Han, by J. Francis Davis, F. R. S., ...	1	8
Die Falsche Sanscrit Philologie, by J. Gildemeister, ...	2	0
Elements de la Langue Georgienne, par M. Brosset, ...	5	0
Choix de Fables de Vertan en Armenien et en Français, ...	2	0
Geographie D'aboul Feda, Texte Arabe par M. M. Reinaud, ...	8	0
Inayah, a commentary on the Hidayah, Vols. II. III. IV., ...	24	0
Analysis of the Sher Chin, by Alexander Csoma de Koros, ...	1	0
Alif Laila in Arabic, Vol. I. II. III. IV., ...	16	0
Dictionarium Anamittico-Latinum, by A. J. L. Tabard, ...	14	0
Blank Vocabulary for Ethnographical purposes, ...	1	0
Collection of Oriental Proverbs, by Thomas Roebuck, ...	2	0
Matapariksha, ...	0	8
Rajatarangini, French Ed., Vols. I & II., ...	14	0
Anthologia Sanscritica, Lassen's	4	0
Kammavakya, Libre de offices Sacerdotum Buddhensium, ...	1	0
Caroli Rieu carmina Abul Alae, ...	1	0
Chronique Géorgienne, traduite par M. Brosset, ...	3	0
Bibliotheca Sanscrita, ...	2	0
Chrestomathie Chinoise, Chinese character, ...	5	0
Travels of Macarius, Pt. I., by F. C. Balfour, ...	4	0
Opuscula Scriptorum Arabum de Rebus Indicis, ...	1	0
Contributions towards an Index to Indian Bibliography, by F. Hall, ...	2	0
Outlines of Indian Philology, by J. Beames, ...	2	8
Anargharághava Nataka, ...	1	8

~~~~~